

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка**

Олександр ЗАВАЛЬНЮК

Діана ЯБЛОНСЬКА

**УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ ТА ПОЛІТКОМІСАРИ
В ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ
(1921-1930 РР.): ПЕРСОНАЛЬНИЙ ВИМІР**

**Кам'янець-Подільський
2022**

УДК 001(477)(092):378.4(477.43-21)КПНО"1921/1930"
ББК 74.58(4 УКР)+63.3(0)61

З-13

Рецензенти:

В.М. Ботушанський – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці);

О.Б. Комарніцький – доктор історичних наук, професор, заступник декана з наукової роботи та інформатизації навчального процесу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський)

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка (протокол № 7 від 08 червня 2021 року)*

Завальнюк О.М., Яблонська Д.Р.

З-13 Українські вчені та політкомісари в історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1921-1930 рр.): персональний вимір. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня „Рута”», 2022. 408 с.

У виданні подано короткий нарис про десятирічну історію Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, представлено понад три десятки портретів керівників/комісарів, українських вчених, які у різний час працювали в цьому виші і творили перший досвід підготовки радянських педагогічних кадрів та реалізовували певні наукові завдання. Наведено біографічні дані, що стосуються й інших періодів їхнього життя та діяльності, зокрема трагічної долі під час сталінських репресій.

Розраховано на науковців, студентів, учителів, працівників музеїв, бібліотек, архівів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією вищої школи в Україні, внеском науково-педагогічної інтелігенції в освітні процеси.

ISBN 978-617-8221-18-8

УДК 001(477)(092):378.4(477.43-21)КПНО"1921/1930"
ББК 74.58(4 УКР)+63.3(0)61

© О.М. Завальнюк, 2022

© Д.Р. Яблонська, 2022

ВСТУП

Багато сучасних закладів вищої освіти України мають давню історію, пов'язану з різними історичними періодами. Це стосується і Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнко, який упродовж свого більш як 100-літнього шляху пройшов багато випробувань, змін, реорганізацій, втрачаючи попередній статус, структуру, завдання і характер діяльності. Чимало із цього припало на 1921-1930 рр., коли заклад існував як інститут народної освіти (ІНО), що прийшов на зміну славетному Кам'янець-Подільському державному українському університету (К-ПДУУ) (1918-1921) в контексті не вираженої більшовицької освітньої політики в УСРР.

Про діяльність ІНО є чимало різнопланових джерел, які частково уведені до наукового обігу, однак їх переважна більшість все ще потребує опрацювання з метою створення цілісного, ґрунтовного дослідження, виявлення інших аспектів, що стосуються історії цього вишу. Одним із них є з'ясування процесу формування професорсько-викладацького складу, який забезпечував виконання поставлених владою завдань щодо підготовки учительських кадрів для нової, радянської, школи. До роботи у виші упродовж десятиліття було залучено як «старі» професорські кадри, відомі своїми проукраїнськими поглядами і роботою у «ворожому» К-ПДУУ, так і нові викладачі, підготовлені у 1920-х рр. Цей симбіоз дозволяв ненадовго забезпечувати освітній і науково-дослідний процеси у виші, утім незабаром розпався через гонитву на тих, хто, на переконання більшовицьких ідеологічних, був ненадійним попутником у соціалістичному будівництві через своє соціальне походження і активну участь в українському національному відродженні 1917-1920 рр.

З'ясувати коло імен та розкрити діяльність українських учених в Кам'янець-Подільському ІНО – таке мега завдання поставили перед собою автори цього видання, вважаючи, що практично усі вони залишили позитивний слід в історії вищої освіти України тієї доби, хоча їхня людська і професійна доля не раз зазнавали гірких, драматичних змін, з втратою місця й провідної ролі в науково-освітньому середовищі, а відтак і загибелі. Цей мартиролог досить значний і є, з одного боку, свідченням непримиренності комуністичної влади до української науково-освітньої еліти, яка духовно стояла вище компартійних керівників, безжального переслідування її заради здійснення утопічної ідеї, а з іншого, нагадуванням про трагічний історичний час, коли кращі з кращих, відповідно до нав'язаних нових цінностей, вимушено втрачали свій значний інтелектуальний потенціал, так і не реалізувавши у тих справах, яким чесно присвятили значну частину свого життя.

Наше дослідження виконано на кафедрі історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в межах наукової комплексної теми «Проблеми історії суспільних змін і трансформацій в Україні від найдавніших часів і до сьогодення» (№ державної реєстрації 0116U008422). Об'єктом дослідження стали освітні/політичні діячі та науково-педагогічні працівники Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (К-ПНО). Предметом вивчення є основні біографічні складові, управлінська, освітня, наукова і громадська діяльність окремих керівників та викладачів зазначеного вишу.

Хронологічні межі охоплюють 1921-1930 рр., тобто період існування К-ПНО. Нижня межа стосується початку 1921 р., коли було прийнято офіційне рішення про перетворення Кам'янець-Подільського державного українського університету у два самостійні інститути, один з яких мав готувати кадри для школи. Верхня межа визначається

реорганізацією ІНО в інститут соціального виховання напередодні 1 вересня 1930 р. Для того, щоб з'ясувати дату і місце народження, соціальне походження, рівень освіти, а також досвід викладацької та іншої роботи, а отже і стартовий управлінський/науково-педагогічний потенціал тих, хто становить об'єкт дослідження, їхню подальшу життєву і професійну долю, довелося виходити за встановлені хронологічні межі, оскільки цього вимагала логіка дослідження та інтерес до долі кожного з тих працівників, хто у свій час трудився в ІНО чи змінював місце роботи з різних, переважно політичних причин.

В історії закладу, що подається в особистістному вимірі, залишили свій слід його ректори (директори) і політичні комісари (розділ 2), які безпосередньо відповідали за реалізацію радянської політики у вищій школі. Обійти їх увагою було б неправомірно, адже їхня діяльність позначалася як на позитивних, так і негативних складових життя колективу, долі людей інтелектуальної праці. Найбільше представлено нариси життя, науково-педагогічної та громадської діяльності викладацького складу (розділ 3). Загалом охоплено біографічним вивченням понад три десятки працівників, які трудилися у різні періоди функціонування ІНО.

Для реалізації цієї мети, що сформульована уперше, дослідники використали напрацювання попередників ¹, архівні документи ², періодичні ³ та мемуарні ⁴ матеріали.

¹ Баєр М.М. Науково-дослідна кафедра «Природи, Сільського господарства й культури Поділля при Кам'янецькому СГП // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 1927. Вип. 4. С. 146-165; Філь Ю.П. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділлі, 1928. Т. 1. С. 91-99; Біднов В.О. Український астроном Олександр Аленич (1890-1923) // Літературно-науковий вісник. Львів, 1931. Т. 105.

Ричка В. Загублене життя (П.Г. Клепатський) // Репресоване красзнавство (20-30-ті роки). Київ: Рідний край, 1991. С. 202-204; Макаренко Д.С., Созанський В.І. Життєвий шлях професора Ф.О. Лисенка // Геологічний журнал. Київ, 1992. № 2. С. 53-56; Дивний І.В. Український історик Пилип Клименко (1887–1955): Документальний біографічний нарис // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 1996. Т.1. С. 359-360; Нестеренко В.А. Репресії проти діячів науки і освіти в Кам'янці-Подільському у 20–30-ті роки ХХ ст. // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля : наук. зб. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1997. Т. 1. С. 33-35; Назаренко Є.Д. Життя і смерть Михайла Коссака // Дивокрай. 1997. № 2. С. 83-85; Копилов С.А. П. Клепатський: Кам'янецький період діяльності (1919-1921 рр.) // Освіта, наука та культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. Вип. 1. С. 209-213; Мельник Е.М., Філінюк А.Г. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та втрати (1921–1930 рр.) // Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. праць / [редкол.: А. О. Копилов (відп. ред.), І.С. Винокур, О.М. Завальнюк (заступ. відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 1. С. 28-40; Завальнюк О.М. Вихідці з Поділля – викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.). // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 6(8). С. 303-309; його ж. Н. Т. Гаморак – приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1921 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2003. Вип. 7. С. 183-193; його ж. П.В. Клименко – професор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1921 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб.наук.пр. Серія: Історія. Вінниця: ДПФ, 2003. Вип. 5. С. 81-85; Алещенко М.І., Нестеренко В.А. Професор В.П. Храневич – відомий вчений зоолог Поділля // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Т. 3. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С. 190-196; Баженова С.Е. Останні роки життя Є.Й. Сіцінського у спогадах рідних та знайомих // Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками роботи Всеукр. наук.-практ.конф., Кам'янець-Подільський, 2004. С. 111-113; Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Шашевський // Зневажена Кліо : зб. статей. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 457-466; Островий В.М. В.О. Геринович: хроніка життя та діяльності (1883-1949 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005, Т. 5. С. 161-176;

Волкотруб Г.К. Пилип Васильович Клименко (1887-1955) - історик, джерелознавець, архівознавець [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.06; Державний комітет архівів України, Український НДІ архівної справи та документознавства. К., 2005. 225 арк.; Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.; його ж. Геринович Володимир Олександрович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 28 с.; Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Хведорів (Федоров) Михайло Михайлович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 24 с.; їхня ж. Клепатський Павло Григорович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 28 с.; їхня ж. Бучинський Петро Миколайович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 32 с.; Прокopcук В.С. Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 72 с.; Соломонова Т.Р. Доля М.О. Хитька (Хитькова) – представника вчительської інтелігенції Поділля першої третини ХХ ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Історія. Вінниця, 2009. Вип. 15. С. 209–211; Лазарович М.В. Активні діячі ЗУНР на Тернопільщині // Незалежний культурологічний часопис. Тернопіль, 2010. Ч. 63. С. 78-90; Адамський В.Р. Юхим Сіцінський: доля інтелегента у радянську добу // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцінського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнарод. наук.-краєзн. конф., присвяч. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 156-160; Трембцький А.А. Юхим Павлович Філь // Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Хмельницька область. Хмельницький, 2010. Кн. 3. С 147-152; Нестеренко В.А., Совецька Т.Г. Михайло Васильович Курневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 17. С. 207-212; Мохорук Д. І. Нестор-Василь Теодорович Гаморак (до 120-річчя від дня народження) // Український ботанічний журнал. Київ, 2012. Т. 69. № 4. С. 617-621; Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В.А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.; Мошак М.І. Великий подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Сіцінського, Кам'янець-Подільський, 2014. 408 с.; Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 192-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута»,

2017. 984 с.; Нестеренко В.А. І.А. Любарський – визначний провідник політики «українізації» на Поділлі // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 17. С. 218-230; Савчук В.С. Ректори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (1918-2018 рр.). Книга нарисів / гол.ред.кол. М.В. Поляков, В.С. Савчук. Дніпро: Ліра, 2018. 212 с.; Віннікова М.А. Бучинський П.М.: зоолог, гідробіолог // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Одеса, 2019. С. 193-196; та інші.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 1, спр. 30; оп. 2, спр. 273, 1166; оп. 4, спр. 306; оп. 5, спр. 567, 720; оп. 6, спр. 600, 4692, 4830; оп. 12, спр. 748, 1382, 1434, 1522, 2351, 2652, 3291, 3561, 3674, 4336, 4646, 5301, 6365, 6453, 6972, 7165, 8040, 8347; ф. 2582, оп. 1, спр. 187; Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 1450, 1513, 1645, 1776; ф. 263, оп. 1, спр. 54892, 56543, 64959; Держархів Вінницької області, ф.р. 29, оп. 1, спр. 1135; ф.р. 1941, оп. 1, спр. 3; ф.р. 60695, оп. 4, спр. 10695; Держархів Хмельницької області, ф.п. 1, оп. 1, спр. 12, 203; ф.п. 3, оп. 1, спр. 34; ф.п. 4, оп. 1, спр. 3, 24; ф.р. 6, оп. 1, спр. 122; ф. 66, оп. 1, спр. 380; ф.р. 195, оп. 1, спр. 85; ф.р. 302, оп. 1, спр. 3, 4, 5, 9, 10, 11, 20, 22, 25, 35, 39, 42, 49, 50, 51, 54, 60, 91, 214, 218, 228, 229, 246, 250, 254, 354, 384, 385, 392, 395, 403, 407, 465, 480, 583, 606, 610, 615, 624, 705, 707, 722, 856, 857, 953, 979, 1054, 1146, 2112; оп. 2, спр. 43с, 125, 126, 136, 179а, 198, 200, 202, 244, 260, 319, 356, 391, 392, 507; оп. 3, спр. 1, 4, 5, 9, 17, 26; оп. 4, спр. 4, 27, 31, 37; ф.р. 582, оп. 1, спр. 12, 37, 60, 131, 133, 134, 137, 145; оп. 2, спр. 24, 45, 124, 129; ф.р. 3333, оп. 1, спр. 26, 35, 37, 38; ф.р. 6452, оп. 4, спр. 1426; ф.р. 6193, оп. 12, п. 1744, 5966 (т.1, т.2), 15162, 19126, 25160, 25557, 30238 (т.1, т.2); Національна бібліотека України імені В. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 10, спр. 18954; ф. 214, оп. 2, спр. 9, 52; ф. 161, № 3, 35; Українська Центральна рада: Документи і матеріали у 2 т. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. 590 с.; Дорошенко Д.І. Історія України 1917-1923 рр.: документально-наукове видання. В 2-х томах / Упоряд.: К.Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. Т. 1. 319 с.; 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: науковий і документальний журнал / Упорядники: І. Бухарєва, С. Кокін, І. Преловська та ін. Київ, 2005. № 1/2 (24/25). 344 с.; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: документи і матеріали. В 2-х томах / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. 688 с.; Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у

документах і матеріалах / Уклад. й автори статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.

³ Борис А.Г. Сон // Діло. 1912. 1 серпень. № 178. С. 2; Швидкий О. Історико-філологічна секція Наукового Товариства при Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті та діяльність її за 1919-1920 роки // Наш шлях. 1920. 6 червня. Ч. 109. С. 3-4; Чалий С. До всіх Парткомів, Ревкомів, Виконкомів, Комнезамів, Профспілок і інших установ і організацій Поділля // Вісті Кам'янець-Подільського повітового революційного комітету та Кам'янецького бюро Комуністичної партії (більшовиків) України. 1921. 15 травня. № 119. С. 2; В Кам'янці // Червона правда. 1921. 24 вересня. № 21. С. 2; Геринович В.О. Подільські фосфорити (початок) // Червона правда. 1922. 10 лютого. № 34 (134). С. 3; його ж. Подільські фосфорити (продовження) // Червона правда. 1922. 11 лютого. № 35 (135). С. 3; його ж. Подільські фосфорити (закінчення) // Червона правда. 1922. 15 лютого. № 38 (138). С. 3; На Кам'яничині // Червона правда. 1922. 17 березня. № 61 (161). С. 2; Відповідь проф. Сташевського тов. Чалому // Червона правда. 1922. 18 березня. № 62 (162). С. 4; До виборів ректора ІНО // Червона правда. 1922. 21 березня. № 63 (163). С. 1; Доповідь в історико-філологічній секції Наукового т-ва при Кам'янець-Подільському університеті // «Червона правда». 1922. 20 квітня. № 85 (185). С. 1; Герой праці (Ювілей професора П. Бучинського) // Вісти. 22 липня 1922 р. № 29 (233). С. 3; Борис А.Г. Перемінна й історична суть // Червоний шлях. 1922. 15 вересня. № 1(50). С. 1; Великий перелом в Вищій Школі // Червоний шлях. 1923. 13 квіт. № 70(119). С. 2; Ясінський. Олександр Аленич: Некролог // Червоний шлях. 1923. 28 квітня. С. 3; Штауде Н. Олександр Андрианович Аленич // Мироведение. 1923. № 2. С. 2; Гаєвський С.Ю. До омонімів про Івана Франка // Нова громада. Київ, 1924. № 35. С. 14-23; Шатунов М. Третя педконференція // Шлях освіти. Харків, 1924. Вип. 8. С. 211-213; Зборовець В.С. Кам'янець-Подільська науково-дослідча кафедра в 2-му півріччю 1923 року // Червоний шлях, 1924. № 3. С. 273-276; Гаєвський С.Ю. Задоволення книжкового голоду // Пролетарська правда. 1925. № 260. С. 2; Заклинський Р.Р. Партосередок Кам'янець-Подільського ІНО // Студент революції. 1925. № 7. С. 32; його ж. Осередок вищих шкіл // Червоний кордон. 1925. 25 січня. Ч. 77. С. 4; його ж. Партійне життя. Новий партосередок // Червоний кордон. 1925. 14 червня. Ч. 47. С. 2; Буценко О. П'ята річниця заснування Інституту Народної Освіти // Червоний кордон. 1925. 18 листопада. № 162. С. 2; Філь Ю.П. В Кам'янецькому науковому товаристві // Червоний кордон, 1926. № 247. С. 3; Геринович В.О. Петро Миколайович Бучинський: Некролог // Червоний кордон. 1927. 21 серпня. С. 7; Курневич М.В. Рішуче засудити

контрреволюціонерів // Студент прикордоння. 1929. 29 листопада. Ч. 2(9). С. 1; Ретанов О.М. Пролетаризації ВИШів наша гарантія! // Студент Прикордоння. 1929. 29 листопада. Ч. 2 (9). С. 1; Нерук Д. А хвосты все растутъ та растутъ... // Студент Прикордоння. 1930. 1 лютого Ч. 5 (12). С. 3; Петляк Ф. Перші випускники // Радянський студент. 1980. 6 листопада. № 30(1006). С. 2; Ричка В.М. Загублене життя (П.Г. Клепатський) // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). Київ, 1991. С. 202-204; Миськова О.В. Злочин - любов до рідної природи (за документами розсекреченого архівного фонду УСБУ по Хмельницькій області) // Подолянин. 2010. № 49/1059. С. 2-3; Будзей О.В. Кам'янецькі ночі Олександра Аленича // Подолянин. 2010. 02 квітня. № 14(1024). С. 4; Будзей О.В. Степан, що став Сильвестром // Подолянин. 2016. 7 січня. № 02(1325). С. 4; Бондарук Л. Розстріляний за українську нафту Федір Лисенко // Європейська Україна. 2017. 10 червня. [Електронний варіант]. – Режим доступу: https://eukraina.com/news/rozstriljani_j_za_ukrajinsku_naftu_fedir_lisenko/2017-06-10-23759; Мельничук Б., Пайонк М. Інтелектуальні подарунки з Коломиї // Вільне життя плюс. 2018. 30 листопада. С. 6; Цей день в історії Хмельниччини: 12 лютого // Є. 12 лютого 2020 р. С. 4; Бондарук Л. Він відкрив нафту на Сході України, а його розстріляли // Біла хата: інтернет газета [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://bilahata.net/vin-vidkryv-naftu-na-shodi-ukrajiny-a-joho-rozstrilyaly/> (дата 04 січня 2022 р.)

⁴ Русова С.Ф. В Кам'янецькому університеті: враження з останніх часів // Українська Трибуна. Варшава, 1921. Ч. 194. С. 2-3; її ж. Мої спомини. Львів: Хортиця, 1937. 284 с.; її ж. Мої спомини. Київ: Україна-Віта, 1996. 208 с.; Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле. Мюнхен, 1969. 543 с.; його ж. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.). Київ: Темпора, 2007. 632 с.; ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / Упоряд. В.А. Короткий, В.І. Ульяновський. Київ: Прайм, 2000. Кн. 1. 704 с.

Щоправда, рівень інформаційного наповнення цих джерел далеко нерівномірний, що позначилося на глибині розкриття як різних біографічних складових, так і безпосередньо науково-педагогічної / наукової / громадської діяльності усіх керівників і вчених, яких об'єднувала справа підготовки педагогічних кадрів на засадах комуністичної ідеології та

відповідної освітньої політики. Щоб якомога повніше представити особистості, автори звернули увагу, зокрема, на ті періоди життя і праці, які в низці випадків не пов'язані з Кам'янець-Подільським ІНО, однак дають змогу в одних випадках простежити їхній попередній професійний розвиток, а в інших - побачити зрушення у їхньому житті після завершення науково-педагогічної кар'єри у цьому виші.

Щоб уникнути у біографічних нарисах небажаних повторів, що стосуються тих чи інших змін в житті колективу, без яких розуміння діяльності в загально-інститутському контексті вчених може бути не повним, до структури роботи уведено розділ I, який дасть змогу читачеві розібратися в основних складових історії Кам'янець-Подільського ІНО і збагнути їхній стан як важливої константи, що великою мірою визначала умови і характер діяльності як колективу загалом, так і його окремих членів зокрема.

Певну інформаційну функцію виконують подані наприкінці видання додатки. Вони, зокрема, вміщують виявлені у Держархіві Хмельницької області короткі автобіографії науково-педагогічних працівників, діяльність яких не вдалося простежити на основі усього комплексу опрацьованих джерел. Ці матеріали дають змогу частково представити біографічні відомості майже двох десятків осіб. Хоча і вони не вичерпують списку усіх, хто за наказами народного комісаріату освіти УСРР, що видавалися упродовж десятиліття, були уведений на певний час до штату науково-педагогічних працівників ІНО і представлені у трьох списках, взятих з вказаного архівосховища, що подаються за певною схемою усіх наявних осіб станом на листопад 1921, 1 січня 1923 і 1 жовтня 1927 рр. Над пошуком джерельної інформації про тих, хто з об'єктивних причин залишився

поза увагою авторів, доведеться попрацювати у майбутньому.

Опубліковані у виданні біографічні нариси, різні матеріали мають практичне значення. Їх можна використовувати у навчальному процесі, зокрема, на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, при вивченні новітньої історії Поділля, підготовці вузькотематичних та узагальнюючих наукових праць з історії освіти регіону, історії української науки 1920-х рр., а також у гуртковій роботі зі студентами, на факультативних заняттях з історії міста ХХ століття у старших класах загальноосвітніх шкіл Кам'янця-Подільського.

Автори складають щиру вдячність працівникам Державного архіву Хмельницької області за допомогу в пошуку джерел, пов'язаних з життям і діяльністю та особливо трагічною долею низки колишніх викладачів Кам'янець-Подільського ІНО в період сталінських репресій 1930-х років.

Відгуки та інформацію, яка стосується біографічних матеріалів про керівників та науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського ІНО у зарубіжних чи відчизняних приватних архівних колекціях, просимо надсилати на такі електронні адреси:
olexandr_zavalniuk@ukr.net; dianayblonska@gmail.com.

Завальнюк О.М., Яблонська Д.Р.

**РОЗДІЛ 1.
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ІНО:
становлення, діяльність та
реорганізація**

Після встановлення радянської влади в Україні розпочалися перетворення існуючих вищих навчальних закладів, із врахуванням місцевої специфіки підготовки фахівців та наявності у них «націоналістичної» інтелігенції. Зміни розпочиналися із внутрішніх структурних підрозділів та поступово переходили до закриття або реорганізації вишів. Ще на початку 1920 р. з'явилася інструкція НКО УСРР «Про практичну роботу з освіти», у якій пропонувалось негайно приступити до створення інститутів народної освіти¹. Станом на квітень 1920 р., за даними освітнього наркомату, ще не існувало жодного такого закладу, хоча, за тим же джерелом, поступово йшов процес перетворення в ІНО учительських і фребелівських інститутів². Крім того, було взято курс на реорганізацію університетів, як «старих» (російських), так і «нових» (українських), яких вирішили позбутися як дітища ліквідованих державних утворень.

До переліку університетів, які, на переконання керівництва НКО УСРР, в нових історичних умовах були позбавлені перспективи, увели і Кам'янець-Подільський державний український університет, відкритий восени 1918 р. Перші зміни тут відбулися ще навесні 1919 р., під час встановлення радянської влади в регіоні, коли, за розпорядженням наркома освіти В.П. Затонського, закрили богословський факультет (це рішення продублював відділ освіти місцевого ревкому). Крім того, з'явилися нові органи управління вишем, а також університетська печатка з п'ятикутною зіркою³. Сам же університет, як тип вишу, не

¹ Рябченко О.Л. Харківський інститут народної освіти імені О.О. Потебні (1921-1930 рр.). Харків: ХДАМГ, 2000. С. 6.

² Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927: зб. док. і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1979. С. 175.

³ Завальнюк О.М. Радянська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1919, 1920-1921 рр.) // Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 1. С. 9-10.

зачепили, скоріш за все через те, що, з одного боку, воєнно-політична ситуація в Україні була не прогнозованою і більшовики почувалися не зовсім впевнено, а з іншого, у НКО УСРР влітку 1919 р. все ще обмірковували «порядок реформування педагогічних навчальних закладів»⁴.

Радикальніші зміни в університеті розпочалися у липні 1920 р., під час другого радянського періоду. Передусім запровадили посаду політкомісара – представника нової влади, що відповідав за нововведення і підтримку закладом диктатури пролетаріату. Її зайняв студент А. Волянський. Він мав більше повноважень, ніж ректор університету⁵. Відповідно до згаданої інструкції Наркомосвіти УСРР, комісар видав наказ № 1 від 28 липня 1920 р. «Про реформування структури і керівних органів вишу», яким припинив діяльність богословського факультету, а історико-філологічний та правничий факультети об'єднали в один навчальний підрозділ – факультет соціальних наук^{6; 7}.

У серпні 1920 р., розпочався новий етап перебудови системи вищої освіти. У постанові № 8 Державної комісії УСРР у справах вишів «Про реформування вищої школи» наголошувалося, що процес перебудови управління закладами вищої освіти відтепер підпорядковується цій структурі, зокрема її органам на місцях, які перебувають у віддані окружних виконкомів рад робітничих, червоноармійських і селянських депутатів^{8; 9}.

⁴ Культурне будівництво в Українській РСР... С. 122.

⁵ Завальнюк О.М. Радянська влада і Кам'янець-Подільський... С. 12.

⁶ Держархів Хмельницької області, ф.р. 582, оп. 1, спр. 37, арк. 2.

⁷ Завальнюк О.М. Радянська влада і Кам'янець-Подільський... С. 12.

⁸ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / Уклад. і автори статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. С. 768.

⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 4, арк. 104-106.

31 серпня 1920 р. відділ вузів Наркомосу УСРР видав розпорядження № 276, за яким Кам'янець-Подільський університет (без згадки про його український характер) перетворювався в Академію теоретичних знань (АТЕЗ) у складі двох інститутів: соціальних та фізико-математичних наук¹⁰. Про концепцію, мету, завдання нового вишу, нарешті, порядок реформування не роз'яснювалось. Зрозуміло було лише одне – університет більшовицькій владі більше не потрібний. Це переконання підсилила надіслана в усі радянські установи телеграма наркома освіти В.П. Затонського такого змісту: «Слід звернути увагу на Кам'янецький державний український університет. Кам'янецькі комуністи перебувають в полоні у петлюрівської інтелігенції... В самому університеті продовжують засідати божевільні старики і наукові «світила» на зразок гетьманського, а згодом петлюрівського скарбника Лебідь-Юрчика, який викладає там фінансове право. Професори добре влаштовані за рахунок університету і позирають на захід. Всіх їх треба розігнати. У тому вигляді, як він існує тепер, університет компрометує радвладу»¹¹. Утім відразу виконати розпорядження про реорганізацію університету в АТЕЗ не вдалося через загострення збройної боротьби в регіоні: вже 18 вересня місто перейшло під український контроль.

В університеті взяли за «декомунізацію»: посаду політкомісара і суботники скасували, відновили попередні органи управління (раду професорів, правління тощо), усі раніше діючі факультети. Студентів, зарахованих за радянськими правилами, зобов'язали скласти іспит на знання української мови, якою здійснювався освітній процес.

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 10, арк. 5.

¹¹ Тимошик, М. С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: монографія / Перед. М. Г. Жулинського. Київ: Заповіт, 1997. С. 46-47.

16 листопада 1920 р. Червона армія знову вступила до міста, розпочався третій, на цей раз довготривалий, період диктатури пролетаріату. Повернулася попередня радянська політика щодо К-ПДУУ, утім про АТЕН на цей раз ніхто не вів мови – університет продовжував існувати як юридична особа, попри раніше прийняте щодо нього у Харкові розпорядження.

7 грудня 1920 р. у виші відновили посаду політкомісара, ним став Д. Мізін, який, виконуючи настанови центру, ліквідував посади ректора і проректора. Надалі робота спрямовувалася на зміну процесу підготовки фахівців, як того вимагав декрет Раднаркому УСРР від 14 грудня 1920 р. «Про учбово-трудова мобілізацію студентів академії, інститутів теоретичних знань і інститутів народного господарства»¹². Відповідно до декрету запроваджувалася навчально-трудова повинність щодо старшокурсників, чого за української влади не було і близько.

Тож юридично університету залишалось існувати недовго. Після повернення делегації науково-педагогічних працівників К-ПДУУ із Харкова, 2 січня 1921 р. науково-шкільна рада (НШР), створена за наказом політкомісара, на своєму екстремному засіданні отримала інформацію про те, що, на виконання розпорядження відділу вишів НКО УСРР, № 276 від 31 серпня 1920 р., університет мав «перетворитися в Академію Теоретичних наук (у документі – Академія теоретичних знань)»¹³ з Інститутом Фізико-математичних та Соціальних Наук. Сільськогосподарський факультет перетворюється в сільськогосподарський інститут та організує геодизичний технікум». Тоді ж було обрано комісію для розробки «проекта реорганізації університету», яка через тиждень, 9 січня, доповіла НШР про своє бачення перебудови університету в АТЕН. Зокрема, йшлося про

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 3, арк. 31.

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 10, арк. 5.

необхідність запровадження у навчальному процесі 3-х концентрів (послідовних ступенів): перший включав три перші триместри, обов'язкові для студентів усіх інститутів; другий мав таку послідовність: у 4-му триместрі виклади відбувалися спільно у споріднених секціях, на які поділялися інститути; у 5-6-их триместрах – окремо у кожній секції; третій концентр отримав назву «Теоретична академія», де дисципліни викладалися науковцями різних кафедр¹⁴.

З 12 січня 1921 р. запрацювала НШР Кам'янець-Подільського інституту теоретичних наук, яку ніхто не обирав – у протоколі було змінено назву, без будь-яких пояснень, зокрема й щодо втрати ключового слова «академія». А через кілька днів з'явилася пояснювальна записка про «Основні положення реформи Кам'янець-Подільського університету в інститут теоретичних наук». Не наводячи будь-яких аргументів, тут категорично стверджувалося, що «Університет переформовується в ІТЕН (Інститут теоретичних наук. – Авт.), з можливістю, в міру фактичної потреби, дальшого розвитку своїх функцій в формі дворічних академій відповідного фаху»¹⁵. Тобто, ІТЕН, який складався з навчальних підрозділів – інститутів, розглядався як база для невстановленого числа академій, що у майбутньому могли надавати різні незазначені спеціалізації. Виходить, що АТЕН, як схвалений проект, а не реально існуючий виш у Кам'янці-Подільському, формально проіснував не більше 10 днів. На жаль, не виявлено документів, які б прояснили цю ситуацію. Учасник тих подій В. Геринович, який про АТЕН навіть не згадує, стверджує, що «на основі циркуляру Н.К.О. від 9 січня 1921 року Університет перемінено в Інститут Теоретичних Наук (ІТЕН)

¹⁴ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.)... С. 778-779, 779-780.

¹⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп.1, спр. 10, арк. 4.

з інститутами наук: фізико-математичних, гуманітарних і сільськогосподарських»¹⁶. Тричленна структура підготовки фахівців в ІТЕН була скопійована з АТЕН¹⁷. Офіційно заміна назви університету на ІТЕН відбулася 2 лютого 1921 р., коли за це проголосували 26 членів науково-шкільної ради¹⁸. Про усі зміни, які відбулися у виші з грудня 1920 р., комісар та уповноважений в справах навчального закладу А. Волянський доповів наркомун освіти УСРР.

ІТЕН, як експериментальна вища школа, проіснував недовго. Вже 26 лютого на засіданні колегії Укрголовпрофосу Наркомату освіти УСРР було прийнято рішення «Про реорганізацію Кам'янець-Подільського інституту теоретичних наук у два окремих інститути – сільськогосподарський та інститут народної освіти». Витяг з протоколу № 30, який зафіксував чергову зміну статусу вишу, передали до Кам'янця-Подільського¹⁹. Коли витяг з протоколу отримали у виші, 23 березня зібралася НШР. Цікаво, що у документі йшлося про реорганізацію не ІТЕНу, а університету. Процес треба було завершити до 1 червня 1921 р.²⁰.

Як показало життя, великою проблемою у формуванні бази двох автономних інститутів став розподіл матеріальних цінностей між ними, оскільки кожна із нових юридичних організацій намагалася отримати якомога більшу частку. Зрештою, знайшли порозуміння, яке закріпили на папері: 1) майно, що орендував ІТЕН, розподілу не підлягає; 2) приміщення по вул. Лагерній (сьогодні вул. С. Бандери)

¹⁶ Гериневич В.О. До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти // Записки Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти. Кам'янець на Поділлі, 1927. Вип. 2. С. 17.

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп.1, спр. 10, арк. 4зв.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп.1, спр. 60, арк. 16.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп.1, спр. 25, арк. 39.

²⁰ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.)... С. 794-795.

переходить у розпорядження сільськогосподарському інституту; 3) приміщення по вул. Високій, 3 (сьогодні вул. Сіцінського) на півроку передається у користування того ж вишу, з правом продовжити термін на 2 роки при умові, що фізико-математичний факультет не матиме потреби у збільшенні навчальних площ; 4) у тимчасове користування СГІ надано Панівецьку дачу та Цибулівський ліс, дрова з якого мали отримувати обидва виші; 5) на баланс сільгоспінституту тимчасово переходить земельна ділянка (в межах міста) площею 20 дес.; 6) існуюче на час порозуміння господарство ведеться спільно юридичними особами до закінчення сезону польових робіт 1921 р., до 1 січня 1922 р. між інститутами буде проведено рівномірний розподіл живого і неживого майна²¹.

Керівництво освітньою галуззю радянської республіки, яке започаткувало ІНО, час від часу змінювало його структуру. На початку своєї діяльності у вересні 1921 р. виш складався з двох факультетів: соціально-історичного та фізико-математичного. Посаду ректора в той час займав біолог С. Д. Сидоряк. Однак через непрофесіоналізм і відсутність авторитету серед науково-педагогічного складу його замінив П. Г. Клепатський, дослідник історії України²². Новому керівнику вдалося здійснити зміни в управлінні вишем, роботі колективного господарства, штаті викладачів, матеріально-технічній базі, а також у студентському побуті та культурно-освітній сфері²³.

На той час структура інститутів народної освіти не була уніфікована. Навчальні підрозділи намагалися привести у відповідність до «Декларації про соціальне виховання

²¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 60, арк. 44-45.

²² Копилов С.А. П. Клепатський: Кам'янецький період діяльності (1919-1921 рр.) // Освіта, наука та культура на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. Вип. 1. С. 209-210.

²³ Ричка В. Загублене життя (П.Г. Клепатський) // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). Київ: Рідний край, 1991. С. 202.

дітей» (1 липня 1920 р.) та потреб нової школи. У зв'язку з цим такі факультети, як: шкільної, дошкільної, позашкільної освіти і трудових процесів, перетворювалися у факультети підготовки працівників соціального виховання (факсоцвих) та педагогів для професійних навчальних закладів (факпрофос)²⁴. Ці навчальні підрозділи з'явилися у структурі К-ПНО в жовтні-листопаді 1921 р. Виконуючи розпорядження зверху, політкомісар вишу П.В. Чалий 18 жовтня 1921 р. видав наказ № 67 про відкриття факультету профосвіти на базі закритих фізико-математичного та соціально-історичного факультетів²⁵. Новостворене об'єднання мало свою структуру. До нього входили 2 відділи – фізико-математичний (поділявся на два підвідділи – виробничий і природничий) і соціально-історичний²⁶. Факультет розташовувався в будинку по вул. Університетській, 31 (нині вул. Огієнка, 61)²⁷ та використовував 57 кімнат (10 з них – аудиторії). В середньому 25% отриманих від держави коштів були спрямовані на утримання персоналу; майже стільки ж надавалося факультету соцвиховання, який відкрили 1 листопада 1921 р., утім кошти не раз надходили із запізненням²⁸.

Для того щоб вступити на факультет професійної освіти, потрібно було пройти співбесіду²⁹. Під час зарахування перевага надавалася дітям робітників та селянам (заяви інших осіб розглядалася після цих категорій людей). Усі абітурієнти заповнювали таку анкету³⁰: місце народження, національність та мова якою спілкується, стать,

²⁴ Шатунов М. Третя педконференція // Шлях освіти. Харків, 1924. Вип. 8. С. 211–213.

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 21зв.

²⁶ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С. 43.

²⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 254, арк. 5.

²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 22.

²⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 254, арк. 7.

³⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 23.

підготовка, підготовчий стаж, соціальний стан, відбував військову службу / не відбував військову службу, матеріальний стан, професійна приналежність, партійний настрій, партійність³¹. Утім вже з 20 квітня 1921 р., відповідно до наказу Укрголовпрофосвіти при НКО УСРР, розпочався прийом осіб за системою відряджень³². Тобто вступати до вишів мали право особи, які були відряджені на навчання партійними, профспілковими, радянськими та військовими органами. Щороку Укрголовпрофосвіта виробляла квоту кожній територіальній організації, що відряджала на навчання³³.

Перший навчальний рік розпочався 1 листопада 1921 року, після закінчення польових робіт³⁴. Управління факультету складалося із деканату (при ньому діяло факультетське бюро), двох секретарів, діловода, помічника діловода, двох канцеляристів. Господарська частина була загальною для всього інституту³⁵. При факультеті діяли студкоми та курскоми, діяльність яких спрямовувалася на задоволення різноманітних потреб студентського колективу (курсу, триместру, факультету)³⁶.

Студентів Кам'янець-Подільського вишу в одній із публікацій газети «Червоний шлях» називали «гнилими». Це було пов'язано із тим, що вони не могли дати відповідь на запитання «хто вони?», «для чого вони навчаються?» та ін. Були випадки, коли заняття відвідував лише 1 студент, а

³¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302. оп. 3, спр. 5, арк. 23зв.

³² Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 1776, арк. 18.

³³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр. 273, арк. 76.

³⁴ Гериневич В.О. До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народньої Освіти... С. 17.

³⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 24-24зв.

³⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 354, арк. 13.

інколи й взагалі ніхто не з'являвся в аудиторії у запланований час³⁷.

Основним завданням факультету профосвіти було виховання молоді, підготовка майбутніх вчителів до роботи в школах та аспірантів для викладацької та науково-дослідної роботи. Переважна більшість предметів викладалися українською мовою³⁸. Щоправда, професор Є.Д. Сташевський та завідувач кафедри історії матеріальної культури В.В. Бутаков послуговувалися у викладацькій діяльності лише російською. Усі навчальні плани для кожного триместру затверджувалися в НКО УСРР³⁹.

На факультеті діяли 8 секцій (математики, фізики, хімії, біології, геології, географії, історико-соціальна та філологічних наук), студентські організації (студкоми), студколектив ІНО та 5 гуртків (географічний, біологічний, педагогічний, літературний та комуністичний для безпартійних студентів), які були спільними для двох факультетів та забезпечували наукову співпрацю між професорами і студентами⁴⁰.

Для молоді найбільший інтерес викликали такі предмети, як зоологія, ботаніка, філологія, педагогіка і психологія⁴¹. Навчальний процес проходив у формі лекцій, семінарів, практичних та лабораторних занять⁴². Поширеним був комбінований метод навчання, який забезпечувався поєднанням теорії з практикою. Лекції проводилися з усіх предметів, семінари вибірково - з філології, історії, мистецтва, педагогіки та географії⁴³; лабораторні заняття

³⁷ Великий перелом в Вищій Школі // Червоний шлях. 1923. 13 квіт. № 70(119). С. 2.

³⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 254, арк. 1зв.

³⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 28.

⁴⁰ Там само, арк. 32.

⁴¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 28.

⁴² Там само, арк. 4.

⁴³ Там само, арк. 32.

проводилися з фізики, хімії, біології⁴⁴; практичні – з решти дисциплін⁴⁵.

Обов'язковим для студентів були спеціальні політкурси, які забезпечували політичне виховання: основи марксизму, історія революційних рухів в Україні, історичний огляд соціально-політичної літератури (лекції) та основи марксизму (практичні заняття)⁴⁶.

Основним загальноосвітнім предметом вважалася математика, на яку відводилося найбільше годин⁴⁷. На іншому факультеті основна увага приділялася соціальному вихованню⁴⁸. Усі предмети обох факультетів були об'єднані загальним планом, затвердженим НКО УСРР⁴⁹.

Починаючи з 1921 року, влада розпочала політику щодо регулювання соціального складу студентства, яку назвала «соціально-економічною перевіркою»⁵⁰. Молоді роздавали анкети із запитаннями про соціальну приналежність, ставлення до навчання тощо. У травні 1922 р. у цьому ІНО провели перереєстрацію, в результаті чого було відраховано майже неблагодійних 500 осіб⁵¹. Після цієї соціальної чистки кількість студентів скоротилася до 252 осіб (із 887, що були до того)⁵². Такі перевірки на факультеті профосвіти відбувалися упродовж всього періоду його існування.

⁴⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 30.

⁴⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 25.

⁴⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 33.

⁴⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 395, арк. 95-95зв.

⁴⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 29.

⁴⁹ Там само, арк. 4зв.

⁵⁰ Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 192-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. С. 97.

⁵¹ Там само. С. 98.

⁵² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 5, арк. 194.

Матеріальну базу факультету профосвіти становили різноманітні лабораторії (хімічна, фізики з механічним кабінетом) та навчальні кабінети (мистецький, статистики, астрономічний та астрономічна обсерваторія, зоологічний, зоотомічний, мінералогічно-геологічний, ботанічний)⁵³. Механічний кабінет відповідав за ремонт всього обладнання вишу⁵⁴. Бібліотека була спільною для всього інституту, обслуговувала і студентів, і викладачів. Кожний кабінет та лабораторія мали свої окремі бібліотеки, які обслуговували лише викладачів⁵⁵. Таких підрозділів на факультеті профосвіти було 10. Загальна бібліотека складалася в основному із книг, подарованих у свій час університету. Літератури було мало. Тому викладачі змушені були розмножувати на друкарських машинках тексти своїх лекцій, інколи дарували книги із власних книгозбірень бібліотеці⁵⁶. За сприянням ректора ІНО кожного місяця намагались збільшувати бібліотечний фонд. Так, 1 січня 1921 р. ту ньому налічувалося 33 622 книги, а на 1922 р. – вже 59 631⁵⁷. Надалі щомісяця бібліотека повнювалася на 800-1000 примірників⁵⁸.

Навесні 1921 р. ревком Кам'янця-Подільського на прохання керівництва інституту виділив колективу 300 дес. землі, 2 млини і сади⁵⁹. Все це спрямовувалося на поліпшення господарського стану ІНО. Поєднання навчального процесу із фізичною роботою тривало упродовж

⁵³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 395, арк. 116.

⁵⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 23.

⁵⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 395, арк. 53.

⁵⁶ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення... С. 45.

⁵⁷ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Хведорів (Федоров) Михайло Михайлович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 16.

⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 567, арк. 738.

⁵⁹ Гериневич В.О. До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти... С. 18.

усієї діяльності вишу, а на польові роботи виходили не тільки студенти, а й професорсько-викладацький склад ІНО. Згодом В. О. Геринович відзначить, що то був час впертої роботи заради куска хліба, коли вдень весь колектив ІНО працював на полі, городі, в саду, а ввечері займався в аудиторіях, гуртках, кабінетах, лабораторіях тощо⁶⁰.

Факультет соціального виховання був створений 1 листопада 1921 р. Його відкриття отримало широку підтримку з боку викладачів та майбутніх студентів. Однак, за спогадами С.Ф. Русової, охочих навчатися тут було мало: «...Факультет мав своїм завданням формувати учительсько-комуністів, дати їм «останнє слово науки», як казав Сидоряк, забуваючи, що наука лежить далеко аж за кордоном, в «буржуазній» Європі, з якою радянська влада не хоче мати нічого спільного. Але учительство не дуже хапалося бігти на цей факультет соцвиховання, цілий місяць кількість слухачів обмежувалася шістьма. Тоді звернулись, як завжди в радянській державі, до примусу: віднарос (відділ народної освіти) приказав місцевим учителям одвідувати лекції соцвиховання. Так, на початку грудня склалася аудиторія з 40 слухачів»⁶¹.

Під час відкриття факультету було вжито заходів зі створення при ІНО інтернату для студентства на 100 осіб. Однак, за відсутності будинку для поселення молоді, ці плани перенесли на наступний рік⁶². Відповідно до кошторису від 17.11.1921 р., декан М.М. Хведорів розробив бюджет факультету соціального виховання на 1922 р., за яким на утримання інтернату передбачалося 283 100 000 крб., дитячого будинку – 250 10000 крб., клубу та майстерні

⁶⁰ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення... С. 45.

⁶¹ Русова С.Ф. В Кам'янецькому університеті: враження з останніх часів // Українська Трибуна. Варшава, 1921. Ч. 194. С. 2-3.

⁶² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 47зв.

⁶³ Там само, арк. 50.

– 66 20000 крб. на інші факультетські витрати – 696 033 700 крб.⁶³. Суми, як на той час, були астрономічні.

Після відкриття факультету соціального виховання набрали бажаних навчатися – їх нараховувалось 89 осіб. Лекції розпочалися з 1 грудня 1921 р. та відбувалися щодня у присутності 30-40 студентів⁶⁴. За перший триместр було проведено три факультетські наради та чотири засідання комісії спеціалістів. До складу комісії входили: її голова – політкомісар П.В. Чалий, заступник голови – ректор ІНО С.Д. Сидоряк, секретар – І. Ковальська, члени комісії – викладачі С. Ф. Русова та М. М. Васильківський; до складу наради входили усі викладачі факультету соціального виховання під головуванням декана⁶⁵.

До викладання на 1 курсі було залучено В.В. Бутакова, М. М. Васильківського, Н. Т. Гаморака, В. М. Гагенмейстера, В. О. Геріновича, О.М. Ковальську, М. М. Семеніва, С. Д. Сидоряка, С. Ф. Русову, М. М. Хведорова та П.В. Чалого. У зв'язку з відсутністю лекторів з деяких предметів навчального плану, були внесені зміни до розкладу занять. Наприклад, через хворобу професор В. В. Бутаков не проводив занять з хімії, а тому у розклад ставили дисципліну «Історія педагогічної теорії і практики», яку викладав політкомісар П.В. Чалий (вона замінювала усі предмети, які не викладалися на факультеті з різних причин). Поза розкладом додатково відбувалося вивчення української мови або письма⁶⁶.

У зимовий час, коли температура повітря знижувалася до низьких позначень, заняття проводилися у неопалювальних приміщеннях, часом і без електрики, при свічках або газових лампах. Попри такі несприятливі умови, слухачі, які до того ж перебували ще й у важких

⁶⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 47зв.

⁶⁵ Там само, арк. 48.

⁶⁶ Там само.

матеріальних умовах, регулярно відвідувати лекції, виконували навчальний план.

Зимова перерва (канікули) 1922/1923 навчального року негативно вплинула на навчання. Через холод та снігові заметілі не було прямого залізничного сполучення, а тому багато студентів не мали змоги своєчасно повернутися до ІНО. Були випадки, коли вони, після довгої дороги до Кам'янця-Подільського, тривалий час хворіли. Через це навчання на факультеті соцвиховання не могло розпочатися своєчасно. За студентські лави вони змогли сісти лише 21 лютого 1923 р., та й то не у повному складі - по 5-14 осіб на різних курсах⁶⁷.

По завершенні першого триместру студенти склали іспити, а на наступний триместр записалось 20 осіб з 26. Однак факультетською комісією було дозволено навчання ще шести слухачам, які через різні обставини не змогли скласти іспити за перший триместр⁶⁸.

Наприкінці 1921 року на посаду декана факультету соціального виховання було обрано І.Ю. Кулика (з 1922 р. – В.О. Гериновича), якого затвердила комісія спеціалістів на своєму зібранні 19 листопада 1921 року. На той час до складу колективу цього навчального підрозділу увійшли нові викладачі: О.М. Ретанов, В.Н. Никітюків та К.О. Копержинський. Останнього на кінець 1922 р. було обрано до складу комісії спеціалістів на місце вибулої С.Ф. Русової⁶⁹.

Роботі факультету чмало проблем створювала відсутність достатньої кількості фахівців-педагогів. Глобальна увага приділялася теоретичним дисциплінам і циклу першого та другого курсів, що зазвичай не сприяло зацікавленості студентів педагогічною справою. Зокрема, не було організовано співпраці з дитячим будинком, який через

⁶⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 52.

⁶⁸ Там само, арк. 48зв.

⁶⁹ Там само, арк. 51зв.

важке матеріальне становище так і не став педагогічною лабораторією для спостережень⁷⁰.

Стабільність в ІНО тривала недовго. Вже 26 жовтня 1922 р. постановою № 30 Укрголовпрофосу НКО УСРР його реформували в заклад соціального виховання підвищеного типу⁷¹. Чергове розпорядження «зверху» вимагало ліквідації факультету профосвіти, а подальшу підготовку фахівців зосередити на факультеті соціального виховання. Відповідно до цього рішення, 23 січня 1923 р. ректор ІНО П.М. Бучинський наказав ліквідувати факпрофос. На факультеті соціального виховання утворили два відділення - дошкільне і шкільне. Останнє об'єднало математичні, природничі і соціально-економічні науки, забезпечуючи на II-III курсах різні спеціалізації⁷². Виш (факультет) готував вихователів дитсадочків і дитбудинків, а також учителів семирічних шкіл, яких дуже потребував регіон⁷³.

З 1923 року на посаду викладача і практика єдино діючого факультету ІНО було запрошено професора Висецького. На одному із засідань комісії спеціалістів за його пропозицією було вирішено відкрити на факультеті психолого-педагогічний відділ, але за умови згоди на те НКО УСРР. Наприкінці листопада 1923 року з Харкова отримали дозвіл на відкриття такого відділу, мета якого полягала у теоретичному та практичному покращенні викладання соціальної психології, педагогіки, експериментальної педагогіки і психології. Крім того, його робота спрямовувалася на налагодження співпраці з вихованцями дитячого будинку та інтернату. Особлива увага відводилась

⁷⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 49.

⁷¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 229, арк. 4.

⁷² Там само, арк. 3.

⁷³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 395, арк. 117.

дітям із особливими потребами, для яких планувалося створити при ІНО спецшколу⁷⁴.

З 1925 р. студенти навчалися вже за чотирирічним планом. Перше трирічне навчання охоплювало: пропедевтику, педагогічні та суспільно-політичні дисципліни. На останньому році завершувалася підготовка за спеціалізаціями із 4-х циклів наук: соціально-економічних, біологічних, фізико-математичних та дошкільних. Усі студенти виконували курсові, а випускники – кандидатські роботи з метою визначення їх готовності до самостійної діяльності за обраною спеціалізацією^{75; 76; 77}.

На базі ІНО діяло ще два наукових осередки: Наукове при УАН товариство (НТ) та науково-дослідна кафедра історії та економіки Поділля (НДК). Остання мала на меті посилити наукову віддачу вчених. Її створили відповідно до постанови Раднаркому УСРР від 26 квітня 1921 р. «Про встановлення загального наукового мінімуму, обов'язкового до викладання» (один з її пунктів наголошував: з метою організації навчально-наукової роботи при ЗВО відкриваються окремі науково-дослідні кафедри)⁷⁸ у серпні 1921 р. з ініціативи професора Є.Д. Сташевського, який і очолив її^{79; 80}.

⁷⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 49.

⁷⁵ Мельник Е.М., Філінюк А.Г. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та утрати (1921–1930 рр.) // Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 1. С. 35.

⁷⁶ Лікарчук І. Л. Міністри освіти України (в 2-х Т. 1). Київ: Видавець Ешке О. М., 2002. С. 135.

⁷⁷ Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б.. Кам'янець-Подільський державний університет (1918-2006 рр.): історичний нарис. Вид. 4-е, доопр. і доп. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 18.

⁷⁸ Підлісний Д.В. Радянська «професіоналізація» вітчизняної вищої школи (1920-1921 рр.) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». Харків, 2014. Вип. 51. С. 72.

⁷⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 246, арк. 12.

⁸⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 1.

Спочатку до неї увійшли 4 відомих науковці: Є.Д. Сташевський, Ю.Й. Січінський, П.В. Клименко та П.Г. Клепатський. Першим її керівником став професор Є.Д. Сташевський. Проте у березні 1923 р. він переїхав до Києва. Завідування перейшло до професора П.В. Клименка. На початку літа 1923 р. склад кафедри збільшився, а серед її членів з'явився професор І.А. Любарський⁸¹.

У липні 1923 р. П.В. Клименко також переїхав у Київ⁸², хоча офіційно продовжував вважатися керівником кафедри (насправді усіма її справами займався його заступник І.А. Любарський). Сам професор інколи навідувався до Кам'янець-Подільського, але більшість свого часу присвячував роботі на науково-дослідній кафедрі історії України, очолюваній академіком М.П. Василенком⁸³.

Після заяви про звільнення П.В. Клименка з посади керівника кафедри⁸⁴ та відповідної постанови головного управління Укрнауки при НКО УСРР, з січня 1925 р. адміністративні обов'язки були покладені на І.А. Любарського⁸⁵. Усі керівники дбали про збільшення особового складу кафедри, вже у 1923 р. тут нараховувалося 29 працівників (з них 10 аспірантів), 1924 р. – 38, 1925 р. – 26, хоча наприкінці року їх залишилося тільки 17⁸⁶. Щоправда, рішення щодо збільшення або зменшення кількості членів НДК приймало Українське головне управління науковими установами, яке і слідкувало за їхньою роботою.

⁸¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 3.

⁸² Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924-1930 рр.): Монографія. Київ, 1999. С. 103.

⁸³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 5.

⁸⁴ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 240.

⁸⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 4.

⁸⁶ Там само, арк. 5.

Найбільш сталою частиною кафедри були її дійсні члени, тобто працівники Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, а найбільш динамічним був склад аспірантів⁸⁷. Їх кількість весь час коливалася в межах від 10 до 18 осіб. На початку 1926 р. усіх членів кафедри, затверджених Укрнаукою, було 17, у тому числі дійсних членів – 3, наукових співробітників – 4 та аспірантів – 10⁸⁸.

Серед основних причин частої зміни кількості аспірантів були, по-перше, переїзд деяких з них до інших міст, по-друге, підвищення по посаді до рівня наукового співробітника, по-третє, перехід на партійну роботу за межами інституту, по-четверте, звільнення через політичну неблагонадійність⁸⁹. До цього всього додавалося складне матеріальне становище та радянська політика тотального контролю, яка не раз позбавляла молодих науковців перспективи.

Основна робота кафедри спрямовувалася на:

- проведення наукових досліджень;
- підготовку аспірантів до наукової та викладацької діяльності;
- популяризацію наукових результатів серед населення⁹⁰.

Одним із важливих завдань членів кафедри було глибоке опрацювання джерел, робота над індивідуальними темами наукових досліджень та періодичні звіти в колективі. Прикладами здійснення такої діяльності були: професор П.В. Клименко, який, працюючи над монографією «Міський лад на Україні», наприкінці 1923 р. виступив перед колегами з двома доповідями: «Ліквідація Подільських цехів

⁸⁷ Нестеренко В.А. Українська науково-освітня інтелігенція Кам'янець-Подільського у 1930-ті роки. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Nzvdpu_ist_2004_8_36.pdf

⁸⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 5зв.

⁸⁹ Там само, арк. 4.

⁹⁰ Там само, арк. 5.

(приватно-власницьких) у ХІХ ст.» та «Методи розробки архівного матеріалу»; професор І.А. Любарський (керував історичною підсекцією та аспірантським семінаром із дослідження мови і літератури), на засіданнях кафедри виголосив низку наукових повідомлень – «Методи дослідження мови», «Українські лінгвістичні етюди», «Дослідження мови с. Цибулівки», «Німеччина з культурно-історичного боку у ХІХ ст.» та «Вартість Флавієва свідoctва про християнство»; професор В.О. Геринович (керівник економічної підсекції) доповів співробітникам про географічне положення с. Цибулівки⁹¹.

Аспіранти та авторитетні науковці також виступали зі своїми темами не лише перед членами кафедри, а і на спеціальних лекціях для студентів, викладачів та усіх бажаючих. Для прикладу, науковий співробітник О.З. Неселовський станом на початок 1924 р. виголосив 3 доповіді на засіданні НДК («Кустарна промисловість с. Цибулівка», «Приписка до уніатських метрик ХVІІІ ст. та їх значення», «Прагматизм і матеріалізм»), тричі провів відкриті лекції. Відомий український літературознавець та етнолог Ю.П. Філь, а у 1923-1924 рр. аспірант Кам'янець-Подільського ІНО та член кафедри, запропонував тему «Народна поезія с. Цибулівка», яка прозвучала на одній з лекцій, а також займався вивченням життя та творчості подільського письменника ХІХ ст. Анатолія Свидницького⁹².

Робота колективу кафедри відзначалася організованістю. В середньому щороку відбувалося 35 засідань, за перші 3 роки існування їх було 102, а загалом – понад 350. Найбільше засідань зафіксовано у 1924 р. – 41. Саме тоді особовий склад кафедри був найбільшим – 38 осіб⁹³.

⁹¹ Зборовець В. Кам'янець-Подільська науково-дослідча катедра в 2-му півріччю 1923 року // Червоний шлях. 1924. № 3. С. 273.

⁹² Там само. С. 274.

⁹³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 606, арк. 34.

Результатом активної роботи кафедри стало видання наукової продукції, серед яких були як окремі праці (В.О. Гериновича, І.А. Любарського, О.В. Красівського), так і статті у науковому збірнику ВУАН, «Записках Кам'янець-Подільського інституту народної освіти», проблематика яких охоплювала різноманітні питання історії, культури, економіки та природи Поділля. 1929 року за державні кошти почали виходити «Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри»⁹⁴, схвалено сприйняті науковою громадськістю.

До 1926 року НДК складалася із двох секцій - культури та сільського господарства⁹⁵, які, мали також певну структуру:

I. Секція «Культура» (керівник – І.А. Любарський)⁹⁶ складалася із таких підсекцій: історії та археології, лінгвістики, літератури, педагогіки⁹⁷.

II. Секція «Сільського господарства» (керівник – В.О. Геринович)⁹⁸ поділялася на 4 підсекції: економіки, біології, зоології, геології⁹⁹.

На засіданнях кафедри, які проходили по вівторках, а інколи й четвергах, виголошували і обговорювали наукові доповіді, а також заслуховували звіти аспірантів про виконані завдання (участь у засіданнях кафедри і оприлюднення доповідей, проведення лекцій тощо). Процедура звітування відбувалася в присутності усіх членів кафедри, фахівців з тем аспірантських досліджень, а також наукових керівників¹⁰⁰.

⁹⁴ Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри / редкомісія: проф. Кондрацький Ф.А., голова [та ін.]; НКО УСРР, Упр.наук.установами. Полтава: Держвидав України, 1929. Т. 1. 187 с.

⁹⁵ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення... С. 53.

⁹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 32.

⁹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 4 зв.

⁹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 126, арк. 1.

⁹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 4.

¹⁰⁰ Там само, арк. 5.

З 1927 р. на кафедрі з'явилася ще одна секція – природи, змінилося керівництво кількох підсецій і секції загалом. Тож НДК складалася із трьох секцій: культури (керівник І.А. Любарський), сільського господарства (керівник Ф.Й. Донський), природи (керівник О.В. Красівський). Остання мала підсекції з ботаніки (Н.Т. Гаморак)¹⁰¹ і зоології (В.П. Храневич)¹⁰².

1 січня 1928 р. з посади ректора було звільнено В.О. Гериновича¹⁰³ та більше 10 викладачів ІНО. Виконуючим обов'язки ректора Кам'янець-Подільського ІНО (з січня 1928 р.) було призначено Ф.А. Кондрацького, а з грудня 1928 р. – ректором. Ставши керівником вишу, він зіткнувся із труднощами перебудови системи вищої школи, зніщійованою керівними органами¹⁰⁴, наприклад, змушений був виконувати накази Народного комісаріату оборони, зокрема, щодо проведення соціальних чисток студентського та викладацького колективів як “нетрудових елементів” інституту¹⁰⁵.

На початку 30-х рр. викладацький склад цього вишу зазнав політичних репресій. У 1933 році було заарештовано І.А. Любарського, В.О. Гериновича, Ф.А. Кондрацького, П.Г. Клепатського, Н.Т. Гаморака, В.П. Храневича та інших науково-педагогічних працівників, членів кафедри¹⁰⁶. Їх

¹⁰¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 40.

¹⁰² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 9.

¹⁰³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 43с, арк. 39.

¹⁰⁴ Бистра М. Образ радянського вчителя у періодичних виданнях України кінця 1930-х рр. на прикладі газети «Більшовицька правда» // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич, Посвіт, 2017. Вип. 5. С. 139.

¹⁰⁵ Мельник Е.М., Філінюк А.Г. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти... С. 35-36.

¹⁰⁶ Нестеренко В.А. Українська науково-освітня інтелігенція Кам'янця-Подільського у 1930-ті роки. – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/Nzvdpu_ist_2004_8_36.pdf

ізоляція негативно вплинула на роботу НДК, призвела до ліквідації цієї структури.

Щодо НТ, то його утворили у 1925 р. Ідею подав архівіст та історик, професор П.В. Клименко. Спільно з дослідниками та викладачами ІНО Ю.Й. Сіцинським, В.О. Гериновичем, П.М. Бучинським, Ф.А. Кондрацьким, Ф.М. Шумлянським В.П. Храневичем, В.С. Зборовцем, та Ю.П. Філем він розробляв статут та програму НТ¹⁰⁷. Усі нормативні документи та назва «Кам'янець-Подільське наукове при УАН товариство» були затвердженні Українською Академією наук до літа 1925 р.¹⁰⁸. Відповідно до них, внутрішня структура цієї організації та її склад нічим не відрізнялися від попередника (НТ К-ПДУУ). Основним завданням секцій було дослідження так званих «білих плям» історії краю, проведення археологічних розкопок, вивчення особливостей клімату регіону та обговорення актуальних проблем в ході різноманітних наукових заходів.

Перші організаційні збори відбулися 2 червня 1925 р. На зборах обрали тимчасову президію у складі трьох осіб (голова – В.П. Храневич, заступники – Ю.Й. Сіцинський та В.С. Зборовець) для обговорення організаційних питань. 21 червня відбулись другі установчі збори, які прийняли до складу товариства 97 дійсних членів, почесними членами обрали колишнього ректора П.М. Бучинського та професора

¹⁰⁷ Завальнюк О.М., Трембіцький А.М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіом, 2004. Т. 4. С. 154.

¹⁰⁸ Набок С.В. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. До питання дослідження документів співробітників Академії наук України як джерела вивчення історії України // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2003 р.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. С. 103.

Ю.Й. Сіцинського¹⁰⁹. На четвертому зібранні, яке відбулося 26 липня 1925 р., головою НТ обрали О.М. Полонського (працював упродовж 1925-1926 рр.), заступником голови – Ю.Й. Сіцинського (1925-1928 рр.), вченим секретарем – В.С. Зборовця (1925 р.)^{110; 111}. Згодом, у зв'язку із переїздом до Криму О.М. Полонського та до Харкова В.С. Зборовця, на вакантні місця були обрані Д.О. Богацький (голова НТ, 1926-1928 рр.) та Ю.П. Філь (вчений секретар та керівник історико-філологічної секції, 1926-1928 рр.)¹¹².

28 листопада 1926 р. щорічні загальні збори товариства ухвалили рішення про видання неперіодичного друкованого органу «Записки Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства», затвердили видавничо-редакційну колегію в такому складі: відповідальний редактор – Д.О. Богацький, члени – Ю.Й. Сіцинський, Ю.П. Філь, М.М. Недужа та Т.Д. Недужий. Того ж року з грифом цього товариства вийшла з друку монографія В.Я.Герасименка «Кармалюк в українській народній пісні». Що ж до «Записок», то робота над їх підготовкою дещо затягнулася. Їх перший том побачив світ тільки у 1928 р.¹¹³. У зв'язку з постановою листопадової (1929 р.) сесії ВУАН про ліквідацію місцевих наукових товариств, на початку 1930 р. Кам'янець-Подільське наукове товариство вимушено припинило своє існування.

У 1930 р. більшість інститутів народної освіти УСРР перетворили у вузько-профільні навчальні заклади - інститути соціального виховання (ІСВ) та інститути

¹⁰⁹ Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукопису (далі - НБУВ ІР), ф. 10, спр. 18954, арк. 2.

¹¹⁰ Там само, арк. 3.

¹¹¹ Набок С.В. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН... С. 103.

¹¹² НБУВ ІР, ф. 10, спр. 18954, арк. 3-4.

¹¹³ Там само, арк. 4-5.

професійної освіти. Кам'янець-Подільський ІНО з 1 вересня 1930 р. реорганізували в ІСВ з трирічним терміном навчання і одним факультетом¹¹⁴. Директором нового вишу було призначено Ф.А. Кондрацького¹¹⁵. Скорочення терміну підготовки давало можливість дещо зменшити витрати з державного бюджету, а вивільнені кошти спрямувати на індустріалізацію країни, яка була пріоритетною політикою більшовиків.

Отже, реформування Кам'янець-Подільського державного українського університету пройшло низку етапів (університет, АТЕЗ, АТЕН, ІТЕН), доки НКО УСРР на тривалий час не зупинив свій вибір на інституті народної освіти, як найбільш зручному типі вишу з підготовки радянських учителів різних категорій. Упродовж усього періоду існування ІНО колективи факультетів спромоглися виконати навчальні плани підготовки фахівців, залучивши до студентського контингенту тих, хто раніше навчався в ДУУ, забезпечити ідеологічний характер освітньо-виховного процесу, підвівши під нього загалом задовільну матеріально-технічну базу. Утворення і діяльність науково-дослідної кафедри Поділля та наукового товариства посилили наукову та освітню складову Кам'янець-Подільського ІНО. Професори, наукові співробітники та аспіранти, які працювали в цих структурах, активізували наукову діяльність як всередині вишу (наукові доповіді, публікації тощо), так і поза ним (археологічні, геологічні експедиції, дослідження сіл тощо). Їх ліквідації негативно позначилася на науковій роботі відомого вишу, пов'язаній з вивченням регіону. Репресій проти найбільш активних вчених підірвали науковий потенціал цієї вищої школи, зробили неможливим існування НДК та НТ.

¹¹⁴ Ряппо Я.П. Система народної освіти на Україні: Соціальне виховання, професійна освіта та наука. Харків, 1936. С. 15-16.

¹¹⁵ Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. С. 34.

Завальнюк О.М., Яблонська Д.Р.

**РОЗДІЛ 2.
КЕРІВНИКИ ІНО:
РЕКТОРИ ТА ПОЛІТКОМІСАРИ**

2.1. РЕКТОРИ

Із встановленням на початку 1920-х рр. в Україні більшовицького режиму розпочалося радикальне реформування всього суспільного життя відповідно до комуністичної ідеології і раніш напрацьованої практики. Воно стосувалося і системи вищої освіти, яка у зв'язку з цим також підлягала найшвидшій перебудові. Пріоритетним завданням було визначено ліквідацію університетів, як російських, так і українських, оскільки вони, на думку більшовиків, не відповідали завданням нового суспільного і державного будівництва. Втілення ж цього плану у життя призвело до утворення інститутів народної освіти і разом з тим, до призначення нових керівників, які задовольняли вимоги державної ідеології. У Кам'янець-Подільському ІНО ректорами упродовж 1921-1930 рр. працювали низка вчених. Кожен із них відіграв чималу роль у становленні та розвитку закладу, підпорядковувався політиці радянської влади щодо підготовки робітничо-селянських педагогічних кадрів в контексті проведення більшовиками культурної революції. Існуючі джерела дозволяють проаналізувати у тій чи іншій мірі діяльність кожного керівника Кам'янець-Подільського ІНО.

ХВЕДОРОВ (ХФЕДОРОВ, ФЕДОРОВ) МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ

Серед відомих українських вчених, які професійно і самовіддано працювали над підготовкою національних кадрів інтелігенції у вишах Кам'янця-Подільського в 1919-1923 рр. і очолювали ІНО, виділяється яскрава постать професора математики, електротехніки, управлінця-освітянина Михайла Михайловича Хведорова (Хфедорова, Федорова) (1867-1945).

Українець за походженням, М.М. Хведорів народився 20 серпня 1867 р. у м. Катеринодарі на Кубанщині. В 1888 р. закінчив середню Олександрівську Кубанську реальну школу. Вищу освіту здобув у Петербурзькому гірничому інституті (1895), отримав професію гірничого інженера. За цим фахом працював на різних копальнях Донецького басейну - інженером, головним інженером, завідувачем. Однак, бажання займатися наукою змусило його покинути роботу на Донбасі та відбути за кордон для поглиблення фахових знань. Упродовж 1903–1904 рр. здобув другу вищу освіту у Паризькій інтернаціональній вищій школі за фахом електротехніка. Після того працював на копальнях Франції та Бельгії, де займався електрифікацією¹.

Наприкінці літа 1905 р. повертається на батьківщину. Петербурзький гірничий інститут запропонував йому посаду асистента по кафедрі гірничозаводської механіки, з правом самостійного керівництва проектами щодо електрифікації гірничозаводських машинних установ. Згодом перейшов на роботу до Катеринославського гірничого інституту (КГІ), де упродовж 1906-1915 рр. працював штатним викладачем по кафедрі гірничозаводської механіки, з правом самостійно керувати дипломними роботами випускного курсу². Цей час характеризувався бурхливим розвитком механізації гірничих робіт. Для приводу підйомних, компресорних, водовідливних та вентиляторних установок почали застосовувати електроенергію. Застосування електроприводів збільшило вплив динамічних явищ на режими роботи установок. На це звернув увагу М.М. Хведорів у своїй дисертації "Теорія і розрахунок гармонійного рудникового підйому", яку захистив 8 березня 1915 р. у Петроградському гірничому інституті. Після цієї важливої у його науковому житті події

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк 36.

² Там само, арк. 36зв.

став завідувати секцією гірничозаводської механіки³, а з 1 квітня рада КГІ обрала його ординарним професором по кафедрі механіки⁴. Вчений заснував новий напрям у підготовці фахівців, на основі якого сформувалася його унікальна наукова школа, що дала пугівку в життя багатьом гірничим механікам⁵.

Після заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) в 1918 р. до роботи у виші запросили вчених з різних куточків України. Про талановитого професора М.М. Хведорова стало відомо завдяки В.О. Біднову, який раніше працював на Катеринославщині. Саме він порадив ректору І.І. Огієнку запросити його на роботу в К-ПДУУ⁶.

У січні 1919 р., відповідно до наказу № 16 Міністерства освіти УНР, М.М. Хведорів був призначений на посаду ординарного професора по кафедрі математики в К-ПДУУ. Студентам математичного відділу він викладав геометрію, сферичну тригонометрію, вступ до аналізу, а також «різничкове та цільнове числення»; природничого відділу – скорочений курс вищої математики⁷. Тижневе навантаження становило від 12 до 26 год., в залежності від навчального року. Окрім викладацької роботи, займався

³ Історія становлення кафедри Дніпропетровського гірничого інституту [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://gm.nmu.org.ua/ua/history.php?print=Y>

⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк 36зв.

⁵ Історія становлення кафедри Дніпропетровського гірничого інституту [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<https://gm.nmu.org.ua/ua/history.php?print=Y>

⁶ Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетак-НОВА, 2005. С. 226.

⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк 36зв.

облаштуванням навчального кабінету з прикладної механіки, яким потім і завідував⁸.

Сумлінним ставленням до виконання обов'язків М.М. Хведорів завоював визнання з боку як студентів, так і ректора І. Огієнка, який на час своєї відсутності доручав йому ведення університетських справ. 20 лютого 1919 р. рада професорів вишу обрала М.М. Хведорова на посаду проректора університету. За радянської влади Михайлу Михайловичу двічі довелося керувати навчальним закладом, брати на себе тягар тих проблем, які були нав'язані колективу новим політичним режимом (з 15 квітня по 3 червня 1919 та з 11 липня до 18 вересня 1920 р., коли він виконував обов'язки ректора). Після прийняття Державною комісією в справах вищої освіти УРСР постанови в серпні 1920 р. щодо змін в керівних органах університету, М.М. Хведорова обрали головою наукової ради⁹.

В середині листопада 1920 р., коли українська революція зазнала поразки, М.М. Хведорів залишився працювати професором по кафедрі математики і певний час очолював науково-шкільну раду. Радянський режим його не зачепив.

Одразу із утворення Кам'янець-Подільського ІНО виникло питання щодо обрання ректора. Професорсько-викладацький склад вишу запропонував кандидатуру М.М. Хведорова. Сам вчений погоджувався на посаду керівника за таких умов: 1) на офіційних виборах за нього проголосує більше половини представників колективу і 2) формування педагогічного та технічного складу закладу буде у компетенції ректора. Із цим погодилася науково-шкільна рада ІНО. На виборах ректора за кандидатуру М.М. Хведорова проголосували 17 із 24 осіб. Його заступниками рада обрала Є.Д. Сташевського (з госпо-

⁸ Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної... С. 229.

⁹ Там само. С. 233.

дарської роботи) та А.Е. Малиновського (з наукової роботи)¹⁰.

Після затвердження у штаті ІНО професором, Михайло Михайлович викладав на факультеті профосіти низку дисциплін: вищу математику (3 тижневих години), математику (4), механіку (4), варіаційне числення (3), приблизне числення (1), вищий аналіз (8) та доповнення від диференційованих чисел (6 тижневих годин)¹¹. Загалом його академічне навантаження становило 29 год. на тиждень. Згодом до Кам'янця-Подільського з Катеринослава переїхала його дружина та молодша донька, які поселилися у будинку № 31 (флігель ДУУ/ІНО)¹².

Як керівник вишу, М.М. Хведорів приділяв особливу увагу формуванню студентського контингенту. Керуючись положенням тимчасового статуту про вищу школу (затвердженим НКО УСРР 25 липня 1921 р.), вже наприкінці 1921 р. на двох факультетах (профосвіти і соцвиху) налічувалося 885 студентів (530 юнаків і 355 дівчат)¹³.

Негативно позначилося на роботі ректора та усього колективу арешти та соціальні чистки, які проводилися повітовим органом ВНК (радянська спецслужба) з перших днів існування вишу. Навесні 1921 р. почалися обшуки у квартирах професорів, доцентів та технічного персоналу, їх арешти, виселення, а також реквізиція майна академперсоналу. В такій ситуації для колективу порятунком було апелювання до ректора, однак той жодних практичних важелів впливу на цю ситуацію не мав. Крім того, зазнавав матеріальних втрат й інститут як юридична особа - у нього

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 60, арк. 40.

¹¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 20зв., 30зв., 51-51зв.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 4.

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 395, арк. 116зв.

реквізували різне необхідне для господарської і навчальної діяльності майно¹⁴.

М.М. Хведорів намагався зберегти існуючу навчально-лабораторну базу, що йому загалом вдалося. Так у виші продовжували функціонувати 11 кабінетів (зоології, зоотомії рослин, систематики рослин, мінералогії та петрографії, палеонтології, фізики, хімії, географії, астрономії, фотографії), астрономічна обсерваторія та 2 лабораторії (хімії та фізики), які дісталися у спадок від університету¹⁵. Дбав ректор й про поповнення бібліотечного фонду, який на 1 січня 1921 р. нараховував 33 622 книги, які дісталися з колишньої університетської бібліотеки¹⁶.

Головною проблемою для ректора і колективу було матеріальне забезпечення. З нею М.М. Хведорів стикався щодня через дефіцит коштів на утримання вишу. Працівникам вишу не вистачало засобів для існування, які вони отримували як зарплату. через що змушені були особисто займатися городництвом. Опинившись без достатніх коштів, деякі професори звільнялися з роботи і виїжджали до великих міст, що негативно позначалося на кадровому забезпеченні освітнього процесу.

У серпні 1921 р. М.М. Хведорів склав повноваження ректора на офіційно невмотивовану вимогу політкомісара вишу (скоріш за все, із-за тісної співпраці з І. І. Огієнком – ректором і членом уряду УНР). В.о. ректора було обрано комуніста С.Д. Сидоряка. Через непрофесіоналізм у керівництві закладом згодом його замінив професор П.Г. Клепатський, якого підтримав Михайло Михайлович¹⁷.

¹⁴ Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Хведорів (Федоров) Михайло Михайлович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 15.

¹⁵ Там само. С. 16

¹⁶ Там само.

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 218, арк. 3зв.

Після завершення короткої ректорської кар'єри, М.М. Хведорів залишився працювати в ІНО, викладаючи теоретичну механіку на факультеті професійної освіти. 29 травня 1922 р. вчений посів посаду декана факультету соціального виховання¹⁸. Крім того, як професор-сумісник він викладав у місцевому сільгоспінституті, де бракувало науково-педагогічних кадрів¹⁹.

Факультет, який очолив М. М. Хведорів, мав чимало проблем через відсутність достатньої кількості фахівців-педагогів. Першорядна увага приділялася теоретичним дисциплінам і циклу першого та другого курсів, що, зазвичай, не сприяло зацікавленості студентів педагогічною справою. Через важке матеріальне становище дитбудинок, на який покладалися великі надії, не став педагогічною лабораторією для майбутніх фахівців²⁰.

У серпні 1922 р. М.М. Хведорів несподівано склав повноваження декана факультету. На жаль, з'ясувати причини такого кроку нам не вдалося (очевидно, що його ім'я і далі муляло очі місцевим комуністам, які не забули про його активну роль в українському відродженні 1917-1920 рр.). З 1922 р. вакантне місце керівника цього підрозділу посів перспективний науковець В.О. Геринович²¹.

Крім навчальної та адміністративної роботи, Михайло Михайлович займався й науковими дослідженнями. Серед різних проблем, якими захоплювався учений, були напрями, пов'язані із теоретичним обґрунтуванням динаміки рудникового підйомного устаткування, методи розрахунку турбомашин, вентиляції та водовідведення. Готував навчальні посібники з різних дисциплін, опублікував такі

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп.1, спр. 42, арк. 22.

¹⁹ Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут архівознавства (далі - НБУ ІР), ф. 214, оп. 1, спр. 25, арк. 1.

²⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 49.

²¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 51, арк. 213.

корисні видання: «Нарис стану електричних споруд на уральських заводах і рудниках у 1906 году»²², «Теорія і розрахунок гармонійного рудникового підйому»²³, «Московсько-українська термінологія елементарної математики»²⁴, «Теорія визначників»²⁵, «Аналіз безмежно малюючих»²⁶ та ін. Загалом вийшло більше десятка його праць. Майже два десятки підготовлених рукописних текстів через брак можливостей друку опубліковані не були²⁷.

У серпні 1923 р. М.М. Хведорова, як відомого фахівця, запросили на професорську посаду до Московської гірничої академії, на що він погодився²⁸. Там попрацював 6 років, а у 1929 р. повернувся в Україну. Тоді ж став академіком АН УСРР²⁹ та упродовж 1929-1934 рр. очолював кафедру гірничої механіки відділення технічних наук академії, а в 1934 р. отримав підвищення і був затверджений на 5 років директором Інституту гірничої механіки АН УСРР³⁰. З початком Другої світової війни та у зв'язку із закінченням

²² Федоров М. М. Очерк состояния электрических сооружений на Уральских заводах и рудниках в 1906 году. СПб, 1910. 101 с.

²³ Федоров М. М. Теория и расчет гармонического рудничного подъема. Екатеринослав: Издательство Типоцинография Берна, 1914. 181 с.

²⁴ Хведорів М.М. Московсько-українська термінологія елементарної математики. Кам'янець-Подільський, 1919. 37 с.

²⁵ Хведорів М. Вступ до аналізу. Вип.1: теорія визначників: лекції, читані студентам фізмат фак. Кам'янець-Подільського державного українського університету в 1919/20 академ. році. Кам'янець на Поділлі: Видавн. відділ Ради студ. представників, 1920. 107 с.

²⁶ Хведорів М. Аналіз безмежно малюючих. Кам'янець-Подільський: видав. відділ Кам'янець-Подільського державного українського університету, 1920. 64 с.

²⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 37-38.

²⁸ НБУ ІР, ф. 214, оп. 2, спр. 9, арк. 1.

²⁹ Федоров Михайло Михайлович (01.09.1867–29.03.1945) – вчений у галузі гірничої механіки, академік АН УРСР. До 150-річчя від дня народження. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/node/3610>.

³⁰ НБУ ІР, ф. 214, оп. 2, спр. 52, арк. 1.

п'ятирічного терміну керівництва інститутом гірничої механіки М.М. Хведорова обирають заступником директора цієї академічної структури³¹. Не зважаючи на похилий вік та проблеми зі здоров'ям, не полишав наукової діяльності, повністю віддавався їй. Помер вчений 29 березня 1945 р. у 77-річному віці. Похований в Києві на Лук'янівському кладовищі³².

Ще за життя вченого у 1942 р. Інституту гірничої механіки АН УРСР було присвоєно його ім'я, як першого директора. У подальші роки інститут зазнавав реорганізацій, але ім'я М. М. Хведорова надалі вшановувалося у офіційній назві³³. Після святкування 100-ї річниці від дня народження М.М. Хведорова було запропоновано розмістити меморіальну дошку на будинку по вул. Енгельса, буд. № 21/12 (нині вул. Лютеранська) в Києві, де упродовж 1931-1945 рр. проживав вчений. Наступного 1968 р. це було реалізовано (скульптор І. В. Макогон)³⁴.

У Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, в галерії колишніх керівників вишу, відкритій 2008 року з нагоди 90-річчя заснування закладу, розміщено великий, майстерно виконаний портрет Михайла Михайловича Хведорова (Федорова). Він нагадує сучасникам про неординарну постать одного із ректорів, який вірою і правдою служив справі вищої української

³¹ Федоров Михаил Михайлович // Горная энциклопедия [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mining-enc.ru/f/fedorov-mm>.

³² Федоров М. М. Теория и расчет гармонического рудничного подъема. Екатеринбург: Издательство Типоцинография Берса, 1914. 181 с.

³³ Федоров Михайло Михайлович // Київ: Енциклопедичний довідник [за редакцією А. В. Кудрицького]. Київ, 1981. С. 661.

³⁴ Мьялковський В.Й. Гірничої механіки Науково-дослідний інститут ім. М. Федорова // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30236.

школи. Про вченого у нинішньому вищій видали низку праць, присвячених цій унікальній, талановитій особистості.

СИДОРЯК СЕМЕН ДМИТРОВИЧ

Ще одним керівником Кам'янець-Подільського ІНО, активним учасників радянського освітнього будівництва на Поділлі початку 1920-х рр., був природознавець, комуніст Семен Дмитрович Сидоряк.

Він народився 2 серпня 1870 р. у с. Волівці Горлицького повіту на Галиччині, в незаможній селянській сім'ї¹. У тринадцятирічному віці працював у директора Горлицької народної школи і за його сприяння здобув початкову освіту. У 1894 р. закінчив державну гімназію у м. Новий Сонч (сьогодні територія Польщі) та впродовж наступних чотирьох років навчався у Львівському університеті на природничому відділі філософського факультету. Стажувався у Надворному природничому музеї Відня та працював над порівняльною анатомією риб у м. Трієсті (Італія). В результаті зроблених відкриттів підготував кілька наукових праць, які вийшли за кордоном. Завдяки цьому він успішно захистив дисертацію та у 1898 р. був залишений на посаді асистента при кафедрі анатомії Львівського університету, де працював три роки².

У 1901 р. став дійсним членом наукового товариства ім. Т. Шевченка та наукового товариства імені Ю. Коперника³. Наступного року студенти та викладачі Львівського

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр 6972, арк. 8.

² Там само.

³ Там само, арк. 8зв.

університету були переведені до Тернополя, де продовжили свою роботу у місцевій українській державній гімназії. Зважаючи на переїзд, працював професором природознавства та історії. Зокрема, в 1905/1906 навчальному році був завідувачем природоописного кабінету, а також управителем створеної у 1904 р. селянської бурси у місті⁴. Співзасновник у Тернополі товариств «Сільський господар» та «Поділля». Останнє виникло завдяки дружнім зв'язкам С.Д. Сидоряка із І.М. Боберським, теоретиком і практиком української національної фізичної культури. У 1913-1914 рр. був делегатом 1-го і 2-го пластових з'їздів у Львові⁵.

У період Першої світової війни проживав у Відні. У своїй автобіографії, датованій 1927 роком, пояснював перебування у Австрії бажанням наукового збагачення, тоді займався вивченням соціально-економічних дисциплін для поповнення своїх знань⁶. З початком революції в Східній Галичині повернувся в рідні краї, взяв активну участь у творенні ЗУНР: у Тернополі став співорганізатором (із Андрієм Музичкою) збройних молодіжних загонів, які роззброїли австрійську жандармерію. Потім став комісаром (посадником) міста⁷.

У 1919 р. разом із галицьким урядом та військом перейшов на Поділля. Тут займався політосвітньою роботою. Після того, як галичани припинили участь у збройній боротьбі за українську державу, разом з групою діячів став співзасновником в грудні 1919 р. у Вінниці комуністичної

⁴ Пиндус Б.І. Сидоряк Семен Дмитрович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. Т. 3 : П-Я. С. 255.

⁵ Сидоряк Семен Дмитрович // Тернопільщина: регіональний інформаційний портал [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://irp.te.ua/sy-doryak-semen-dmy-trovy-ch/>

⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр 6972, арк. 8зв.

⁷ Лазарович М.В. Активні діячі ЗУНР на Тернопільщині // Незалежний культурологічний часопис. Тернопіль, 2010. Ч. 63. С. 89.

партії Буковини й Галиччини. Його обрали заступником голови І Комітету цієї політичної структури, членом обласного комітету КП(б)У, був у складі делегації під час переговорів із М.І. Мураловим і В.П. Затонським про злиття УГА із Червоною армією⁸. З листопада 1920 р. займав посаду лектора політекономії вищої партшколи при ЦК КП(б)У у Харкові⁹, а згодом працював у Києві заступником директора одного із науково-дослідних інститутів¹⁰.

Восени 1921 р. С.Д. Сидоряка призначили ректором Кам'янець-Подільського ІНО із обов'язковим викладанням студентам курсу політекономії у місцевих вишах - ІНО та СГІ, а також на робітфаці та педкурсах ім. М. Драгоманова¹¹. Лекторка ІНО Софія Федорівна Русова негативно відгукувалася про його діяльність на цій посаді. У своїх спогадах вона стверджувала: «У серпні приїхав призначений з Харкова ректор, галичанин Сидоряк, і одразу перевернув університет на якусь хуторну установу, в якій ніхто і не згадував про наукові питання, а лише всі зусилля звертали на здобування харчу, на оброблення землі, на збір продуктів з городу, на утилізацію садовини. На першому ж засіданні професорської ради (яке стало майже і останнім), призначений ректор залякав нас усіх примарою голоду, яка наче б то насувається на Кам'янець...

Взагалі і політком, і ректор зневажали професорську колегію всіма засобами. Професорська рада скликала лише тоді, коли Чалий або Сидоряк потребували для своїх вигадок санкцію колегії. Виступати проти цих «начальників», значило ризикувати бути викинутим з колегії професорської, бути зарахованим контрреволюціонером, ворогом «Советской России»...

⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр 6972, арк. 8зв.

⁹ Там само, арк. 3зв.

¹⁰ Пиндус Б.І. Сидоряк Семен Дмитрович..., с. 255.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр 6972, арк. 8зв.

З науковою справою ці керівники університету (ректор С.Д. Сидоряк та потікомісар П.В. Чалий – Авт.) були цілком незнайомі. Вони бралися самі читати лекції і з економічних наук, і з біологічних, і соціальних. Лекції Сидоряка з порівняльної анатомії викликали лише сміх у студентів, і його слухало лише 4-6 студентів...Він став посміховищем для студентів, які вивішували міфічні розпорядження від нього, підписані: “Ректор Се Дурак”»¹².

Поряд із ректоруванням та зазначеною викладацькою діяльністю С.Д. Сидоряк керував марксистсько-ленінським гуртком членів партосередку закладів вищої освіти міста. Не користуючись повагою серед науково-педагогічного колективу¹³, через непрофесіоналізм у керівництві ІНО, непорозуміння з політкомісаром щодо їхніх адміністративних повноважень¹⁴ навесні 1922 р. С.Д. Сидоряка на цій посаді замінив історик, професор П.Г. Клепатський. Таким чином, він став першим ректором якого обирали публічно¹⁵. 27 травня 1922 р. його офіційно допущено до виконання обов’язків ректора ІНО¹⁶. Тоді ж С.Д. Сидоряк перебрався до Києва, де з вересня 1923 р. працював лектором у радпартшколі, професором Київського інституту народного господарства¹⁷, читав курс політичної економії в архітектурному інституті і на педкурсах. З 1926 р. керував секцією політекономії марксистсько-ленінської кафедри при ВУАН¹⁸. У місті

¹² Русова С.Ф. В Кам’янецькому університеті: враження з останніх часів // Українська Трибуна. Варшава, 1921. Ч. 194. С. 2-3.

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 51, арк. 9.

¹⁴ Адамський В. Р. Радянський проект для вищої школи: виборювання автономії // Педагогічний дискурс: зб. наук пр. Хмельницький: ХГПА, 2007. Вип.1. С.7.

¹⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р.302, оп.1, , спр. 228, арк. 11.

¹⁶ Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Клепатський Павло Григорович – ректор Кам’янець-Подільського інституту народної освіти. Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 3-7.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр 6972, арк. 4.

¹⁸ Там само, арк. 7.

проживав по вул. Енгельса 21, кв. 9 разом із дружиною Оленою, сином Богданом та доньками Оксаною і Оленою¹⁹.

15 липня 1935 року шістдесятип'ятирічного Семена Дмитровича заарештували працівники управління держбезпеки НКВС УСРР за антирадянську діяльність. Слідство у справі С.Д. Сидоряка тривало півроку. Вже 1 січня 1936 р. обвинувачувальним висновком особливої наради при НКВС УСРР його було засудження за статтями 54-11 та 54-6 КК УСРР (антирадянська діяльність) та вислано в Казахстан на 3 роки²⁰. 19 листопада 1938 р. рішенням УДБ НКВС Уральського регіону його було звільнено²¹. Надалі працював лікарем і проживав у м. Уральськ Західно-Казахстанського регіону²². Тут дізнався про Другу світову війну, яку пережив і дочекався краху третього рейху. Помер у 1947 р., похований в Уральську²³.

На підставі Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. «О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30-40-х и начала 50-х годов», 4 липня 1989 р. рішенням військової прокуратури Київського військового округу С.Д. Сидоряка було реабілітовано як незаконно репресованого в роки сталінського тоталітарного режиму²⁴.

¹⁹ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64959 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://archives.gov.ua/um.php?p=93&a=24&id=59739>.

²⁰ Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України), ф. 263, оп. 1, спр. 64959 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://archives.gov.ua/um.php?p=93&a=24&id=59739>.

²¹ Сидоряк Семен Дмитриевич [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lists.memo.ru/d30/f138.htm>.

²² Там само.

²³ Лазарович М.В. Активні дії ЗУНР на Тернопольщині... С. 89.

²⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 64959 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://archives.gov.ua/um.php?p=93&a=24&id=59739>

Як видно, постать С.Д. Сидоряка пов'язана з історією Кам'янець-Подільського ІНО короткочасно. Його суперечлива керівна робота у цьому вищій спричинена, скоріш за все, приналежністю до КП(б)У і готовністю викоринювати антикомуністичні настрої в колективі, який ще не так давно підтримував національне відродження України. Однак стати шанованим ректором і авторитетним викладачем йому не судилося. Попри те, влада отримала урок щодо механізму заміщення керівника вищої школи, відмовившись від його призначення без відповідних виборів. Драматична доля С.Д. Сидоряка не пов'язана з діяльністю на посаді ректора ІНО.

КЛЕПАТСЬКИЙ ПАВЛО ГРИГОРОВИЧ

На короткий час керівником Кам'янець-Подільського ІНО призначили молодого історика, джерелознавця та літературознавця Павло Григорович Клепатського.

Він народився 12 січня 1885 р. у с. Пугачівка Таращанського повіту Київської губернії. Навчався у Київській духовній семінарії, а згодом у Новоросійському університеті, на історико-філологічному факультеті (спеціальність слов'яно-руська історія). По його закінченні залишився на роботі як професорський стипендіат на кафедрі російської історії (науковий керівник професор І.А. Линниченко)¹. Однак, велика конкуренція на кафедрі, а також початок Першої світової війни та економічна скрута не сприяли росту кар'єри молодого історика – довелося працювати в середніх школах Одеси, а за Української Центральної Ради – комісаром Одеської шкільної округи².

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 3291, арк. 1, 3, 6, 10.

У серпні 1917 р. П. Г. Клепатський був обраний до третього складу УЦР від Херсонської губернії, як представник від Української трудової партії. На одному із засідань українського передпарламенту він, висловлюючи позицію трудовиків, наголосив, що «українізація шкіл повинна бути переведена негайно. Справа шкільна дуже важна: се є альфа і омега автономії»³. Вже після гетьманського перевороту він першим серед одеських діячів та як колишній член УЦР у пресі проаналізував причини поразки Центральної Ради, вказавши на: 1) параліч її влади; 2) підривні дії національних меншин; 3) відсутність витривалості й обережності, державних переконань у міністрів⁴.

Наприкінці 1918 р. завершився тривалий одеський період П.Г. Клепатського, спричинений переходом на роботу до Кам'янцем-Подільського державного українського університету, де були потрібні висококваліфіковані наукові кадри, що володіли українською викладавкою мовою⁵. Цьому посприяло звернення в.о. декана історико-філологічного факультету К-ПДУУ, приват-доцента Л.Т. Білецького до декана історичного факультету Новоросійського університету з проханням направити до них свого колишнього стипендіата⁶.

² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3291, арк. 10

³ Українська Центральна рада: Документи і матеріали у 2 т. / Упорядн.: В.Ф. Верстюк (керівник), О.Д. Бойко та ін. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. С. 132.

⁴ Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр.: Монографія / Вінцковський Т.С., Музичко О.Є., Хмарський В.М. [та ін.]; відп. ред. Хмарський В.М. Одеса: ТЕС, 2010. С. 211.

⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3291, арк. 10.

⁶ Мельник Е. Діяльність П.Г.Клепатського в Кам'янець-Подільському державному університеті // Етнічна історія народів Європи: збірник наукових праць. Київ, 2001. Вип. 8. С. 59.

З січня 1919 р. міністр освіти І.І. Огієнко призначив П.Г. Клепатського приват-доцентом університету в Кам'янці-Подільському⁷. В документах Державного архіву Хмельницької області збереглася заява П.Г. Клепатського на ім'я декана історико-філологічного факультету: "Маю честь довести до Вашого відома, що в поточному семестрі я бажав би читати такі курси: 1. Історія України від Люблінської Унії до скасування гетьманщини, з окремим екскурсом про козаччину – 3 години; 2. Перегляд джерел з історії України і Русі – 2 години"⁸. Відповідні дисципліни йому були надані, але Павло Григорович деякий час не міг виконувати своїх службових обов'язків через хворобу горла⁹. Проте, після одужання він успішно працював на посаді приват-доцента по кафедрі історії України.

Навесні 1919 р. П.Г. Клепатського було обрано секретарем ради професорів університету¹⁰. 26 жовтня 1919 р. рада лекторів місцевого народного українського університету обрала його, як сумісника, деканом гуманістичного факультету. У 1920 р. працював у гімназії для дорослих, що була створена при Кам'янець-Подільському державному українському університеті.

Одразу після реорганізації К-ПДУУ Павло Клепатський завершив магістерську дисертацію "З історії взаємовідносин Русі із Візантією у Х ст." та успішно захистив її¹¹. Це стало приводом для того, щоб на зазіданні ради факультету соціально-гуманітарних наук 22 березня

⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3291, арк. 63в.; Стрельський Г. Клепатський Пало Григорович // Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник / Серія "Українські історики". Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. Вип. 2. Ч. 2. – С. 199.

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 26, арк. 1.

⁹ Там само, арк. 3

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 137, арк. 107.

¹¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 9, арк. 17.

1921 р. (протокол №1) комісія ухвалила надати приват-доцентіві П. Г. Клепатському звання професора¹².

Після звільнення з посади ректора С. Д. Сидоряка в колективі ІНО запропонували на вакантну посаду керівника вишу перспективного П.Г. Клепатського. 11 травня 1922 р. відбулися вибори, на яких балатувалися дві кандидатури - І.Ю. Кулик (набрав 12 голосів підтримки) та П.Г. Клепатський (39 голосів)¹³. Переможець став першим ректором, якого обрали на альтернативній основі¹⁴, а 27 травня 1922 р. допущено до виконання обов'язків керівника ІНО¹⁵.

На його плечі ліг тягар не лише виконання постанов державних органів щодо структурних змін в інституті, а й реалізація оголошеного більшовиками курсу на пролетаризацію професорсько-викладацького складу і студентського контингенту вишу, що негативно позначалося на освітньому процесі. Розпочалися репресивні заходи як проти викладачів, так і значної частини студентів. Ще навіть до офіційних заходів з обрання його ректором, П.Г.Клепатський потрапив у поле зору влади.. Так, нове керівництво ІНО відмовилося визнати результати його магістерського іспиту, складеного на факультеті 28 березня 1921 р., під тим приводом, що на нього не були запрошені ректор і політкомісар¹⁶. Приводом до такого упередженого ставлення щодо професора стало підписане ним звернення на захист заарештованих інститутських викладачів і працівників у березні 1921 р. Після цього з боку влади посилювалися політичні і трудові чистки у виші.

¹² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3291, арк. бзв.

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 51, арк. 19.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 228, арк. 11, 19, 90.

¹⁵ Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Клепатський Павло Григорович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 17.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 26, арк. 16.

Першими кроками на посаді ректора ІНО П.Г. Клепатського стали зміни у керівництві факультетами, роботі колективного господарства, штаті викладачів та матеріально-технічній базі ІНО; було відкрито студентський інтернат, проведено заходи щодо розвитку культурно-просвітнього життя колективу¹⁷.

Окрім адміністративної роботи, він викладав студентам дві навчальні дисципліни. Відповідно до навчального плану на 1921/1922 н.р. це були історія Сходу (16 годин на місяць для 25-36 осіб) та історія болгар та сербів (16 годин на місяць для 28-30 осіб)¹⁸. Користувався популярністю серед студентської молоді, яка із задоволенням відвідувало його заняття та намагалася зрозуміти усі важливі події, які подавав професор, мирилася з тим, що лектор не слідкував за часом і не раз лекції тривали довше передбаеного¹⁹. Як активний дослідник, брав участь у роботі різних наукових організацій, товариств, що діяли в ІНО^{20;21;22}. Друкувався в місцевих газетах та у “Записках”

¹⁷ Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Клепатський Павло... С. 18-19.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 4.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 26, арк. 14зв.

²⁰ Нестеренко В.А. Діяльність наукового товариства в Кам'янці-Подільському у 1921-1923 рр. // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції присвяченої 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2017. С. 87.

²¹ Доповідь в історико-філологічній секції Наукового т-ва при Кам'янець-Подільському університеті // Червона правда. Кам'янець-Подільський, 1922. 20 квітня. № 85 (185). С. 1.

²² Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 10, спр. 18954, арк. 2.

Кам'янець-Подільського університету²³. Опублікував майже півсотні праць, частину з яких присвячено історичному краєзнавству та різним питанням історії України. Одними із найкращих є: «Огляд джерел до історії України: Джерела візантійські, арабські, західні, укр.-руські юридичні пам'ятники, літописи, хронографи й синодики, подорожні описи чужоземців»²⁴, «Огляд джерел до історії України (курс лекцій, читаних протягом 1919 акад. року)»²⁵, «Український байкар Євген Гребінка (1812–1848)»²⁶, «Літопис Самійла Величка»²⁷, «Дворянське земське ополчення («Козаки») 1812 р. на Полтавщині»²⁸, «Декілька документів з Диканського архіву Кочубеїв»²⁹ тощо. Він здійснював ретроспективний аналіз історико-культурних пам'яток Кам'янця-Подільського, розробляв конкретні заходи щодо їх

²³ Завальнюк О.М. Публіцистична діяльність викладачів і працівників Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів, присвячена 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет, 2008. Вип. 7. Т.1. С. 30-31.

²⁴ Клепатський П.Г. Огляд джерел до історії України: Джерела візантійські, арабські, західні, укр.-руські юридичні пам'ятники, літописи, хронографи й синодики, подорожні описи чужоземців. Кам'янець на Поділлі, 1920. 44 с.

²⁵ Клепатський П.Г. Огляд джерел до історії України (курс лекцій, читаних протягом 1919 акад. року). Вип.1. Кам'янець на Поділлі, 1921. 100 с.

²⁶ Клепатський П.Г. Український байкар Євген Гребінка (1812–1848). Кам'янець-Подільський: Від. Поділ. губерніал. нар. управи, 1919. 28 с.

²⁷ Клепатський П.Г. Літопис Самійла Величка // Записки Полтавського інституту народної освіти». Полтава, 1925. Вип. 2. С. 1-18.

²⁸ Клепатський П.Г. Дворянське земське ополчення («Козаки») 1812 р. на Полтавщині // За сто літ. Полтава, 1930. Вип. 5. С. 1-30.

²⁹ Клепатський П.Г. Декілька документів з Диканського архіву Кочубеїв // Український археографічний збірник. Київ, 1930. Т. 3. С. 253-263.

охорони та збереження. З 7 червня 1922 р. очолив архівне управління Кам'янець-Подільського району³⁰.

За діяльністю П.Г. Клепатського слідувала партійна верхівка, а тому за її висновком 19 вересня 1922 р. його було затверджено на посаді ректора ІНО³¹. Однак, стан навчального закладу був складним, а після рішення ректора не надавати матеріальної допомоги робітфаку при Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті, що суперечило позиції владних структур, постало питання про подальшу долю як керівника вишу. Наприкінці 1922 р. П.Г. Клепатського заарештували співробітники Надзвичайні комісії за підозрою в лояльному ставленні до раніш існуючих Центральної Ради і Директорії УНР. Щоправда, через 1,5 місяця його відпустили за відсутністю доказів, але до виконання обов'язків ректора він уже не повернувся³².

30 вересня 1922 р. з ініціативи політкомісара С. Чалого відбулися нові вибори ректора³³. Перемогу здобув П.М. Бучинський³⁴, а П.Г. Клепатського перевели в розпорядження Київської губпрофосвіти³⁵. У Києві працював ученим секретарем Київського губпрофосу до 1924 р. Наступні два роки були пов'язані із викладанням українознавства у двох київських вишах (архітектурному

³⁰ Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921 рр.) // Український історичний журнал. 1999. № 4. С. 41-42.

³¹ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Клепатський Павло... С. 22.

³² Геринович В.О. До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народньої Освіти: Відбитка із «Записок Кам'янець-Подільського Інституту Народньої освіти». Кам'янець на Поділлі, 1927. Т. 2. С. 17.

³³ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2011 рр.): історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. С. 16.

³⁴ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Бучинський Петро Миколайович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 15.

³⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3291, арк. 10.

інституті, музично-драматичному інституті імені М.В. Лисенка) та музичному технікумі³⁶. Повернутися до викладання історії зміг лише перевівшись на кафедру історії класової боротьби у Полтваський інститут народної освіти 1 березня 1926 р.³⁷. Поряд із викладанням в цьому ІНО, займав посаду голови циклової суспільствознавчої комісії та голови інститутського місцевкому³⁸. У Полтаві підготував докторську дисертацію, присвячену історії Диканського маєтку Кочубеїв³⁹, але захистити її не вдалося через політичні причини.

У 1931 р. П.Г. Клепатського заарештували вдруге. На цей раз звинувачували у причетності до Спілки визволення України. Але з того нічого не вийшло, оскільки вчений не брав участі у діяльності різного роду антирадянських структур^{40; 41}. Тривалий час він перебував в ув'язненні, а по виході у 1932 р. переїхав до Мелітополя, де його прийняли на посаду викладача місцевого педагогічного інституту⁴².

Восени 1934 р. звільнився з роботи, не витримуючи жорсткого тиснення, та переїхав до Оренбурга (Росія), де обійняв посаду штатного професора історичної дисципліни Татаро-Башкирського держуніверситету. Після закінчення

³⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3291, арк. 1зв.

³⁷ Там само, арк. 2.

³⁸ Там само, арк. 10.

³⁹ Клепатський П.Г. Господарство Диканського маєтку Кочубеїв у першій половині XIX ст. // Юбілейний збірник на пошану академіка Дмитра Йвановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. Київ, 1927. Т. 1. 120 с.

⁴⁰ Ясь О.В. Клепатський Павло Григорович // Енциклопедія історії України: у 8 томах / Ред. кол.: Смолій В.А. (гол.) та ін. Київ: Наукова думка, 2007. С. 347.

⁴¹ Баженов Л.В. Клепацький Павло Григорович // Енциклопедія Сучасної України URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7610.

⁴² Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 233.

1934/1935 навчального року залишив Оренбург і переїхав до Махачкали, працював у Дагестанському педагогічному інституті, на кафедрі історії. Там у 1936 р. його звільнили з роботи за «троцькізм». Після цього повернувся до Оренбурга, а потім перебрався до Соль-Ілецька, де з великими труднощами влаштувався на роботу в середню школу⁴³.

9 травня 1936 р. був підписаний ордер на його арешт втретє. У постанові відзначалося, що П.Г. Клепатський «є одним із керівників контрреволюційної повстанської організації, яка готувала кадри для боротьби з радянською владою, з метою відторгнення України від СРСР і створення незалежної України»⁴⁴. Суд 10 серпня 1936 р. визнав його винним та засудив до позбавлення волі у виправно-трудовах таборах у віддалених місцях терміном на 5 років, з позбавленням прав на 3 роки, без конфіскації майна за відсутністю такого⁴⁵. Після розгляду скарги справу було переглянуто і у квітні 1938 р. винесено новий вирок – 7 років таборів і позбавлення прав на 3 роки⁴⁶. На жаль, з'ясувати подальшу долю вченого не вдалося.

Підсумовуючи, зазначимо: діяльність молодого, авторитетного українського історика П. Г. Клепатського на посаді ректора К-ПІНО була недовготривалою. Обраний на цю посаду інститутськими вченими всупереч нав'язаним вимогам компартійної влади, він не мав перспективи реалізувати себе на цій посаді. Раніш продемонстровані патріотичні якості, участь у національному відродженні українства стали серйозною причиною несприйняття цієї

⁴³ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)... С. 233.

⁴⁴ Ричка В.М. Загублене життя (П.Г. Клепатський) // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). Київ, 1991. С. 202-204.

⁴⁵ Портнова Т.В. Клепатський Павло Григорович // Українські архівісти. Біобібліогр. Довідник. Київ, 1999. Вип. 1. С.164-165.

⁴⁶ Баженов Л.В. Клепацький Павло Григорович // Енциклопедія Сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7610

постаті новим режимом. Не було взято до уваги його адміністративних, науково-педагогічних, особистих якостей, внеску в розвиток історичної науки, бо такі працівники не вписувалися у нову парадигму суспільства, де усі повинні підпорядковуватися гегемону, керівній і спрямовуючій силі розвитку країни. Тож у найбільшій мірі кам'янець-подільський період біографії П.Г. Клепатського, включно з ректорською діяльністю, і став підставою для знищення його як людини, особистості, викладача, керівника і вченого.

БУЧИНСЬКИЙ ПЕТРО МИКОЛАЙОВИЧ

Представником старшої генерації вчених, якому довірили керівництво Кам'янець-Подільським ІНО, був відомий професор-зоолог Петро Миколайович Бучинський.

Він народився 12 лютого 1852 р. у с. Довжок Кам'янецького повіту, у бідній польській родині. Після завершення навчання у Хотинській міській школі вступив до Кам'янець-Подільської гімназії, яку закінчив у 1873 році¹. Потім став студентом медичного факультету університету св. Володимира у Києві. Однак, тяга до природознавчих дисциплін змусили його у 1875 р. перевестися на природничий відділ фізико-математичного факультету Новоросійського університету в Одесі². У 1878 р. випускник П.М. Бучинський, який отримав високоякісну підготовку, став професорським стипендіатом по кафедрі зоології. Спільно з професором А.О. Ковалевським видав працю «Про загальні риси в структурі нервової системи хребетних

¹ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 17, арк. 11.

² Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Бучинський Петро Миколайович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 17.

тварин і кольчатих черв'яків», за яку Петра Миколайовича було нагороджено золотою медаллю³.

1891 р. захистив магістерську дисертацію «До історії розвитку мізидів» (науковий керівник – проф. А.О. Ковалевський), а через чотири роки у Варшаві – докторську роботу: «Спостереження над ембріональним розвитком вищих раків»⁴. Після першого захисту одержав право читати лекції студентам як приват-доцент Новоросійського університету⁵. У 1897 р. був обраний екстраординарним професором по кафедрі зоології, а з 1899 р. – ординарним професором⁶.

З 1895 р. Петро Миколайович стає секретарем Новоросійського товариства природознавців⁷. На цій посаді пропрацював 16 років, а з 1911 р. очолив цю структуру⁸. За весь період роботи у товаристві П.М. Бучинський був головним редактором збірника «Записки Новоросійського товариства природознавців»⁹. Як учений, П.М. Бучинський вивчав рослинний світ одеських лиманів, організував зоологічну станцію для вивчення фауни Чорного моря¹⁰. За активну і результативну наукову роботу його нагороджено орденами, а також надано чин статського радника¹¹. 17 лютого 1911 року попечитель Одеського навчального округу

³ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 17, арк. 20.

⁴ Там само, арк. 3; Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917-1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. С. 238

⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 17, арк. 68

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 17, арк. 20

⁷ Герой праці (Ювілей професора П. Бучинського) // Вісти, Кам'янець-Подільський. 22 липня 1922 р. № 29 (233). С. 3.

⁸ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 33-33зв.

⁹ Там само, арк. 33 зв.

¹⁰ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 17, арк. 16.

¹¹ Завальнюк О.М. П.М. Бучинський: науковець, професор, громадянин (1852-1927 рр.) // Хмельниччина: Дивокрай. Кам'янець-Подільський, 2004. № 1-2. С. 66-67.

розпорядився призначити 59-річному вченому пенсію в розмірі 3000 крб. на рік.

Навесні 1911 р. товариство Новоросійського університету відрядило Петра Миколайовича, виведеного за університетський штат, у його рідні місця в наукових цілях. Тоді ж Петро Миколайович зініціював створення у Кам'янці-Подільському товариства дослідників природи. Його було обрано керівником цієї організації. За його 5-річного керівництва вдалося змінити товариство, організувати вивчення природи рідного краю¹². Пріоритетними завданнями цієї структури були наукова, просвітницька та організаційна діяльність. За відносно короткий час (до 1914 р.) товариство згуртувало навколо себе 250 осіб прогресивно налаштованої інтелігенції¹³.

У Кам'янці-Подільському П.М. Бучинський брав активну участь у створенні тут першого закладу вищої освіти¹⁴. Місцева дума в січні 1918 р. обрала його до складу університетської комісії, яка мала вирішувати всі питання, пов'язані з відкриттям та функціонуванням у місті держуніверситету. Але військово-політична ситуація призвела на короткий час до зміни влади в місті, і комісія та її члени до реалізації поставлених питань приступили пізніше¹⁵.

19 березня 1918 р. П. М. Бучинський взяв участь у засіданні міської думи, де обговорювалося питання

¹² Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 180.

¹³ Ковальчук С. Бучинський Петро Миколайович. URL: <http://dovzhok.net/pro-nas/petro-bychunskiy.html>

¹⁴ Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Бучинський Петро Миколайович... С. 5.

¹⁵ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 181.

заснування університету. Керівництво комісією було доручено єдиному професору. А вже в травні 1918 р. голова з чотирма членами університетської комісії із робочим візитом прибули до Міністерства освіти й мистецтва у Києві. 18 травня 1918 року Рада Київського народного українського університету розглянула питання про обрання відповідальної особи за ведення справ з відкриття університету на Поділлі. У бюлетень для таємного голосування було внесено два прізвища — І.І. Огієнка та П.М. Бачинського. Хоча Петро Миколайович отримав меншу кількість голосів, але, не будучи членом колективу, серед якого відбувалися вибори, зумів здобути значну довіру столчиних учених¹⁶.

22 жовтня 1918 р., під час офіційного відкриття університету, ректор І.І. Огієнко відзначив роботу найбільш активних членів комісії з відкриття закладу, серед яких прозвучало ім'я і Петра Миколайовича.

Ще влітку 1918 р. І.І. Огієнко запропонував М.П. Бучинському читати майбутнім студентам лекції із природознавчого циклу¹⁷, а 15 серпня наказом міністра науки і мистецтва М.П. Василенка його було призначено на посаду професора кафедри по кафедрі зоології і одночасно деканом фізико-математичного факультету, який складався з двох відділів — математичного і природничого¹⁸. 22 жовтня 1919 р. університет поповнився сільськогосподарським факультетом, на якому П. М. Бучинський став викладати зоологічні дисципліни¹⁹. Крім того, одним із перших відгукнувся на потребу формування університетської

¹⁶ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 181

¹⁷ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 17, арк. 20зв.

¹⁸ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського... С. 181.

¹⁹ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2011 рр.): історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. С. 17-18.

бібліотеки і подарував їй велику кількість видань із власної книгозбірні²⁰.

Після відновлення радянської влади на Поділлі у листопаді 1920 р., П.М. Бучинський, який не був причетний до політичної діяльності в добу УНР, залишився у штаті університету. На той час в УСРР було ліквідовано (реорганізовано) усі університети, крім Кам'янець-Подільського. Та й цьому вишу залишилося існувати недовго^{21; 22}. Після створення восени 1921 р. факультету професійної освіти, П.М. Бучинському доручили його очолити²³. Крім того, він викладав навчальні курси. Враховуючи вік та стан здоров'я професора, читав такі лекційні курси, як зоологія²⁴, ловлення різних звірів і мікрологічну техніку²⁵. Згідно із навчальним планом на 1921/1922 н.р. за ним було закріплено 16 лекційних годин²⁶ та 12 годин практичної роботи на місяць²⁷ із зоології, яка була обов'язковою для вивчення. З двох інших дисциплін (за вибором) мав лише по 2 години на кожну із них²⁸. За розкладом забезпечував викладання зоології двічі на тиждень: у понеділок та середу читав лекції, в суботу з 13:00 по 15:00 та в неділю з 12:00 по 13:00 – проводив практичні заняття²⁹.

²⁰ Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Бучинський Петро Миколайович... С. 6.

²¹ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 21зв.;

²² Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 47.

²³ Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 192-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. С. 303.

²⁴ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 1, спр. 407, арк. 6.

²⁵ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 41.

²⁶ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 52-52зв.

²⁷ Там само, арк. 52зв.

²⁸ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 41.

²⁹ Там само, арк. 38.

17 липня 1922 р. колектив ІНО гучно відзначив 70-річчя від дня народження професора П.М. Бучинського. Його вітали ректори ІНО П.Г. Клепатський та СГІ — М.М. Байєр, завідувач науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля — професор Є.Д. Сташевський, представники наукових товариств і професори С.С. Дложевський, М.М. Хведоров, викладач С.М. Городецький тощо. Промови переривалися виконанням хорових пісень. Віддаючи належне досягненням Петра Миколайовича за радянської влади, представник політвиконкому та повіткому КП(б)У Буценко повідомив присутнім постанову президії Камокрвиконкому про денаціоналізацію раніш відібраного у ювіляра будинку³⁰, що знаходився по вул. Шевченка, 73 (сьогодні № 65)³¹. Це було виявом вдячності влади вихідцеві із неможливого прошарку суспільства, який якісно виконував свої науково-педагогічні обов'язки. Святкування закінчилося співом «Інтернаціоналу». Таке демонстративне ставлення влади до Петра Миколайовича, який працював як у дореволюційну, так і в УНР-рівську епохи, тодішня преса пояснювала так: «Радянська влада – це пострах для багатьох професорів. Немало їх виїхало за кордон. А професор Бучинський не тільки остав тут, але й весь час не раз просто безкорисно працював над поглибленням науки та поширенням знання. З Радянською владою не мав ніколи ніякої сутички [навіть тоді, коли у нього націоналізували власний будинок. – Авт.]»³².

Крім навчання студентів та адміністративної зайнятості, активно займався й науковою роботою. Зокрема, був активним членом Кам'янецького при ВУАН товариства, створеного влітку 1925 р. Неодноразово виступав з доповідями перед колегами.

³⁰ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського... С. 185.

³¹ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 2.

³² Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського... С.185.

У науковому вжитку використовувалися праці вченого, опубліковані в одеський період його біографії. Йдеться про такі із них, як «До історії розвитку мизид»³³, «До питання про розвиток дощового червяка (*Lumbricus terrestris*)»³⁴, «Спостереження за ембріональним розвитком *Malacostraca*»³⁵, «Найпростіші організми Хаджибейського та Куяльницького лиманів (попереднє повідомлення)»³⁶, «Фауна одеських лиманів»³⁷, «Короткі вказівки щодо збору рослин і тварин, а також для селадпіння відповідних колекцій»³⁸ тощо. Загалом П.М. Бучинський опублікував майже три сотні наукових і навчально-методичних праць³⁹.

1 жовтня 1922 р. 70-річного П.М. Бучинського несподівано призначили ректором ІНО⁴⁰. Напередоні 5-ї річниці Жовтневої революції цей крок мав більше політичне значення, адже віддаватися сповна складній

³³ Бучинский П.Н. К истории развития мизид // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. Одеса, 1890. Т. 15. Вып. 2. С. 79-174.

³⁴ Бучинский П.Н. К вопросу о развитии дождевого червяка (*Lumbricus terrestris*) // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. Одеса, 1891. Т. 7. Вып. 2. С. 11-71.

³⁵ Бучинский П.Н. Наблюдения над эмбриональным развитием *Malacostraca* // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. Одеса, 1893. Т. 18. Вып. 1. С. 1-216.

³⁶ Бучинский П.Н. Простейшие организмы Хаджибейского и Куяльницкого лиманов (предварит. сообщение) // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. Одеса, 1895. Т. 20. Вып. 1. С. 137-148.

³⁷ Бучинский П.Н. Фауна одесских лиманов // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. Одеса, 1897. Т. 21. Вып. 2. С. 135-219.

³⁸ Бучинский П.Н. Краткие указания по собиранию растений и животных, а также к составлению соответ. коллекций. // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. Одеса, 1912. Т. 1. С. 17-60.

³⁹ Записки Новороссийского общества естествоиспытателей (посвящено юбилею П.Н. Бучинского). Одеса, 1914. Т. 39. 10 с.

⁴⁰ Алещенко М.І. Професор Петро Миколайович Бучинський // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля : наук. зб. [редкол.: Л.В. Баженов, І.С. Винокур, Г.Б. Грубі та ін.]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 2. С. 58.

управлінській праці хворій людині було непросто. За ректорування Петра Миколайовича у виші відбулися певні позитивні зміни. 14 жовтня відбувся випуск студентів, який мав ідеологічне забарвлення (до почесної президії урочистих зборів увели Володимира Леніна, Лева Троцького, Андрія Луначарського, Володимира Затонського, Власа Чубаря і Яна Ряппо). Розгорталася навчально-методична робота, виявом чого стало започаткування педагогічного емінару і участь викладачів у всеукраїнській педагогічній конференції. На звернення ректора Народний комісаріат освіти УСРР почав виділяти кошти на розвиток матеріальної бази кабінетів і лабораторій. Невеликі суми отримували і на проведення поточного ремонту інститутських будівель, хоча вони не покривали і 20% потреби. З початку 1923 р. завдяки наполегливості П. М. Бучинського вдалося отримати від держави більше коштів, які спрямували на обігрів приміщень в опалювальний період, ремонт гуртожитку, даху і грубок у головному корпусі. Ректор сприяв розвитку студентського самоврядування⁴¹.

Було чимало і невирішених проблем. Зокрема, на навчальні потреби і стипендії виділися незначні суми – відповідно 3125 крб і 22815 крб., хоча потреба була набагато більшою (фінансову допомогу отримували 60% тих, хто її потребував). Майже не оновлювався бібліотечний фонд. Складнощі були з отриманням продовольчих пайків у липні-жовтні 1923 р. Чимало студентів ігнорували виконання обов'язкового трудового мінімуму (70 годин на місяць) в інститутському земельному господарстві, через що їх відраховували з вишу. Крім того, проводилися політчині чистки (у квітні і липні 1923 р. таким чином було відраховано загалом 57 осіб). Через участь молоді у зборі врожаю доводилося переносити заняття, що негативно позначалося

⁴¹ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Бучинський Петро Миколайович... С.18-20.

на їхній професійній підготовці. Зменшувалася кількість ставок науково-педагогічних і технічних працівників⁴².

На ректорській посаді П. М. Бучинський працював недовго – через рік подав заяву про те, що через перевтому не може справлятися із виконанням адміністративних обов'язків. Бюро інституту пішло йому назустріч⁴³. 23 жовтня обов'язки ректора поклали на 40-річного професора В.О. Гериновича⁴⁴.

З кожним наступним роком П.М. Бучинському все важче давалося викладання. В ІНО пропрацював до квітня 1924 р., після чого оформив пенсію, призначену постановою Народного комісаріату соціального забезпечення УСРР р. від 20 січня того ж року⁴⁵. За свідченням В.О. Гериновича, «лише складні випадки захворювання під час лекцій склонили його до виходу на пенсію»⁴⁶. Попри те, він продовжував працювати, хоча не так активно, як і раніше.

18 вересня 1927 р. о 7-й годині ранку П.М. Бучинський помер. Звістка про смерть улюбленого професора швидко облетіла місто. Студенти ІНО весь день і всю ніч вартували біля покійного. Академія наук СРСР надіслала в ІНО телеграму, в якій висловила глибоке співчуття з приводу смерті маститого вченого. Похорон відбувся наступного дня. У глибині подвір'я будинку, де жив Петро Миколайович, його і поховали. Через місяць, 21 жовтня 1927 р. президія Кам'янецького окружного виконкому призначила персональну пенсію вдові професора

⁴² Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Бучинський Петро Миколайович... С. 20-23.

⁴³ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 17, арк. 64зв., 77.

⁴⁴ Завальнюк О.М. Геринович Володимир Олександрович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 6.

⁴⁵ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 17, арк. 53.

⁴⁶ Геринович В.О. Петро Миколайович Бучинський: Некролог // Червоний кордон. 1927. 21 серпня. С. 7.

58-річній Катерині Миколаївні, а також ухвалила присвоїти Кам'янець-Подільській 9-ій трудовій школі ім'я професора П.М. Бучинського⁴⁷.

Колеги і студенти різних поколінь запам'ятали його м'який характер, привітність, сердечність, скромність, величезну енергійність і високу дисциплінованість. Його творчий доробок і викладацька діяльність буди належно оцінені і відзначені як за життя (при цараті отримав ордени Святого Станіслава, Святої Анни III ступеня, медаль пам'яті царювання Олександра III та медаль пам'яті царювання династії Романових; за УНР отримав почесне звання заслуженого професора), так і після смерті. За незалежної України, в 1993 р. засновано Хмельницьку обласну премію імені П.М. Бучинського в галузі природничих наук; згодом у Кам'янець-Подільському СГІ (сьогодні Подільський державний університет) заснували дві персональні премії імені П.М. Бучинського для найкращих студентів зооінженерного та ветеринарного факультетів)^{48; 49}.

Тож, талановитий український вчений-зоолог П.М. Бучинський залишив незабутній слід у розвитку природознавства і вищої освіти України, добросовісно виконував науково-педагогічні і управлінські обов'язки. Як ректор Кам'янець-Подільського ІНО, певною мірою сприяв поліпшенню матеріальної бази, намагався вдосконалити різні сфери життєдіяльності колективу. Утім він не мав свободи дій, змушений був виконувати усі розпорядження «зверху», попри те, що вони не завжди сприймалися більшістю працівників і студентів. Місцева влада використовувала його ім'я як еталон схвального ставлення старої професури до

⁴⁷ Будзей О.В. Петро Бучинський // сайт «Кам'янець-Подільський». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://k-p.net.ua/istoriya_kamyantca/postati/130-petro-buchinskij.html

⁴⁸ Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського... С.183-184.

⁴⁹ Віннікова М.А. Бучинський П.М.: зоолог, гідробіолог // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Одеса, 2019. С. 196.

правлячої партії і будівництва нового суспільства. За роботу в К-ПДУУ йому ніколи не докоряли, оскільки в громадсько-політичному житті вчений не брав активної участі, ніколи публічно не засуджував тих, хто не був на боці українського відродження.

ГЕРИНОВИЧ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Розвитку Кам'янець-Подільського інституту народної освіти добре прислужився професор-галичанин, ректор Володимир Олександрович Геринович.

Він народився 22 листопада 1883 р. у м. Сокаль, що на Львівщині. У 1908 р. закінчив філософський факультет Львівського університету, тоді ж склав професорські іспити з історії та географії для роботи у середніх школах У 1909 р. працював учителем історії, географії та педагогіки у Львові та Самборі¹. Увійшов до складу фізіогеографічної комісії Наукового товариства імені Т. Шевченка, науково-природописної секції «Записок НТШ». У 2011 р. захистив дисертацію «Людина і географічне розміщення найдавнішої людини на просторі Східної Європи». На початку Першої світової війни його мобілізували до австрійської армії². Був учасником бойових дій на російському та італійському фронтах. Спочатку служив рядовим вояком, згодом став старшиною. 5 разів отримував поранення. Тричі нагороджували за мужність. Попри воєнні дії, досліджував карстові печери в Італії³.

¹ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 2, спр. 126, арк.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 1522, арк. 63в.

³ Там само, арк. 63в.

Після демобілізації взяв активну участь у національно-демократичній революції в Східній Галичині, проголошенні Західноукраїнської Народної Республіки⁴. Упродовж 1918-1919 рр. працював референтом президента Української Національної Ради Є.О. Петрушевича, курував питання народної освіти та пропаганди⁵. Через поразку галицького війська, разом з його Начальною командою прибув 17 липня 1919 р. до Кам'янця-Подільського⁶.

Як науковець В.О. Геринович спілкувався з ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету І.І. Огієнком, після чого виявив бажання перейти на викладацьку роботу. Однак, перебуваючи на посаді референта, таке рішення він не міг прийняти самостійно. Тому адміністрація вишу звернулася до Є.О. Петрушевича з проханням дозволити долучити молодого вченого до навчального процесу у виші на правах сумісництва, на що було дано згоду⁷. Це сталося не раніше 23 липня 1919 р. Після того відповідне прохання В.О. Гериновича ректор К-ПДУУ передав на розгляд фізико-математичного факультету. 25 липня збори науково-педагогічних працівників цього навчального підрозділу ухвалили: «Рахувати Володимира Гериновича обраним виконуючим обов'язки приват-доцента по кафедрі географії з 1 серпня 1919 року». 30 липня І.І. Огієнко скликав раду професорів університету, яка, заслухавши інформацію декана фізмату П.М. Бучинського щодо вердикту, проведених 5 днів тому, зборів, затвердила його. 1 серпня було видано відповідний наказ по

⁴ Даниленко В. Геринович Володимир Олександрович // Українські історики. Біобібліографічний довідник. Серія «Українські історики». Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 3. С. 56-57.

⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1522, арк. 63в.

⁶ Там само, арк. 63в.

⁷ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 207.

Міністерству освіти УНР (підписаний був тільки 11 серпня через відставку міністра освіти А.В. Крушельницького). До виконання приват-доцентівських обов'язків Володимир Олександрович приступив відразу⁸. В університеті працював до його реорганізації.

Коли утворився Кам'янець-Подільський ІНО, вчений забезпечував викладання географії на факультетах професійної освіти і соціального виховання. На посаді професора цього вишу був затверджений рішенням № 1089 Укрголовпрофосу НКО УСРР від 7 липня 1921 р. У місті проживав у будинку по вул. Університетська, 63 (сьогодні вул. Огієнка)⁹.

У листопаді 1921 р. його обрали секретарем факультету соціального виховання, а в березні 1922 р. – факультету професійної освіти¹⁰. На посаді секретаря факпрофосу пропрацював лише півроку, після чого як перспективний керівник підрозділу в жовтні 1922 р., після відповідних виборів, став деканом того ж факультету¹¹.

В зв'язку із внутрішньою реорганізацією вишу в 1923 р., професора В.О. Гериновича було переведено у штат новоутвореного єдиного факультету, де якийсь час довелося працювати лише викладачем. Після звільнення професора М.М. Хведорова з посади декана факультету соціального виховання в квітні 1923 р. цей навчальний підрозділ очолив В.О. Геринович¹². А ще через півроку, 23 жовтня 1923 р., він

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 126, арк. 5-7.

⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 126, арк. 158зв.

¹⁰ Там само.

¹¹ Завальнюк О.М. В.О. Геринович – приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1921 рр.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб.наук.статей. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2004. Вип. 25. С. 190.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 126, арк. 29, 159.

став ректором Кам'янець-Подільського ІНО¹³.

Під керівництвом нового ректора у закладі відбулися певні зміни, що стали виявом підкорегованої освітньої політики державного центру. Зокрема, було розроблено навчальний план підготовки фахівців, який складався з трьох циклів: соціального виховання, соціально-економічного та загальнонаукового. Велика увага приділялася вивченню гуманітарних та природничих наук.

Трирічне навчання в ІНО здійснювалося за таким планом: 1 курс – пропедевтичний (стосувався студентів усіх відділів і секцій); 2 курс – педагогічна підготовка (вивчення анатомії дитини, психології, історії педагогічної теорії та практики); 3 курс – засвоєння педагогічних та суспільно-політичних дисциплін. Передбачалася ще й педпрактика¹⁴.

Вивчав досвід роботи інших вишів, у зв'язку з чим побував у Чернігівському, Ніжинському, Донецькому і Полтавському ІНО. Дбав про розширення навчальних площ, ремонт і електрифікацію приміщень, поповнення бібліотечного фонду, зокрема україномовною літературою, впорядкування ботанічного саду, працевлаштування випускників тощо.

Життя вишу ускладнило рішення влади про передачу одного із його навчальних корпусів в розпорядження цукрового технікуму. Це призвело до ущільненого розміщення різних кабінетів, лабораторій, майстерень. Для поліпшення навчально-лабораторної бази підготовки фахівців ректор В.О. Геринович щороку звертався до Головнопрофосвіти у Харкові з проханням надати інституту більше державних коштів для придбання необхідного

¹³ Завальнюк О.М. Геринович Володимир Олександрович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 9.

¹⁴ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / О.М. Завальнюк, А.О. Копилов, А.Г. Філінюк та ін. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2003. С. 50-51.

навчального обладнання, а також передати частину його із інших структур. Вирішувалося питання більшої зайнятості викладачів, які не мали повного академнавантаження і вимушено працювали сумісниками поза ІНО (довантажували роботою на невикладацьких посадах)¹⁵.

В управлінській діяльності виявляв наполегливість, послідовність, діловитість, відповідальність. Турбувався про підвищення якості освітнього процесу, зокрема, збалансованого вивчення різних розділів географії, упровадження нових методів навчання, вирішення на користь студентів питання про їх перевантаження навчальними дисциплінами тощо. Щоб молодь більше концентрувалася на навчальній праці, ректор на початку 1926 р. відмовився від користування 62 дес. землі, які обробляв колектив ІНО¹⁶.

Започаткував постійнодіючий семінар вищого типу, покликаний розвивати матеріалістичний світогляд викладачів і студентів, підвищувати їх теоретичний рівень. Сам виступав на таких зібраннях, зокрема, роз'яснював основні питання, пов'язані з теорією пізнання. Зважаючи на завантаженість адміністративними обов'язками, викладав лише географію як комплексну дисципліну (до 1923 р. вона складалася з географії України, всесвітньої географії, етнографії, антропогеографії та економічної географії). В 1923 р. більшість академічного навантаження з дисциплін природничого циклу були переведенні до сусіднього,

¹⁵ Островий В. М. В.О.Гериневич – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1923-1928 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т.6. С.127.

¹⁶ Островий В. М. В.О.Гериневич – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1923-1928 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т.6. С.128-129.

¹⁷ Там само. С. 127.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 42, арк. 32 зв.

сільськогосподарського, інституту, в ІНО вивчалися кілька основних природничих дисциплін (біологія, зоологія, ботаніка, географія, геологія), закріплені за В.О.Гериновичем та іншими викладачками. Для потреб студентів створювалися нові гуртки, де вони поглиблювали свої знання з різних наук¹⁷. Читав лекції слухачам політичних педкурсів, учителям Проскурівської округи¹⁸, брав участь у наукових конференціях, що проводилися в Одесі¹⁹, Харкові²⁰, Вінниці²¹, готував підручник з географії СРСР²². Попри різні складнощі, концентрувався на управлінській справі, постійно дбав про розвиток вишу²³.

Значний інтерес виявляв до краєзнавства, публікував наукові розвідки з геології, економічної географії, історії та археології Поділля, популяризував їх у місцевій пресі, сприяючи розвитку краєзнавчого руху²⁴. Був делегатом I Всеукраїнської краєзнавчої конференції від Поділля. У 1926-1930 рр. від Науково-дослідного інституту географії і картографії входив до складу Українського комітету краєзнавства, а також публікувався у журналі «Краєзнавство»²⁵.

На початку червня 1926 р., як член радянської делегації, взяв участь в роботі Всеслов'янського конгресу географів і етнографів у Польщі²⁶. За час роботи у виші видав понад 20 наукових та навчально-методичних праць.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 126, арк. 54.

²⁰ Там само, арк. 93.

²¹ Там само, арк. 53.

²² Там само, арк. 49.

²³ Там само, арк. 24, 71.

²⁴ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918-2006 рр.): історичний нарис. Вид. 4-е, доопр. і доп. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 19-20.

²⁵ Завальнюк О.М. Геринович Володимир Олександрович – ректор... С. 10.

²⁶ ЦДАВО України, ф.166, оп.12, спр.1522, арк. 7.

Зокрема, «Природничі виробничі сили Кам'янецьчини»²⁷, «До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти»²⁸, «Кам'янецьчина»²⁹, «Стоянки неолітичної людини біля с. Велика Мукша Китайгородського р-ну на Кам'янецьчині»³⁰, «Географія України»³¹, «Теорія Вагнера про виникнення континентів та океанів»³², «Кам'янецький ботанічний садок»³³, «Природні виробничі сили Кам'янецьчини»³⁴, «Екскурсант Кам'янецьчини»³⁵.

В.О. Геринович приділяв чимало уваги організації науково-дослідної роботи. Був одним із творців статуту та програми діяльності наукового товариства, яке функціонувало при ІНО³⁶. Усі подані нормативні документи та назва

²⁷ Геринович В.О. Природні виробничі сили Кам'янецьчини. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільська округова планкомісія, 1930. 83 с.

²⁸ Геринович В.О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1927. Т. 2. С. 1-24.

²⁹ Геринович В.О. Кам'янецьчина. Ч. II. Населення і його економічна діяльність // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1927. Т. 2. С. 1-168.

³⁰ Геринович В.О. Стоянка неолітичної людини біля с. Великої Мукші, Китайгородського району, Кам'янець-Подільської округи // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 14-19.

³¹ Геринович В.О. Географія України. Вінниця: ДВУ - Подільська філія, 1922. 131 с.

³² Геринович В.О. Теорія Вагнера про виникнення континентів та океанів // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 1-20.

³³ Геринович В.О. Кам'янецький ботанічний садок // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 19-25.

³⁴ Геринович В.О. Природні виробничі сили Кам'янецьчини. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільська округова плянова комісія, 1930. 83 с.

³⁵ Геринович В.О. Екскурсант Кам'янецьчини. Кам'янець-Подільський, 1928. 75 с.

³⁶ Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 10, спр. 18954, арк. 2.

структури (Кам'янець-Подільське наукове при УАН товариство) були затвердженні керівництвом Української Академії наук до літа 1925 р.³⁷ Основним завданням новоутвореного НТ було дослідження так званих «білих плям» в історії краю, проведення археологічних розкопок, вивчення особливостей клімату регіону тощо³⁸.

Сприяв роботі науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля, яка мала на меті посилити наукову віддачу вчених. Основним її завданням було збільшення наукового потенціалу колективу вишу, зростання прошарку молодих вчених та залучення його до проведення досліджень з історичних, економічних та культурних аспектів регіону. У складі кафедри В.О. Геринович керував економічною підсекцією, до 1926 р. очолював секцію сільського господарств. Неодноразово доповідав співробітникам про різні питання географії, пов'язані з Поділлям, а також про результати власних досліджень³⁹.

Ректор сприяв заснуванню та виходу в світ різних наукових друкованих органів («Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля», «Записки Кам'янець-Подільського Науковго при УАН товариства», «Записки Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти»), де публікувалися праці вчених вишу. Сам В.О. Геринович очолював склад редколегії, яка скрупульозно розглядала подані матеріали і виносила свій

³⁷ Набок С.В. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. До питання дослідження документів співробітників Академії наук України як джерела вивчення історії України // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2003 р.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2004. С. 103.

³⁸ Там само, с. 103

³⁹ Зборовець В.С. Кам'янець-Подільська науково-дослідча катедра в 2-му півріччю 1923 року // Червоний шлях. Харків, 1924. № 3. С. 273.

вердикт – рекомендувати до друку чи спрямувати на доопрацювання.

Наприкінці 1928 р. закінчився 5-річний термін ректорства вченого. На його місце було призначено професора Ф.А. Кондрацького. Володимир Олександрович покинув Кам'янець-Подільський і відбув до Харкова, де зайняв посаду заступника директора Географічного інституту⁴⁰. Після його від'їзду залишилася невиконаною певна кількість академічного навантаження в ІНО (не завершив читання лекційного курсу, розпочатого в осінньому семестрі). Але ситуація вимагала приступності В.О. Гериновича у Харкові, де у нього виникли складні стосунки з директором науководослідної установи. В лютому 1929 р. вченого звільнили із займаної посади, після чого він повернувся до Кам'янця-Подільського, де для нього знайшлося чимало роботи – у першу чергу викладацької, наукової, а вже потім громадсько-краєзнавчої. Розвинув велику організаторську, науководолідну і публіцистичну роботу, віддавався справі розвитку краєзнавства. Допомігав партійним органам у зборі колекції мінералів регіону, яка була представлена на XVI з'їзді ВКП(б). Побував на засіданні президії ВРНГ УСРР, де виступив з доповіддю про природні багатства Кам'янецької округи. За проведені тут геолого-розвідувальні роботи і наукову працю «Кам'яничина» отримав грамоту ВРНГ УСРР і грошову премію. Став кандидатом в члени партії.

Здавалося, що перспектива кар'єрного росту знову усміхнулася В.О. Гериновичу, утім несподівано, у зв'язку з реорганізацією ІНО в інститут соціального виховання, рішенням НКО УСРР було ліквідовано кафедру географії та геології. Вченого перевели на півставки, якої йому не вистачало для більш-менш нормального життя. У пошуках

⁴⁰ Островий В.М. Постать В.О. Гериновича у працях подільських дослідників (1991-2007 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2007. Т. 10. С. 75-77.

роботи переїхав у червні 1932 р. до Москви, де у військово-інженерній академії навчався його єдиний син Олександр. Поталанило зайняти посади професора і завідуючого кафедри гірничої економіки у Московському геолого-розвідувальному інституті ім. С.Орджонікідзе, що підпорядковувався Народному комісаріату важкої промисловості СРСР^{41;42}.

У грудні 1932 р., навідавшись в Україну, В.О.Геринович був затриманий працівниками секретно-політичного відділу ДПУ УСРР. Йому інкримінувалася ст. 54, ч.ІІ Кримінального кодексу, яка стосувалася контрреволюційної діяльності. Після тортур, які серйозно погіршили здоров'я вченого і його згоду на усі абсурдні домисли слідчих, висунули звинувачення: займався шпигунством на користь Польщі (саме там проживала його перша дружина Христина і до 1924 р. – син Олександр), мав особисті контакти з керівниками української еміграції, вів з ними переговори про зовнішньополітичну орієнтацію Української Військової Організації, керував контрреволюційною організацією в Кам'янці-Подільському (в 1931 р. організував на Дунаєвеччині антирадянський виступ селян), переїхав до Москви для підтримки контактів з керівниками центру УВО. 10 листопада 1933 рр. судова трійка при колегії ДПУ УСРР ухвалила рішення засудити В.О. Гериновича, як контрреволюційного елемента, до виправно-трудових робіт у таборі на 10 років⁴³.

Покарання відбував у Карелії. Працював робітником у геологічному управлінні Біломор-Бартійського каналу. Керував геолого-розвідувальними партіями НКВС СРСР. За

⁴¹ Островий В. М. Геринович: хроніка життя та діяльності (1883-1949 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т.5. С.171-172.

⁴² Завальнюк О.М.Геринович Володимир Олександрович... С.18-19.

⁴³ Завальнюк О. М., Петров М. Б. «Винним себе визнав (В.О.Геринович) // .Репресоване краєзнавство (20-40-і роки). Київ: Рідний край; Хмельницький: редак.-видавн. відділ, 1991. С.181.

високі досягнення в роботі нагороджений відзнакою «Біломор-Балтійський канал»⁴⁴. Після цього В.О. Гериновичу, який продовжував мати проблеми зі здоров'ям, здалося, що влада ставиться до нього не так жорстко, як раніше. Тому у грудні 1936 р. зробив спробу повернути собі добре ім'я і подав прохання переглянути його кримінальну справу. Судячи із скупиої інформації, нагородженому вирок не змінили. Не була задоволена і його скарга на ім'я Прокурора УРСР, подана у вересні 1940 р.⁴⁵. Сталінському режимові були потрібні мільйони безправних, безкоштовних робочих рук, тож створювати прецедент із достроковим звільненням «незаконно засуджених» ніхто не збирався, навіть попри ударну працю звинувачених у антирадянській діяльності.

1944 року Володимир Олександрович, відбувши термін покарання, поселився у м. Гризовець Вологодської області. Викладав у місцевому сільськогосподарському технікумі. Наступного року переїхав до Вологди, де посів посаду викладача педагогічного інституту. І тільки у 1946 р. йому дозволили переїхати в рідні місця. Поселився у Львові. Завідував кафедрою економічної географії в інституті радянської кооперативної торгівлі, який згодом перейменували в торговельно-економічний інститут. Нагороджений медалю «За доблесну працю під час Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)»⁴⁶. Суровий табірний режим серйозно підірвав здоров'я вченого. Лікарська трудова експертиза визнала його інвалідом другої групи. Відчуваючи, що життєві сили поступово покидають його, В.О. Геринович робить ще одну спробу вирвати від карально-репресивної системи свідчення власної невинуватості. Він звернувся в

⁴⁴ Островий В. М. В.О. Геринович: хроніка життя та діяльності... С.172.

⁴⁵ Завальнюк О. М., Петров М.Б. «Винним себе визнав»... С.181.

⁴⁶ Островий В. М. : В.О.Геринович: хроніка життя та діяльності... С.172-173.

управління КДБ УРСР по Львівській області з проханням зняти з нього судимість. 27 листопада 1948 р. особлива нарада при Міністерстві державної безпеки СРСР відмовила заявникові без будь-якого пояснення, чим завдала колишньому в'язню нового морально-психологічного удару, ганебного приниження і розчарування у неможливості відновити справедливість за с сталінського режиму. 16 липня 1949 р. серце 66-річного Володимира Олександровича перестало битися. Вченого поховали на Янівському цвинтарі у Львові як людину з повними громадянськими правами, що нібито пройшла перевиховання після вчиненого злочину. Хоча повного довір'я до колишніх політв'язнів комунстичний режим ніколи не мав. За «хрущовської відлиги», коли реабілітували мільйони незаконно репресованих, черга до В.О. Гериновича не дійшла. І лише у 1990 р., на звернення його 77-річного сина Олександра Володимировича Геринович, який проживав у Львові, прокурор УРСР відповів, що батька реабілітували у 1989 р.⁴⁷. Тож вчений після своєї передчасної смерті таки виграв важку боротьбу із системою, отримавши від неї зізнання у його невинуватості, а отже назавжди втрачених можливостях сповна реалізувати свій науково-педагогічний талант, визнані особистісні якості, які могли б набагато більше прислужитися справі підготовки професійних кадрів для української освіти.

За незалежної України його ім'я було відновлено у науковій та освітній сферах. Зокрема, відзначився Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. У його наукових виданнях вміщено більше десятка робіт, присвячених діяльності вченого. Крім того, у 2013 р. на історичному факультеті цього вишу було захищено кандидатську дисертацію В.М. Острового «Професор В.О.Геринович у науково-педагогічному та

⁴⁷ Завальнюк О. М. Геринович Володимир Олександрович... С. 21.

громадському житті України (перша половина ХХ ст.)». У галереї «Ректори університету» (2003) розміщено портрет В.О. Гериновича як вияв історичної справедливості і щирої вдячності науково-педагогічного складу вишу за цілеспрямовану, ефективну діяльність із збереження та розвитку ІНО у складний період державного та суспільного існування українського народу.

У 2021 р. Президія Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України ініціювала перед Хмельницькою обласною радою питання про заснування краєзнавчої премії імені В.О. Гериновича для відзначення тих спілчан, які внесли великий внесок у розвиток українського краєзнавства, досягли високих результатів у науково-краєзнавчих дослідженнях з історії, географії, культури і економіки Хмельниччини. Сесія облради підтримала це звернення і ухвалила рішення заснувати таку премію, заклавши на відзначення переможця у 2022 р. значну суму з обласного бюджету. Тим самим сучасні подоляни вшанували ім'я Володимира Олександровича Гериновича, який у свій час багато попрацював над вивченням природних ресурсів краю, вніс свій вклад у розвиток освіти і науки.

Насамкінець зазначимо, що В.О. Геринович залишив значний позитивний слід у різних сферах життя Кам'янець-Подільського ІНО, забезпечив певний розвиток вишу і підвищення ролі його в освітньо-науковому просторі республіки. Активний вчений і громадський діяч, лідер краєзнавчого руху в регіоні, він за час своєї широкої, корисної для суспільства діяльності далеко не вичерпав свій великий організаційний, керівний і професорський потенціал, утім вимушено зійшов з шляху самовідданого служіння освіті й науці через злочинну більшовицьку політику репресій щодо представників «старої» інтелігенції, яка брала участь в українському національному відродженні 1917-1920 рр., була його керманічем та рушієм. Політична,

суспільна і наукова реабілітація В.О. Гериновича, вшанування його імені у сучасній українській державі є важливим уроком для нових поколінь українського суспільства.

КОНДРАЦЬКИЙ ФРАНЦ АНДРІЙОВИЧ

Ще одним представником Галичини на ректорському олімпі в Кам'янець-Подільському ІНО був Франц Андрійович Кондрацький.

Він народився 27 серпня 1884 року у селі Вежвіце Ланцутського повіту Королівства Галичина і Лодомерії (Австро-Угорщина), в сім'ї коваля. 1897 року його батьки емігрували до Північної Америки, де і залишилися на постійно місце проживання¹. Їхній син залишився на батьківщині. Закінчивши початкову школу, вступив до Ярославської гімназії. З 1905 р. став студентом філософського факультету Львівського університету². Через важку матеріальну скруту і неможливість проплачувати за навчання, в 1906 р. перервав університетські студії і виїхав до Америки на заробітки³ (за іншими даними, це сталося у 1907 р.⁴). Наступного року повернувся на батьківщину і відразу був призваний до лав австрійської армії⁵. Пройшовши військову службу, поновився в університеті, який закінчив у 1910 р.⁶.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 3561, арк. 1.

² Там само, арк. 5.

³ Держархів Вінницької області, ф.р. 29, оп. 1, спр. 1135, арк. 6.

⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3561, арк. 5.

⁵ Держархів Вінницької обл., ф.р. 29, оп. 1, спр. 1135, арк. 6.

⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3561, арк. 5.

Педагогічну діяльність Ф.А. Кондрацький розпочав у приватній гімназії м. Рогатин⁷. Працював упродовж 1911-1914 рр. Володіючи польською, німецькою, російською, англійською та старогрецькою мовами, неабияк підсилив педколектив⁸. 1912 р. одружився, в сім'ї народився син Михайло, однак його матір того ж року опмерла через зараження крові⁹. Вдруге одружився у 1914 р. з Неонілою Василівною Галаган, яка того ж року народила доньку Маргариту¹⁰.

Із початком Першої світової війни був мобілізований до австрійської армії і призначений командиром піхотної роти¹¹. Отримав поранення. Після демобілізації став активним учасником листопадового зриву 1918 р.у Східній Галичині увійшов до складу Української Галицької Армії. Зі своєю ротою в складі 10-ої Янівської бригади відзначився в боях проти поляків під Брюховичами, Лисою Горою, згодом – під Плуговим, Вигнанкою¹². У травні 1919 р. Ф.А. Кондрацький був підвищений у званні до отамана і призначений командиром 10-ої Янівської бригади, яка налічувала 1900 стрільців і старшин, мала 16 легких гармат та 70 кулеметів¹³. З середини липня, після переходу УГА на територію Наддніпрянської України, разом зі своїми бойовими побратимами воював проти більшовицьких і

⁷ Франц Андрійович Кондрацький // Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. URL: http://owncloud.kpnu.edu.ua/view_cat.php?id=300.

⁸ Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 5.

⁹ Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 2, спр. 244, арк. 61.

¹⁰ Там само, арк. 9.

¹¹ Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович... С. 6.

¹² Там само, арк. 6-7.

¹³ Завальнюк О.М., Олійник С.В. Українська Галицька Армія на Поділлі. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2001. С. 49.

денікінських військ. Досягти стратегічної мети не вдалося, і у листопаді 1919 р. галицькі вояки припинили боротьбу.

Наприкінці року, коли було укладено угоду, згідно якої окремі частини УГА перейшли на бік більшовиків та оголосили себе Червоною Українською Галицькою Армією (далі – ЧУГА), Ф.А. Кондрацький очолив революційний комітет, який було утворено в січні 1920 р. у Вінниці¹⁴. Договір передбачав і створення комуністичної партії Східної Галичини та Буковини, до якої в лютому 1920 р. увійшов і Франц Андрійович¹⁵. Згодом, він став комендантом усіх галицьких частин, які знаходилися в Україні.

ЧУГА підписала договір з представниками радянської армії, за яким галицькі частини входили до дивізій Червоної армії, ліквідувався ревком. У новоствореному Польовому штабі Ф.А. Кондрацький зайняв посаду комісара оперативно-адміністративного відділу¹⁶. В серпні 1920 р., після виснажливих боїв на території Східної Галичини, разом із залишками ЧУГА повернувся до Вінниці, де залишився на службі в 45-й радянській дивізії.

Восени 1920 р. голова Галревкому В.П. Затонський задіяв його як експерта на Ризькій конференції¹⁷. Зрештою, Ф.А. Кондрацький залишився в резерві ЦК ВКП(б), пізніше направлений у розпорядження ЦК КП(б)У. 1 листопада 1920 р. очолив оргінструкторський відділ Наркомату освіти УСРР – працював на цій посаді до 1 лютого 1922 р.¹⁸.

¹⁴ Харчук А.І. Кінець стрілецтва. Як Українська Галицька Армія стала Червоною // Деловая столица [Електронний ресурс]. Режи доступу: https://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiya_1917/kinets-striletstva-yak-ukrayinska-galitska-armiya-stala-chervonoyu-27042020200000

¹⁵ Держархів Вінницької обл., ф.р. 29, оп. 1, спр. 1135, арк. 7.

¹⁶ Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович... С. 8.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3561, арк. 2.

¹⁸ Держархів Вінницької обл., ф.р. 29, оп. 1, спр. 1135, арк. 8.

Розпорядження заступника наркома освіти УСРР Я.П. Ряппо в лютого 1922 р. Ф.А. Кондрацький був призначений на посаду проректора Вінницького ІНО, а згодом стає ректором цього вишу¹⁹. Вінницький період життя для Ф. Кондрацького тривав до вересня 1925 р. 15 січня 1924 р. за рішенням Наркомату освіти УСРР Вінницький ІНО було ліквідовано, а студентів переведено в інші заклади вищої освіти²⁰. Після цього Франц Андрійович очолив Сутиський сільськогосподарський технікум Вінницької округи і працював там до вересня 1925 року, до переїзду у Кам'янець-Подільський²¹.

Оскільки у складі Кам'янець-Подільського ІНО на той час був лише один факультет, то відповідно до постанови Укрголовпрфосвіти від 25 липня 1925 р., № 22754 Ф.А. Кондрацького призначили деканом факультету соціального виховання з 1 вересня (упродовж 1924-1925 рр. цю посаду займав Іван Антонович Любарський). Однак до виконання обов'язків приступив лише 10 жовтня 1925 р. через проблему з передачею справ новому керівникові Сутиського сільськогосподарського технікуму²².

Студентам Кам'янець-Подільського ІНО викладав дисципліни «Вступ до загальної методології» та «Історія методологічної орієнтації»²³. На кожному з них згідно навчальних планів 1926/1930 рр. виділялося 260-264 річних години. Заняття відвідували 80 студентів із 100, що записалися на вказані предмети. З'ясувати причину неповної відвідуваності важко. Відомо лише, що переважна частина з тих, хто пропускав заняття, мали слабку підготовку²⁴.

¹⁹ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1941, оп. 1, спр. 3, арк. 9.

²⁰ Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович... С. 9-10.

²¹ Там само. С. 12.

²² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 244, арк. 1.

²³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 1146, арк. 20.

²⁴ Там само, арк. 25зв.

Брав участь у громадському житті колективу вишу, зокрема входив до складу профспілкової секції «Робос»²⁵. У місті проживав разом із дружиною Неонілою, 13-річним сином Михайлом та 11-річною донькою Маргаритою за поштовою адресою: вул. Затонського, 31 (сьогодні вул. Огієнка)²⁶.

У Кам'янці-Подільському, крім освітньої, управлінської та громадської роботи, займався науково-організаційними справами. Зокрема, був причетний до заснування наукового товариства²⁷. У 1926 р. увійшов до складу неперіодичного друкованого органу «Записки Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства» та затвердили видавничо-редакційну колегію²⁸. Працював у складі науково-дослідної кафедри історії та природи Поділля^{29; 30}. Після звільнення І.А. Любарського очолив кафедру. Діяльність спрямовував на зміцнення навчально-наукової бази, добір кадрів, поліпшення організаційних і матеріально-фінансових умов для плідної роботи невеликого колективу учених та

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 244, арк. 61.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3561, арк. 7, 7зв.

²⁷ Набок С.В. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. До питання дослідження документів співробітників Академії наук України як джерела вивчення історії України // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2003 р.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2004. С. 103.

²⁸ Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 10, спр. 18954, арк. 4-5.

²⁹ Підлісний Д.В. Радянська «професіоналізація» вітчизняної вищої школи (1920-1921 рр.) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». Харків, 2014. Вип. 51. С. 72.

³⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 246, арк. 12; спр. 953, арк. 1.

аспірантів³¹. Про існуючі проблеми Ф.А. Кондрацький звітував Укрнауці³². Зокрема, він звертав увагу на те, що кафедру називають по-різному, а після перебазування її до сільгоспінституту поточну документацію та фінансування забезпечував ІНО³³.

За наполяганням Ф.А. Кондрацького на 1928-1929 н.р. НКО УРСР встановив фіксовану місячну заробітну плату для активних членів НДК: Кондрацькому Ф.А., керівнику кафедри – 75 крб. ; Красівському О.В., керівнику секції – 55 крб.; Гамораку Н.Т., керівнику секції та дійсному члену – 55 крб. ; Донському Ф.Й., керівнику секції та науковому співробітнику – 55 крб.; Храневичу В.П., керівнику секції та дійсному члену – 55 крб. ; дійсним членам Живану В.П., Плююку С.А. і Любарському І.А. – по 60 крб.³⁴.

1929 року вийшов у світ перший та останній том «Записок Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри» (опубліковано 12 статей). Головою редакційної комісії був Ф.А. Кондрацький³⁵. Щоправда, через велику зайнятість своєї праці тут не розмістив. Починаючи з 1926 р., входив до складу Кам'янець-Подільського краєзнавчого товариства, яке діяло при Всеукраїнській академії наук (ВУАН)³⁶.

У січні 1928 р., після звільнення з посади ректора ІНО В.О. Гериновича, тимчасово виконуючим обов'язки керівника цього вишу було призначено Ф.А. Кондрацького. З грудня того ж року розпорядженням НКО УСРР затверджений

³¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 600, арк. 85 зв.

³² ЦДАВО України, ф. 166, оп.6, спр. 4692, арк. 62.

³³ Там само, арк. 64, 66.

³⁴ Там само, арк. 75.

³⁵ Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри. Кам'янець на Поділлі, 1929. Т. 1. 188 с.

³⁶ Завальнюк О.М., Комарницький О.Б. Кам'янець-Подільський державний університет (1918-2006 рр.): історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 23.

ректором³⁷. На виконання наказів Народного комісаріату оборони у 1929 р. йому довелося організувати соціальні чистки студентського контингенту та викладацького складу з метою позбавлення т. зв. “нетрудових елементів”³⁸.

Для поліпшення інформаційного забезпечення навчального процесу ректор дбав про збільшення бібліотечного фонду (вдалося приростити його на більш як 1 тис. документів), здійснювався обмін літературою з провідними навчальними закладами УСРР, придбано значну кількість закордонних видань, а також збільшився штат працівників бібліотеки³⁹. З невідомих причин ректор особисто не займався науковими розробками⁴⁰.

1 вересня 1930 р. Кам'янець-Подільський ІНО був реорганізований в інститут соціального виховання у складі одного факультету, з трирічним терміном навчання⁴¹. Директором ІСВ призначили Ф. А. Кондрацького, який пропрацював на цій посаді до квітня 1931 р. Подальша доля вченого пов'язана із Дніпропетровським фізико-механіко-математичним інститутом⁴². 23 квітня того ж року він посів посаду директора зазначеного вишу⁴³.

На перший погляд, життя Франца Андрійовича на новому місці змінилося на краще.. Він ще раз став батьком (в 1932 р. народився син Ельвін), а донька Маргарита вступила до Дніпропетровського інституту інженерів транспорту⁴⁴. Утім вже 13 квітня 1933 р. працівники Дніпропетровського

³⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 244, арк. 97.

³⁸ Нестеренко В.А. Репресії проти діячів науки і освіти в Кам'янці-Подільському у 20–30-ті роки ХХ ст. // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля: наук. зб. Кам'янець-Подільський : Оіном, 1997. Т. 1. С. 34.

³⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 567, арк. 738.

⁴⁰ Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович... С. 20.

⁴¹ Там само. С. 34.

⁴² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 244, арк. 76.

⁴³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3561, арк. 14.

⁴⁴ Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович... С. 82.

обласного відділення ДПУ затримали ректора у його власній квартирі. Причиною стало те, що раніш заарештований колишній ректор Кам'янець-Подільського ІНО В.О. Геринович в ході слідства «визнав», що у свій час у Кам'янці-Подільському існував осередок УВО, до якого входив і Ф.А. Кондрацький⁴⁵. Із звинуваченням вірного комуністичній ідеї ректора не забарилися. 7 лютого 1934 р. постановою судової трійки при колегії ДПУ УСРР його засудили на 5 років утримання у виправно-трудовах таборах⁴⁶. Попередню керівну роботу у Кам'янці-Подільському кваліфікували як цілеспрямовану, приховану «діяльність зі створення повстанських сил для збройного виступу проти радянської влади».

Покарання Ф.А. Кондрацький відбував у таборі «Дальлаг» у м. Хабаровську на Далекому Сході Росії. В умовно-дostroковому звільненні у 1936 р. йому було відмовлено. 1938 року, після закінчення терміну покарання, його знову заарештували, але 8 червня 1939 р. звільнили⁴⁷. Про подальшу долю вченого невідомо.

З наведеного видно, що Франц Андрійович Кондрацький залишив певний слід у житті Кам'янець-Подільського ІНО. Як викладач і науковець забезпечував дотримання розроблених професійних стандартів, як керівник вишу реалізовував розпорядження освітнього відомства, працював над зміцненням навчально-інформаційної бази, виконував настанови центру, що стосувалися безпекової сфери, очищення викладацького корпусу і студентських рядів від т. зв. нетрудових елементів, що негативно позначилося на морально-психологічному кліматі в колективі закладу.

⁴⁵ Назаренко Є.Д. Життя і смерть Михайла Коссака // Дивокрай. 1997. № 2. С. 83-85.

⁴⁶ Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович... С. 82.

⁴⁷ Савчук В.С. Ректори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (1918-2018). Книга нарисів. Дніпро: Ліра, 2018. С. 95.

2.2. ПОЛІТКОМІСАРИ

Посаду політичного комісара було запроваджено ще у в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (К-ПДУУ), який у липні-вересні 1920 р. потрапив під радянський контроль. Це був перший короткочасний досвід реалізації більшовицької політики в галузі вищої школи, яка принципово відрізнялася від тієї, що проводила Українська Народна Республіка. З середини листопада того ж року посада «наглядача» була відновлена.

Щодо інституту народної освіти, то влада не відмовилася від постійного контролю за дотриманням її політики. Політкомісар, спираючись на довірених осіб, щоденно стежив за настроями у виші, адміністрацією, трудовим колективом і студентським контингентом, оскільки значна частина учасників освітнього процесу була пов'язана з колишнім К-ПДУУ – дітищем української влади і яким новий режим не довіряв. На посаду політкомісара по черзі призначали комуністів, відданих ідеям соціалістичної революції молодих місцевих діячів/студентів, які користувалися підтримкою влади, але не мали авторитету у виші. За нашими підрахунками, в Кам'янець-Подільському ІНО у різний час працювали 3 політкомісари.

ЧАЛИЙ (КУЦЯК) ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ

Чалий (Куцяк) Петро Васильович (псевдонім Сава Чалий, Ол. Ч-ий) народився 1889 р. у с. Жванець Ушицького повіту Подільської губернії, у бідній селянській сім'ї¹. Закінчив Вінницьку учительську семінарію. У 1906-1907 рр

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 8347, арк. 5.

працював у нижчій початковій школі в с. Трибухівка, потім упродовж чотирьох років учителював у кількох сільських школах Ямпільського повіту. З 1911 р. отримав підвищення, і був обраний завідувачем земської школи в с. Нова Обудівка на Поділлі. На цій посаді працював упродовж 2-х років. Потім перейшов на аналогічну роботу в с. Великі Загірці Волинської губернії².

Під час Першої світової війни його мобілізували до лав російської армії, воював на Кавказькому фронті. У червні 1917 р. взяв участь в роботі II Всеукраїнського військового з'їзду в Києві, увійшов до складу постійної президії. Згодом цей орган увійшов до складу Української Центральної Ради³.

З 23 листопада 1917 до січня 1918 рр. очолював Кавказьку крайову українську раду. Пізніше редагував газету «Українська Народня Республіка». Обраний депутатом Всеросійських Установчих Зборів від Південно-Західного фронту за списком УПСР, УСДРП та козаків-соціалістів⁴.

За Директорії УНР працював комісаром Ольгопільського повіту Подільської губернії. Впродовж грудня 1919 – травня 1920 рр. був учасником I Зимового походу Армії УНР. Наприкінці 1920 р. взяв участь у селянському повстанні і очолив повстанський загін, що діяв на Вінниччині, потрапив у полон до червоноармійців. Під тортурами публічно зрікся членства в УПСР, у відкритому листі до В. Леніна під назвою «Memento more!» (опублікованому у місцевій пресі) вихваляв радянську

² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8347, арк. 5.

³ Завальнюк К.В. Куцяк Петро Васильович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. ред.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=52335.

⁴ Куцяк-Чалый Петр Васильевич // Хронос [веб-сайт]. Режим доступу: http://hrono.ru/biograf/bio_k/kucjak_chaly.php

політику та обіцяв присвятити себе боротьбі з українським буржуазним націоналізмом в знак вдячності за подароване життя⁵. Тоді ж вступив до комуністичної партії (членський квиток № 0759517), а у 1921 р. поповнив ряди профспілки Робос (членський квиток № 24826)⁶.

У закладах вищої освіти працював з 1921 р. «Першим» місцем роботи став Кам'янець-Подільський інститут народної освіти, куди його призначили політкомісаром⁷ (про його деструктивну діяльність на цій посаді згадувала у своїх спогадах викладачка ДУУ/ІНО Софія Русова⁸). З початку 1921 р. розпочалися реорганізаційні заходи у Кам'янець-Подільському виші. Вони здійснювалися за безпосередньої участі політкомісара П.В. Чалого. Після повернення делегації науково-педагогічних працівників К-ПДУУ із Харкова, 2 січня 1921 р., за наказом політкомісара, було створено новий представницький орган – науково-шкільну раду (НШР), членам якої на її екстремному засіданні довели розпорядження відділу вишів НКО УСРР, № 276 від 31 серпня 1920 р., про першу реорганізацію університету⁹. У січні-березні політкомісар контролював виконання й інших розпоряджень харківського центру щодо перетворень, які спричинили появу ІНО.

Одним із нововведень було формування студентського контингенту на нових засадах. Ще 16 січня 1921 р. було оголошено прийом молоді на до Кам'янець-Подільського вишу¹⁰. Політкомісар П.В. Чалий у травні

⁵ Завальнюк К.В. Провісники волі : повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки ХХ ст.). Літин: Літинська райдрукарня, 2005. С. 102.

⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8347, арк. 5.

⁷ Там само, арк. 5зв.

⁸ Русова С.Ф. Мої спомини. Київ: Україна-Віта, 1996. С. 174-175.

⁹ Державний архів Хмельницької області, ф.р. 302, оп.1, спр.10, арк. 5.

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 1, арк. 75.

1921 р. опублікував звернення до парткомів, ревкомів, виконкомів і профспілок Поділля із закликом направити на навчання до інституту партійних «товаришів-пролетарів і незаможних селян»¹¹.

Студенти Кам'янець-Подільського ІНО працювали у земельному господарстві навчального закладу, створеному на початку 1920-х рр. для послаблення матеріальної скрути членів колективу і майбутніх фахівців. 15 квітня 1921 р. П.В. Чалий своїм наказом започаткував діяльність «продукційного колективу» в Кам'янець-Подільському ІНО¹², до якого входили як студенти, так і викладачі. Він отримав назву «Комунар»¹³. На початку своєї роботи до нього увійшло більше сотні осіб¹⁴. Як наголошував політкомісар, «професори і частина студентів ІНО зустріли думку про [цей – Авт.] колектив протестом», на момент заснування його підтримали лише 15% інститутської молоді¹⁵.

Для студентів встановлювали норми сільсько-господарських робіт. У травні 1921 р. П.В. Чалий вимагав встановити мінімум фізичної праці, без якої «студент не повинен мати права числитися у студентській сім'ї»¹⁶. Так, у літній період (1 квітня – 1 жовтня) 1921 р. для студентів трудовий мінімум становив 13 год. на тиждень, у зимовий – 9 год.¹⁷. У наступному календарному році праця в

¹¹ Чалий С. До всіх Парткомів, Ревкомів, Виконкомів, Комнезамів, Профспілок і інших установ і організацій Поділля // Вісті Кам'янець-Подільського повітового революційного комітету та Кам'янецького бюро Комуністичної партії (більшовиків) України. 1921. 15 трав. №119. С. 2.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 51, арк. 244зв.

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф.п. 1, оп. 1, спр. 12, арк. 3.

¹⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп. 20, спр. 1513, арк. 48.

¹⁵ Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. С. 610.

¹⁶ Чалий С. До всіх Парткомів, Ревкомів, Виконкомів... С. 2.

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 3, арк. 31, 31зв.

інститутському господарстві стала обов'язковою для всіх студентів без виключення. Більше того, її тижневий мінімум зріс до 18 год., а під час посівної компанії та збору урожаю – до 50 год.¹⁸.

Це не подобалося тим, хто прийшов здобувати професію. Архівні документи свідчать про існування в студентському середовищі опозиційних настроїв до радянської влади. У листопаді 1921 р. політкомісар П.В. Чалий повідомляв керівним органам освіти, що студенти свідомо псували майно інституту, нерідко в аудиторіях «відправляли природні функції»¹⁹. Через це намагався знайти ворожі елементи, вичистити їх з лав пролетарського студентства. До відрахованих потрапляли, у першу чергу, соціально ворожі та політично шкідливі особи. 10 травня 1922 р. політкомісар ІНО видав наказ, яким зобов'язав провести в інституті з 15 по 21 травня першу перереєстрацію всіх без винятку студентів²⁰.

Процедура перевірки та виключення була такою: кожний студент пред'являв комісії студентський білет, залікову книжку, продовольчу картку, документ, який підтверджував його соціальне походження, громадський, політичний статус і професійний стаж, після чого заповнював відповідну анкету. Члени комісії після ознайомлення з анкетними даними та особисто з самим студентом з'ясовували думку про нього від однокурсників та викладачів, а після цього ухвалювали доленосне рішення^{21; 22}. У результаті політичних і трудових чисток, проведених у 1922 р., з ІНО було відраховано майже 500 осіб. Усе це схвалив політкомісар.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.п. 3, оп. 1, спр. 34, арк. 42.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 11, арк. 58.

²⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 91, арк. 41зв.

²¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 395, арк. 26.

²² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 465, арк. 20зв.

У 1923 р. П.В. Чалий залишив роботу у Кам'янці-Подільському і переїхав до Києва, де наступного року обійняв посаду ректора Київського сільськогосподарського інституту (КСГІ). Головна наукова спрямованість цього вишу полягала у вивченні проблем сільськогосподарської економіки України (до неї «новоспечений» керівник зовсім не був підготовлений). 1926 року він взяв участь в виробленні плану організації в УСРР академії сільськогосподарських наук. Упродовж 1925-1926 рр. очолював предметну комісію марксознавства та організації сільського господарства у тому ж виші. 3 лютого 1926 р. його затвердили викладачем методики агро- та лісознавства на педагогічному відділі КСГІ²³. Також ввійшов до складу науково-дослідної кафедри сільського господарства та економіки, що діяла при тому ж виші²⁴.

1928 р. переїхав до Вінниці, де очолив місцевий сільськогосподарський технікум. У 1930-х рр. сталінська каральна система пригадала П.В. Чалому його участь в українському національному відродженні²⁵. На жаль, з'ясувати точну дату арешту, місця відбування покарання і дату смерті не вдалося.

Отож, педагог за освітою, учасник Української революції 1917-1921 рр. П.В. Чалий залишив певний слід у творенні Кам'янець-Подільського вишу як радянського педагогічного закладу. На посаді політкомісара у 1921-1922 рр. він працював над реалізацією партійних рішень та настанов «зверху», створенням нових факультетів, організовував роботу в земельному господарстві, організовував соціальні чистки. Переїзд до Києва, ректорство та наукова робота, а згодом діяльність у Вінниці, де готували сільгоспкадри середньої ланки, не врятували його від репресивної політики

²³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8347, арк. 13.

²⁴ Там само, арк. 5зв.

²⁵ Завальнюк К.В. Провісники волі : повстанський рух на Поділлі... С. 102

1930-х р., яка забрала життя цієї пересічної, перелицьованої, але відданої комуністичному режимові особистості.

ІЗБІНСЬКИЙ ЛЕВКО (ЛЕВ) ПАВЛОВИЧ

До роботи на посаді політичного комісара Кам'янець-Подільського ІНО, за практикою літа 1920 р., коли першим комісаром університету призначили студента А.Волянського, залучили одного із відданих радянській владі представників пролетарського студентства. Ним з листопада 1922 р. став Левко (Лев) Павлович Ізбінський, діяльність якого на цьому посту тривала майже рік.

Він народився 16 червня 1900 р. на Київщині, в сім'ї робітника. Батько все своє життя працював на Кальницькому цукровому заводі Липовецького повіту Київської губернії. В 1910 р. десятирічний Левко вступив до Кальницької двохкласової школи, яку закінчив 1916 року. Тоді ж почав працювати на Ситковецькій цукроварні. Наступного року вступив до Немирівської педшколи, але закінчити її так і не зміг через важке матеріальне становище¹. У 1920 р. перевівся до Хмельницької педшколи Літинського повіту Подільської губернії. Навчався виключно за кошти, які заробляв самостійно, переважно фізичною працею. У 1921 р. Л.П. Ізбінський закінчив навчання та вступив до КСМУ, працював у молодіжному середовищі².

Ранньої осені 1921 р. ЦК КСМУ відкомандирував молодого активіста до Подільського губкому комсомолу. Тут Левко Ізбінський отримав дозвіл на здобуття вищої освіти та направлення для вступу до Кам'янець-Подільського ІНО. З жовтня 1921 р. навчався на факультеті профосвіти та

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 179а, арк. 8.

² Там само, арк. 8зв.

паралельно працював у політгуртку під керівництвом професора Каштанова. В гуртку розглядалися питання політичної ситуації в країні і залучення до її покращення студентської молоді³. Гурткова робота дозволила двадцятидворічному студенту стати одним із найбільш відомих студентів пролетарського походження. У зв'язку з цим тодішній політкомісар ІНО П.В. Чалий призначив Л.П. Ізбінського своїм заступником. Після відїзду Петра Васильовича до Києва той став виконувати обов'язки політкома вишу. Офіційно був затверджений на посаді політкомісара рішенням Наркомпросу в листопаді 1922 р.⁴. Тоді ж Л.П. Ізбінського було призначено головою продукційного колективу ІНО⁵. Таким чином, з перших днів навчання в Кам'янці-Подільському молодий юнак долучився до політичної та управлінської роботи в педвиші. З січня 1922 р. став кандидатом в члени партії, згодом був прийнятий в її ряди Кам'янець-Подільською організацією КП(б)У⁶.

Цікаво, що в інституті не всім сподовалося просування молодого партійця на високу посаду. З вересня 1923 р. студент З. Кицюк, який раніше навчався в педшколі разом з майбутнім політкомісаром, подав до партбюро міста заяву, у якій стверджував, що Л.П. Ізбінський має антибільшовицькі настрої. Як аргумент, він повідомляв, що восени 1920 р., коли до Хмельника увійшли польські війська, той серед учнів з радістю заявив: «От тепер я знаю, що не вмерла Україна»⁷. На думку заявника, подальші кроки Лева Ізбінського пов'язані з намаганням приховати свої політичні настрої і стати студентом Кам'янець-Подільського ІНО.

³ Держархів Хмельницької обл., ф.п. 4, оп. 1, спр. 3, арк. 13.

⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 179а, арк. 9.

⁵ Там само, арк. 9-9зв.

⁶ Там само, арк. 9зв.

⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.п. 3, оп. 1, спр. 34, арк. 10.

Саме тому він, мовляв, спочатку вступив у комсомол, а потім став членом партії. Утім апеляція до міського партійного органу не вплинула на становище Л.П.Ізбінського, тож він і далі посідав найвищу посаду у виші.

Однією із проблем, над якою доводилося постійно працювати політкомісару, було залучення студентів до виконання обов'язкових сільгоспробіт в продукційному колективі вишу. Він добре бачив, що в інституті бажаючих молодих людей добровільно відірватися на певний час від фахової підготовки і зайнятися важкою фізичною працею на землі, було зовсім мало, що спричинило відтік молоді із закладу. Саме на цьому в листопаді 1922 р. і наголошував Л.П.Ізбінський в доповіді, присвяченій невирішеним проблемам вишу. Він, зокрема, стверджував, що «коли [продукційний – Авт.] колектив став обов'язковим, [то] багато студентів залишили ІНО»⁸. Водночас, чимало джерел свідчать, що в тих умовах більша частина молоді таки усвідомлювала, що без виконання нав'язаного владою господарського навантаження їм не вдасться завершити фахову підготовку і отримати професію, яка дасть змогу виживати у складних соціально-економічних умовах життя країни. Тому вони добросовісно працювали на полі, виконуючи і перевиконуючи встановлений мінімум трудоднів. Саме на таких ентузіастах і трималося господарство. Про це зазначав і сам політкомісар. Зокрема, 22 червня 1923 р. він наголошував, що напередодні весняної посівної кампанії господарство було під загрозою «залишення частини полів і городів незасіяними і не обсадженими». Але тут вирішальну роль відіграв «здоровий елемент студентства», який засіяв поля, не зважаючи на важкі умови праці⁹. Хоча тій же молоді

⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп. 20, спр. 1513, арк. 48.

⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 480, арк. 16–16зв.

треба було думати, з яких джерел брати кошти, щоб внести плату за навчання, запроваджену як «тимчасову міру, як засіб для підтримки господарського добробуту шкільних закладів»¹⁰. Тяга до завершення навчання тієї частини молоді виявилася сильнішою від негативного впливу матеріальної скрути і навантажень у важкій фізичній праці, що і дало необхідний підсумковий результат.

Керівництво на чолі з політкомісаром, аналізуючи соціально-економічне становище студентства та його родин, недостатнє харчування більшості здобувачів вищої освіти, неодноразово сигналізувало «верхам», що запровадження плати за навчання для вихідців із малозабезпечених родин є малоефективним засобом у політиці економії державних коштів. Так, 19 листопада 1922 р. Л.П. Ізбінський доводив, що «введення платні за право навчання не дасть інституту солідних матеріальних ресурсів. Се пояснюється тим, що завдяки політичній і двом трудовим чисткам, в інституті залишилися дуже мало платежоспосібного елемента»^{11; 12}.

До цих всіх негараздів, які негативно позначалися на роботі вишу, додалася кампанія щодо посилення пролетаризації студентства, очищення його від тих, хто не підтримував комуністичного режиму. 16 січня 1923 р. політкомісар отримав листа за підписом секретаря ЦК КП(б)У Г.І. Петровського «Про перереєстрацію студентів ВУЗів», у якому рішуче вимагалось «вивести з вузів політично-шкідливий і антирадянський елемент»¹³. На основі цієї директиви в ІНО було проведено під керівництвом Л.П. Ізбінського відповідні експресзаходи. І вже у лютому 1923 р. в результаті проведеної чистки зі складу студентів

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп.1, спр. 385, арк. 15.

¹¹ ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 1513, арк. 48.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.п. 1, оп. 1, спр. 203, арк. 33.

¹³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1645, арк. 26.

відраховували 100 осіб¹⁴, у березні цей список поповнили ще 31¹⁵, а у серпні – 20 осіб¹⁶. Відраховували здобувачів вищої освіти переважно за приховання свого соціального походження, антибільшовицькі погляди, а також за те, що частина з них розпочинали свою студентську біографію в Кам'янець-Подільському університеті, який був осередком українського національного відродження.

На посаді політкомісара ІНО Л. П. Ізбінський працював до 7 жовтня 1923 р.¹⁷. За цей період здійснив 17 відряджень у різні куточки республіки та країни в партійних справах та питаннях діяльності ІНО¹⁸. Невідомо, наскільки ефективними були ті поїздки і що із побаченого йому вдалося імпліментувати в практику інститутського життя. Так само не з'ясованими залишилися його відносини з професорсько-викладацьким складом інституту.

Не дослідженим залишається життя і діяльність відставного політкома. Відомо лишень, що з жовтня 1923 р., за розпорядженням керівництва Подільського губернського комітету КП(б)У (№ 2069 від 7 жовтня 1923 р.)¹⁹, його направили в розпорядження командування Червоної армії²⁰. Вакантне місце політкомісара зайняв його колишній заступник²¹.

З усього видно, що молодий політичний комісар Левко Павлович Ізбінський, не маючи достатньої професійної підготовки і великого життєвого досвіду, слухняно виконував усі розпорядження владних структур, забезпечував проведення у виші радянської політики, яка

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.п. 1, оп. 1, спр. 203, арк. 32, 58.

¹⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 384, арк. 6.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 179а, арк. 38.

¹⁷ Там само, арк. 36.

¹⁸ Там само, арк. 1, 6, 11, 12, 13, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 32.

¹⁹ Там само, арк. 36, 37.

²⁰ Там само, арк. 42.

²¹ Там само, арк. 37.

подобалася далеко не всім. В окремих випадках він намагався захищати інтереси студентської молоді, хоча проти генеральної політики партії не виступав - за його безпосередньої участі з вишу було відраховано більш як півтори сотні здобувачів вищої освіти. На якість управлінських рішень він впливав мало, добросовісно дублюючи усі вказівки республіканського центру. Слухняність і не конфліктність молодого комуніста були належно оцінені партійним керівництвом, яке все ж не дало йому здобути вищу освіту і попрацювати на освітній ниві.

ЗАКЛИНСЬКИЙ РОСТИСЛАВ РОМАНОВИЧ

Р.Р. Заклинський (псевдоніми Славко, Закл., Рост., Ром., З. Я., В'юн, Славко З., Юн В., Р. З., Н. Н.) завершив ряд політичних комісарів Кам'янець-Подільського ІНО.

Він народився 20 жовтня 1887 р. в м. Станіслав (сьогодні Івано-Франківськ), у сім'ї вчителя¹. Навчався у Станіславській народній школі та гімназії². Навчався на юридичному факультеті Празького і Львівського університетів, у 1913 р. (за іншими даними, у 1914 р.³) закінчив юрфак Віденського університету⁴.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 2652, арк. 2.

² Там само, арк. 2зв.

³ Герасимова Г. П. Заклинський Ростислав Романович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е-Й. С. 208.

⁴ Арсенич П. І. Заклинський Ростислав Романович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=14654.

У 1907 р. працював адміністратором літературно-наукового місячника «На просвіті», наступного року став членом Русько-Української радикальної партії⁵. 1909 року став співробітником газети «Зірка» (видання призначене для таємних гуртків молоді Станіслава)⁶ та членом української соціал-демократичної партії (секція австрійських соціал-демократів)⁷, а 1910 р. працював головним редактором газети «Громадський голос», яка виходила у Львові⁸. Тоді ж, 23-річний Ростислав Заклинський був заарештований поліцією за участь у демонстрації студентів Львівського університету. Через місяць його відпустили за браком доказів⁹. У 1911 р. посаду головреда «Громадського голосу» довелося залишити, його замінив М.І. Павлик¹⁰.

Виявляв Р.Р. Заклинський активність у громадсько-політичному житті регіону. В 1911 р. спільно із Д.Д. Вітовським та М.Г. Цеглинським боровся за визволення з в'язниці М.М. Січинського, засудженого австрійським режимом за те, що в квітні 1908 р. у Львові застрелив галицького намісника Анджея Потоцького у відповідь за вбивство Марка Каганця та організацію фальсифікації виборів до австрійського парламенту¹¹. Спочатку М.М. Січинський був засуджений до смертної кари, але згодом вирок замінили на 20-річне ув'язнення в Станіславській тюрмі. Д.Д. Вітовський та М.Г. Цеглинський разом із звільненим М.М. Січинським нелегально виїхали до

⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2652, арк. 3.

⁶ Заклинський Ростислав // Серія «Українські історики». Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. Вип. 2, Ч.3. С. 68-69.

⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2652, арк. 2зв.

⁸ Там само, арк. 2.

⁹ Там само, арк. 1.

¹⁰ Шкраб'юк П. В. «Громадський голос» // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г-Д. С. 211.

¹¹ Герасимова Г. П. Заклинський Ростислав Романович... С. 208.

Норвегії, згодом - до Швеції, звідти - до США¹². Р.Р. Заклинський працював бібліотекарем Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка у Львові. Однак, через мізерну платню змушений був змінити місце роботи¹³. У 1912 р., перебуваючи в Києві, був вдруге заарештований через пересування по місту з чужим паспортом. Покарання тривало 2 місяці, після чого його звільнили¹⁴.

З 1913 р. редагував журнал «Шляхи». З початком Першої світової війни Р.Р. Заклинський вступив до лав українських січових стрільців. У 1916-1918 рр. був кореспондентом україномовної газети «Свобода» (США), де друкував матеріали про життя і бойову діяльність усусів¹⁵. Завершив навчання в Ягелонському університеті, отримав ступінь доктора права, працював у адвокатській канцелярії Л. Бачинського у Станіславі. Не полишав редакторської роботи (працював в газеті «Народ», яка була органом Української радикальної партії). З проголошенням ЗУНР влився до складу Української Галицької армії. Спочатку служив рядовим, виконував обов'язки писаря в канцелярії, згодом став старшиною^{16; 17}.

Наприкінці 1918 р. вийшов зі складу УРП через зміну політичної орієнтації. Під час польсько-українсько-радянської війни влітку 1920 р. примкнув до Галревкому. Після поразки Червоної армії в Східній Галичині перебрався до УСРР, увійшов до складу Червоної УГА. Тут він вступив

¹² Головин Б., Заячківський О., Мельничук Б., Пиндус Б. Січинський Мирослав-Іван-Андрій Миколайович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. Т. 3 : П-Я. С. 267.

¹³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2652, арк. 2.

¹⁴ Там само, арк. 1.

¹⁵ Арсенич П.І. Заклинський Ростислав Романович...

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2652, арк. 2 зв.

¹⁷ Герасимова Г. П. Заклинський Ростислав Романович..., с. 208.

до КП(б)У, очолив газету «Галицький комуніст»¹⁸, яка виходила у Києві.

1921 року отримав партійне доручення відбутися до Кам'янець-Подільського ІНО на викладацьку роботу і одночасно посилення більшовицького впливу серед науково-педагогічного колективу, збільшення у ньому прошарку комуністів. Його прийняли простим викладачем, а згодом затвердили на посаді в.о. професора 2-ї категорії¹⁹. Викладав лише одну дисципліну – «Основи марксизму» для студентів факультетів профосвіти та соціального виховання²⁰. З 1922 р. викладав основи марксизму і у сусідньому сільгоспінституті²¹. Хоча за освітою був правознавцем, завжди прихильно ставився до літератури, публіцистики та фольклору (як і його старший та молодший брати – Богдан та Корнило).

Восени 1923 р. професор Р. Р. Заклинський змінив Л.П. Ізбінського на посаді політкомісара. На цій посаді він працював до 1925 р., поєднуючи виконання цих обов'язків із викладацькими²². Зі створенням при ІНО науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля, активно долучився до цієї структури, відразу став науковим співробітником²³.

Як керівник Кам'янець-Подільського ІНО, відповідав за перетворення вишу в зразковий пролетарський навчальний заклад. Така діяльність в основному реалізовувалася в ході соціальних чисток трудового колективу та студентства, діяльності політгуртків, участі студентів і викладачів в роботі на селі (читання відкритих лекцій)²⁴, залучення

¹⁸ Арсенич П.І. Заклинський Ростислав Романович...

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2652, арк. 3зв.

²⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 20зв.

²¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2652, арк. 4зв.

²² Там само, арк. 4зв.

²³ Там само, арк. 1зв.

²⁴ Заклинський Р.Р. Осередок вищих шкіл // Червоний кордон. 1925. 25 січня. Ч. 77. С. 4.

колективу до праці в інститутському господарстві. У червні 1924 р. запрацював ленінський гурток^{25; 26}. 90 його членів, в основному студенти, обговорювали різні політичні теми, вивчали офіційні матеріали, опубліковані в газетах і журналах, доносити загалу рішення партійних з'їздів²⁷.

Надалі кількість гуртківців зростала. 29 вересня 1925 р. їх поділили на дві частини: більш свідомих і активних (членів партії та комсомольський актив) зарахували до гуртка «підвишеного типу», решту – рядових членів ЛКСМУ і позапартійних - до гуртка «пониженого типу», що охоплював 6 груп по 15 осіб і працював під керівництвом куратора і політкомісара ІНО Р.Р. Заклинського. Керівником ленгуртка «підвишеного типу» призначили В. Галузо. По суті, це були два різних гуртки, об'єднані однією ідеєю. Їхні засідання проходили як семінарські заняття, мали постійну мету і завдання²⁸.

Наприкінці 1923 р. було намічено чергову чистку-перереєстрацію студентів усіх інститутів народної освіти. За її проведення відповідали політкомісари. У звіті Р.Р. Заклинського, поданому наприкінці квітня 1924 р., зазначалося, що в Кам'янець-Подільському ІНО із 120 студентів близько половини були дітьми куркулів, священників та спекулянтів²⁹,

²⁵ Заклинський Р.Р. Партійне життя. Новий партосередок // Червоний кордон. 1925. 14 червня. Ч. 47. С. 2.

²⁶ Заклинський Р.Р. Партосередок Кам'янець-Подільського ІНО // Студент революції. 1925. №7. С. 32.

²⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.п. 4, оп. 1, спр. 3, арк. 13.

²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.п. 4, оп. 1, спр. 3, арк. 20.

²⁹ Посвістак О. А. Культурно-освітня і наукова інтелігенція Поділля у 1920-х рр. в матеріалах фонду Кам'янець-Подільського окружного комітету КП(б)У (Ф. П.-3) Державного архіву Хмельницької області // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звіту наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів, м. Кам'янець-Подільський, 11-12 березня 2009 р. Вип. 8. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. Т. 1. С. 67.

що і стало приводом для майбутньої чистки. Перевірка проводилася на виконання рішень XIII з'їзду РКП(б) і VIII конференції КП(б)У, які визнали за необхідне скоротити контингент студентства і тим самим поліпшити його якісний соціальний склад і матеріальне становище³⁰. У жовтні 1924 р. зі складу здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського ІНО звільнили 52 особи. Серед відрахованих 11 були колишніми студентами К-ПДУУ³¹. У березні-квітні 1925 р. інститут вимушено покинули ще 62 хлопців і дівчат³².

Політкомісар тримав на контролі питання щодо праці інститутської молоді в земельному господарстві. У 1925 р. він виступив з цього питання на засіданні правління вишу і наголосив, що студентство «працювало охоче і не було нарікань на переобтяження фізичною працею. Інтенсивність праці значно піднялася»³³. Робота в господарстві оплачувалась пайками і харчуванням в інститутській їдальні.

Наприкінці 1925 р. Р.Р. Заклинський несподівано склав повноваження політкомісара Кам'янець-Подільського ІНО, отримавши призначення на нову посаду – партійного агітатора у м. Дунаївці та одночасно члена міського партійного комітету. На цій роботі він довго не затримався, і вже наступного року повернувся до Кам'янця-Подільського, де став тимчасово учителювати в одній з місцевих шкіл. Майже відразу його запросили на посаду викладача Київського сільськогосподарського інституту, чим він і скористався. Крім викладацької праці, він працював ще й директором Всеукраїнського історичного музею

³⁰ Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. С. 102.

³¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 624, арк. 9, 11, 12, 18, 23, 30-34.

³² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 705, арк. 24.

³³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 4, спр. 4, арк. 5.

ім. Т.Г. Шевченка³⁴. У 1930 р. перебрався до Харкова, де посів посади старшого наукового співробітника Інституту літератури ВУАН і директора музею ім. Т.Г. Шевченка при цій установі³⁵.

31 серпня 1933 р. (за іншими даними, 24 грудня того ж року³⁶) за безпідставними звинуваченнями Р.Р. Заклинського звільнили з роботи та заарештували. 25 лютого 1934 р. судовим висновком трійки при колегії ДПУ УСРР в м. Харкові його засудили за статтями 54-10 УК та 54-11 УК УСРР на 5 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах³⁷. Спочатку потрапив до Сибіру, згодом – до Карелії. Після відбуття покарання одразу не повернувся в Україну. Через те, що його дипломи в СРСР були визнані недійсними, склав за 3 семестри всі екзамени за повний курс підготовки на географічному факультеті Самаркандського учительського інституту. Це сталося у 1941 р.³⁸ У 1946 р. переїхав в Україну та упродовж 1948–1951 рр. учительював у Долишньо-Петранецькій семирічній школі на Станіславщині. 27 січня 1957 р. був реабілітований прокуратурою Харківської області як невинно репресований. Після цього керував Цитульською початковою школою на Львівщині, а з 1961 р. жив та викладав у с. Малі Кривчичі Львівської області.

Упорядкував архів родини Заклинських, який зберігається у ЛНБ ім. В.Стефаніка (ф. 48). У 1956 р. передав до Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнографії АН УРСР (сьогодні Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Рильського НАН України) 6 зошитів із записами народних пісень (доробок

³⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2652, арк. 4зв.

³⁵ Герасимова Г. П. Заклинський Ростислав Романович... С. 208

³⁶ Держархів Харківської обл., ф.р. 6452, оп. 4, спр. 1426, арк. 1-3.

³⁷ Там само.

³⁸ Заклинський Ростислав // Серія «Українські історики»... С. 69-70.

братів Заклинських). Наукові інтереси вченого пов'язані із творчістю Т. Шевченка, М. Черемшини, Ю. Федьковича, І. Франка, фольклором. Залишив значний епістолярій та рукописи досліджень³⁹. 18 вересня 1974 р. помер у віці 86 років. Похований на Львівщині⁴⁰.

Підсумовуючи, зазначимо, що політкомісар та викладач Р.Р. Заклинський залишив певний слід у розвитку Кам'янець-Подільського ІНО, реалізуючи настанови республіканського центру щодо посилення пролетарського характеру вишу та підготовки кадрів для радянської освіти. Певний час він користувався довірою комуністичного режиму, працював над її зміцненням, отримував різні видні посади. Утім минуле, пов'язане з Першою світовою війною та революційними подіями в Східній Галичині, негативно позначилося на його людській і професійній долі, спричинило незаслужене кримінальне переслідування. Хоча йому, одному з небагатьох репресованих, вдалося вижити у сталінський період і навіть попрацювати шкільним педагогом у західних областях УРСР.

³⁹ Герасимова Г. П. Заклинський Ростислав Романович... С. 208.

⁴⁰ Заклинський Ростислав // Серія «Українські історики»... С. 70.

Яблонська Д.Р.

**РОЗДІЛ 3.
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ
КОЛЕКТИВ ІНО**

3.1. АЛЕНИЧ ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ

Серед викладачів, які раніше працювали в Кам'янець-Подільському державному українському університеті і продовжили свою викладацьку кар'єру в ІНО, був молодий вчений Олександр Андріанович Аленич.

Він народився 4 квітня^{1; 2} (за іншими даними, 7 квітня^{3; 4; 5}) 1890 р. у с. Кам'янське на Катеринославщині (сьогодні Дніпропетровська область)⁶ в родині зросійщеного нащадка запорозьких козаків⁷. Восени 1901 р. пішов у перший клас Катеринославської класичної гімназії. По її закінченні у 1909 р. вступив до Московського університету, на математичний відділ фізико-математичного факультету. Через 8 семестрів у 1913 р. йому було вручено випускне свіоцтво та допущено до складання державного іспиту. Склав іспит на відмінно, і восени 1915 р. отримав диплом I ступеня⁸.

Брак кваліфікованих педагогічних кадрів на Катеринославщині в період Першої світової війни створював робочі місця для молодих педагогів із щойно отриманими дипломами. Саме тому двадцятип'ятирічний Олександр Аленич погодився на посаду вчителя математики та фізики у Катеринославській комерційній школі⁹. 1 грудня 1915 р. він

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 27.

² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 2.

³ Біднов В.О. Український астроном Олександр Аленич (1890-1923) // Літературно-науковий вісник. Львів, 1931. Т. 105. С. 80-85.

⁴ Будзей О.В. Кам'янецькі ночі Олександра Аленича // Подолянин. 2010. 02 квітня. № 14(1024). С. 4.

⁵ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 2.

⁷ Будзей О.В. Кам'янецькі ночі Олександра Аленича... С. 4.

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 27.

⁹ Там само, арк. 27.

приступив до виконання своїх педагогічних обов'язків. Однак влітку наступного року перейшов до місцевих приватних гімназій (чоловічої та жіночої), де обійняв посади вчителя математики та космографії¹⁰. З 1917 р. під керівництвом О.А. Аленича в місті запрацював астрономічний гурток. Його регулярно відвідували 8-10 осіб, учні місцевих гімназій і реального училища. На зборах, що проходили у приміщенні фізичного кабінету гімназії, гуртківці робили реферативні повідомлення, виступали з доповідями на астрономічні теми. Вони також спостерігали за небесними світилами через телескоп¹¹. У квітні того ж року вчителя обрали дійсним членом I Всеросійського астрономічного з'їзду та «членом-фундатором» Всеросійської астрономічної асоціації при Російській академії наук¹².

Схильність до астрономії у О.А. Аленича була ще зі школи, а в студентські роки під керівництвом професора С.М. Бломко керував університетською астрономічною обсерваторією; в 1912 р. видав брошуру «Обитаема ли луна»^{13; 14; 15}. Але подальша чотирирічна педагогічна кар'єра фізика та математика не дозволяла йому приділяти належну увагу своїй астрономічній підготовці, яка скидалася більше на хобі¹⁶.

З початком Української революції, не зважаючи на русофільське виховання, став активним борцем за національну ідею. Влітку 1918 р. він зблизився із колишнім членом Української Центральної Ради В.О. Бідновим, який порадив О.А. Аленичу вступити до Української партії

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 27.

¹¹ Будзей О.В. Кам'янецькі ночі Олександра Аленича... С. 4

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 27зв.

¹³ Луцкий В. К. История астрономических общественных организаций в СССР (1888-1941 гг.). Москва: Наука, 1982. С. 132-133.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 27зв.

¹⁵ Аленич А.А. Обитаема ли луна. Москва, 1912. 12 с.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 27.

соціалістів-федералістів, але той відмовився¹⁷. Однак, коли в Катеринославі організувався осередок Української демократично-хліборобської партії, Олександр Андрійович одразу вступив у її ряди. Саме як партієць був делегований до губернської організації Українського Національного союзу, який готував повстання проти гетьмана¹⁸. Паралельно із політичною роботою, він не полишав і вчителювання в гімназіях.

Важке матеріальне становище в період революції змусило О.А. Аленича шукати підробіток. Так, 1 січня 1918 р. був обраний педагогічною радою 2-ї Катеринославської реальної школи вчителем математики в другу зміну (вечірня)¹⁹. Хоча як педагог він себе реалізовував лише в школах та гімназіях, бажання викладати у вищих навчальних закладах не зникало. Влітку 1918 р. його запросили посісти посаду викладача астрономії у новоствореному Пермському державному університеті, але бажання їхати більш як за 2 тис. км на територію більшовицької Росії, у Олександра Андрійовича не було. І це при тому, що його зарахували в штат вишу²⁰.

Після того, як В.О. Біднов переїхав до Кам'янця-Подільського, де посів посаду професора у місцевому новоутвореному університеті, О.А. Аленич теж виявив бажання переїхати на Поділля. У зв'язку з цим В.О. Біднов порадив ректору І.І. Огієнку взяти молодого талановитого фізика та астронома на роботу до українського університету. Ставши міністром народної освіти УНР, І.І. Огієнко 27 січня

¹⁷ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). С. 144.

¹⁸ Біднов В.О. Український астроном Олександр Аленич (1890-1923). С. 83-84.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 27.

²⁰ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). С. 144.

1919 р. підписав наказ №16 про затвердження О.А. Аленича старшим асистентом при кафедрі фізики²¹.

Одразу приступити до викладання Олександр Андрійович не наважився. За свідченням професора В.О. Біднова, «він попросив дозволу деякий час не викладати, бо ще слабо володів українською мовою»²². Згідно закону про заснування К-ПДУУ мовою викладання у виші була українська. Колеги допомогли йому швидше засвоїти мову, а тому в березні 1919 р. молодий вчений приступив до роботи²³. Він був досить активним та цим вирізнявся поміж інших асистентів. 15 травня Рада професорів обрала О.А. Аленича астрономом-наглядачем університету²⁴. В його обов'язки входило спостерігати за зоряним небом і залучати до цього студентів, а також викладати астрономію на математичному відділі фізико-математичного факультету²⁵. Збулася його давня мрія.

Восени 1919 р. розпочалися заходи щодо створення на даху головного навчального корпусу астрономічної обсерваторії²⁶. Університетський архітектор Є. Сердюк розробив, відповідно до кошторису, проєкт надбудови. До лютого 1920 р. всі роботи було виконано²⁷. Звісно ж, керівництво астрономічною обсерваторією було доручено астроному-наглядачу, який вже мав відповідний досвід. З осені 1919 р. він завідував ще й астрономічним кабінетом К-ПДУУ²⁸.

²¹ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). С. 145.

²² Біднов В.О. Український астроном Олександр Аленич (1890-1923). С. 84-85.

²³ Там само. С. 84.

²⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 133, арк. 8.

²⁵ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). С. 145.

²⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 10, арк. 36.

²⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 134, арк. 127.

²⁸ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). С. 146.

В обсерваторії розмістили 150-кратний телескоп, який належав О.А. Аленичу. Заради справи він не пошкодував придбаних за власні кошти приладів, якими користувалася не лише студентська молодь, а й чимало охочих кам'янчан²⁹.

Коли в середині листопада 1920 р. революція зазнала поразки, багато професорів і викладачів університету подалися в еміграцію. Притват-доцент О.А. Аленич вирішив не покидати батьківщину і залишився в Кам'янці-Подільському. Радянська влада, яка до того двічі встановлювалася на Поділлі (у квітні-червні 1919 р. та липні-вересні 1920 р.), Олександра Андріановича не зачепила. На весну 1921 р. К-ПДУУ був реорганізований в ІНО³⁰. Як асистент Кам'янець-Подільського ІНО, О.А. Аленич був затверджений рішенням № 1089 Укрголовпрофосу НКО УСРР від 7 липня 1921 р.³¹ У виші він викладав кілька дисциплін, зокрема математику, астрономію та метеорологію³². Разом із дружиною він проживав у флігелі ДУУ/ІНО будинок №31)³³.

До літа в ІНО з'явився факультет професійної освіти^{34; 35}. Саме в цьому підрозділі О.А. Аленич продовжив свою науково-педагогічну діяльність. Як математик і астроном, викладав відповідні дисципліни. Згодом перевели до вищого розряду, що для молодого викладача було дуже престижно³⁶. Крім того, ректор П.Г. Клепацький затвердив

²⁹ Цей день в історії Хмельниччини: 12 лютого // Є. 12 лютого 2020 р. С. 4.

³⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 5.

³¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 2.

³² Завальнюк О.М. Аленич Олександр Андрійович // Енциклопедія сучасної України. Київ, 2001. Т. 1. С. 346.

³³ Держархів Хмельницької обл., арк. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 2.

³⁴ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2003. С. 45.

³⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 20.

³⁶ Там само.

його на посаді другого секретаря президії інституту, а комісія на чолі з деканом П.М. Бучинським обрала секретарем факультету профосвіти³⁷. Словом, роботи було чимало.

О.А. Аленича на основі сумісництва залучили до роботи і в місцевому сільськогосподарському інституті, де відчувалася потреба у науково-педагогічних кадрах. Восени 1921 р. він посів посаду асистента у цьому виші, виконував встановлений обсяг занять з майбутніми працівниками аграрного сектору³⁸. З його ініціативи, при СГІ було створено метеостанцію, яка провадила регулярні спостереження за погодою в Кам'янецькому повіті³⁹.

Займався науковими дослідженнями, навчально-методичною роботою, захоплювався вивченням зір, геометрії тощо. Зокрема, ним були підготовлені такі праці: «Поток Пересейд в 1910 г.»⁴⁰, «Про місяць»⁴¹, «Сферична геометрія»⁴², «Сферична тригонометрія»⁴³, «Комети»⁴⁴; ⁴⁵, «Визначення радіантів падаючих зір»⁴⁶ та ін. Загалом, йому належить майже два десятки подібних робіт⁴⁷.

³⁷ Завальнюк О.М. Аленич Олександр Андрійович. С. 346.

³⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 5.

³⁹ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). С. 148.

⁴⁰ Аленич А.А. Поток Пересейд в 1910 г. // Известия Русского Астрономического Общества. 1910. Вип. XVI. С. 227-233.

⁴¹ Аленич О.А. Про місяць. Кам'янець-Подільський, 1920. 21 с.

⁴² Аленич О.А. Сферична геометрія. Кам'янець-Подільський, 1920. 26 с.

⁴³ Аленич О.А. Сферична тригонометрія. Кам'янець-Подільський, 1920. 18 с.

⁴⁴ Аленич О.А. Комети. Кам'янець-Подільський, 1920. 18 с.

⁴⁵ Аленич О.А. Комети. Харків, 1922. 20 с.

⁴⁶ Аленич О.А. Визначення радіантів падаючих зір // Записки Кам'янець-Подільського державного українського університету. Т. 2. Кам'янець-Подільський, 1920. С. 1-14.

⁴⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 27зв.

Науковий потенціал молодого астронома високо оцінювали в Українській академії наук. Голодного 1921 року його запросили асистентом прикладної математики при астрономічній обсерваторії в Києві, але Олександр Андрійович відмовився переїжджати, тому що на Поділлі, на його переконання, було краще харчове становище⁴⁸. Пізніше він отримав запрошення від Одеської обсерваторії, але і його не прийняв⁴⁹.

На базі ІНО діяли науково-дослідна кафедра історії та економіки Поділля та наукове при УАН товариство, але участі у них Олександр Андрійович не брав через відсутність вченого звання та наукового ступеня. Як і у предметній комісії педагогічного та виробничого циклів (через невеликий науково-педагогічний стаж). Працюючи звичайним асистентом, він усі свої здібності прикладав до підготовки високоякісних педагогічних кадрів, підвищення авторитету свого вишу в регіоні і республіці.

Як згадував В.О. Біднов, професорсько-викладацький склад ІНО жив у важких матеріальних умовах і щоб покращити своє становище змушений був працювати на городах. Недоїдання, фізична і моральна перевтома стала звичним явищем для колективу інституту. Саме це і підірвало здоров'я О.А. Аленича⁵⁰. Хворе серце все частіше турбувало молодого викладача. 29 серпня 1922 р. Олександр Андріанович звернувся до керівництва факультету професійної освіти ІНО з проханням звільнити його від обов'язків секретаря факультету через «хворобу серця, нервів та гостру анемію». Зменшення адміністративного навантаження та зосередженість лише на викладацьких питаннях, як здавалося, могло покращити його самопочуття,

⁴⁸ Біднов В.О. Український астроном Олександр Аленич (1890–1923). С. 83.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само. С. 85.

але, на жаль, 24 квітня 1923 р. він помер^{51; 52}. По смерті вченого упродовж 1920-1930-х рр. належно вшановувалася пам'ять про нього. Ряд українських вчених розмістили некрологи у періодичних виданнях, публікували і замітки про талановитого молодого астронома який завчасно пішов із життя, повністю не реалізувавши свого наукового потенціалу^{53; 54; 55; 56}.

Підсумовуючи, варто наголосити, що представник української науково-педагогічної інтелігенції О.А. Аленич, як асистент кам'янець-подільських вишів, але найбільше – інституту народної освіти, на початку 1920-х рр. залишив помітний слід в історії регіональної вищої освіти та науки, виявляючи високу професійну підготовку, педагогічну майстерність, науковий хист, дбаючи про високоякісну підготовку учительських кадрів. Він був одним із небагатьох вчених, яких оминули репресії радянського режиму.

⁵¹ Біднов В.О. Український астроном Олександр Аленич (1890–1923). С. 81.

⁵² Ясінський. Олександр Аленич: Некролог // Червоний шлях. 1923. 28 квітня. С. 3.

⁵³ Біднов В.О. Український астроном Олександр Аленич (1890–1923). С. 80–85.

⁵⁴ Мальцев В. Метеорные потоки, наблюдаемые А.А.Аленичем в 1921–1922 гг. // Труды Ташкентской астрономической обсерватории. Ташкент, 1933. Т. 4. № 2. С. 101–108.

⁵⁵ Штауде Н. Александр Андрианович Аленич // Мирведение. 1923. № 2. С. 2.

⁵⁶ Ясінський. Олександр Аленич: Некролог. С. 3.

3.2. БОРИС АНТОН ГРИГОРОВИЧ

Ще одним вихідцем з Галичини, якому довелося попрацювати в Кам'янець-Подільському ІНО, став психолог та фізіолог Антон Григорович Борис.

Він народився 1880 року у м. Яворів, у міщанській сім'ї, яка займалася землеробством. У 1892 р. став учнем Перемишльської чоловічої гімназії. Тоді ж помер його батько, який був опорою сім'ї. Попри удар долі, Антон зміг закінчити гімназію, і у 1900 р. переїхав до Відня, де успішно склав вступні іспити і поповнив склад студентів філософського факультету місцевого університету. Закінчив навчання у 1905 р., а згодом захистив дисертацію і здобув науковий ступінь доктора філософії¹. Додатково склав державний іспит на право викладання в гімназіях природничих наук, математики та фізики і отримав відповідне посвідчення. У 1907 р. повернувся на батьківщину, де впродовж 12 років працював учителем в українських гімназіях Буковини (м. Вижниця, 1908-1910 рр.) і Галичини (м. Рогатин, 1910-1919 рр.), викладаючи природознавство, а також математику, фізику, логіку і психологію².

Через поразку ЗОУНР у польсько-українській війні, влітку 1919 року переїхав в УНР, поселився і працював у Кам'янці-Подільському, тодішній резиденції вищої влади. Спочатку отримав місце учителя математики, фізики і психології у місцевій українській гімназії імені С. Руданського, а згодом лектора філософії у Кам'янець-Подільському державному українському університеті^{3:4}. Влітку 1920 р. по-

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 748, арк. 2.

² Держархів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 1, спр. 407, арк. 6.

³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 2, спр. 124, арк. 7зв.

⁴ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 397.

вернувся в рідні місця, щоб, за його ж пізнішим свідченням, взяти участь в «організації там більшовицької влади». Поразка Червоної армії в польсько-українсько-радянській війні на території Східної Галичини замусила А.Г. Бориса певний час жити за Збручем. А після ліквідації органів УНР у листопаді його відновили на викладацькій роботі в К-ПДУУ⁵.

З реорганізацією у 1921 р. університету в два самостійних інститути, науковець опинився у штаті інституту народної освіти. Цей виш складався з двох факультетів – професійної освіти і соціального виховання⁶. Саме у цих структурних підрозділах Антон Григорович працював викладачем фізіологічної психології, а згодом - анатомії, фізіології, рефлексології та психології людини.

7 липня 1921 р. Укрголовпрофос НКО УСРР своїм рішенням №1089 затвердив А.Г. Бориса професором Кам'янець-Подільського ІНО⁷. Проживав у будинку інститутського робітфаку, на вул. Лагерній, разом зі старшим сином Мирославом. Дружина і молодший син мешкали в Галичині, не навідуючись до Кам'янця-Подільського, хоча листувалися з чоловіком і батьком⁸. Роздільне проживання допомагало у вирішенні складних матеріальних проблем сім'ї.

Відповідно до розподілу навчального навантаження, у 1921/1922 н.р. А.Г. Борис виконував 16 годин на місяць із психології для 41 студента, які навчалися на філологічному, економіко-історичному та історико-філологічному відділах факультету профосвіти⁹. На факультеті соцвиховання за вченим було закріплено психологію та фізіологію людини по

⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 748, арк. 2-2зв.

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 21зв.

⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 7.

⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 748, арк. 1.

⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 4.

12 годин на місяць для кожної дисципліни (6 год. – лекції, 6 год. – практичні заняття)¹⁰. Згодом, зі збільшенням дисциплін природничого циклу зменшився обсяг годин на інші предмети. Приміром, у 1924/1925 н.р. анатомія, фізіологія та психологія викладалися лише у IV та IX триместрах, причому усього-навсього по 2-4 місячні години¹¹.

Ще у свої гімназійні роки Атон Григорович виявляв інтерес до наукових студій, який у наступні роки лише зміцнився. Працюючи над дисертацією, опублікував кілька розвідок, зокрема, німецькомовну «Bestellen und libriformfaseru»¹². По поверненню на батьківщину друкувався у віденському альманасі «Січ»¹³, львівській газеті «Діло»¹⁴ і журналі «Наша школа»¹⁵.

Працюючи в університеті, був членом історико-філологічної секції Наукового товариства, виступав з різними доповідями, зокрема про методи психології¹⁶. Не покидав наукової роботи і в ІНО. Популяризував наукові знання у місцевій пресі¹⁷. У 1927 р. опублікував широку статтю «Наука про поведінку людини як проблема нашого часу» у харківському часописі¹⁸ і брошуру «Педагогіка і її наукові основи» для потреб навчально-виховного процесу у виші¹⁹.

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 73-73зв.

¹¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 610, арк. 9-9зв.

¹² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 748, арк. 2зв.

¹³ Борис А.Г. Життя // Альманах «Січ». Відень. 1908. С. 355-377.

¹⁴ Борис А.Г. Сон // Діло. 1912. 1 серпень. № 178. С. 2.

¹⁵ Борис А.Г. Інтуїція і аналіз // Наша школа. Львів, 1917. Кн. 1. С. 1-3.

¹⁶ Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 296.

¹⁷ Борис А.Г. Перемінна й історична суть // Червоний шлях. 1922. 15 вересня. № 1(50). С. 1.

¹⁸ Борис А.Г. Сон // Діло. 1912. 1 серпень. № 178. С. 2.

¹⁹ Борис А.Г. Педагогіка і її наукові основи. Кам'янець-Подільський: шклограф, 1927. 15 с.

Підготував декілька рукописів («Суб'єктивізм в науці про поведінку і її обмеження», «Теорія почуття», «Боротьба за психологію», «Пізнання Е. Берна і філософія» та «Психологія як частина фізіології»), які, через різні причини, не побачили світ. Словом науковий доробок був загалом невеликий, оскільки основні зусилля вчений витрачав на освітню діяльність та підвищення авторитету свого вишу в регіоні і республіці.

Членом наукових осередків ІНО А.Г. Борис не був, хоча як член предметної комісії та факультетської ради подавав різні розробки з методики викладання психології для обговорення на засіданнях історико-філологічної секції Наукового при УАН товариства^{20; 21; 22; 23; 24; 25}. Заслугою професора став розроблений ним лекційний курс «Біологія і поведінка особи». У 1927 р. текст курсу відправили на затвердження до методкому Головпрофосу УСРР²⁶. Однак, з'ясувати подальшу долю цього посібника нам не вдалося. Відомо, що дисципліни природничого циклу в ІНО викладалися відомими науковцями В.О. Гериновичем, М.О. Хитьковим та Н.Т. Гамораком, що створювало чималу конкуренцію в умовах невеликого контингенту студентів.

А.Г. Борис брав участь у підготовці студентської молоді до роботи на селі. Майбутнім інтелігентам читали лекції та проводили практичні заняття для кращого пристосування до умов життя у цих населених пунктах, надавали й інші знання, необхідні для роботи у сільській

²⁰ Швидкий О. Історико-філологічна секція Наукового Товариства при Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті та діяльність її за 1919-1920 роки // Наш шлях. 1920. 6 червня. Ч. 109. С. 3-4.

²¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 722, арк. 11-12, 21.

²² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 320, оп. 1, спр. 20, арк. 35.

²³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 22, арк. 1.

²⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 250, арк. 3.

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 610, арк. 1-3, 10.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 748, арк. 5.

місцевості. Так, Антон Григорович був одним із активних викладачів, які входили до групи-лекторів (В.О. Геринович, І.А. Любарський, Р.Р. Заклинський, С.М. Іваницький та ін.), що наприкінці 1923 р. викладали студентам «сільську» проблематику²⁷. Утім не все складалося у вишівській біографії вченого позитивно.

У 1925 р., коли в УСРР було остаточно покінчено з багатопартійністю, серед студентів ІНО назривало невдоволення методами викладання деяких викладачів. Нерідко місцеві політичні працівники використовували настрої студентської молоді для організації розправи з тими, кого підозрювали в антирадянських настроях. До професури, яка «не задовільняла» пролетарське студентство та сприймалася ним як «антирадянськи налаштована», зараховували півдесятка науково-педагогічних працівників інституту народної освіти, зокрема, А.Г. Бориса, С.М. Іваницького²⁸, Ю.П. Філя, О.З. Неселовського²⁹. Реагуючи на такі публічні звинувачення, партійне бюро вишу побоювалося, що незадоволення молоді може «прийняти гострий характер» і набути небажаних форм. Тому 29 вересня 1925 р. воно ухвалило рішення про якнайшвидшу заміну двох перших у списку науково-педагогічних працівників, мабуть, через найбільшу кількість негативних згадок про них³⁰. Утім адміністрація вишу, яка перебувала під партійним контролем, не прислухалася до цієї думки і не звільнила з посади А.Г. Бориса, оскільки на той час у штатному розписі не було викладачів, підготовлених як психологи. Тож професор продовжував виконувати свої професійні обов'язки і читав лекції тим смамим студентам,

²⁷ Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 192-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. С. 468.

²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.п. 4, оп. 1, спр. 24, арк. 24.

²⁹ Там само, арк. 35.

³⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.п. 4, оп. 1, спр. 3, арк. 23-24.

які бажали його заміни³¹. Але назвати цей результат перемогою було передчасно, оскільки опозиційні настрої щодо нього нікуди не зникли.

Наступна спроба звільнити вченого з роботи була організована наприкінці 1927 р. На цей раз все було набагато складніше, адже з нагоди 10-річчя Жовтневої революції в республіці посилилася робота з чистки кадрів за ідеологічними мотивами. Відповідно до наказу завідуючого Головпрофосу УСРР Рибіна від 20 листопада 1927 р. він був звільнений з ІНО через невиконання прямих розпоряджень НКО УСРР (про які саме – у документі не зазначалося)³². На цьому діяльність А.Г. Бориса у Кам'янець-Подільському ІНО припинилася, створивши проблему зайнятості і отримання засобів, необхідних для життя. Однак безробітним вчений був недовго.

Спершу його, як штатного викладача 1-ї категорії, перевели на педагогічну роботу до Мринського педтехнікуму на Чернігівщині. Тут на нього чекали, щоб забезпечити викладання педагогічних дисциплін³³. До далекого населеного пункту, де був розміщений цей професійний заклад, добрався не відразу. Тож коли він прибув на роботу, то з'ясувалося, що були порушені передбачені законодавством терміни. Через це 27 грудня 1927 р. його звільнили з посади, до виконання обов'язків на якій він фактично і не приступав. Щоб не залишати викладача без роботи, йому запропонували інше місце - за розпорядженням № 3 інспектури педосвіти НКО УСРР від 1 січня 1928 р. його затвердили штатним викладачем педагогічних дисциплін іншого педтехнікуму – Прилуцького³⁴. На цей раз доля склалася краще. А. Г. Борис відразу влився в педколектив, з

³¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 4830, арк. 25.

³² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 748, арк. 24.

³³ Там само, арк. 43.

³⁴ Там само.

кращого боку виділявся у навчальному процесі, активно реалізуючи свої неабиякі професійні здібності, які високо оцінила і адміністрація закладу, і майбутні учителі. У зв'язку з цим дирекція звернулася до НКО УСРР з проханням підвищити А.Г. Борису науково-педагогічну кваліфікацію. Відповідь не забарилася, і в травні 1929 р. 49-річному викладачеві було присвоєно звання професора 2 категорії³⁵. Перед ним відкривалися непогані професійні перспективи у технікумі.

Утім майбутнє тут не склалося, оскільки вчений шукав можливості реалізуватися у вищій школі. І вже наприкінці 1929 р. Народний комісаріат освіти УСРР перевів його на професорську посаду в Артемівський інститут соціального виховання на Донбасі, де у зв'язку з великою потребою підготовки педагогічних працівників було більше потрібно науково-педагогічних кадрів. На жаль, через невстановлену хворобу професор вже 1 лютого 1931 р. вимушено звільнився з роботи, зазначивши у заяві, що цей крок він зробив за власним бажанням³⁶. На жаль, його подальшу долю дослідити не вдалося. Скоріш за все відповідні документи знаходяться у недоступному для нас Державному архіві Донецької області.

Словом, представник української науково-педагогічної інтелігенції А.Г. Борис, працюючи у 1921-1927 рр. у Кам'янець-Подільському ІНО, залишив помітний слід в історії регіональної вищої педагогічної освіти Радянської України. Викладаючи психолого-природничі дисципліни, він формував у майбутніх педагогів матеріалістичний світогляд, дбав про їхню готовність до педагогічної і громадської роботи, переважно у сільській місцевості, де гостро не вистачало кадрів для шкіл,

³⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 748,- арк. 33.

³⁶ Там само, арк. 42.

добросовісно виконував завдання, які вимагав тодішній комуністичний режим. Наукові здобутки вченого були менш вагомими, ніж освітні. Завершення його роботи в інституті народної освіти пов'язано із чисткою вишів прикордонної території від «ненадійних» вихідців з Галичини.

3.3. ГАЄВСЬКИЙ СИЛЬВЕСТР ЮХИМОВИЧ

Серед учасників освітнього процесу на Поділлі у першій третині ХХ ст. виокремлюється постать філолога, літературознавця та церковного діяча Степана Юхимовича Гаєвського (чернече ім'я – Сильвестр, псевдоніми – С. Гай, С. Смілянець, С. Юхимич, Л. Гайка¹).

Він народився 23 листопада 1876 р. у с. Михиринці Старокостянтинівського повіту Волинської губернії (сьогодні Хмельницький район на Хмельниччині), в селянській сім'ї. У зв'язку із матеріальною скutoю родини, батьки не віддали сина до школи, куди пішли його ровесники, а залишили працювати на землі. Згодом, побачивши потяг сина до науки, спрямували його до двокласної духовної школи при Почаївській лаврі². Паралельно із навчанням був кононархом у лаврському хорі³. Після її закінчення вступив до Житомирської церковно-учительської семінарії, що відкривало шлях до педагогічної

¹ Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В.А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. С. 86.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 1382, арк. 3.

³ Мицик Ю.А. Листи єпископа Сильвестра (Гаєвського) до митрополита Іларіона (Огієнка) // Храм святого великомученика Дмитрія Солунського. [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://hram.in.ua/biblioteka/osnovy-viry/261-book261/3148-title3698>

роботи⁴. Закінчивши її у статусі дякона, у вересні 1896 р. отримав направлення на посаду учителя початкової школи в с. Печихвости Володимир-Волинського повіту Волинської губернії. Через 7 років С. Ю. Гаєвський покинув цю роботу і переїхав до Києва, де освоїв обов'язки наглядача у Київській двокласній лісничій школі. 3 червня 1903 р. він посів посаду вчителя співів у тому ж навчальному закладі⁵.

Мрією молодого педагога була вища освіта. Утім до неї було чимало перешкод. І все ж, у 1909 р. (саме тоді народилася донька) його зарахували студентом історико-філологічного факультету університету св. Володимира. Навчався на відділі слов'янсько-руської філології. Був одним з кращих учнів українського філолога та видавця численних пам'яток давньої й середньовічної української літератури В.М. Перетця. У 1913 р. здобув диплом про вищу освіту і розпочав викладацьку діяльність у чоловічій гімназії м. Сміла Черкаського повіту Київської губернії. Працював учителем російської мови та літератури, прагнув до наукової кар'єри⁶. У роки Першої світової війни був мобілізований до російської армії і воював на Галицькому фронті⁷.

Після падіння самодержавства активно долучився до українського національно-визвольного руху. Навесні 1917 р. відновив діяльність у київській «Просвіті», до якої вступив ще 1906 р., увійшов до її керівного складу разом з відомими українськими діячами – О.Г. Лотоцьким, П.Є. Матвієвським, О.Ф. Волошиним, С.Т. Томашівським, Ф.С. Красицьким і ін.⁸

⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1382, арк. 3.

⁵ Там само.

⁶ Там само, арк. 2.

⁷ Малюта О.В. "Просвіти" і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). НАН України. Інститут історії України; Всеукраїнське товариство "Просвіта" імені Тараса Шевченка. Київ: Вид. центр "Просвіта", 2008. С. 351.

⁸ Там само.

Сприяв розвитку національно-церковного руху⁹. У травні побував на з'їзді духовенства і мирян Полтавської єпархії, де йшлося, зокрема, про створення Української автокефальної православної церкви. У цьому ж питанні увійшов до складу комісії, яка вела перемовини з Полтавською міською радою робітничих і солдатських депутатів¹⁰. Згодом працював комісаром Сторожинецького повіту на Буковині, де проводив активну українську роботу. У серпні його колишній шеф, губернський комісар Буковини і Покуття О. Г. Лотоцький, запросив на посаду заступника Генерального писаря Української Центральної Ради (відповідав за господарські і канцелярські справи)^{11; 12; 13}.

З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського увійшов до складу Державної канцелярії Української Держави, у якій очолював департамент загальних справ^{14; 15}. Незадовго до падіння гетьманського режиму вирішив

⁹ Розовик Д.Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр. Київ: Аквілон-Плюс, 2011. С. 383.

¹⁰ Левицький О.А. «Просвіта» на Полтавщині в добу Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 р). Українізація церкви й освіти // Новини Полтавщини: обласне комунальне інформаційне агентство [Електронний варіант]. – Режим доступу: <https://np.pl.ua/2018/07/prosvita-na-poltavschyni-v-dobu-ukrajinskoji-tsentralnoji-rady-berezen-1917-kviten-1918-r-ukrajinizatsiya-tserkvy-j-osvity/>

¹¹ Швидкий В.П. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті рр.). Київ: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 2002. С. 133.

¹² Дорошенко Д.І. Історія України 1917–1923 рр.: документально-наукове видання. В 2-х томах / Упоряд.: К.Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. Т. 1. С. 288.

¹³ Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості. С. 86.

¹⁴ Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.) : матеріали до біобібліографічного словника / авт.-уклад. Л.В. Гарбар ; ред. кол.: Г.В. Боряк, Л.А. Дубровіна (голова), В.І. Попик та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Ін-т рукопису. Київ, 2017. С. 91.

¹⁵ Малюта О.В. "Просвіти" і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). С. 351.

повернутися до наукової діяльності, і, витримавши відповідні вступні іспити, був прийнятий професорським стипендіатом по кафедрі української літератури Київського державного українського університету¹⁶. Утім через політичну ситуацію наукові плани довелося згорнути. З кінця 1918 р. його запросили на управлінську роботу, де посів посаду секретаря Державної канцелярії УНР¹⁷. Якийсь час входив до складу ради міністра народного господарства¹⁸.

Із наближенням радянських військ до Києва у січні 1919 р., разом із Держканцелярією та урядом виїхав до Вінниці, а потім до інших міст. Через існуючі кадрові проблеми тимчасово виконував обов'язки Державного секретаря, про що засвідчують посвідчені ним закони УНР від 23 березня в Гусятині¹⁹, а також 9-14 та 17 квітня – у Рівному^{20; 21}. 24 квітня був призначений заступником Державного секретаря УНР, у травні перебрався до Тарнова (Польща), де виконував свої нові обов'язки. У червні разом із урядом УНР і працівниками різних міністерств прибув до Кам'янець-Подільського, де до жовтня продовжив працювати на посаді в. о. Державного секретаря УНР^{22; 23}.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1382, арк. 3.

¹⁷ Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович / Перевид. в Україні. Львів: НТШ, 2000. Т.8. С. 2807.

¹⁸ Малюта О.В. "Просвіти" і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). С. 351.

¹⁹ Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. 26 червня. Вип. 19. С. 133.

²⁰ Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. 28 червня. Вип. 20. С. 137-144.

²¹ Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. 08 липня. Вип. 21. С. 145-148.

²² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: документи і матеріали. В 2-х томах / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. С. 319.

²³ Малюта О.В. "Просвіти" і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). С. 351.

У зв'язку із потребою друку україномовних підручників Міністерство народної освіти УНР відрядило до Відня «особливу педагогічну місію» із 4-х осіб, на чолі з колишнім міністром освіти УНР А.В. Крушельницьким. До неї увійшов і С.Ю. Гаєвський. 28 жовтня 1919 р. місія вирушила з Кам'янця-Подільського і 15 листопада прибула до Відня. Звідти він повернувся лише наприкінці червня 1920 р.²⁴ і взяв участь у конкурсі на заміщення вакантної посади приват-доцента по кафедрі московської мови і літератури у Кам'янець-Подільському державному українському університеті²⁵. Відповідне рішення про обрання на цю посаду рада професорів ухвалила 1 липня 1920 р.²⁶.

Проявити себе у повній мірі на новій посаді не встиг через поразку Української революції. Після встановлення радянської ладі у Кам'янці-Подільському у середині листопада 1920 р. продовжив працювати в університеті. Коли в наступному році цей виш було реорганізовано у два незалежних навчальних заклади – інститут народної освіти та сільськогосподарський інститут, С.Ю. Гаєвський опинився у штаті ІНО^{27; 28}. Викладав на факультеті професійної освіти. До кінця 1921 р. йому доручили працювати ще й на посаді проректора інституту, що вимагало значних зусиль для виконання завдань, пов'язаних з організацією навчального процесу на радянських засадах²⁹.

²⁴ Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.). Чернігів: КП “Видавництво “Чернігівські береги”, 2008. С. 265, 267.

²⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1382, арк. 3.

²⁶ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 386.

²⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 47.

²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 21зв.

²⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1382, арк. 3-3зв.

У виші Степану Юхимовичу доручили викладати історію російської мови та літератури після того, як в липні 1921 р. Укрголовпрофос НКО УСРР своїм рішенням прийняв відповідну ухвалу³⁰. З 30 липня офіційно став доцентом. Якийсь час у нього виникли проблеми з житлом. Спочатку наймав приміщення в будинку №2 на вул. Могилівській (сьогодні вул. Драгоманова), а з липня 1920 р. разом з дружиною і чотирма дітьми перебрався у будинок, де мешкали сім'ї професури і доцентури вишу³¹. Після встановлення радянської влади за ним залишили попереднє житло³².

До літа 1921 р. С. Ю. Гасевський забезпечував викладання такої обов'язкової дисципліни, як «Історія московської літератури» (16 місячних годин для 30 студентів) та спецкурсу «Микола Гоголь» (8 год на місяць, 21 студент). Зведене середньотижневе навантаження не перевищувало 6 годин. Для підготовки до занять з названих предметів студенти за рекомендацією наставника послуговувалися доступними підручниками П.О. Куліша, М.М. Сперанського, І.Я. Порфирьєва, І.Е. Пітухова, Д.М. Овсяніко-Куликовського, В.П. Перетця науковими статтями, вміщеними у різних томах «Записок наукового товариства імені Т. Шевченка» тощо^{33; 34}. Однак, більшу частину навчального матеріалу він подавав на лекціях і завжди вимагав від майбутніх педагогів добре його опрацювати. Така вимога була пов'язана з малою кількістю годин, виділених на аудиторні заняття. Щодо спецкурсу, то чимало тем робочої програми він адресував для самостійної роботи. Із зміною навчальних планів на

³⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 7.

³¹ Будзей О.В. Степан, що став Сильвестром // Подолянин. 2016. 7 січня. № 02(1325). С. 4.

³² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 7.

³³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 83.

³⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 54, арк. 6.

1921/1922 н.р. С.Ю. Гаєвському було доручено викладати ще дві дисципліни - «Історична поетика» (8 год. на місяць для 43 студентів) і «Слов'яно-українська палеографія» (16 год. на місяць для 35 студентів)³⁵. Наприкінці 1922 р. спецкурс «Микола Гоголь» увійшов до програми «Історії українського письма старої доби» (інколи цю дисципліну називали ще й «Методологією письма»³⁶), на яку виділяли усього 2 тижневих години³⁷. Нарікань на якість його занять не надходило.

Крім навчання студентів, активно займався науковою роботою. Зокрема, вивчав тексти давньоукраїнських літописів, різні редакції повісті «Александрія», досліджував церковне життя. Йому належать майже півсотні наукових і навчально-методичних праць³⁸ з української поезії, розвитку церкви в Україні та історії української літератури, які є певним внеском в українську філологію, історію та історіографію. До них належать: «Київські списки повісті “Александрія”»³⁹, «Теорія поезії: підручник для педперсоналу, старших груп трудової школи Соцвиху»⁴⁰, «До омонімів про Івана Франка»⁴¹, «Задоволення книжкового голоду»⁴²,

³⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 4.

³⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 51, арк. 150зв.

³⁷ Там само, арк. 221.

³⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1382, арк. 4зв.

³⁹ Гаєвський С.Ю. Київські списки повісті «Александрія» // Записки Українського наукового товариства в Києві / Ред. ком.: М.С. Грушевський, В.М. Перетц, М.П. Василенко. Київ, 1912. Кн. 10. С. 19-31.

⁴⁰ Гаєвський С.Ю. Теорія поезії: підручник для педперсоналу, старших груп трудової школи Соцвиху. 2-е вид., перероб. й доп. Київ: державне видавництво України, 1921. 32 с.

⁴¹ Гаєвський С.Ю. До омонімів про Івана Франка // Нова громада. Київ, 1924. № 35. С. 14-23.

⁴² Гаєвський С.Ю. Задоволення книжкового голоду // Пролетарська правда. 1925. № 260. С. 2.

«Літературна діяльність Ольги Кобилянської»⁴³, «“Александрія” в давній українській літературі»⁴⁴, «Церковний устрій в Україні»⁴⁵, «Заповіть митрополита Петра Могили (1647)»⁴⁶, «Франків «Мойсей» (Розвідка і текст поеми)»⁴⁷, «Берестейська Унія 1596 року»⁴⁸.

Робота в прикордонному Кам'янці-Подільському, де чимало представників української інтелігенції, які раніше працювали в структурах УНР і не емігрували з УСРР, потрапляли під підозру у нелояльності до влади, все менше задовольняла С.Ю. Гаєвського. До того ж, восени 1922 р. його на короткий час було заарештовано за входження до складу Подільської церковної ради УАПЦ. Вийшовши на волю, дізнався, що його звільнили з роботи в ІНО^{49; 50}. Саме тоді розірвав шлюб з дружиною, очевидно, побоюючись за долю своїх дітей та їх матері⁵¹. Мріяв перебратися до

⁴³ Гаєвський С.Ю. Літературна діяльність Ольги Кобилянської (Літературно-критичний огляд) // Україна: науковий двохмісячник українознавства. Київ: державне видавництво України, 1928. № 1. С. 25-34.

⁴⁴ Гаєвський С.Ю. «Александрія» в давній українській літературі / Пам'ятки мови та письменства давньої України. Т. III. Давня українська повість. Київ: ВУАН, 1929. 257 с.

⁴⁵ Гаєвський С.Ю. (Єпископ Сильвестр). Церковний устрій в Україні. Новий Ульм; «Українська газетга», 1946. 65 с.

⁴⁶ Гаєвський С.Ю. (Єпископ Сильвестр). Заповіть митрополита Петра Могили (1647). Корнберг: Видавництво «Криниця», 1947. 18 с.

⁴⁷ Гаєвський С.Ю. (Єпископ Сильвестр). Франків «Мойсей» (Розвідка і текст поеми). Мельбурн: друкарня Б. Ігнатова, 1956. 16 с.

⁴⁸ Гаєвський С.Ю. (Єпископ Сильвестр). Берестейська Унія 1596 року. Вінніпег : Видавнича Спілка «Еклезія», 1963. 152 с.

⁴⁹ Шпильова В.О. Символ незламності нашого духу // Голос України. 2018. 10 листопада [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/97441>

⁵⁰ Історія Храму Різдва Христового // Парафія Різдва Христового православної церкви України [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/97441>.

⁵¹ Мицик Ю.А. Листи єпископа Сильвестра (Гаєвського) до митрополита Лларіона (Огієнка).

престижних наукових центрів, де було більше умов для працевлаштування.

28 грудня 1922 р. вчений відбув до столичного Харкова. Там до кінця літа 1923 р. працював науковим співробітником секції українського письма науково-дослідної кафедри історії України та вченим секретарем Центральної дослідної станції Головоцвуху НКО УСРР^{52;53;54}. До викладацької праці в столиці не допускали. 21 серпня 1923 р. переїхав до Києва, де отримав другорядну посаду викладача української мови і літератури на робітничому факультеті Київського інституту народного господарства. Крім того, входив до складу іспитової комісії того ж вишу, викладав українську мову і мовознавство у І-й Київській кооперативній профспілковій школі, Київському робітничому університеті, а з травня 1928 р. став науковим співробітником науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН, першим секретарем Київського будинку вчених. Здавалося, затребуваність Сильвестра Юхимовича стала очевидним фактом. Та вже незабаром доля зробила крутий розворот⁵⁵.

Через те, що з травня 1929 р. працівники ДПУ почали активно ізолювати українських інтелігентів, причетних до міфічної Спілки визволення України, зокрема і автокефаліста, прем'єр-міністра УНР В.М. Чехівського, чимало кийських діячів потрапили під підозру. Серед них опинився і С.Ю. Гаєвський, який в жовтні 1927 р. був учасником Всеукраїнського церковного собору УАПЦ, а

⁵² Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). С. 386.

⁵³ Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.). С. 91.

⁵⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1382, арк. 3.

⁵⁵ Там само, арк. 1зв.

отже знову потрапив у поле зору радянської спецслужби⁵⁶. Вчений вирішив шукати порятунку поза інтелігентним Києвом, наївно сподіваючись у такий спосіб уникнути переслідування. Серед провінційних міст, що імпонували вченому, була Полтава, де він свого часу бував⁵⁷.

Переїхавши туди, упродовж двох років посідав посаду професора кафедри літературознавства місцевого ІНО. Але очікувані можливості посадового росту тут були мізерні. Тому вирішив перебратися до Кривого Рогу, де 1930 року було відкрито Інститут професійної освіти. Тут отримав посаду завідувача кафедри української мови, яка давала трохи вищу зарплату і можливість дещо поліпшити своє матеріальне становище⁵⁸. Щоправда, довго попрацювати у новоствореному вищі професор не зміг - вже наступного року його безцеремонно звільнили з роботи, можливо, через втручання ДПУ. Не маючи шматка хліба і намагаючись морально підтримати доньку-киянку та її сім'ю, із сумом повернувся до Києва, де 1932 року з труднощами працевлаштувався простим контролером на кінофабриці^{59; 60}.

На новому місці його у спокої не залишили. Під час голодомору 1932–1933 рр. тоталітарний режим вирішив добити українську національно свідому інтелігенцію, сприймаючи її за антирадянську силу. У 1933 р. колишнього держслужбовця УНР високого рангу і прихильника УАПЦ С.Ю. Гасвського заарештували як «члена Української

⁵⁶ З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: науковий і документальний журнал / Упоряд.: І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська та ін. Київ, 2005. № 1/2 (24/25). С. 331-332.

⁵⁷ Левицький О.А. «Просвіта» на Полтавщині в добу Української Центральної Ради.

⁵⁸ Історія української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941 р.). С. 91.

⁵⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1382, арк. 2.

⁶⁰ Енциклопедія Української Діаспори. В 7 томах. Гол. ред.: В. Маркусь. Вид. 1-е. Київ, «ІНТЕЛ», 1995. Т. 4 (Австралія-Азія-Африка). С. 58.

військової організації», що готувала повалення диктатури пролетаріату⁶¹. Трійка при колегії ДПУ УСРР по справі С.Ю. Гаєвського засудила обвинуваченого за ст. 54 п. 10 КК РСФРР (антирадянська діяльність) на 5 років заслання до Сибіру. Відбувши покарання у 1939 р., повернувся в Україну. Вдалося влаштуватися на посаду викладача та завідувача кафедри української літератури у Кременчуцькому педінституті⁶².

Німецько-радянську війну зустрів на Полтавщині. В березні 1942 р. став керівником суддівського відділу Вищого церковного управління Східної України УАПЦ, а в травні – хіротонізований на єпископа Лубенського УАПЦ з ім'ям Сильвестр⁶³.

З поверненням радянських військ у 1943 р. подався за кордон. Разом із сім'єю та іншими єпископами УАПЦ опинився в Німеччині, в таборах для біженців та переміщених осіб, де виконував обов'язки священнослужителя. Наприкінці війни його прийняли членом Української Вільної Академії наук та членом Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка⁶⁴. 1949 року переїхав до Австралії, де у 1953–1963 рр. (за іншими даними, до 1975 р.⁶⁵) був на посаді архієпископа Мельбурнського та Австралійсько-Новозеландського УАПЦ. У 1965 р.

⁶¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, оп. 1, спр. 54892, арк. 40-41 зв.

⁶² Енциклопедія Української Діаспори. В 7 томах. Гол. ред.: В. Маркусь. Вид. 1-е. Київ, «ІНТЕЛ», 1995. Т. 4 (Австралія-Азія-Африка). С. 59.

⁶³ Юркова О.В. Гаєвський Степан Юхимович // Енциклопедія історії України / редкол.: В.А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г-Д. С. 16.

⁶⁴ Мицик Ю.А. Листи єпископа Сильвестра (Гаєвського) до митрополита Ларіона (Огієнка).

⁶⁵ Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості. С. 86.

приєднався до УАПЦ в юрисдикції канадської митрополії. Помер 9 вересня 1975 р. у м. Мельбурн⁶⁶.

Насамкінець зазначимо: український філолог, літературознавець, державний та церковний діяч С.Ю. Гаєвський на початку 1920-х рр. активно підтримував освітні і наукові процеси в Кам'янець-Подільському ІНО, активно сприяючи підготовці високопрофесійних педагогічних кадрів для шкіл Подільського регіону. Через залучення свого часу до роботи в державних структурах УНР і активність щодо творення та діяльності УАПЦ, зазнав більшовицьких репресій і приниження, відбув покарання як член неіснуючої антирадянської організації. Під час нацистського окупаційного режиму і на еміграції займався церковною діяльністю, залишився вірним УАПЦ.

⁶⁶ Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості. С. 86.

3.4. ГАМОРАК НЕСТОР ТЕОДОРОВИЧ

У групі вихідців з Галичини, які працювали у Кам'янець-Подільському ІНО, виділявся професор Нестор Теодорович Гаморак.

Він народився 9 березня 1892 р. у с. Стрільче Городенківського повіту Галичини, в сім'ї священника¹. Після смерті батька сім'я переїхала до Коломиї, де Нестор закінчив спочатку початкову школу, а згодом українську класичну гімназію, у якій захоплювався природознавством і мріяв про відповідний науковий фах². У 1910 р. вступив на філософський факультет Віденського університету, паралельно працював у ботанічному інституті під керівництвом професора Я. Ветштейна та рослинно-фізіологічному інституті (його шефом був професор Г. Молиш). Саме під керівництвом останнього виконав свою першу наукову роботу, опубліковану в «Записках» Академії наук Австро-Угорщини у 1915 р. Тоді ж у Віденському університеті захистив дисертацію з ботаніки і отримав ступінь доктора філософії з біології³. Після цього Н.Т. Гаморака прийняли у члени Німецького ботанічного товариства⁴. Молодий вчений поглиблював свої знання з природознавства, працюючи упродовж нетривалого часу на гідробіологічній станції під керівництвом доктора Л. Купельвізера (м. Люнц) і на зоологічній станції (м. Трієст), яка мала у своїй структурі ботанічний відділ⁵.

Влаштувався на посаду вчителя біології Віденської гімназії. З липня 1916 р. завідував освітніми курсами при гімназії у м. Кірхберг (Нижня Австрія) для дітей біженців з

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 59зв.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само, арк. 1.

⁵ Там само, арк. 59зв

Галичини⁶. У листопаді 1916 р. Н.Т. Гаморака мобілізували до австро-угорської армії. Брав участь у бойових діях на російському фронті. З підірваним здоров'ям у 1918 р. потрапив в запасний полк, що знаходився у Станіславові⁷, тут і дізнався про закінчення війни та розпад Австро-Угорської імперії⁸.

Повернутися до спокійного мирного життя після війни Н. Т. Гамораку не судилося. Він став учасником Листопадової національно-демократичної революції в Галичині, пішов на службу до Української Галицької армії. В січні 1919 р. його, як досвідченого військовика, ввели до складу Пресового бюро Державного Секретаріату ЗОУНР, а з червня призначили завідувачем радіостанції, яка регулярно інформувала бійців і населення про нерівну боротьбу з польською армією, утиски національних прав та закликала українців поповнювати лави УГА⁹.

16 липня 1919 р. Н. Т. Гаморак разом із підрозділами УГА та вищим керівництвом ЗОУНР прибув до Кам'янця-Подільського¹⁰, де продовжував виконувати свої обов'язки, а також зав'язав контакти з керівником і професурою місцевого державного українського університету, виявив бажання працювати на природничому відділі фізико-математичного факультету¹¹. 19 липня рада фізико-математичного факультету рекомендувала кандидатуру Н. Т. Гаморака на посаду в.о. приват-доцента по кафедрі

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 59зв.

⁷ Там само.

⁸ Завальнюк, О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 192.

⁹ Сухоцький, І. Військова канцелярія диктатора // Українська Галицька армія: у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: матеріали до історії. Вінніпег, 1958. Вип. 1. С. 137.

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 59зв.

¹¹ Там само, арк. 1.

фізіології рослин, а 2 серпня рада професорів університету ухвалила остаточне позитивне рішення¹².

За традицією, 15 жовтня новопризначений приват-доцент прочитав перед викладачами, студентами і представниками громадськості вступну лекцію на тему «Елементарна структура істот»¹³, якою зарекомендувавши себе серйозним знавцем проблеми. Взявся розробляти лекційний курс із анатомії рослин для студентів I та II курсів фізико-математичного факультету. Згідно навчального плану на 1919/1920 н.р. отримав 13 тижневих годин із вказаної дисципліни, яку викладав на природничому відділі¹⁴.

На початку 1920/1921 н.р. приват-доцента Н.Т. Гаморака призначили секретарем фізико-математичного факультету та завідувачем двох кабінетів – фізіології та систематики рослин¹⁵. Тож до навчальної роботи додалася ще й управлінська, яка вимагала особливої уваги та додаткових зусиль

Після встановлення радянської влади в середині листопада 1920 р. продовжив працювати в університеті. Після реорганізації К-ПДУУ в два самостійні виші - інститут народної освіти та сільськогосподарський інститут залишився працювати у першому як приват-доцент по кафедрі ботаніки¹⁶. Коли ліквідували «старі» факультети і утворили нові навчальні структурні підрозділи, Н.Т. Гаморак увійшов до викладацького складу, який обслуговував факультет професійної освіти¹⁷. Тут викладав кілька навчальних дисциплін для студентів I-III курсів: ботаніку, анатомію, систематику, фізіологію і морфологію рослин.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 6, 8.

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 12, арк. 161.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 49, арк. 32зв.

¹⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 59зв.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 20.

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 47

Крім того, студентам факультету соціального виховання читав лекції з біології¹⁸. Відповідно до навчального плану 1921/1922 н.р. на кожну з цих дисциплін відводилося по 2 години на тиждень. А ще проводив практичні заняття із анатомії та морфології рослин з таким же тижневим навантаженням¹⁹. Загалом, враховуючи осінній, зимовий та літній триместри, річне навантаження Н.Т. Гаморака становило 196 годин²⁰, що відповідало рівню штатного професора ІНО.

У тому ж навчальному році Нестор Теодорович справлявся з обов'язками ще й секретаря факультету профосвіти²¹, зарекомендував себе відповідальним, старанним і доброзичливим працівником. Завдяки цим рисам, а також лояльності до влади Н. Т. Гаморак у червні-вересні 1921 р. посів посаду в.о. проректора з навчальної роботи, а з жовтня 1922 р. був обраний заступником декана факультету професійної освіти ІНО²². Брав участь в громадському житті. Зокрема, з 1921 р. вступив до профспілкової секції «Робос», осередок якої тоді з'явився в ІНО (членський білет № 1023)²³. В місті проживав по вул. Хрестовій, 5 (сьогодні вул. Драй-Хмари) разом із дружиною Осиною Олександрівною та донькою Дариною²⁴.

Після того, як факультет професійної освіти у 1923 р. ліквідували, більшість дисциплін природничого циклу було включено до навчальних планів сільськогосподарського інституту. Зменшення годин на природничі дисципліни в ІНО та вимушений відтік викладачів до СГІ негативно

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 32.

¹⁹ Там само, арк. 60.

²⁰ Там само, арк. 74зв.

²¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 1434, арк. 7.

²² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 94.

²³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1434, арк. 3.

²⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 58.

позначилися на становищі тих викладачів, які продовжували займати попередні посади. Н.Т. Гаморак також змушений був шукати години у сусідньому виші. Тутешнє керівництво з радістю підтримало бажання авторитетного вченого поповнити штат сільгоспінституту, оскільки тут бракувало досвідчених викладачів. Згідно постанови НКО УСРР (1925 р.), Нестора Теодоровича прийняти до складу науково-педагогічних працівників СГІ, на посаду професора кафедри ботаніки. В ІНО він залишився працювати як позаштатний професор на засадах сумісництва²⁵.

Брав активну участь в роботі науково-дослідної кафедри історії та природи Поділля, яка мала на меті посилити наукову віддачу вчених (її створили відповідно до постанови Раднаркому УСРР від 26 квітня 1921 р.)^{26; 27; 28}. У 1924 р. Н. Т. Гаморака прийняли до складу секції природи підсекції прикладної ботаніки, де він отримав статус наукового співробітника²⁹.

27 березня 1926 р. вченого обрали керівником підсекції прикладної ботаніки. Поряд із ним працювали такі наукові співробітники, як Д.О. Богацький, А.С. Волощук, аспіранти (під його керівництвом) М.А. Любинський, В.І. Пальчевський та Ф.С. Панасюк³⁰. Працюючи над виконанням стратегічного завдання НДК, брав участь в експедиціях до різних природних об'єктів спільно зі

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 95.

²⁶ Підлісний Д. В. Радянська «професіоналізація» вітчизняної вищої школи (1920-1921 рр.). Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». Харків, 2014. Вип. 51. С. 72.

²⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 246, арк. 12.

²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 1.

²⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, оп. 2, спр. 125, арк. 95.

³⁰ Баєр М. М. Науково-дослідна кафедра «Природи, Сільського господарства й культури Поділля при Кам'янецькому СГІ // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 1927. Вип. 4. С. 149.

студентами та аспірантами. Розробляв завдання для груп, виконання яких потім обговорювалися на засіданнях підсекцій, а зібрані матеріали поступали у розпорядження всього колективу кафедри³¹.

Одним із завдань підсекції прикладної ботаніки НДК було опікування інститутським садом, який успадкували від держуніверситету. На його базі у 1925 р. створили багату, як на той час, колекцію рослин, що дозволило розширити можливості наукових досліджень як для кафедри ботаніки ІНО, так і для підсекції прикладної ботаніки НДК. Спочатку сад був невеликим і розташовувався на 5 га, де налічувалось лише 500 рослин. Але з кожним наступним роком їх кількість збільшувалися, зростали різноманітність та територія, яка нараховувала 27 га. Керівництво садом доручили професору Н. Т. Гамораку, який паралельно працював в СГІ. Через те, що до складу НДК входили головним чином викладачі аграрного вишу, у 1927 р. це послужило підставою для оформлення ботанічного саду на баланс цього закладу³².

Мрія продовжити наукові дослідження у Відні, розпочаті під час навчання в університеті, не полишала професора. З цією метою ще 11 червня 1921 р. подав до НКО УСРР прохання про надання йому оплачуваного відрядження терміном на один рік для поїздки до Віденського університету, щоб попрацювати під керівництвом професора Ганса Молиша. Заявник писав: «Крім продовження наукової праці, зобов'язуюся на протязі року злагодити [підготувати. - Авт.] університетський підручник анатомії і фізіології рослин, якого брак відчувається тепер так пекуче по всіх вищих школах України»³³. Він сподівався, що таким

³¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 2.

³² Нестеренко, В. А. Ботанічний сад у Кам'янці-Подільському: перші роки діяльності // Аграрна наука та освіта в умовах євроінтеграції. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 2. С. 327.

³³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 33.

зобов'язанням здобуде прихильність керівництва народного комісаріату. Однак цього не сталося. На його заяві з'явилася така резолюція: «Відмовити в зв'язку з крайньою необхідністю призначення доктора Гаморака проректором Інституту народної освіти»³⁴. На той час Нестор Теодорович вже виконував обов'язки проректора вишу.

Другу спробу поїхати за кордон не лише задля наукової роботи, а й через проблеми зі здоров'ям було зроблено в січні 1922 р. Тоді ж до столиці надійшли усі необхідні документи та прохання виділити кошти, необхідні для відрядження. На цей раз НКО УСРР промовчало, не давши відповіді заявникові. Була ще й третя спроба отримати дозвіл і кошти на поїздку до Австрії. Щоправда, на цей раз (7 вересня 1923 р.) до Укрголовпрофосу, а не НКО УСРР, звернулися ректор та політкомісар Кам'янець-Подільського ІНО, які надіслали копії усіх попередніх документів, зокрема звернення ІНО за 1922 р., та супроводили їх своїм проханням про відрядження професора до Відня та Берліна терміном на 1 рік³⁵. Як і попереднього разу, у Харкові відповідь давати не квапилися. Лише у 1925 р. Н. Т. Гаморак отримав дозвіл на відрядження лише до Німеччини. Впродовж жовтня 1925 – лютого 1926 рр. йому пощастило стажуватися в Берлінському інституті фізіології рослин та провести лабораторні дослідження із транспірації рослин. Як результат, в 1926 – 1927 рр. вийшло кілька розвідок із даної теми в журналі Німецького ботанічного товариства. Також відвідав кілька біологічних та сільськогосподарських закладів Берліна для досвіду організації роботи переважно в ботанічному саду³⁶. У жовтні 1927 р. мав наукове

³⁴ Мохорук Д. І. Нестор-Василь Теодорович Гаморак (до 120-річчя від дня народження) // Український ботанічний журнал. Київ, 2012. Т. 69. № 4. С. 617-621.

³⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 33.

³⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1434, арк. 7зв.

відрадження до Інституту прикладної ботаніки АН СРСР, що діяв у Ленінграді, де примножив свої знання і науковий досвід³⁷. Це позитивно позначилося на результатах його наступних праць.

Науковий доробок вченого відзначався ґрунтовністю. Серед різних проблем, якими він захоплювався, виділялися ті, що були пов'язані із фізіологією, систематикою та морфологією рослин. Зокрема, ним були підготовлено такі праці: «Світ бактерій»³⁸, «Нові дані до мікрохімії і фізіології продихового апарату у рослин»³⁹, «Спроби над фото-періодизмом у рицини»⁴⁰, «Новий тип транспірографа»⁴¹, «Люфа в Кам'янецькому ботанічному саду»⁴², «Потометричні поміри в природній обстановці»⁴³, «Крапляний потограф»⁴⁴, «Новий тип атмометра і атмографа»⁴⁵ та ін. Загальна кількість надрукованих праць за весь період викладацької діяльності становила майже 20 позицій, кілька

³⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 9, 93, 93зв.

³⁸ Гаморак Н.Т. Світ бактерій. Харків: ДВУ, 1926. 90 с.

³⁹ Гаморак Н.Т. Нові дані до мікрохімії і фізіології продихового апарату у рослин // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець-Поліський, 1924. Вип. 1. С. 117-132.

⁴⁰ Гаморак Н.Т. Спроби над фотоперіодизмом у рицини // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець-Поліський, 1928. Вип. 5. С. 298-304.

⁴¹ Гаморак Н.Т. Новий тип транспірографа // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець-Поліський, 1926. Вип. 3. С. 42-51.

⁴² Гаморак Н.Т., Панасюк, Ф. С. Люфа в Кам'янецькому ботанічному сад // Вісник прикладної ботаніки. Кам'янець-Поліський, 1930. Вип. 5-6. С. 31-38.

⁴³ Гаморак Н.Т. Потометричні поміри в природній обстановці // Журнал біо-ботанічного циклу ВУАН. Харків, 1931. Вип. 1-2. С. 49-70.

⁴⁴ Гаморак Н.Т. Крапляний потограф // Журнал біо-ботанічного циклу ВУАН. Харків, 1932. Вип. 3-4. С. 133-139.

⁴⁵ Гаморак Н.Т. Новий тип атмометра і атмографа // Журнал біо-ботанічного циклу ВУАН. Харків, 1932. Вип. 3-4. С. 141-145.

рукописів залишилися з різних причин не опублікованими⁴⁶. Вчений добре володів англійською, французькою, німецькою та польською мовами⁴⁷, що могло сприяти росту його міжнародного авторитету.

На початку 1928 р. Н.Т. Гаморака з невідомих причин вивели за штат, залишивши за ним статус позаштатного викладача СГІ. Через це більше часу він проводив у ботанічному саду. Однак, матеріальна скрута та бажання викладати змушували його шукати додаткового заробітку в ІНО. Восени 1928 р. він звернувся до керівництва цього вишу з проханням відновити його в штаті. Ректор Ф.А. Кондрацький пішов назустріч Нестору Теодоровичу і затвердив його на посаді в.о. штатного професора 2 категорії по кафедрі ботаніки⁴⁸.

Спокійним початок 1928/1929 навчального року для поновленого працівника не виявився. Враховуючи його попередню позаштатну роботу в ІНО, виникли проблеми із обрахунком годин та нарахуванням заробітної плати. Конфлікт розгорявся між головою предметної комісії педагогічного циклу О.М. Кожуховим, бухгалтерським відділом та Н.Т. Гамораком. Як відомо із пояснювальної записки професора, його візаві навмисно не вказали кількість виконаних годин, які він попередньо подавав у звіті, а тому не отримав платні. Більше того, у відповідь почув від них образи та заяви про небажання виправити допущену помилку⁴⁹. Лише після втручання в конфлікт ректора вдалося примирити сторони і сплатити професору раніш не виплачені гроші у сумі 234 крб. 69 коп., щоправда, не відразу⁵⁰.

⁴⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 1434, арк. 4.

⁴⁷ Мохорук Д. І. Нестор-Василь Теодорович Гаморак. С. 621.

⁴⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 125, арк. 95.

⁴⁹ Там само, арк. 79.

⁵⁰ Там само, арк. 72-73зв.

Нова державна політика щодо закладів вищої освіти в УСРР у 1930 р. негативно позначилася на існуванні інститутів народної освіти: значну кількість їх ліквідували, а деякі перетворили в інститути соціального виховання. В Кам'янець-Подільському інституті соціального виховання місця для професора Н.Т. Гаморака, на жаль, не знайшлося. Однак його високий професійний рівень, чималі наукові здобутки та педагогічна майстерність привернули увагу окремих київських вишів і наукових установ. 1930 року він погодився очолити кафедру ботаніки та викладати курс фізіології рослин в Київському інституті професійної освіти⁵¹. Вже після переїзду прийняв пропозицію академіка М. Г. Холодного і став завідувати відділом фізіології рослин в Інституті ботаніки при ВУАН⁵². Здавалося, що життя вченого стабілізувалося, а професійна діяльність отримала чималу перспективу. Утім, незабаром Н.Т. Гаморак потрапив під підозру ГПУ УСРР, яке розпочало пошук осіб, причетних до котрреволюційної діяльності на Поділлі, та слідів діяльності УВО. 29 грудня 1932 р. його заарештували співробітники Київського відділу ДПУ⁵³.

Слідство у справі Н. Т. Гаморака проводилося у столиці і тривало один рік. В результаті виснажливих, інколи із застосуванням фізичної сили допитів у слідчому ізоляторі він визнав себе учасником антирадянської організації. 1 жовтня 1933 р. обвинувальним висновком Трійки при колегії ДПУ УСРР у цій справі стало засудження його за ст. 54 п. 10 КК РСФРР (антирадянська діяльність) на 5 років

⁵¹ Завальнюк О. М. Н. Т. Гаморак – приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1921 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2003. Вип. 7. С. 131.

⁵² Доброчаєва, Д. М., Любінська, Л. Г. & Рибалко, О. Л. Нестор Гаморак: Сторінки життя вченого // Український ботанічний журнал. Київ, 1993. Т. 50. № 5. С. 90-91.

⁵³ Там само, с. 91-92.

заслання⁵⁴. Дружина Осина та донька Дарина в середині 1930-х рр. переїхали до Сибіру (м. Тюмень) із надією полегшити життя у засланні їхнього чоловіка і батька. Однак розшукати його так і не змогли. 29 серпня 1937 р., за постановою Трійки УНКВС Омської області, Н. Т. Гаморака засудили до розстрілу. Рішення було виконано 1 вересня 1937 р.⁵⁵. Рідних вченого не було повідомлено про це, тож вони оселилися на території Росії та продовжували пошуки. Згодом донька Дарина повернулася в Україну⁵⁶. У 1961 р. Н. Т. Гаморак був реабілітований управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР⁵⁷.

Завершуючи, треба наголосити, що представник української науково-педагогічної інтелігенції Н.Т. Гаморак, працюючи у 1921 – 1930 рр. у Кам'янці-Подільському, а пізніше у київському виші та установі АН УСРР, залишив помітний слід в історії вищої педагогічної та сільсько-господарської освіти республіки. Викладаючи природничі дисципліни, він формував у майбутніх педагогів і агрономів матеріалістичний світогляд, дбав про їхню готовність до професійної і громадської роботи переважно у сільській місцевості, де гостро не вистачало кадрів для шкіл і колгоспів, добросовісно виконував завдання, які вимагав тодішній комуністичний режим. Наукові здобутки вченого були пов'язані з роботою в складі Науково-дослідної кафедри історії Поділля та ботанічного саду ІНО/СГІ. Завершення його освітньої та наукової діяльності пов'язано із чисткою старої викладацької інтелігенції на території

⁵⁴ Мохорук Д. І. Нестор-Василь Теодорович Гаморак. С. 621.

⁵⁵ Мохорук Д. І. Нестор-Василь Теодорович Гаморак. С.621.

⁵⁶ Широбокова Дарья Нестеровна (2020) [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://www.cactuskiiev.com.ua/mediawiki/%D0%A8%D0%B8%D1%80>

⁵⁷ Миськова О. В. Злочин - любов до рідної природи (за документами розсекреченого архівного фонду УСБУ по Хмельницькій області) // Подлянин. 2010. № 49/1059. С. 2-3

УСРР, тієї її частини, яка мала зарубіжне коріння і здавалася владі непатріотичною і зрадливою. Вчений зазнав трагічної долі, що характерна для багатьох українських науковців.

3.5. ДУДОЛЬКЕВИЧ БОРИС КОСТЯНТИНОВИЧ

Групу подолян в Кам'янець-Подільському ІНО представляв економіст Борис Костянтинівич Дудолькевич.

Він народився 1886 р. у м. Кам'янці-Подільському, в сім'ї мирового судді. У 1897 р. вступив до Кам'янець-Подільської класичної гімназії, яку закінчив із золотою медаллю, а в 1904 р. став студентом юридичного факультету Санкт-Петербурзького імператорського університету¹. Однак бажання стати економістом змусило юнака наступного року перевестися на економічний відділ Санкт-Петербурзького політехнічного інституту^{2; 3}. Восени 1905 р. студент політеху продовжив студії на філософському факультеті Леїрзідського університету в Німеччині. Паралельно відвідував лекції та семінари з економіки професора Карла Бюхера, а також лекції професорів Ейленбурга, Плейга⁴, Бірмана⁵ та ін. Утім через сімейні обставини і важке матеріальне становище навчання за кордоном довелося припинити.

Повернувшись до Росії, відновився на економічному відділі Санкт-Петербурзького політехнічного інституту. В 1911 р. здобув диплом про повну економічну вищу освіту.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 6.

² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 136, арк. 2.

³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 6.

⁴ Там само.

⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 136, арк. 2зв.

Згодом захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. З часом відчув потребу у юридичних знаннях. Тому знову вступив на колись покинутий юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету, що було мрією батька-юриста Навчався самовіддано, мав високі академічні результати і у підсумку отримав диплом I ступеня⁶.

Маючи дві вищі освіти та прослухані за кордоном кілька університетських курсів з економіки, довелося визначатися з професійною діяльністю. Його прийняли на роботу у Державний банк Російської імперії. До більшовицької революції 1917 р. працював у відділі кредитних білетів на посаді помічника касира 2-го розряду, що гарантувало розміщення його прізвища на грошових знаках, поряд з І.М. Шиповим, управляючим Державного банку Росії в 1914-1917 рр. Ця норма була прописана в указі від 29 серпня 1897 р. «Про основи емісії кредитних білетів» і мала на меті забезпечити випуск державних кредитних білетів в контексті політики монометалізму⁷.

З приходом до влади в Росії більшовиків, у житті Б.К. Дудолькевича посилилися матеріальна скрута, різні негаразди. Як представнику строго режиму, довелося покинути роботу в банку, шукати постійного заробітку. Рятуючись від «червоного терору», покинув Росію і переїхав на батьківщину, у рідний Кам'янець-Подільський. Тут перебивався непостійними заробітками.

На Бориса Костянтиновича звернуло увагу керівництво місцевого державного українського університету, де наприкінці останнього року існування гостро відчувалася кадрова проблема. Наразі точно невідомо, коли

⁶ ЦДАВО України, ф 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 6.

⁷ Государственные кредитные билеты Российской Империи образца 1898 – 1912 годов: номиналы, управляющие, кассиры. Санкт-Петербург, 2015. С. 13, 32.

саме Б. К. Дудолькевича прийняли у штат цього вишу. Як свідчить підписаний ректором І.І. Огієнком не пізніше 11 листопада 1920 р. (напередодні залишення українською владою міста) «Спис служачих Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. По академічній частині», серед науково-педагогічних працівників його не значилося⁸. За автобіографією Б.К. Дудолькевича, він приступив до викладацької роботи в університеті з 1 січня 1921 р., тобто тоді, коли влада належала більшовикам, а в місті йшли активні пошуки і арешти ворогів пролетарської революції⁹. На жаль, про особисте життя викладача джерела майже нічого не повідомляють. Відомо лише, що у Кам'янці-Подільському він разом з непрацевдатним рідним братом поселився на Новому плані, по вул. Михайличенка, 5 (сьогодні вул. Драй-Хмари)¹⁰.

На той час місцевий виш пережив реорганізації та на весну 1921 р. трансформувався в інститут народної освіти^{11;12}. Тут Б. К. Дудолькевич викладав кілька дисциплін, а саме: теорію політекономіки, статистику, історію міжнародних відносин та організацію вибору¹³.

⁸ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / Уклад. й автори статті С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. С. 274-277.

⁹ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 386.

¹⁰ ЦДАВО України, ф 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 1.

¹¹ Там само, арк. 5.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 4-8.

¹³ ЦДАВО України, ф 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 6.

Працював зі студентами факультету професійної освіти^{14; 15}.

Як економіст, викладав історію народного господарства. У 1922-1923 н.р., після офіційного закріплення за ним такої навчальної дисципліни як статистика (вона викладалася і в українському університеті), для молодого викладача відкрився простір для посадового зростання. Факультетська комісія на чолі з деканом П.М. Бучинським 25 серпня 1922 р. дала згоду призначити Б.К.Дудолькевича на посаду завідувача кабінету статистики. Його помічником став професорський стипендіат Е.А. Бржосньовський¹⁶. Про зрушення в роботі зазначеного кабінету в інститутських звітах згадок немає.

Не маючи достатньо коштів для утримання, працював, як сумісник, і в сільськогосподарському інституті, де також відчувалася потреба у науково-педагогічних кадрах. Тому молодий, перспективний та освічений викладач вже наступного навчального року отримав години і посаду в.о. професора у цьому виші¹⁷. Після закриття факультету професійної освіти в ІНО зменшився і обсяг годин на точні науки¹⁸. Тому професор Б. Дудолькевич більшість академічного навантаження мав у сільськогосподарському інституті. Там йому доручили викладати такі предмети, як сільськогосподарська статистика, сільськогосподарська кооперація, економічна політика, сільськогосподарське законодавство та господарське право.

¹⁴ Мельник Е.М., Філінюк А.Г. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та втрати (1921–1930 рр.) // Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 1. С. 34.

¹⁵ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С. 45, 49.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 136, арк. 5.

¹⁷ ЦДАВО України, ф 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 5.

¹⁸ Там само.

З 1925 р. чисельність професорсько-викладацького складу сільгоспінституту збільшилася, що негативно вплинуло на обсяг академічного навантаження Бориса Костянтиновича (за ним залишилися такі навчальні дисципліни, як загальна та сільськогосподарська статистика, а на робітничому факультеті – загальна та економічна географія¹⁹). Робота в ІНО та СГІ стала найважливішою справою освітньої діяльності Б.К. Дудолькевича. Викладаючи економічні, математичні та правові дисципліни майбутнім педагогам робітничо-селянського походження і слухачам робітфаку, він повністю реалізовував свій талент, прагнув озброїти молодь знаннями і уміннями на достатньому і задовільному рівнях, багато працював як науковець, методист, консультант, проводив додаткові консультації, семінари, що забирало практично увесь вільний час.

Скоріш за все, що з часом професор сконцентрувався на роботі в аграрному виші. На це вказують опубліковані дані, зокрема про персональний склад 10 кафедр Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання, який прийшов на зміну ІНО, за 1932 р. У зазначеному списку його ім'я відсутнє²⁰.

Брав активну участь в громадській роботі. Зокрема, з 1920 р. вступив до профспілкової секції «Робос» в ІНО, членський квиток № 66354²¹. Був членом різних професійних організацій, очолював окружну тарифно-розцінювальну комісію ІНО та місцеві комітети (місцевкоми) в обох вишах²².

¹⁹ ЦДАВО України, ф 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 5

²⁰ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. С. 65.

²¹ ЦДАВО України, ф 166, оп. 12, спр. 2351, арк. 4.

²² Там само, арк. 6.

Крім навчальної, методичної, громадської роботи, займався й науковими дослідженнями. Серед різних проблем захоплювався статистикою, фінансами, міжнародним правом, сільським господарством тощо. Зокрема, ним були підготовлені такі праці: «Статистический очерк Подольской губернии», «Статистика і її методологія у співвідношенні до сільського господарства», «Нариси фінансової науки», «Позитивна натура і санкція норм міжнародного права», «Виробничий досвід селянського населення в системі дослідження сільського господарства», «Нариси сільсько-господарського життя на Поділлі»²³. Розробив конспекти лекцій із статистики, історії міжнародних відносин та сільськогосподарської кооперації²⁴. З появою періодичного наукового органу «Записки сільськогосподарського інституту» Б.К. Дудолькевич вже з 3-го випуску (1926 р.) став одним із його авторів. Йому належать такі статті, як: «До сучасного демографічного вигляду Поділля»²⁵, «Екскурс до демографічних властивостей селянського населення Кам'янецьчини»²⁶, «Статистична характеристика сучасного птахівництва України й Поділля»^{27:28}. Окрім того, добре володіючи англійською, французькою та німецькою мовами, переклав

²³ ЦДАВО України, ф 166, оп. 12, спр. 2351, арк. бзв.

²⁴ Там само, арк. бзв.

²⁵ Дудолькевич Б.К. До сучасного демографічного вигляду Поділля // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1926. Т. 3. С. 1-8.

²⁶ Дудолькевич Б.К. Екскурс до демографічних властивостей селянського населення Кам'янецьчини // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1927. Т. 4. С. 106-110.

²⁷ Дудолькевич Б.К. Статистична характеристика сучасного птахівництва України й Поділля // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1928. Т. 5. С. 226-239.

²⁸ Бучковська В.І. Стан галузі птахівництва України у 20-30-х роках ХХ століття // Науковий вісник Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького. Львів, 2010. Т. 12. № 2(44). Ч. 5. С. 154-156.

українською кілька закордонних книг з права та статистики, які використовувалися у навчальному процесі вишів Кам'янця-Подільського.

На базі ІНО діяли наукові структури. Участь у НДК Борис Костянтинович з невідомих причин не брав. Однак, із 1925 р. став членом наукового товариства та брав участь у роботі соціально-економічної секції під керівництвом професора І.А. Олійника²⁹. Не виявлено його імені у складі предметної комісії педагогічного та виробничого циклів (можливо, через невеликий науково-педагогічний стаж). Працюючи рядовим професором, він усі свої здібності прикладав до підготовки високоякісних педагогічних кадрів.

Коли розпочались переслідування професури на Поділлі, то знайти уразливі місця в біографії Б.К. Дудолькевича було не просто (крім старорежимної діяльності батька і самого вченого в імперську добу). Звинуватити його в національному відродженні 1917-1920 рр., а отже придумати міфічний зв'язок з організованими антирадянськими силами, які діяли за чиєюсь зовнішньою вказівкою і прагнули повалити владу робітників і трудового селянства, не виходило. Попри те, працюючи в колективі, він контактував з колегами, які на початку 1930-х рр. були заарештовані і обвинувачувалися у низці антидержавних діянь (у підсумку їх засудили до 5 років перевиховання у сталінських таборах). Тому, як наголошують М.І. Алещенко і В.А. Нестеренко, професор у 1930-х рр. не був репресований³⁰.

У 1932 р. його перевели на роботу до одного із навчальних закладів Полтави, назву якого встановити не вдалося. Також невідомо, як протікало його життя у адміністративному центрі Полтавщини. Щоправда, вдалося

²⁹ Філь Ю.П. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділлі, 1928. Т. 1. С. 94-95.

³⁰ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п.(спр.) 5966, арк. 26.

з'ясувати, що значно пізніше, 12 листопада 1957 р., Б.К. Дудолькевич перебував у Кам'янці-Подільському на допиті в слідчому відділі КДБ Хмельницької обл. Допит тривав 15 годин та проводився з метою реабілітації засуджених викладачів 1930-х рр., а саме: В.П. Храневича, М.В. Курневича, М.П. Геращенко, А.В. Розенкранца, Г.Д. Бутка та С.А. Плюйка. Вченого допитували про його зв'язок із зазначеними науково-педагогічними працівниками, Українською військовою організацією та антирадянську діяльність засуджених колег³¹. Окрім Б.К. Дудолькевича, на допит було викликано викладача Кам'янця-Подільського сільськогосподарського інституту, випускника ІНО 1927 р. М. М. Крукевича. Відповіді обох були дуже схожими, коли мова заходила про знайомство з окремими викладачами. Утім, про участь засуджених в антирадянських організаціях їм нічого не було відомо³². В результаті ці свідчення дали можливість переглянути справи незаконно ув'язнених викладачів в період сталінського тоталітарного режиму. За 1957-1958 рр. управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР у Хмельницькій області та прокуратурою УРСР було винесено рішення про реабілітацію представників професорсько-викладацького складу кам'янець-подільських вишів.

З 1957 р. Борис Дудолькевич продовжував проживати у Кам'янці-Подільському, але вже за іншою адресою (вул. Бусигіна, 10 на Польських фільварках), ніж це мало місце у 1920-1930-х рр.³³. Через своє так зване нетрудове походження і виховання (народився у сім'ї буржуазного інтелігента), він не став членом комуністичної партії, не отримував різні матеріальні привілеї та не мав прерогативи у

³¹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п.(спр.) 5966, арк. 259-265

³² Там само, арк. 266-270.

³³ Інформація про дату та місце смерті Дудолькевича Б.К. / Кам'янець-Подільський міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану головного територіального управління юстиції у Хмельницькій області, 14 лютого 2020 р. 1 с.

просуванні на керівні посади у вишах і громадських організаціях, як це було зазвичай у партійців. Помер Борис Костянтинович у рідному місті 10 травня 1964 р., похований на Руськофільварецькому цвинтарі³⁴. Однак і досі залишається не з'ясованим питання про долю професора у 1940-1950-х рр. та причини і час повернення до Кам'янця-Подільського.

З усього наведеного видно, що представник української радянської науково-педагогічної інтелігенції Б.К. Дудолькевич, як професор двох кам'янець-подільських вишів, але найбільше – інституту народної освіти, у 1920-х – на початку 1930-х рр. залишив помітний слід в історії регіональної вищої освіти та науки, виявляючи високу професійну підготовку, педагогічну майстерність, науковий хист, дбаючи про високоякісну підготовку учительських і агрономічних кадрів, власну громадську активність, підпорядковану інтересам трудових колективів. Надалі актуальним завданням для дослідників залишається пошук історичних джерел з метою з'ясування усіх найбільш важливих, ще не з'ясованих, складових біографії вченого.

³⁴ Інформація про дату та місце смерті Дудолькевича Б.К. / Кам'янець-Подільський міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану головного територіального управління юстиції у Хмельницькій області, 14 лютого 2020 р. 1 с.

3.6. КІЛЬЧЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

Український філолог, науковець та громадський діяч Олександр Іванович Кільчевський народився 23 листопада 1876 р. у с. Ганщина на Вінничині, в сім'ї вчителя¹. Дитячі роки провів у селі, де здобув початкову освіту. Потім навчався у Вороновицькій двокласній народній та Кам'янецькій середній школах, після закінчення яких вступив на відділ словесності Київської духовної академії. У 1905 р. успішно захистив дипломну роботу «Питання освіти в Києві та Москві в другій половині XVII ст.» та отримав диплом 1 ступеня. Робота була надрукована у студентському збірнику Київської академії за 1905 р. Рецензію на неї за підписами професорів Ф. Тітова та Ф. Міщенка було опубліковано в «Трудах Київської академії» за 1905 р. (ч. 12)².

Із здобуттям вищої освіти переїхав до Чернігова, де до 1907 р. викладав літературу в місцевих середніх школах, входив до складу українського гуртка, яким керували М. М. Коцюбинський та адвокат І. Л. Шраг. Бажаючи поповнити свої знання з наукової педагогіки та ознайомитися із новими методами викладання мови і літератури, у 1909 р. вступив на філологічний відділ Санкт-Петербурзьких вищих дворічних педагогічних курсів, що діяли при місцевому педагогічному музеї³. Тут працював із відомими вченими та слухав лекції, зокрема професора І. Павлова з фізіології нервової системи (умовні рефлекси), професора Н.К. Кульмана з методики викладання мови та літератури (під його керівництвом дав пробні уроки в середніх школах столиці), працював у кабінеті експериментальної психології та

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 202, арк. 1.

² Там само, арк. 22.

³ Там само, арк. 22-22зв.

спостерігав за роботою учнів під керівництвом професора О. П. Нечаєва. Крім того, виконав дипломну роботу на тему «Пояснення читання в російській педагогічній літературі» та зробив доповідь на міському зібранні учителів мови та літератури в педагогічному музеї на тему «Методика ведення літературних бесід в середніх школах»⁴.

З 1911 р. жив у Воронежі, де працював на посаді штатного викладача мови в середній школі. Тут активно зайнявся громадською роботою. Зокрема, читав лекції з літератури в Народному домі м. Воронежа, організовані Товариством народних університетів, працював у Воронежському педагогічному клубі; виступав з проблематики методології викладання та організації наукової роботи з літератури. Як українець за походженням, був активним членом місцевої української громади⁵.

Після закінчення Першої світової війни прибув до Кам'янця-Подільського, працював за фахом в учительській семінарії та комерційній школі (викладав українську мову та літературу, російську й нові мови)⁶.

За радянської влади працював у Кам'янець-Подільській педшколі імені М. Драгоманова, з 1922 р. завідував 7-ю трудовою школою. В 1924 р. прийняв пропозицію Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту та увійшов в штат робітничого факультету як викладач української мови та літератури⁷. У місті проживав разом із дружиною та двома дітьми по вул. Пушкінській, 16⁸.

У 1926 р. на запрошення ректора Кам'янець-Подільського ІНО В. О. Геріновича перейшов на викла-

⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 202, арк. 22зв.

⁵ Там само.

⁶ Там само, арк. 22зв-23.

⁷ Там само, арк. 23.

⁸ Там само, арк. 1зв.

дацьку посаду⁹. 8 листопада його затвердили позаштатним викладачем теорії і методики мови та літератури у цьому виші (наказ № 4891¹⁰)¹¹. Працював на єдиному факультеті соціального виховання, викладаючи основи української мови. Колегами-філологами О. І. Кільчевського в ІНО були: О. М. Ковалевська (викладала українську мову та літературу), О. О. Попович (історію західно-європейської літератури), І. А. Любарський (латину), К. А. Поль (німецьку мову), М. М. Семенів (грецьку мову та історію Греції), В. О. Ісакович (англійську мову) та О. О. Годило-Годлевська (французьку мову)¹².

Окрім викладацької роботи, активно займався науковою діяльністю. З 1926 р. був прийнятий до Наукового при УАН товариства (НТ), яке діяло при Кам'янець-Подільському ІНО (керівник – Д. О. Богацький), увійшов до найбільш чисельної історико-філологічної секції, очолюваної секретарем НТ Ю. П. Філем¹³. Щомісяця на засіданні товариства заслуховували планові доповіді науковців. Так, Олександр Івановичу довелося доповідати та звітувати 7 березня 1926 р. на тему «Грамматика в сучасній школі»¹⁴ та «Історія граматики в Росії та на Україні»¹⁵.

Поряд із роботою у цьому товаристві О. І. Кільчевський ввійшов до складу Науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства та культури Поділля (до 1927 р. –

⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 202, арк. 10.

¹⁰ Там само, арк. 17зв.

¹¹ Там само, арк. 27.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 4-4зв.

¹³ Філь Ю.П. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділлі, 1928. Т. 1. С. 97.

¹⁴ Там само. С. 98.

¹⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 202, арк. 23.

НДК історії та економіки Поділля¹⁶) як науковий співробітник підсекції мови секції культури (керівник – І.А. Любарський)¹⁷. Тут виступав з доповідями перед колегами, аспірантами та студентами про проблеми викладання граматики, завдання і методи вивчення художньої літератури в радянських шкільних установах¹⁸.

Активно займався громадською роботою. З 1925 р. читав публічні лекції в клубі сільськогосподарського інституту про літературну складову промов В. І. Леніна, виступав у різних сільських громадах, де популярно висвітлював питання, пов'язані з українською та всесвітньою літературою¹⁹. Упродовж 1928-1931 рр. за дорученням СГІ, ІНО і місцевого відділу народ освіти читав лекції на курсах підготовки учителів, перед колгоспниками тощо²⁰. За цю роботу йому було оголошено офіційну подяку від керівництва СГІ²¹. З 1921 р. увійшов до складу профсекції «Робос» (членський квиток № 66351)²² та УТОРНІТСО – організації, яка об'єднувала українську інтелігенцію, лояльну до радянської влади²³. Попри те керівництво ІНО ставилося до викладача із підозрою. Так, у 1929 р. ректор Ф.А. Кондрацький повідомляв заступнику наркома освіти В.К. Приходьку, що О.І. Кільчевський – малокваліфікований

¹⁶ Баєр М.М. Науково-дослідна кафедра «Природи, Сільського господарства й культури Поділля при Кам'янецькому СГІ // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділля. Кам'янець на Поділлі, 1927. Вип. 4. С. 148.

¹⁷ Там само, с. 149.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 202, арк. 23.

¹⁹ Там само, арк. 23.

²⁰ Там само, арк. 38.

²¹ Нестеренко В. А. О.І. Кільчевський - активний діяч українського просвітницького руху на Поділлі // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2005. Т. 6. С. 150.

²² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 202, арк. 1.

²³ Нестеренко В. А. О.І. Кільчевський... С. 150.

та без «виразної політичної фізіономії»²⁴. Скоріш за все, таке ставлення було викликане традиційними методами викладання філологічних дисциплін, а не «новими» підходами радянської вищої школи.

Із появою Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання (до 1930 р. – ІНО) О. І. Кільчевського звільнили з роботи, тому він зосередився на викладанні у науково-дослідному інституті птахівництва (до 1932 р. СГІ). 3 лютого 1933 р. (наказ № 33) його прийняли в штат Кам'янець-Подільського інституту технічних культур на посаду викладача української мови та літератури²⁵. Ці ж дисципліни вів з 1939 р. у щойно утвореному дворічному учительському інституті, який складався з історико-філологічного та мовно-літературного факультетів. У жовтні 1939 р. став завідувачем кафедри мови та літератури цього вишу. Під час першого випуску студентів у 1941 р. був офіційним екзаменатором²⁶.

Працюючи в цьому виші, зустрів початок німецько-радянської війни. Із захопленням міста співпрацював із окупаційною владою, вважаючи що Німеччина допоможе розвитку української мови та ліквідує радянську владу в Україні. До вересня 1941 р. працював інспектором Кам'янець-Подільського міського відділу освіти²⁷. З листопада 1941 р. з дозволу окупаційного режиму у місті розпочав роботу інститут народної освіти. У зв'язку з цим, в друкованому органі окружного комісара «Подільнин» було вміщено статтю О.І. Кільчевського під назвою «Почав

²⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 4, спр. 37, арк. 1.

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р.302, оп. 2, спр. 202, арк. 40.

²⁶ Нестеренко В. А. О.І. Кільчевський... С. 152.

²⁷ Нестеренко В.А. Кільчевський Олександр Іванович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=6857

працювати ІНО в Кам'янці-Подільському», у якій критикувалася радянська система освіти і наголошувалося на потребі нових кадрів для цього вишу, які б сприяли розвитку української науки і культури²⁸. З того часу працював завідуючим кафедри української мови та літератури. У 1943 р. за станом здоров'я і через похилий вік звільнився з вишу²⁹.

Із визволенням Кам'янця-Подільського радянськими військами 14 травня 1944 р. О. І. Кільчевського заарештували і звинуватили у написанні статей антирадянського спрямування. Військовим трибуналом НКДБ Кам'янець-Подільського регіону 17 червня 1944 р. його засудили на 20 років каторжних робіт, з поразкою у правах на 5 років і конфіскацією майна. Наступного року військовим трибуналом Київського ВО термін покарання зменшений до 10 років³⁰. Окремі джерела свідчать, що Олександр Іванович помер в ув'язненні³¹. На жаль, детальніше з'ясувати наведений та інші факти його біографії після засудження немає змоги. Відомо лише, що в незалежній Україні прокуратурою Хмельницької області 22 листопада 1991 р. він був реабілітований як невинно репресований радянською владою³².

Отож, О. І. Кільчевський, працюючи у кам'янець-подільських інститутах народної освіти та сільського господарства, вніс чималий вклад у підготовку для Подільського регіону інтелігенції, яка б добре володіла

²⁸ Нестеренко В. А. О.І. Кільчевський... С. 153.

²⁹ Там само.

³⁰ Кільчевський Олександр Іванович (1878) // Реабілітований історією [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://ua.openlist.wiki/Кільчевський_Олександр_Іванович_\(1878\)](https://ua.openlist.wiki/Кільчевський_Олександр_Іванович_(1878)).

³¹ Нестеренко В. А. О.І. Кільчевський... С. 153.

³² Кільчевський Олександр Іванович (1878) // Реабілітований історією [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://ua.openlist.wiki/Кільчевський_Олександр_Іванович_\(1878\)](https://ua.openlist.wiki/Кільчевський_Олександр_Іванович_(1878)).

українською мовою та літературою. Він сповна реалізувався як викладач вищої школи, науковий співробітник науково-дослідної кафедри та член наукового товариства, активний громадський діяч, залишивши слід у відновленому в часи нацистської окупації інституті народної освіти, українській публіцистиці, за що був репресований радянським режимом.

3.7. КЛИМЕНКО ПИЛИП ВАСИЛЬОВИЧ

Вчений, історик, архівознавець та джерелознавець Пилип Васильович Клименко народився 6 листопада 1887 р. на Чернігівщині, у с. Ярославка Козелецького повіту, у багатій козацькій родині. Упродовж 1899-1907 рр. навчався спочатку в земській школі, потім у Ніжинській гімназії. Здобувши середню освіту, вступив на економічний відділ Санкт-Петербурзького політехнічного інституту, але вже наступного року зрозумів, що економічна спеціальність йому не до вподоби та перевівся на відділ російської історії історико-філологічного факультету університету св. Володимира. Гуманітарний фах був більш до вподоби Пилипу Васильович, тим паче хист до історії він проявляв ще змалку. Його наставником був професор М.В. Довнар-Запольський. Під його керівництвом досліджував історію литовсько-руської держави¹.

У 1912 р. закінчив навчання в університеті, перейшов на роботу до Київського центрального архіву давніх актів. Через два роки його затвердили професорським стипендіатом по кафедрі російської історії історико-філологічного факультету *alma mater*. У зв'язку із загрозою втрати Києва

¹ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 235.

під час Першої світової війни, П.В. Клименко тимчасово виїхав до Москви. Повернувся у 1916 році і став членом “Молодої академії”, що в подальшому негативно позначилося на його педагогічній роботі².

1917 року склав магістерські іспити і отримав право викладати у закладах вищої освіти, а наступного дебютував як лектор у Київському археологічному інституті³. Однак, велика конкуренція у бурхливій столиці не дозволяла повноцінно проявитися Пилипу Васильовичу. Восени 1918 р. на Поділлі відкрився один з перших державних українських університетів. Тому робота у провінції дозволяла молодому досліднику у повній мірі набувати досвіду викладацької діяльності – з січня 1919 р. переїхав до Кам’янець-Подільського.

Міністр освіти УНР І.І. Огієно 19 січня 1919 р. підписав наказ на призначення приват-доцента університету св. Володимира П.В. Клименка на посаду екстраординарного професора Кам’янець-Подільського державного української університету (К-ПДУУ) з 1 січня 1919 р.⁴. Поява історика у К-ПДУУ посилила університетську корпорацію професорів. Молодий та талановитий дослідник був позитивно сприйнятий колегами-істориками та колективом вишу. Так, вже наступного місяця після офіційного призначення його було обрано та затверджено на посаді декана історико-філологічного факультету до лютого 1920 р.⁵. На адміністративній посаді Пилип Васильович буде працювати

² Завальнюк О.М. П.В. Клименко – професор Кам’янець-Подільського державного українського університету (1919-1921 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб.наук.пр. Серія: Історія. Вінниця: ДПФ, 2003. Вип. 5. С. 83.

³ Завальнюк О.М. Історія Кам’янець-Подільського... С. 236.

⁴ Завальнюк О.М. П.В. Клименко. С. 82.

⁵ Там само; Завальнюк О.М. Історія Кам’янець-Подільського... С. 236.

всього сім місяців та через ряд причин він подасть у відставку⁶.

Саме тоді при Головному управлінні у справах мистецтв і національної культури Міністерства освіти УНР у Кам'янці-Подільському було утворено відділ охорони пам'яток старовини і мистецтв з книжною і архівною секцією, а на посаду завідувача відділом ректор І.І. Огієнко рекомендував П.В. Клименка⁷. Так, вчений перейшов на управлінську роботу, залишивши за собою професорські функції.

Трохи раніше Пилип Васильович очолив громадську архівну комію з впорядкування в університетського архіву. Комісія підпорядковувалася Міністерству освіти УНР й мала завдання централізованого контролю роботи архівів, музеїв, мистецьких колекції, збірок старовини тощо⁸. Згодом вчений розробив проєкт «Закону про охорону пам'яток старовини», згідно якого наявні в різних установах архівні документи підпадали під державний контроль⁹. Також увійшов до складу редколегії журналу «Українська старовина»¹⁰. Таким чином, на посаді голови відділу охорони пам'яток старовини й мистецтв та архівної комісії П.В. Клименко проводив значну практичну роботу, що тісно пов'язало його ім'я з рухом за збереження архівної спадщини часів Української революції.

Із встановленням радянського режиму П.В.Клименко одразу потрапив під підозру як учасник націоналістичного руху. 20 лютого 1921 р. його звільнили з посади керівника комітету та позбавили статусу державного службовця, а в

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 133, арк. 44.

⁷ Завальнюк О.М. П.В. Клименко... С. 82.

⁸ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського... С. 237-238.

⁹ Дивний І.В. Український історик Пилип Клименко (1887–1955): Документальний біографічний нарис // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 1996. Т.1. С. 359-360.

¹⁰ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського... С. 238

жовтні заарештували працівники ВУЧК за “контр-революційну націоналістичну роботу”. Однак, у квітні 1922 р. випустили із буцегарні за недоведеністю звинувачень¹¹.

Ще в липні 1921 р. його затвердили професором по кафедрі історії України ІНО. Викладав на факультеті професійної освіти¹². У місті проживав в будинку, що мав поштову адресу вул. Університетська, 56 (з 1922 р. – вул. Московська). У цьому ж будинку проживав професор Є.Д. Сташевський разом із сім’єю¹³.

Викладав «Історію України до Люблінської унії» (збереглася ще з часів К-ПДУУ¹⁴), на яку, відповідно до навчального плану на 1921-1922 н.р., виділялося 12 год. на місяць. Лекції відвідувало 36-38 студентів¹⁵. Не вдалося зберегти за професором колишні спецкурси, такі як: методологія історії¹⁶, суспільно-політичний лад в Україні у XV-XVI ст.¹⁷ та історія українського права¹⁸ (їх ліквідували наприкінці 1920 р.). З березня 1921 р. керував просемінарами: «Історія України до Люблінської унії» (виділялося 8 год. на місяць, відвідувало 11 студентів) та «Економічна історія України» (4 год., відвідувало 2 студенти)¹⁹. Останній просемінар ділили П.В. Клименко та Є.Д. Сташевські (кожен по одній підгрупі)²⁰. Робота на просемінарі передувала більш складним заняттям семінарського типу та була закріплена в ІНО лише за трьома

¹¹ Юркова О.В. Клименко Пилип Васильович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2007. Т. 4 : Ка–Ком. С. 349.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 7.

¹³ Там само, арк. 7.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 145, арк.16.

¹⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 88зв.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 10, арк. 32зв.

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 134, арк. 166.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 145, арк. 18.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 4зв.

²⁰ Там само, арк. 88зв.

викладачами: П.В. Клименком (вказані вище дисципліни), Є.Д. Сташевським (історія селянства) та М.М. Драй-Хмарою (українська мова та слов'янська філологія)²¹.

Педагогічну діяльність Пилип Васильович вдало поєднував із науковою. Був активним членом Кам'янецького при ВУАН товариства, ідею створення якого він же і подав. Спільно з дослідниками та викладачами інституту розробив проекти статуту та програми НТ. Їх було схвалено і прийнято ВУАН до літа 1925 р.²². Тоді ж головою НТ обрали О.М. Полонського²³. П.В. Клименко увійшов до історико-філологічної секції НТ, у якій працював до 1923 р. Однак, згодом захворів на тиф, що вибило його з науково-дослідної роботи²⁴.

Паралельно з роботою у Кам'янець-Подільському при ВУАН товаристві П.В. Клименко брав активну участь в роботі науково-дослідної кафедри історії та природи Поділля, яка мала на меті посилити наукову віддачу вчених. З березня 1923 р. професор очолив цей колектив²⁵. Входив до складу секції культури цієї кафедри, працював упідсекції історії, яку очолював І.А. Любарський. Поряд із ним працювали професори П.Г. Клепацький та Ю.Й. Сіцинський.

У липні 1923 р. П.В. Клименко переїжджає до Києва²⁶, хоча продовжує офіційно вважатися керівником кафедри

²¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 88, 88зв.

²² Набок С.В. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. До питання дослідження документів співробітників Академії наук України як джерела вивчення історії України // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. пр. за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2003 р.). Кам'янець-Подільський, 2004. С. 103.

²³ Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 10, спр. 18954, арк. 2.

²⁴ Завальнюк О.М. П.В. Клименко... С. 85.

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 1, 3.

²⁶ Юркова О.В. Діяльність Науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924-1930 рр.): монографія. Київ, 1999. С. 103.

(насправді усіма її справами займався І.А. Любарський). Сам професор інколи навідувався до Кам'янця-Подільського, хоча більшість свого часу присвячував роботі на науково-дослідній кафедрі історії України у Києві, очолюваній академіком М.П. Василенком²⁷.

У 1925-1930 рр. працював постійним науковим співробітником науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського. Крім того, входив до складу Археографічної комісії ВУАН. У 1931-1932 рр. був членом Центрального архівного управління²⁸. У 1932-1933 рр. життя вченого було пов'язане із Всеукраїнським історичним музеєм ім. Тараса Шевченка (відділ феодалізму)²⁹.

Більшість наукової спадщини П.В. Клименка присвячено козацтву, історії Гетьманщини та історії цехового устрою в Україні. Він автор майже 50 праць (6 монографій, 24 статей, 17 рецензій і «Програми для збирання матеріалів до історії цехового ладу на Україні»³⁰). Сьогодні затребувані такі його дослідження, як: «Місто й територія на Україні за Гетьманщини (1654-1767 рр.)»³¹, «"Украшеной партреть" військового отамана

²⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 5.

²⁸ Юркова О.В. Клименко Пилип Васильович // Довідник з історії України / За ред. І. Підкови та Р. Шуста; вид. 2-е доопр. і доп. Київ: Генеза, 2001. С. 312.

²⁹ Юркова О.В. Клименко Пилип Васильович // Енциклопедія історії України... С. 349.

³⁰ Волкотруб Г.К. Пилип Васильович Клименко (1887-1955) - історик, джерелознавець, архівознавець [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06; Державний комітет архівів України, Український НДІ архівної справи та документознавства. К., 2005. С. 16; Волкотруб Г.К. Пилип Васильович Клименко (1887-1955) - історик, джерелознавець, архівознавець [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.06; Державний комітет архівів України, Український НДІ архівної справи та документознавства. К., 2005. 225 арк.

³¹ Клименко П.В. Місто й територія на Україні за Гетьманщини (1654-1767 рр.) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1926. Кн. 7/8. С. 309-357.

Чепіги та "Козак-Запорожець" (з малюнком)»³², «Книжка "Способы о болѣзняхъ", як матеріал до історії української літератури»³³, «Матеріали для історії цехів на Лівобережній Україні XVII-XIX вв.»³⁴, «Графіка шрифту в Острозькій біблії»³⁵ та ін.

19 травня 1938 р. П.В. Клименка заарештували працівники НКВС УРСР. Йому інкримінували участь в «антирадянській буржуазній націоналістичній організації». Після тривалих допитів 5 березня 1939 р. був засуджений Воєнним трибуналом Київського військового округу до 6 років позбавлення волі та поразки у правах на 3 роки. Покарання відбував у Красноярському краї (Російська Федерація). Звільнився у 1943 р.³⁶ За окремими даними, після Другої світової війни у 1946 р. повернувся у м. Козелець Чернігівської області³⁷, де проживав у будинку для престарілих. Саме там, знесилений та розчарований у справі, яку відстоював роками, 8 липня 1955 р. покінчив життя самогубством³⁸. Згодом, у 1959 р. справу П.В. Клименка було переглянуто, а судовим висновком стала реабілітація вченого³⁹.

³² Клименко П.В. "Украшеной партреть" військового отамана Чепіги та "Козак-Запорожець" (з малюнком) // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1926. Кн. 7/8. С. 451-468.

³³ Клименко П.В. Книжка "Способы о болѣзняхъ", як матеріал до історії української літератури // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1926. Кн. 7/8. С. 468-475.

³⁴ Клименко П.В, Лазаревська К.О. Матеріали для історії цехів на Лівобережній Україні XVII-XIX вв. // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. Київ, 1926. Кн. 7/8. С. 587-588.

³⁵ Клименко П.В. Графіка шрифту в Острозькій Біблії. Київ, 1925. 22 с.

³⁶ Волкотруб Г.К. До джерельної бази української біоісторіографії (особовий фонд П. В. Клименка) // Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 2004. Т. 11. С. 254.

³⁷ Волкотруб Г.К. Пилип Васильович Клименко... С. 16.

³⁸ Дивний І.В. Український історик Пилип Клименко... С. 385.

³⁹ Волкотруб Г.К. До джерельної бази... С. 254.

Сьогодні пам'ять науковця та освітянина Пилипа Васильовича Клименка належно вшановується усіма істориками та архівістами Поділля. Так, у 2017 р. з ініціативи керівництва Державного архіву Хмельницької області на його честь було встановлено меморіальну дошку (м. Хмельницький, вул. Грушевського, 99). Крім того, архівісти Хмельниччини заснували премію імені П.В. Клименка в галузі архівознавства, історії та джерелознавства. Її першими лауреатами стали доктори історичних наук, професори Завальнюк О.М. (2014), Філінюк А.Г. (2015), Копилов С.А. (2016)*.

Встановлено, що професор П.В.Клименко залишив незабутній професійний слід в історії як К-ПДУУ, так і Кам'янець-Подільського ІНО. Його викладацька, наукова, громадська та державно-управлінська діяльність органічно пов'язана із вишами та культурно-охоронною структурою на Поділлі, науково-дослідними та архівними установами, історичним музеєм у Києві. Вчений мав високий науковий фах, неабиякі організаційні здібності, які він віддав Україні, отримавши взамін від радянського режиму зламаної долі і втрату перспективи повної самореалізації.

* науково-педагогічні працівники Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

3.8. КОССАК МИХАЙЛО АНДРІЙОВИЧ

Одним із відомих представників освітньої та культурної еліти Кам'янця-Подільського середини 1920 – середини 1930-х рр. був український композитор, диригент та педагог Михайло Андрійович Коссак (1874–1938).

Він народився 18 квітня (за іншими даними, 8 квітня) 1874 р. у Галиччині, в с. Вигнанка (сьогодні належить до Чортківського району Тернопільської області), у родині дяка та диригента самодіяльного хору Андрія Коссака. Михайло був найстаршим серед шістьох дітей і всі вони опанували музичне мистецтво. У 1881–1892 рр. навчався у Чортківській 6-ти класовій школі та Бучацькій гімназії при монастирі отців Василіян. Студіюючи музичну теорію з юного віку, організовував селянські хори української народної пісні, що в той час було новинкою. Згодом, вступив на курси диригента до Львівської консерваторії. Працюючи хористом у місцевій польській опері, зміг самостійно оплачувати своє навчання. По його завершенні у 1896 р. став членом товариства «Руська Бесіда». Тоді ж став головним диригентом в їхньому оперному театрі. На цій посаді працював до початку Першої світової війни^{1; 2; 3; 4}.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 3674, арк. 2.

² Коссак Михайло // Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж-Нью-Йорк : Молоде життя, 1955-1995. Словникова частина. Т. 3. С. 1146.

³ Коссак Михайло Андрійович // Українська музична енциклопедія. / Гол. редкол. Г. Скрипник. Київ : Видавництво Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, 2008. Т. 2: [Е-К]. С. 561-562.

⁴ Лаврентій Р.Я. Коссак Михайло Андрійович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3903.

З початком бойових дій потрапив до лав австрійської армії та у званні фендрика (унтер-фельдфебеля) став військовим диригентом⁵. Брав участь у боях за Перемишль, у 1915 р. потрапив у російський полон та опинився в Ташкенті. Тут зустрів події лютневої революції 1917 р. і тоді ж, як військовий, отримав амністію, але без права повернутися на батьківщину. У місті організував хор з українців, що тут мешкали⁶.

Наприкінці 1918 р. прибув до Києва, де влаштувався диригентом у київській трупі Миколи Садовського. Наступного року театр переїхав на Поділля, однак 45-річний митець залишився в столиці, перейшовши на роботу до театру «Музичної драми». Восени 1919 р. денікінці закрили його, М.А. Коссак із сім'єю переїхав до Кам'янця-Подільського. З 1920 р. працював диригентом у місцевому театрі та вчителем співів й музики в загальній драматичній школі^{7; 8; 9}.

У лютому 1925 р. на пропозицію ректора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти В.О. Гериновича посів у виші дві посади – асистента по кафедрі музики та лаборанта музично-вокального мистецтва¹⁰. Оскільки виш потребував професійних кадрів із музичного мистецтва, викладав на єдиному факультеті соціального виховання курс

⁵ Шевелева М. Маєстро української музики Михайло Коссак // Український інтерес. URL: <https://uain.press/articles/maestro-ukrayinskoyi-muzyku-myhajlo-kossak-1020921> (дата перегляду: 31.10.2021).

⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3674, арк. 2.

⁷ Там само.

⁸ Веселовська Г.І. «Музична драма» // Українська музична енциклопедія / Гол. редкол. Г. Скрипник. Київ : ІМФЕ НАНУ, 2011. Т. 3: [Л-М]. С. 602.

⁹ Томашпільська Л. «Олтар скорботи»: театральні діячі України – жертви сталінського терору // Вітчизна. 1996. № 5-6. С. 81-82.

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п.(спр.) 19126, арк. 8.

співів, вів студії гри на скрипці, фортепіано та диригував студентським хором^{11; 12}.

Спочатку сім'я Коссаків жила у великій скруті, з дозволу ректора поселилася в інститутському флігелі. Згодом життя налагодилося: у 1927 р. отримав ставку доцента, що збільшило доходи і дозволило найняти житло по вул. Шевченка, 16¹³.

Реорганізація Кам'янець-Подільського ІНО в інститут соціального виховання не зачепила М.А.Коссака, який продовжив попередню доцентську кар'єру¹⁴. Працювати було складно, оскільки частина викладачів потрапили в поле зору спецслужби, яка розшукувала членів надуманих контрреволюційних організацій. В грудні 1932 р. було заарештовано В.О. Гериновича за підозрою в антирадянській діяльності. Під час допитів із застосуванням фізичних методів він вимушено визнав себе винним, зізнався, що керував націоналістичним осередком на Поділлі, назвав кількох його «активних членів», зокрема, й М. А. Коссака¹⁵. Після цього у виші відбулися арешти. Утім до Михайла Андрійовича застосували менш суворий захід – його просто звільнили з роботи. Скоріш за все, слідчим бракувало доказів для затримання педагога. Більше того, у 1934 р. М.А. Коссака поновили на роботі в інституті. На цей раз його роль у вишівському житті була не такою яскравою, як раніше – дозволили лише керувати хором і симфонічним гуртками¹⁶. Працював недовго, бо через рік виш закрили з

¹¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3674, арк. 4.

¹² Медведик П.К. Коссака Михайло Андрійович // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2005. Т. 2 : К-О. С. 193.

¹³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 3674, арк. 1зв.

¹⁴ Там само, арк. 7-7зв.

¹⁵ Там само, арк. 13.

¹⁶ Березка А.Р. Відомі композитори України. К.: ФОП «Мунін Г.Б.», 2016. С. 146-147.

військово-політичних мотивів, студентів перевели до інших навчальних закладів, а 60-річному музикантові довелося стати піаністом-аккомпаніатором у місцевому кінотеатрі. Дружина влаштувалася санітаркою в міській лікарні, син Ярослав навчався у школі (на той час донька Ванда проживала в Галичині). Матеріальні умови життя сім'ї серйозно погіршилися.

14 грудня 1937 р. М.А. Коссака було заарештовано. Приводом до цього став допит 27 жовтня вчителя місцевої школи С.В. Григорчука, який був знайомий із викладачем співів. Затриманий вказав, що М.А.Коссака є небезпечним українським націоналістом, служив у австрійській армії та виступав у петлюрівському хорі. Крім Михайла Андрійовича, антирадянськими діячами затриманий назвав В.О. Гериновича, І.А. Любарського та інших викладачів, які на той час знаходилися під арештом або були засуджені¹⁷.

26 грудня оперуповноважений відділу УНКВД молодший лейтенант Климовський здійснив обшук у будинку, де проживали Коссаки. Було виявлено особисті речі, а також паспорт (№80-505370) та партбілет (№052445) глави сім'ї¹⁸. Того ж дня відбувся другий допит арештованого, під час якого пригадали покази В.О. Гериновича 1932 року та намагалися вибити свідчення на підтвердження тієї інформації. Михайло Андрійович не підтверджував свідчення щодо діяльності націоналістичних організацій у місті і доводив свою неучасть в антирадянській діяльності. Однак, після застосування фізичних методів, він заявив: «Під час викладання співів Геринович наказав мені розучити із студентами українські націоналістичні пісні замість революційних, що я й робив доти, доки комсомольська організація не запротестувала проти

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 19126, арк. 1, 16, 17.

¹⁸ Там само, арк. 1.

націоналістичного викладання співу»¹⁹. Це «зізнання» використали для висунення найсуворішого обвинувачення. Трійкою УНКВС по Кам'янцю-Подільському від 30 грудня 1937 р. (№ 10551) Коссака Михайло Андрійович був засуджений до розстрілу²⁰.

Вирок виконано 2 січня 1938 р., а тіло поховано у загальній могилі неподалік хутора Загальського (Загайського) у Кам'янці-Подільському^{21; 22}. Лише 10 липня 1989 р. М.А.Коссака було реабілітовано рішенням прокуратури Хмельницької області, за відсутності складу злочину і як незаконно репресованого²³.

Як обдарована, творча особистість, Михайло Андрійович за життя залишив яскравий слід в українському музичному мистецтві. Він диригував операми, написав музику до багатьох вистав, таких як «Вій», «Циганка Аза», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Лісова пісня». Завдяки йому на українській сцені поставили «Продану наречену» Бедржиха Сметани, «Гальку» Станіслава Монюшка, «Енея на мандрівці» Ярослава Лопатинського, «Євгенія Онегіна» Петра Чайковського, «Фауста» Шарля Гуно, «Кармен» Жоржа Бізе, «Мадам Баттерфляй» Джакомо Пуччіні, «Травіату» Джузеппе Верді та деякі опери Миколи Лисенка, Жана Оффенбаха, Франца Легара. Він був автором обробок народних пісень, маршів та п'єс для скрипки²⁴.

Отже, відомий український диригент та музикант, викладач М.А. Коссака мав складну, трагічну долю, пов'язану із функціонуванням радянської влади в Україні. Попри те,

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 19126, арк. 9.

²⁰ Там само, арк. 23.

²¹ Там само, арк. 24.

²² Медведик П.К. Коссака Михайло Андрійович // Українська радянська енциклопедія : [в 12-ти т.] / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. Київ, 1980. Т. 5 : Кантата-Кулики. С. 445.

²³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 19126, арк. 26.

²⁴ Березка А.Р. Відомі композитори України... С. 147.

він професійно віддавався улюбленій музиці, майстерно викладав студентам Кам'янець-Подільського інституту народної освіти/соціального виховання, давав їм можливість пізнати світ чарівного музичного і пісенного мистецтва, зокрема багатство українських творів. На жаль, талант митця і педагога був не потрібний комуністичному режиму. За надуманими звинуваченнями митця заарештували і стратили як ворога народу. Утім з пам'яті українців стерти його ім'я «творцям» нового суспільства не вдалося. На сьогодні творчість митця вшанована в незалежній Україні.

3.9. КУРНЕВИЧ МИХАЙЛО ВАСИЛЬОВИЧ

Значний слід в історії Кам'янець-Подільського ІНО залишив історик Михайло Васильович Курневич.

Він народився 1 квітня 1890 р. в с. Уляновичі Сенінського повіту Могилівської губернії^{1:2}. Його батько був православним священником (помер у 1921 р.), мати Олена займалася домашнім господарством, а після смерті чоловіка проживала у молодшого сина. У їхній сім'ї було п'ятеро дітей: Сергій, Михайло, Павло, Микола та Оксана³. Михайло навчався у духовній повітовій школі, а згодом у Могилівській духовній семінарії здобув середню освіту. Навчаючись, зіткнувся із усіма вадами школи: схоластичною манерою викладання, гнітом та придушенням будь-якої вільної думки, яка суперечила конфесійним нормам тощо. Тому, коли 1905 року революційна хвиля докотилася до школи, п'ятнадцятирічний Михайло прилучився до спроби

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 26.

² Нестеренко В.А. Курневич Михайло Васильович // Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=52001.

³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 5966, арк. 4.

реорганізації виховного процесу: організував учнівський комітет, взяв участь у всеросійському шкільному страйку тощо. Після закінчення у 1910 р. Могилівської духовної семінарії, зважаючи на родинні можливості та як вихованець духовної школи, мусив вступати до Петроградської духовної академії, на історичний відділ. Там він обрав спеціалізацію історія та філософія, а згодом і психологію. Останнє він практикував у психолого-неврологічному інституті під керівництвом професора В.С. Серебреникова (учня відомих німецьких професорів-психологів). Навчаючись на останньому курсі, виконав кандидатську дисертацію про французького психолого-позитивіста Теодюля Рібо. За якісне виконання і успішний захист роботи отримав грошову премію та стипендію кандидата-магістранта⁴.

У 1914 р. Михайло Курневич переїжджає на Поділля та влаштовується вчителем історичних, філософських та педагогічних дисциплін у кількох середніх школах Кам'янець-Подільського. Окрім цього, викладав всесвітню історію та філософські дисципліни у Подільській духовній семінарії. Під час Української революції 1917-1921 рр. він, маючи великодержавне виховання, не брав участі у резонансних політичних подіях, викладаючи у міській комерційній школі Мазінга. У 1918-1919 н.р. його обрали головою педагогічної ради. З 1920 р. працював у педагогічних школах імені І.Франка та імені М.Драгоманова, викладав соціологію у Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії та одночасно історію в учительській семінарії⁵. Після тимчасового відходу більшовиків з міста, потрапив під слідство органів правопорядку УНР, які обвинувачували його у «більшовизмі».

Йому подобалися декларації диктатури пролетаріату, зокрема щодо захисту інтересів знедоленого люду, світле

⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 26.

⁵ Там само.

майбутнє, без експлуатації і наживи, тому не приховував своїх прорадянських поглядів. Коли у листопаді 1920 р. Червона армія взяла Кам'янець-Подільський під свій контроль, М.В. Курневича звільнили з-під арешту як жертву петлюрівського режиму, дали змогу продовжити педагогічну працю. Після перетворення педшколи імені М. Драгоманова у педагогічні курси, увійшов до складу педагогічного колективу, викладав історичні, соціальні та педагогічні дисципліни. Займав виборні та адміністративні посади, а згодом став заступником голови педкурсів з педагогічної роботи (до 1922 р.). Окрім курсів, того ж 1920 р. викладав соціологію у 15-й трудовій школі та був лектором у червоноармійській школі при військово-інженерній станції⁶. У 1921 р. викладав історію релігії на спеціальних курсах, що були організовані для священників УАПЦ⁷. На початку 1920-х рр. радянська влада сприяла поширенню автокефального руху для підриву російської православної церкви, але через 10 років це буде використано проти української інтелігенції. Саме до цієї групи потрапить і М.В. Курневич.

З кінця 1922 р. працював у Кам'янець-Подільському ІНО, на факультеті професійної освіти, утім офіційно його затвердили рішенням Укрголовпрофосу НКО УСРР лише в лютому 1923 р. Студентам він викладав історію педагогіки, педагогіку, соціальне виховання, радянську систему освіти, а також на підготовчих курсах – всесвітню історію та історію культури⁸. Крім того, для випускників читав лекції з дисциплін «Клубне життя і методи клубної роботи» та «Професії в Радянських республіках й за кордоном». Також підготував два рукописи українською мовою – з історії

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 26зв.

⁷ Нестеренко В.А., Совецька Т.Г. Михайло Васильович Курневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 17. С. 209.

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 32зв.

філософії та історії педагогіки, які мав намір опублікувати. У 1923 р. факультетською радою був обраний головою педагогічного семінару вищого типу. Враховуючи «якісні підходи» до викладання та успіхи студентів у вивченні історії культури на підготовчих курсах, М. Курневичу запропонували посаду викладача з цієї ж дисципліни у сільськогосподарському інституті. З лютого 1923 р. по вересень 1924 р. він забезпечував викладання історії культури на робітничому факультеті при Кам'янець-Подільському СГІ⁹.

З 1924 р. був обраний головою предметної комісії педагогічного циклу вишу, а також членом окружного методичного комітету, що тут запрацював. Поряд з роботою в ІНО, ще з грудня 1922 р. брав активну участь в організації і проведенні курсів з перепідготовки вчителів Кам'янця-Подільського: розробив робочі навчальні плани з доручених дисциплін, читав лекції, проводив семінарські заняття та керував педагогічною практикою^{10; 11}.

Велике педагогічне навантаження та керівні посади не заважали викладачеві приділяти активну увагу науковій діяльності. Так, 1 січня 1923 р. він став аспірантом з всесвітньої історії на науково-дослідній кафедрі історії та економіки Поділля, а 4 серпня – в.о. наукового співробітника. Однак, лише постановою президії Укрнауки від 14 листопада 1925 р. (протокол № 49) його затвердили науковим співробітником НДК¹². Працював над темою «Історія освітнього будівництва на Поділля за часів

⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 33зв.

¹⁰ Там само.

¹¹ Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 192-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. С. 261.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 33зв.

Радянської влади»¹³.

Окрім роботи в НДК, брав участь у наукових та педагогічних конференціях, семінарах, що відбувалися у республіці. Як представника Кам'янець-Подільського ІНО, 24-30 серпня 1924 р. його залучили до I наукової конференції педвузів Поділля у Вінниці, був делегатом III Всеукраїнської педагогічної конференції (1-8 жовтня 1924 р.), підвищував свій фаховий рівень на курсах-семінарах для викладачів педагогічних дисциплін у Харкові (15-29 серпня 1925 р.)¹⁴. У грудні 1927 р. – січні 1928 р. взяв участь від Кам'янець-Подільського ІНО у роботі I Всеросійського педагогічного з'їзду, що відбувся у Москві, а у 1929 р. тривалий час перебував у науковому відрядженні в Харкові, де збирав матеріали для своєї майбутньої наукової праці¹⁵.

1925 року в житті молодого 35-річного вишівського педагога сталися зміни в особистому житті - він одружується з дочкою радянського військовослужбовця, вчителькою Кам'янець-Подільської трудшколи Євгенією Гуцул. Хоча дружина була молодшою від Михайла на 15 років, це не завадило їм створити міцну, люблячу сім'ю. Проживали Євгенія та Михайло Курневичі за адресою вул. Семінарська, 9 (сьогодні вул. Героїв Небесної Сотні). Наступного року у них народився син Володимир¹⁶.

Сталися позитивні зрушення і в його кар'єрі. Постановою Центральної штатної комісії НКО УСРР від 26 лютого 1926 р. Михайла Курневича затвердили на посаді в.о. професора II категорії. Зважаючи на посадове становище та можливість налагодити міжнародні наукові зв'язки, вже 26 квітня 1926 р. він відреагував на запрошення італійських

¹³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр. 1166, арк. 35зв.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 34.

¹⁵ Нестеренко В.А., Совецька Т.Г. Михайло Васильович Курневич... С. 210.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 5966, арк. 33.

вчених, адресоване викладачам ІНО, взяти участь у роботі V Міжнародної конференції «Дедукційна мораль», яка мала відбутися в Римі¹⁷. Однак, харківські високопосадовці не рекомендували українському вченому робити заявку на цей форум та листуватися з його організаційним комітетом. Через політичні причини М.В. Курневичу не вдалося зав'язати контакти із закордонною науковою елітою, до чого він, безперечно, прагнув.

Завдяки організаційним здібностям та високій педагогічній активності у травні 1926 р. його обрали деканом робітничого факультету при ІНО, а ще зареєстрували у Всеукраїнському комітеті сприяння вченим (ВУКСВ) по 1 категорії¹⁸, що дозволяло отримувати юридичну та інколи матеріальну підтримку. Осередок ВУКСВ у Кам'янці-Подільському запрацював ще 1921 року. Головне завдання цього органу полягало в підтримці мінімального рівня життя вчених в умовах гострої нестачі матеріальних ресурсів, посиленої голодом 1921-1923 рр. Комітет проводив облік вчених і діячів культури, які потребували допомоги, по можливості забезпечував їх продуктами харчування, одягом, взуттям, ліками тощо.

М.В. Курневич займався активною громадською роботою. Двічі читав відкриті лекції (грудень 1919 р. та січень 1923 р.) з соціології виховання на політико-педагогічних курсах для волосних інспекторів. З 1921 р. керував розробкою навчальних програм для окружних учительських курсів Кам'янецьчини в галузі культурно-просвітницької роботи, займався питаннями створення таборів для юних піонерів. Взяв активну участь у створенні окружної спілки «Робос» на Кам'янецьчині та був членом її правління, відповідав за розповсюдження літератури у сільській місцевості. В ІНО також був членом профсекції

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 857, арк. 29.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 34.

«Робос» (членський квиток № 66756)¹⁹. Окрім того, працював секретарем міської «Секції наукових робітників» та головою Будинку робітників освіти (БРО), що розміщувався в центрі міста. Тут він часто виступав з доповідями про методи викладання та систему радянської освіти. Крім того, в ІНО керував студентським педагогічним гуртком²⁰.

7 вересня 1926 р. правління Кам'янець-Подільського ІНО ухвалило постанову про видання періодичного друкованого органу «Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти». До затверджені редакційної колегії, поряд із В.О. Гериновичем, Ф.А. Кондрацьким та І.А. Любарським, увійшов і М.В. Курневич^{21; 22; 23}. Окрім редагування текстів та організацію друку збірників, Михайло Васильович з першого випуску став активним дописувачем до новоствореного видання.

Аналізуючи науковий доробок вченого, варто відмітити, що основну увагу він приділив педагогіці та суміжним з нею наукам. Зокрема, ним було підготовлено монографію «Психологічні погляди Т. Рібо». Частина цієї праці опублікували в наукових «Записках Кам'янець-Подільського ІНО» за 1927 р.²⁴. За його авторства вийшли друком такі статті: «До питання про систему педпрактики на

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 32.

²⁰ Нестеренко В.А., Совецька Т.Г. Михайло Васильович Курневич... С. 209-210.

²¹ Курневич М.В. До питання про систему педпрактики на факультеті соцвиху ІНО // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець на Поділлі, 1926. Т. 1. С. 1-17.

²² Курневич М.В. З приводу конференції Педвузів Поділля // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець на Поділлі, 1926. Т. 1. С. 9-18.

²³ Курневич М.В. Психологічні погляди Т. Рібо // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець на Поділлі, 1927. Т. 2. С. 1-50.

²⁴ Там само.

факультеті соцвиху ІНО»²⁵, «З приводу конференції Педвузів Поділля»²⁶, «Матеріали до історії революційного руху серед шкільної молоді Поділля у 80-ті роки ХІХ ст.», «Сучасні напрямки в науці про поведінку людини», «До питання про природу педагогічного процесу (аналогія сучасних визначень педпроцесу)»²⁷, «Рішуче засудити контрреволюціонерів»²⁸, «Кам'янецька секція СНР за чотири роки її існування (жовтень 1923 – жовтень 1927 рр.)»^{29; 30} та інші. Щоправда, понад 20 рукописних праць вченого залишилися неопублікованими.

Починаючи з 1930 р., діяльність М.В. Курневича негативно оцінюється керівництвом інституту та партійною верхівкою. У листуванні керівництва ІНО з НКО УСРР йому була дана така характеристика: «Курневич викладає історію педологічних теорій й педагогіку. Політичного обличчя не має, не вповні кваліфікований, не задовольняє селянство...»^{31; 32}. У чому полягає низька кваліфікація вченого і чим він не влаштував сільських жителів, ректор Ф.А. Кондрацький не конкретизував. Попри такі звинувачення, М.М. Курневич залишався у штаті вишу, продовжував педагогічну діяльність на попередніх посадах. З 1930 р., після реорганізації ІНО в інститут соціального виховання, він завідував навчальною частиною вишу, одночасно залишаючись керівником кафедри педагогіки³³.

²⁵ Курневич М.В. До питання про систему педпрактики... С. 1-17.

²⁶ Курневич М.В. З приводу конференції Педвузів Поділля... С. 9-28.

²⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 34.

²⁸ Курневич М.В. Рішуче засудити контрреволюціонерів. Студент прикордоння. 1929. 29 листопада. Ч. 2(9). С.1.

²⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 979, арк. 5.

³⁰ Нестеренко В.А., Совецька Т.Г. Михайло Васильович Курневич... С. 210.

³¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 4, спр. 27, арк. 3.

³² Нестеренко В.А., Совецька Т.Г. Михайло Васильович Курневич... С. 211.

³³ Там само.

Незважаючи на те, що вчений був на обліку у ВУКСВ, станом на 1930 р. його матеріальний стан був незадовільний. За спогадами студентів, М.В. Курневич зимував у туфлях, а коли в холодну пору року приходив у гуртожиток викладати студентам лекції (аудиторії вишу не обігрівалися), то не відмовлявся від пропозиції майбутніх педагогів на короткий час взутися в єдині валянки, що були у кімнаті³⁴; ³⁵; ³⁶. Такі складні умови життя позначились на здоров'ї вченого. У вересні 1930 р. він потрапив до лікарні з діагнозом «грип» і провів на лікарняному ліжку цілий місяць³⁷.

Однак, найнебезпечнішим для нього і його колег був маховик політичних репресій, що запрацював наприкінці 1932 р. Арештовували колишніх працівників ІНО/ІСВ, СГІ, яким інкримінували діяльність, спрямовану на повалення радянської влади і реставрацію націоналістичних порядків. До числа заарештованих потрапив і професор М.В. Курневич. 2 лютого 1933 р. працівники прикордонного відділу ДПУ Кам'янець-Подільського на чолі із Заславським провели обшук у будинку, де мешкала сім'я вченого. Серед особистих речей було знайдено дві медалі та фотокартку батька вченого³⁸. Хоча першопричиною обшуку стали відповіді на запитання слідчого (16 і 20 грудня 1932 р.) колишнього ректора ІНО В.О. Гериновича про науково-педагогічну діяльність М.В. Курневича, політичних підстав для арешту не було³⁹. Та й обшук не дав жодних

³⁴ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2003. С. 71.

³⁵ Завальнюк О.М., Прокопчук В.С., Гавришук А.П. Кам'янець-Подільський державний учительський інститут у роки Великої Вітчизняної війни. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. С. 162.

³⁶ Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти... С. 604.

³⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 200, арк. 53.

³⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 5966, арк. 3.

³⁹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 5966, арк. 22-23.

компрометуючих матеріалів. Тоді слідчі витягнули із забуття факти про участь вченого в автокефальному конфесійному русі початку 1920-х рр. Хоча вчений був цілком лояльний до радянської влади, не допускав жодних критичних суджень на її адресу, його разом із А.В. Розенкранцом, С.А. Плужком, В.П. Храчевичем та М.В. Герашенком звинуватили в антирадянській діяльності⁴⁰.

Слідство тривало майже рік. Під час виснажливих допитів, які відбувалися щомісяця, вчений пояснював своє ставлення до організованих ректором В.О. Гериновичем колективних «вечорів». На вечерю запрошувалися усі професори вишу разом із дружинами, щоб сприяти згуртуванню колективу, обговорити різні конфліктні ситуації та примирити викладачів⁴¹.

Під час одного з допитів, який провели 15 березня із застосуванням фізичного насилля, вчений змушений був визнати себе з 1921 р. учасником контрреволюційної Української військової організації, за завданням якої взяв участь у розгортанні в регіоні автокефального церковного руху⁴². Він навіть назвав головний лозунг, висунутий антирадянською групою – «за незалежність України!», видав своїх «спільників» – В.О. Гериновича, І.А. Любарського, Н.Т. Гаморака, О.С. Мельника та інших⁴³. Застосування грубої фізичної сили до М.В. Курневича підтверджують його нові зізнання, зроблені під час допиту 22 березня: свою контрреволюційну діяльність проти диктатури пролетаріату розпочав раніше - у 1919 р.⁴⁴. Упродовж наступних 4 місяців слідчі допитували викладачів А.В. Розенкарнца, В.О. Гериновича та М.Е. Савченка, щоб добитися свідчень про

⁴⁰ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 5966, арк. 192.

⁴¹ Там само, арк. 5зв.-6.

⁴² Там само, арк. 9, 386.

⁴³ Там само, арк. 10.

⁴⁴ Там само, арк. 13.

шкідництво М.В. Курневича у педагогічній роботі⁴⁵. В підсумку винесли рішення про продовження утримання його під вартою до закінчення слідства у справах В.П. Храневича, А.В. Розенкранца, М.Т. Геращенко та ін.⁴⁶.

19 листопада 1933 р. обвинувачувальним висновком Трійки при колегії ДПУ УСРР у справі М.В. Курневича, № 1299 стало засудження М.В.Курневича за статтею 54, п.п. 11 КК РСФРР в антирадянській діяльності на 5 років концтаборів⁴⁷. На жаль, подальша доля вченого-педагога нам не відома. Встановлено лише, що 23 листопада 1957 р. управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР по Хмельницькій області М.В. Курневича та інших 10 обвинувачених не було реабілітовано, а справу було спрямовано для розгляду прокуратурою УРСР та винесенням ними остаточного рішення⁴⁸. Згодом, 19 березня 1958 р. справу розглянув зампрокурора УРСР, державний радник юстиції І. Ардерихін. Судовим висновком вченого та інших представників професорсько-викладацького складу кам'янець-подільських вишів було реабілітовано⁴⁹.

Насамкінець зазначимо: український вчений-педагог М.В. Курневич залишив значний слід у розвитку вищої освіти на Поділлі, виявляючи чималу викладацьку, наукову і громадську активність, професійно працюючи над підготовкою кадрів радянських педагогів. Працюючи у двох вишах Кам'янця-Подільського, забезпечував викладання студентам низки педагогічних дисциплін, був членом науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля, учасником низки наукових конференцій. Однак, потужну освітню та наукову роботу, активну участь у громадському

⁴⁵ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 5966, арк. 26.

⁴⁶ Там само, арк. 35.

⁴⁷ Там само, арк. 191-192.

⁴⁸ Там само, арк. 385-394.

⁴⁹ Там само, арк. 427-431.

житті М.В. Курневича не було належно оцінено більшовицькою владою. Незважаючи на прихильне ставлення до неї, його було незаконно репресовано та засуджено до покарання у концтаборах. Трагічна доля самовідданого і талановитого науково-педагогічного працівника стала ще одним звинуваченням комуністичному режиму, який нищив кадри української інтелігенції.

3.10. ЛИСЕНКО ФЕДІР ОСТАПОВИЧ

В інтелектуальному середовищі Поділля початку ХХ ст. видне місце посів геолог, дослідник та вчений Федір Остапович Лисенко.

Він народився 7 червня 1887 р. у м. Бердянську Таврійської губернії. У 1906 р. закінчив класичну міську гімназію із золотою медаллю і вступив до Санкт-Петербурзького інституту, на фізико-математичний факультет. Через участь у студентських заворушеннях змушений був залишити північну столицю і виїхати до Томська. З 1907 р. став студентом Томського технологічного інституту, де на гірничому факультеті оволодівав спеціальністю геолог-розвідувальник. Виш закінчив із золотою медаллю у 1913 р. (за іншими даними, у 1911 р.^{1;2}). У Томську за сумісництвом працював відповідальним керівником з обробки золотоносного шару та завідувачем золото-промивальної

¹ Бондарук Л. Він відкрив нафту на Сході України, а його розстріляли // Біла хата: інтернет газета [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://bilahata.net/vin-vidkryv-naftu-na-shodi-ukrajiny-a-joho-rozstrilyaly/>.

² Бондарук Л. Розстріляний за українську нафту Федір Лисенко // Європейська Україна. 2017. 10 червня. [Електронний варіант]. – Режим доступу: https://eukraina.com/news/rozstriljanij_za_ukrajinsku_naftu_fedir_lisenko/2017-06-10-23759.

машини Верхньо-Амурського товариства в Амурській області³.

Для проведення експертизи золотих промислів у с. Кваркено Орського повіту Уральської області, товариство «Антонов і Вишневський» в 1913 р. затребувало фахівців із Томського технологічного інституту. У поле зору потрапив Федір Лисенко, якому доручили пройти геологічну практику під керівництвом професорів П.П. Гудкова та М.А. Усова. Зібраний петрографічний матеріал він використав у дипломній роботі, яку успішно захистив того ж року.

3 травня 1913 р. брав участь в геологічних дослідженнях Зайсанського повіту Семипалатинської області від товариства «Д'єло Н.Н. Лемана», які проводилися під керівництвом тих же професорів⁴. Після закінчення роботи з дослідями, за якісний та фаховий підхід Ф.О. Лисенку було запропоновано посаду помічника управляючого названого товариства та керівника детальних розвідок золотих та мідних руд^{5; 6}.

У грудні 1913 – січні 1914 рр. разом із асистентом Петроградського гірничого інституту М.А. Шадлуном розвідували поклади нафти у Маральдинській волості Павлоградського повіту Семипалатинської області. Однак, продовжити роботу у товаристві Ф.О. Лисенку не судилося. У зв'язку зі смертю Миколи Лемана в травні 1914 р. його спадкоємці відмовилися продовжувати родинну справу. Зважаючи на високу компетентність Федора Остаповича, англійське товариство «Російсько-Азіатська кооперація»

³ Державний архів Хмельницької області (ДАХМО), ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 8.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 4336, арк. 2.

⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 8.

⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4336, арк. 2.

доручило йому керувати розвідувальними досліддами в Салаїрських цинко-олов'яних рудниках⁷.

З початком Першої світової війни Ф.О. Лисенко змушений був призупинити дослідди і роботу у Салаїрі, а отримані зразки проб надіслав до петрографічного кабінету Томського технологічного інституту. Таким чином, життя молодого вченого навіть після отримання диплома не поривалося з alma mater, хоча до роботи у ній керівництво не запрошувало⁸.

За розпорядженням керівництва англійської гірничої компанії, 1 жовтня 1914 р. розпочав роботу на Рідерських рудниках Барнаульського повіту, які належали Томському інституту і орендувалися товариством на період дослідження. Саме тут Федору Остаповичу, зважаючи на його високі професійні якості, доручили взятися за спорудження фабрики цинко-олов'яних та цинко-свинцевих руд за планом лондонських архітекторів. Доручену роботу вдалося завершити у тримісячний термін. У 1915-1916 рр. керував роботою цієї фабрики⁹.

На початку 1917 р. переїхав в Україну. Тут керував другою групою розвідок ртутних рудників, організованих товариством «Ртутна та вугільна справа А. Ауэрбаха» (оригінальна назва «Ртутное и углевое дѣло А. Ауэрбаха») біля ст. Микитівка на Катеринославщині¹⁰. Дбав про збагачення батьківщини. Упродовж 1917-1919 рр., за дорученням українських урядів, досліджував соляні копальні поблизу Бахмута і Слов'янська на Донеччині, кілька разів виїжджав на ст. Волочиськ на Волині, де вирішував проблему постачання нафти з Карпат, а водночас вивчав карпатські соляні поклади. Крім того, як член соціал-

⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 8.

⁸ Там само.

⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4336, арк. 2.

¹⁰ Там само.

демократичної партії, співпрацював з Українською Центральною Радою, а згодом і Директорією УНР¹¹. З березня 1919 р. його запросили на посаду віце-директора департаменту палива і металів Міністерства народного господарства¹². У червні разом із урядом УНР і працівниками різних міністерств прибув до Кам'янця-Подільського, де до кінця 1919 р. продовжив роботу на попередній міністерській посаді. Утім через невтішні воєнно-політичні події і припинення діяльності державного центру УНР у Кам'янці-Подільському залишився без роботи.

У січні 1920 р. Ф.О. Лисенка прийняли на посаду вчителя геології у Кам'янець -Подільській середній технічній школі¹³, з дорученням викладати усього-на-всього одну дисципліну – «Технологію води і палива» (інші, споріднені предмети, були закріплені за постійними членами педагогічного колективу)¹⁴. Для покращення свого матеріального становища погодився на посаду асистента кафедри геології Кам'янець-Подільського державного українського університету, і у вересні того ж року був прийнятий в штат фізико-математичного факультету. Після встановлення радянської влади в середині листопада 1920 р. продовжив працювати в університеті. Коли ж у наступному році цей виш було реорганізовано, Федір Осипович став позаштатним працівником ІНО¹⁵. Викладав курс загальної геології, на пропозицію місцевих господарських органів сприяв відбудовним роботам у промисловості, зокрема разом зі студентами обстежував у мікрорегіоні зруйновані

¹¹ Бондарук Л. Розстріляний за українську нафту Федір Лисенко...

¹² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: документи і матеріали. В 2-х томах / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. С. 76.

¹³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4336, арк. 2.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 8.

¹⁵ Там само, спр. 407, арк. 8.

цукроварні, млини, фосфоритні копальні і подавав владним структурам відповідні експертні висновки. Крім того, досліджував різні види будівельних матеріалів, на які був великий попит, поклади жорнового каміння та мінеральних добрив на території Кам'янецьчини¹⁶.

Брав активну участь в роботі науково-дослідної кафедри історії та природи Поділля. Восени 1922 р. асистента Ф.О.Лисенка прийняли до складу секції сільського господарства, де він посів посаду наукового співробітника підсекції геології. Проводив досліді родовищ жорнового каміння, гіпсу, вапняку у повіті. Для полегшення досліджень корисних копалин у цьому мікрорегіоні, за сприяння НДК долучився до утворення Гірпромоб'єднання та Держкомбінату, де посів посади директора та віце-директора відповідно¹⁷.

Вчений вів активне громадське життя. Зокрема, з 1921 р. вступив до профспілкової секції «Робос», осередок якої з'явився в ІНО¹⁸. Інколи виступав з публічними лекціями на різні теми під час розвідок та дослідів в населених пунктах Кам'янецького повіту. Через відсутність достатньої кількості академічних годин, які відповідали його фаху, а також наукового ступеня та вченого звання, не міг успішно конкурувати з науковцями за місце у штаті вишу, а тому після двох років викладацької роботи почав розглядати варіанти зміни місця проживання і роботи¹⁹.

Восени 1923 р. 35-річний викладач переїздить до Києва²⁰. Ще не знайшовши посади, потрапив у поле зору ЧК, яке його вперше заарештувало за підозрою в антирадянській діяльності. Після місячного утримання у буцегарні вийшов

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1,- спр. 39, арк. 8зв.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4336, арк. 2зв.

¹⁸ Там само, арк. 1.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 407, арк. 8.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4336, арк. 2зв.

на свободу, оскільки достатніх доказів проти нього не знайшлося. З 1926 р. на запрошення директора Українського науково-дослідного Геологічного інституту академіка П.А. Тутковського, Ф.О. Лисенко приступив до роботи на посаді старшого наукового співробітника, потім завідуючого відділом нерудних копалин, отримавши у 1934 р. вчене звання професора²¹. Він займався вивченням силікатів та фосфатів Поділля, але головний акцент досліджень стосувався корисних копалин на Роменщині. За сумісництвом Федір Остапович керував секцією гірничо-геологічної термінології Інституту наукової української мови ВУАН та викладав курс пластичних матеріалів у Київському художньому інституті та на Вищих інженерних курсах Українського науково-дослідного геолого-розвідувального інституту²².

У 1928 р. Ф.О. Лисенко очолив експедицію з пошуків корисних копалин на горі Золотуха, що поблизу с. Оксютинці (сьогодні це межі с. Пустовійтівка Роменського району Сумської області). Саме під його керівництвом виявили поклади гіпсу, мергелю, глинистих сланців, кам'яної і калійної солей, діабазів і нафти. У 1932 році була забурена свердловина №1, результати роботи якої сприяли зародженню думки – нафтогазоносності²³.

1934 року Федір Остапович зі своїми звітами про дослідження їздив на консультацію до провідних фахівців у Москву, а потім в Солікамськ, де вивчав калієносність місцевого розрізу і зіставляв його з даними по Роменській смердловині. Всі дані свідчили про наявність покладів нафти, доводячи нафтогазоносність Дніпровсько-Донецької западини²⁴. З цими висновками Ф.О. Лисенко домігся

²¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4336, арк. 1.

²² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 8.

²³ Бондарук Л. Розстріляний за українську нафту Федір Лисенко...

²⁴ Макаренко Д.Є., Созанський В.І. Життєвий шлях професора Ф.О. Лисенка // Геологічний журнал. Київ, 1992. № 2. С. 54-55.

прийому в наркома важкої промисловості СРСР Серго Орджонікідзе, який дав команду про поновлення пошукових робіт і виділення додаткових коштів на потужніші бурильні установки²⁵.

Після завершення проходки свердловини "1-Ромни", Ф.О. Лисенко запропонував буріння свердловини № 2 для з'ясування перспектив калієносності розрізу Роменської структури. Свердловина була забурена 22 квітня 1936 р., але при досягненні глибини 300,96 м вона потрапила в складну аварію і була ліквідована. Свердловина не зустріла калійних солей, але виявила значні нафтові прояви²⁶.

Результати досліджень Роменської площі публікувалися Ф.О. Лисенком у наукових виданнях^{27; 28}. Також у співавторстві з М. Ключніковим він видав 1936 року в Києві працю «Материалы к изучению глин и каолинов УССР как огнеупорного сырья»²⁹. У ній автори дали детальні характеристики 90-ам родовищам каолінів і вогнетривких глин України, висвітлили їхній хімічний склад, технологічні

²⁵ Бондарук Л. Він відкрив нафту на Сході України, а його розстріляли...

²⁶ Сологуб В. Лисенко Федір Остапович (1887 – 1938), геолог, доктор геологічних наук, професор, відкрив у 1937 році вперше в Радянській Україні поклади нафти, репресований, працював у Ромнах // Електронна бібліотека [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://romny-bibl.edukit.sumy.ua/Files/downloadcenter/%D0%9B%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%80%20%D0%9E%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.pdf>.

²⁷ Лисенко Ф.О. Родовище гіпсу та глинистого мергелю на Роменщині // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1929. Т. 3. С. 1-18.

²⁸ Лисенко Ф.О. Комплексне дослідження Роменських гіпсовмісних глинястих мергелів // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1933. Т. 5. Вип. 1. С. 1-13.

²⁹ Макаренко Д.С. Лисенко Федір Остапович // Енциклопедія сучасної України [Електронний варіант]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=54906.

якості та запаси за категоріями А, В і С³⁰. Крім того, авторству Федора Остаповича належить понад десяток праць, а саме: «Сіль на Україні (в межах Наддніпрянщини)»³¹, «Геологічні дослідження кременю на Кам'янецьчині»³², «Геологічні умови уложення покладу українського силексу та його значення для керамічної промисловості»³³, «Літографське каміння з Поділля»³⁴, «Рекогносцироване дослідження девонських аркозових пісковиків як динасової сировини»³⁵ тощо.

Хворого професора Ф.О. Лисенка заарештували вночі 22 травня 1937 р. Опечатали його бібліотеку, вилучили наукові праці та розробки по Роменській площі, а також особисте листування. Вироком від 3 вересня 1937 р. його засудили до найвищої міри покарання – розстрілу (згідно свідництва про смерть, що зберігається в Роменському краєзнавчому музеї, страта відбулася 26 серпня 1937 р., тобто ще до оголошення вироку в суді). Лише 28 листопада 1956 р. вченого було реабілітовано³⁶.

Репресували й дружину – талановиту лікарку Марію Дорофіївну Михайлевич. Її вислали на 8 років у концтабори, де вона успішно лікувала, зокрема табірне начальство,

³⁰ Сологуб В. Лисенко Федір Остапович (1887 – 1938)...

³¹ Лисенко Ф.О. Сіль на Україні (в межах Наддніпрянщини). Кам'янець-Подільський, 1920. 26 с.

³² Лисенко Ф.О. Геологічні дослідження кременю на Кам'янецьчині // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1928. Т. 2. С. 1-15.

³³ Лисенко Ф.О. Геологічні умови уложення покладу українського силексу та його значення для керамічної промисловості // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1928. Т. 3. С. 1-9.

³⁴ Лисенко Ф.О. Літографське каміння з Поділля // Труды Українського науково-дослідного геологічного інституту. Житомир, 1930. Т. 4. С. 1-18.

³⁵ Лисенко Ф.О. Рекогносцироване дослідження девонських аркозових пісковиків як динасової сировини // Корисні копалини України. Київ, 1934. С. 36-47.

³⁶ Созанський В.І. Феномен Лисенка // Геолог України. Київ, 2004. № 2(6). С. 73-74.

партійних діячів, за що була нагороджена орденом Червоного Прапора. Син Євген залишався на вихованні дідуся³⁷.

На жаль, ім'я видатного українського геолога Ф.О. Лисенка багато десятиріч було під забороною та у забутті. Його авторські праці сталіністи вилучили з бібліотек і знищили, а колег-фахівців вислали з України або звільнили з роботи. Знищили і рукопис монографії про нафтогазоносність в Україні, а матеріали наукових досліджень та відкриття нафти приписали професору Московського геологорозвідувального інституту, академіку АН СРСР М. Шатському³⁸.

Утім історична справедливість щодо Федора Осиповича всеж-таки відбулася. У 2000 р. у Великобританії відомий український вчений в галузі нафтогазової промисловості Василь Созанський на 62-й конференції Європейської асоціації геовчених та інженерів у Глазго присвятив йому свою доповідь, яка доводила, що нафту і газ на Сході України відкрив саме український вчений Ф.О. Лисенко³⁹. А 7 червня 2017 р. вперше у незалежній Україні на державному рівні відзначалась пам'ятна дата – 130 років від дня народження Ф.О. Лисенка (1887-1937)⁴⁰. Так його славне ім'я повернулося на Батьківщину.

Як бачимо, талановитий український геолог, вчений та державний діяч Ф.О. Лисенко, який пішов з життя у 50-річному віці через нищівні сталінські репресії, залишив яскравий фаховий слід в геологічній практиці і науковому

³⁷ Бондарук Л. Розстріляний за українську нафту Федір Лисенко...

³⁸ Українська радянська енциклопедія. 2-е вид: (в 12-ти т.) Т.12: Фітогормони — Б / Гол. ред.: Микола Бажан. Київ: Головна редакція УРЕ, 1985. С. 367.

³⁹ Созанський В.І. Феномен Лисенка... С. 69-75.

⁴⁰ Постанова Верховної Ради України від 22 грудня 2016 року № 1807-VIII «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році [Електронний варіант]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-19>.

житті України. До вершин наукового визнання він пройшов, зокрема, через кам'янець-подільський період своєї біографії, значне місце в якому посіла його викладацька робота в інституті народної освіти. Спілкуючись з колегами і студентами, він розвинув свої науково-педагогічні, дослідницькі і громадські якості, працював над дисертацією, набував досвіду роботи у науковому колективі. Вніс чималий внесок у вивчення і використання місцевих природних ресурсів, відбудову різних промислових об'єктів в ході проведення нової економічної політики. Прислужився справі підготовки педагогічних кадрів, хоч його освітня діяльність була невеликою.

3.11. ЛЮБАРСЬКИЙ ІВАН АНТОНОВИЧ

Серед відомих українських вчених, що працювали у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, виділяється постать філолога Івана Антоновича Любарського.

Він народився 15 жовтня 1893 року у с. Слобода Сенькова Куп'янського повіту Харківської губернії. Отримав середню освіту у м. Харкові, а у 1914 році вступив до Київської Духовної Академії. Обрав для себе спеціалізацію давньогрецької мови¹.

У 1917 році І.А. Любарський був обраний професорським стипендіатом для підготовки до викладання при кафедрі грецької мови, а також розробляв навчальні плани із свого фаху. По закінченні стипендіальних занять отримав ступінь «магістра». За рекомендацією професорського складу кафедри грецької мови Київської

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 32.

Духовної Академії Іван Антонович взяв участь у конкурсі на посаду приват-доцента кафедри².

У 1918-1919 рр. розпочались бурхливі події в Україні, у зв'язку із падінням Гетьманського уряду та приходом Директорії УНР. Тому молодого і талановитого філолога педколектив Духовної Академії намагався влаштувати у більш спокійніші умови роботи із гарною перспективою та академічним зростанням. Так, у вересні 1918 року до ректора Кам'янець-Подільського ДУУ було адресовано листа від авторитетних викладачів Київської Духовної Академії про прийняття на викладацьку роботу їх магістранта-випускника І.А. Любарського³. Однак, із затяжною процедурою про заснування богословського факультету при К-ПДУУ, затверджений в штат Іван Антонович був лише з 1 січня 1919 р. (20.11.1918 р. – прийнято закон П. Скоропадським про заснування факультету)⁴. Із подіями які відбувалися потрапити до Кам'янця-Подільського було важко, а тому І.А. Любарський, разом із іншими професорами які прямували до університету для викладання (П.В. Клименком, Д.І. Дорошенком, М.М. Васильківським, А.Е. Малиновським тощо) прибув лише 26 січня⁵.

У січні 1919 року він очолює 2-у кафедру античної філології Кам'янця-Подільського державного українського університету⁶. Очолити 1-у кафедри античної філології було доручено орд. професору В'ячеславу Івановичу Петру⁷. Деякий час працював на богословському факультеті, а 29 жовтня 1919 р. був затверджений на посаді приват-

² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 40.

³ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 249.

⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 3.

⁵ Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле. Мюнхен, 1969. С. 410.

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 34зв.

⁷ Там само, арк. 32.

доцента на кафедрі класичної філології історико-філологічного факультету⁸. Паралельно із викладацькою роботою займав адміністративну посаду. З серпня 1919 р. по вересень 1920 р. він працював секретарем історико-філологічного факультету університету⁹.

Упродовж листопада 1919-червня 1920 рр. він входив до комісії з питань перекладу богословських книг, що діяла при Міністерстві ісповідань Директорії УНР, а з 1920 р. – при богословському факультеті К-ПДУУ¹⁰. У ході такої роботи філологи перекладали тексти українською мовою, перевіряли їх та планували видати п'ятим томом «Записок Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Нажаль їм це не вдалося через прихід більшовиків на Поділля восени 1920 р. Таким чином, І.А. Любарський був активним учасником національно-культурного та релігійного руху в часи української революції 1917-1921 рр. Беручи участь у перекладі українською мовою текстів Святого Письма сприяв зміцненню та поширенню української православної церкви.

Із приходом радянської влади у Кам'янці-Подільському І.А. Любарський залишився на Поділлі, де наслідував приклад деяких колег, що виїхали закордон та продовжив науково-педагогічну діяльність у виші. Працював на двох факультетах Кам'янець-Подільського ІНО викладачем філологічних дисциплін. У місті проживав разом із дружиною, двома дітьми, рідною сестрою та матір'ю по вул. Дівоча, 2 (сьогодні – вул. Гегенмейстра)¹¹.

Перебуваючи на посаді приват-доцента кафедри мовознавства І.А. Любарський за навчальним планом

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 32.

⁹ Там само, арк. 15.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 1, спр. 30, арк. 1-81.

¹¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 39, 39зв.

1921/1922 н.р. читав такі лекції: «Історія грецької літератури»¹², «Латинська мова»¹³, «Латинський автор Тацит»¹⁴ та «Історію римського письма»¹⁵. На кожен дисципліну йому виділялося по 8 год. на місяць та лише латинська мова викладалася вченим 16 місячних годин. Лекції приват-доцента І.А. Любарського відвідувало 16-24 студенти в залежності від дисципліни¹⁶.

За авторства викладача І.А. Любарського було надруковано кілька праць, а саме: «О греческом чтении и произношении», «К вопросу о греческом словообразовании», підручник «Латинська мова (для студентів)». Створено більше 10 рукописів: «Граматика греческого языка», «Греко-славянские параллели», «Лекции по истории греческой литературы», «Понятие об истории греческой литературы» тощо¹⁷.

За окремими даними у 1923 році І.А. Любарського було звільнено з посади викладача кафедри через структурну реорганізацію ІНО - ліквідацію факультету профосвіти¹⁸. Однак, цього ж року він очолив Кам'янець-Подільський археологічний музей. Попереднього керівника Ю.Й. Сіцинського було звільнено за політичними та релігійними мотивами¹⁹.

Керівником музею пропрацював лише півроку та наприкінці 1923 р. поновився у штаті ІНО. У зв'язку із

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 87, 88.

¹³ Там само, арк. 88.

¹⁴ Там само, арк. 88.

¹⁵ Там само, арк. 28.

¹⁶ Там само, арк. 4, 88.

¹⁷ Там само, ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 32.

¹⁸ Нестеренко В.А. І.А. Любарський – визначний провідник політики «українізації» на Поділлі // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіом, 2011. Т. 17: Пам'яті академіка П.Т. Тронька С. 220.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф. 333, оп. 1, спр. 35, арк. 3.

звільненням та переїздом до столиці П.В. Клименка, Івану Антоновичу було доручено вести заняття з історії матеріальної культури²⁰. Крім того, до початку 1924 р. з ІНО звільнилися професори О.М. Ковалівська, С.С. Дложевський та К.О. Копержинський, а тому за І.А. Любарським було закріплено і їх предмети «Українська мова і література» та «Мовознавство»²¹. Він також почав проводити заняття з античної філології.

1 вересня 1924 р. Івана Любарського обирають деканом факультету соціального виховання. Отримавши керівну посаду його було рекомендовано на присвоєння вченого звання професор²². Офіційно професором був затверджений НКО УСРР 30 вересня 1925 р. № 38044. На посаді декана від пробував один рік та зміг розвинути наукову діяльність і організувати навчальний процес в ІНО. Усунення І.А. Любарського від адміністративної роботи дало йому більше можливості займатись викладацькою та науковою роботою²³.

Із створенням при Кам'янець-Подільському ІНО науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля професор І.А. Любарський став її дійсним членом, а з листопада 1925 р. – керівником секції культури²⁴. Однак, ще з липня 1923 р. був неофіційним керівником НДК, через від'їзд Є.Д. Сташевського та П.В. Клименка до Києва^{25; 26; 27}.

²⁰ Держархів Хмельницької обл.,-ф.р. 302, оп. 1, спр. 392, арк. 3.

²¹ Там само, спр. 615, арк. 13, 15, 18.

²² Там само, оп. 2, спр. 260, арк. 40.

²³ Там само, арк. 16.

²⁴ Там само, арк. 40.

²⁵ Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Сташевський // Зневажена Клію : зб. статей. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 251.

²⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 3.

²⁷ Там само, спр. 606, арк. 33.

Офіційно на посаді керівника НДК був затверджений Укрголовпрофосом НКО УСРР з 1 січня 1925 р. № 44453²⁸.

Упродовж 1925-1927 рр. Іван Антонович був керівником НДК²⁹. Робота двох секції здійснювалась у підсекціях: 1. «Культури» (керівник – І.А. Любарський): мови, літератури, історії та археології, педагогіки/виховання; «Сільського господарства» (керівник – В.О. Геринович) - загальної економіки, біології, зоології, геології³⁰. І.А. Любарський також керував підсекцією мови, яка безпосередньо досліджувала мовлення українців Поділля, фонетичну систему подільських говірок, їхні лексичні, морфологічні особливості. Молодий наставник Іван Антонович був завзятим дослідником, який використовуючи чималий досвід попередників організовував на достатньому професійному рівні роботу НДК.

На базі ІНО діяв ще один науковий осередок, а саме наукове при УАН товариство, але участі в ньому Іван Антонович з невідомих причин не брав. Хоча завдяки активній науковій роботі вченого видавав наукову продукцію, як окремими працями, так і статтями у науковому збірнику ВУАН, «Записках Кам'янець-Подільського інституту народної освіти», проблематика яких охоплювала різноманітні питання української літератури. У 1929 р. опублікувався в «Записках Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри»^{31; 32}.

²⁸ Там само, спр. 953, арк. 4.

²⁹ Там само, оп. 2, спр. 260, арк. 40.

³⁰ Там само, оп. 1, спр. 953, арк. 4-4зв.

³¹ Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри / редкомісія: проф. Кондрацький Ф.А., голова [та ін.]; НКО УСРР, Упр.наук.установими. Кам'янець-Подільський: Держвидав України, 1929. Т. 1. 187 с.

³² Любарський І.А. Іван Манжура та його язык // Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри. Кам'янець-Подільський, 1929. Т. 1. С. 171-186.

Брав участь і в громадській роботі ІНО. З 1921 р. був членом профсекції «Робос» (членський білет № 66759)³³. В серпні 1928 р. І.А. Любарський увійшов до складу спеціальної комісії ІНО, яка перевіряла грамотність членів «Робосу»³⁴. Він разом з іншими викладачами ІНО розробляв програми, плани для курсів з українізації, підбирав тексти творів, переказів для іспитів з українознавства для службовців державних та адміністративних закладів тощо. Тому, як вважає історик В.А. Нестеренко І.А. Любарського можна вважати одним із центральних діячів політики “українізації” на Кам’яниччині.

Іван Антонович був талановитим філологом що знав 14 іноземних мов (7 володів досконало)³⁵. Не випадково, що саме його було делеговано до Москви на I з’їзд Всесоюзної асоціації робітників науки і техніки для сприяння соціалістичного будівництва та до Харкова на I з’їзд української філії цієї організації, що підтримувала політику КП(б)У³⁶. Його діяльність позитивно оцінювалась керівництвом ІНО, яке у своїй характеристиці на викладачів інституту, що була направлена до Наркомату освіти УСРР на початку 1929 р., відмітило його як «активного учасника радянського життя...»³⁷.

У 1930 році його запрошують до Києва на роботу у науково-дослідний інститут мовознавства ВУАН³⁸. Робота у Києві не була до вподоби вченому та навіть у приватному листі до професора В.А. Бернадського він писав про намір повернутися до Кам’янца-Подільського³⁹. Однак, ще з кінця 1929 р. органи влади УСРР, виконуючи накази та вказівки

³³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 39.

³⁴ Нестеренко В.А. І.А. Любарський... С. 211.

³⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 260, арк. 32.

³⁶ Нестеренко В.А. І.А. Любарський... С. 224.

³⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 4, спр. 37, арк. 4.

³⁸ Там само, оп. 2, спр. 260, арк. 39зв.

³⁹ Нестеренко В.А. І.А. Любарський... С. 225.

центрального керівництва розпочали хвилю арештів серед працівників освіти, науки, культури України.

У 1932 році на Поділлі шукали сліди контрреволюційної Української військової організації (УВО). Перевіряли викладачів ІНО/ІСВ, а тому більшість була заарештована. Серед обвинувачених був і професор І.А. Любарський, якому інкримінували керівництво УВО⁴⁰. Під час допиту слідчими ДПУ в грудні 1932 р. під тортурами І.А. Любарський визнав, що спільно із професором В.О. Гериновичем створили осередок націоналістичної організації у Кам'янці-Подільському. Дана організація поставила своєю метою повалення радянської влади та відновлення незалежної Української Народної республіки на чолі із академіком М.С. Грушевським. Основним засобом досягнення цілі було для кам'янецького осередку шпигунство на користь Польщі, та проведенням контрреволюційної націоналістичної роботи серед студентства. І.А. Любарський свідчив, що у 1930 р. припинив свою діяльність в організації, але при вступі до лав КП(б)У приховав свої попередні контрреволюційні зв'язки, хоч добре знав про “антирадянську” діяльність її членів⁴¹. На підставі “свідчень” заарештованих В.О. Гериновича, І.А. Любарського, Н.Т. Гаморака у лютому-березні 1933 р. було заарештовано багатьох викладачів та науковців Кам'янця-Подільського. Проти них відкрили кримінальну справу так званої Кам'янецької філії «Української Військової організації» (УВО)⁴².

20 вересня 1933 р. за статтю 54-11 КК УСРР професора І.А. Любарського було засуджено до трьох років висилки в Сибір. Відбувши покарання, він деякий час проживав у Вологодській області, а в листопаді 1937 р.

⁴⁰ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського... С. 251.

⁴¹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, спр. П-5966, т. 2, арк. 19.

⁴² Там само, арк. 19.

рішенням колегії НКВС СРСР і прокурора СРСР від 25 листопада засуджують до розстрілу, як особу що пропагує антирадянську політику^{43; 44}. Згодом справу було переглянуто та рішенням військової колегії Верховного суду СРСР від 8 вересня 1956 р. І.А. Любарського було реабілітовано⁴⁵.

Отож, працюючи в Кам'янець-Подільському ІНО упродовж десятиліття, в минулому представник українського національного відродження І.А.Любарський реалізовував себе у відмінних від попередніх умовах. Зміна державних пріоритетів в освіті позначилася на змісті його професійного життя. Науково-педагогічна, управлінська і громадська діяльність авторитетного професора сприяла росту авторитету вишу, забезпечувала підготовку якісних педагогічних кадрів. Київський період життя і праці вченого не приніс йому всеукраїнського визнання, натомість виявився трагічним.

⁴³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п (спр.) 5966, т. 2, арк. 401.

⁴⁴ Савчук В. Політичні переслідування наукової інтелігенції м.Кам'янець-Подільського у 1920–1930-х рр. // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. Харків, 2009. № 33. С. 382.

⁴⁵ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, спр. П-5966, т. 2, арк. 401.

3.12. МАЛИНОВСЬКИЙ АНДРІЙ ЕДУАРДОВИЧ

Одним із добре відомих членів професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського інституту народної освіти був фізик, математик Малиновський Андрій Едуардович.

Він народився 17 березня 1884 р. у м. Ржищеві на Київщині в сім'ї лікаря. Середню освіту здобув в Другій Київській гімназії. Упродовж 1905–1907 рр. стажувався в Німеччині у професорів Г. Квінке, Ф. Покельса (Гейдельберг університет) та В. Рентгена (Мюнхенський університет). У 1910 р. закінчив з відзнакою фізико-математичний факультет Київського університету, де був залишений на посаді лаборанта. Паралельно викладав фізику і математику у Сьомій київській гімназії¹.

3 березня 1912 р. стажувався у Німеччині (Тюбінгенському університеті) та Франції (у лабораторії Ф. Пашена та П. Ланжевена) досліджуючи спектральний аналіз. У 1915 р. повернувся в Україну та поновився в Київському університеті – став професорським стипендіатом, і членом Київського фізико-математичного товариства². У 1917 р. складає магістерські іспити при університеті та стає приват-доцент Київського українського народного університету.

А.Е. Малиновський у 1919 р. отримує підвищення. Його призначають на посаду екстраординарного професора нещодавно відкритого Кам'янець-Подільського українського державного університету³. Переїзд молодого вченого до

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 4646, арк. 8.

² Там само.

³ Там само, арк. 6.

міста організував ректор І.І. Огієнко⁴. Із подіями які відбувалися в країні потрапити на Поділля було важко, а тому Андрій Едуардович, разом із іншими професорами які прямували до університету для викладання (П.В. Клименком, Д.І. Дорошенком, М.М. Васильківським, І.А. Любарським тощо) прибув лише 26 січня⁵. 6 лютого він прочитав вступну лекцію та отримав право на навчально-наукову діяльність у виші⁶. Так, життя талановитого фізика та математика майже на п'ять років буде пов'язане із Кам'янцем-Подільським. Тут він познайомився з однією із сестер Дзюбинських – Зінаїдою Климентіївно, на якій і одружиться в 1920 р.⁷. Впродовж 1919-1920 рр. на базі ДУУ займався створенням та облаштуванням кафедри фізики і фізичної лабораторії, також став членом секції точних наук Наукового товариства при університеті⁸.

Тут зустрів події закінчення революції, приходу більшовиків та реорганізації університету в радянський педвиш у 1920-1921 рр. Він залишився на посаді професора при кафедрі фізики у реформованому Кам'янець-Подільському ІНО із навантаженням 10 тижневих годин. Із браком професійних кадрів працював також професором відповідної кафедри у сусідньому Сільськогосподарського інституті (тижневе навантаження 6 год.)⁹. Проживав із дружиною у місті по вул. Петроградській, 78 (сьогодні

⁴ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 255.

⁵ Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле. Мюнхен, 1969. С. 410.

⁶ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського... С. 256.

⁷ Савчук В.С. Династія гірничих інженерів данчичів: одна з гілок родового дерева (1849-2010) // Історія і культура Придніпров'я: Невідомі та маловідомі сторінки. Київ, 2011. Вип. 8. С. 99.

⁸ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського... С. 256.

⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4646, арк. 1зв, 2.

вул. Л. Українки), а сусідами його були колеги з ІНО П.Г. Клепатський, Я.І. Регула та М.О. Хитьков¹⁰.

Одразу із утворенням Кам'янець-Подільського ІНО виникло питання про оновлення адміністративного апарату. Навесні 1921 р. ректором ІНО став професор математики М.М. Хведорів. Його заступниками Науково-шкільна рада ІНО обрала А.Е. Малиновського (з наукової роботи) та Є.Д. Сташевського (з господарської роботи)¹¹.

У 1922 р. розпочалися заходи щодо організації кабінету та оновлення лабораторії фізики при кафедрі. Усю технічну роботу виконував асистент О.М. Ретанов, який проводив практичні заняття з фізики після вивчення лекційного курсу з цієї дисципліни, викладання якого забезпечував завідувач кафедри, професор А.Е. Малиновський¹². Вчений брав участь в громадському житті. Зокрема, з 1921 р. вступив до профспілкової секції «Робос», осередок якої з'явився в ІНО¹³.

У березні 1922 р. розпочалася підготовка до виборів нового ректора Кам'янець-Подільського ІНО (М.М. Хведорів склав повноваження). Політкомісаром ІНО П.В. Чалим було дозволено відкрите подання кандидатур на посаду керівника вишу, на що першим відгукнувся Є.Д. Сташевський¹⁴. Він рекомендував на цю відповідальну посаду відразу 6 осіб, серед яких був і А.Е. Малиновський. Саме йому він найбільше виявляв симпатію, у ньому бачив відповідального, енергійного та професіонала з погляду ведення адміністративної роботи. Однак, Андрій Едуардович не бажав бути керівником та у відповідь адресував лист політкомісару П.В. Чалому. А.Е. Малиновський обґрунто-

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 3, 4, 5.

¹¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 60, арк. 40.

¹² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 6453, арк. 1.

¹³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4646, арк. 1.

¹⁴ На Кам'яниччині // Червона правда. Кам'янець-Подільський, 1922. 17 березня. № 61 (161). С. 2.

вував свою позицію тим, що ректором вишу має бути авторитетний, найбільш підготовлений для такої роботи вчений, а саме відомий в Україні професор Є.Д. Сташевський¹⁵. В підсумку довелося обирати з 4 осіб – А.Е. Малиновського, І.Ю. Кулика, П.Г. Клепатського та С.Д. Сидоряка, а переможцем став останній з них. Щоправда, ненадовго. З 27 травня керівна посада перейшла до П.Г. Клепатського.

Із закриттям факультету професійної освіти у Кам'янець-Подільському ІНО зменшилося і академічне навантаження на дисципліни точних наук. Тому в 1924 р. професор А.Е. Малиновський погоджується на пропозицію відомого вченого хіміка та ректора Катеринославського гірничого інституту Л.В. Писаржевського очолити кафедру фізики у виші. Переїхавши до Катеринослава, також працював на посаді професора фізики у місцевому ІНО¹⁶.

Разом із сім'єю Малиновських до Катеринослава переїхала сестра дружини Зінаїди – Тетяна Дзюбинська. Їй вдалося стати студенткою Дніпропетровського медичного інституту, хоча це було досить важко, оскільки була непролетарського походження. І лише рішучість А.Е. Малиновського дозволила їй навчатися. Коли його запросили у медичний інститут читати лекції він поставив одну умову – зарахувати талановиту дівчини до цього вищого навчального закладу (згодом вона стане доктором медичних наук)¹⁷.

Будучи на Катеринославщині вчений-фізик став одним із організаторів Української асоціації фізиків, наприкінці 1920-х рр. – член президії Всесоюзної асоціації фізиків, 1929 р. – член редколегії журналу «Українські

¹⁵ До виборів ректора ІНО // Червона правда. 1922. 21 березня. № 63 (163). С. 1.

¹⁶ Савчук В.С. Династія гірничих інженерів... С. 99.

¹⁷ Там само.

фізичні записки» які виходили при Інституті фізики ВУАН, 1931 р. – взяв участь в утворенні Дніпропетровської філії Українського фізико-технічного інституту, а наступного року був організатором Дніпропетровського фізико-технічного інституту та обраний завідувачем відділом фізики горіння та вибухів у ньому . Започаткував в Україні новий напрямок досліджень – фізику горіння та вибухів. Вирішив ряд принципових питань електронної теорії провідності металів, вивчив умови спалахування газів, сумішей, розповсюдження полум'я, відкрив ефект впливу електричного поля на процеси горіння (відомий як «ефект Малиновського»)¹⁸. Його авторству належить майже два десятка опублікованих праць¹⁹, але основний свій час він спрямовував на досліди, роботу в лабораторії та викладанні.

Після арешту професора І.П. Бухініна у квітні 1937 р. і його вимушених свідчень проти А.Е. Малиновського, місцева влада розпочала заходи проти вченого-фізика²⁰. Влітку 1937 р. А.Е. Малиновський був заарештований за підозрою в контрреволюційній діяльності. Лейтенант держбезпеки 4 відділу НКВС у Дніпропетровській області Федоровський 13 червня 1937 р. видав постанову в якій вказувалося, що А.Е. Малиновський є активним учасником контрреволюційної фашистської організації професури України та мав зв'язки із закордонною антирадянською

¹⁸ Шевченко С. В. Малиновський Андрій Едуардович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. [Електронний ресурс]. Ркжим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=61215

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 4646, арк. 9.

²⁰ Архівна-слідча справа п.(спр.) 8009 Малиновського Андрія Едуардовича // Державний архів Дніпропетровської області. Фонд УСБУ в Дніпропетровській області, арк. 24 (Режим доступу: <https://fb.watch/4ZtjkPSOMy/>).

організацією якій надавав шпигунські дані. Тому було вирішено відкрити кримінальну справу та заарештувати вченого²¹.

14 червня було проведено перший обшук у будинку де мешкала сім'я Малиновських. У нього вилучили шкіряний пояс, окуляри, ключ, дві англійські шпильки та автоматичний олівець. Однак, 31 серпня було проведено обшук повторно. Було знайдено чотири паперові фунти стерлінги²². Вилучення проводив той самий слідчий який заарештовував та допитував А.Е. Малиновського. Такі дії дають нам підставу зробити висновок, що іноземна валюта була підкинута правоохоронцями, адже на той момент не мала достовірних свідчень проти професора щоб винести йому обвинувачення.

Вже 17 вересня на закритому судовому засіданні обвинувачувальним висновком Трійки колегії ДПУ УСРР по Дніпропетровську стало засудження Малиновського Андрія Едуардовича за ст. 54-10, 54-11 УК УСРР до розстрілу²³. Наступного дня це рішення було виконане²⁴. Дружину вченого було теж заарештовано як дружину зрадника. Її було засуджено на 8 років позбавлення волі і відправлено в Сибір. Згодом на звернення її мати Надії змилюватися над її невинною донькою, Зінаїді Малиновській було зменшено термін покарання до трьох років. Єдина донька Андрія та Зінаїди Малиновських залишилася на вихованні у бабусі в Кам'янці-Подільському²⁵.

²¹ Архівна-слідча справа п.(спр.) 8009 Малиновського Андрія Едуардовича // Державний архів Дніпропетровської області. Фонд УСБУ в Дніпропетровській області, арк. 1-3 (Режим доступу: <https://fb.watch/4ZtjkPS0My/>).

²² Там само, арк. 95-100 (Режим доступу: <https://fb.watch/4ZtjkPS0My/>).

²³ Там само, арк. 62, 63 (Режим доступу: <https://fb.watch/4ZtjkPS0My/>).

²⁴ Там само, арк. 64 (Режим доступу: <https://fb.watch/4ZtjkPS0My/>).

²⁵ Тека долі. Викладач гірничого університету Малиновський А.Е. // Дніпро ТВ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://fb.watch/4ZtjkPS0My/>.

22 жовтня 1957 р. прокуратурою Дніпропетровської області справу А.Е. Малиновського за № 23615 було переглянуто та за відсутності складу злочину реабілітовано²⁶. На жаль, з'ясувати місце поховання вченого та долю дружини не вдалося.

Тож, відомий вчений-фізик Андрій Едуардович Малиновський, працюючи викладачем ряду вишів УСРР, зокрема Кам'янець-Подільського ІНО, залишив вагомий слід у розвитку освітньої сфери, підготовку педагогів і медиків. Провів ряд ефективних наукових досліджень, став членом різних наукових організацій та автором ефекту впливу електричного поля на процеси горіння, тим самим розширивши межі здобутків українських фізиків, що дало позитивний ефект для виробництва. Утім сталінський режим не оцінив чималих науково-педагогічних зусиль талановитого працівника і покарав за «буржуазне походження» та участь у національному відродженні 1919-1920 рр. Його незаконно арештували, звинуватили у контрреволюційній діяльності та розстріляли як зрадника, намагаючись викреслити з офіційної історії вищої освіти і науки республіки. І вже у незалежній Україні це ім'я привернуло увагу дослідників і отримало гідну оцінку.

²⁶ Архівна-слідча справа п.(спр.) 8009 Малиновського Андрія Едуардовича..., арк. 107, 66, 74 (Режим доступу: <https://fb.watch/4ZtjkPS0My/>).

3.13. НЕСЕЛОВСЬКИЙ ОПАНАС ЗАХАРОВИЧ

Свій внесок у становлення і розвиток Кам'янець-Подільського ІНО історик, краєзнавець Опанас Захарович Неселовський.

Він народився 1867 року на Поділлі, в сім'ї робітника. З 1887 р. здобував вищу освіту на літературному відділі Київської духовної академії, який закінчив магістром з відзнакою у 1890 р. У зв'язку з успішним захистом дипломної роботи, його на рік залишили професорським стипендіатом по кафедрі археології. З 1891 р. – учитель однієї із середніх шкіл Кам'янця-Подільського, а пізніше завідувач школи¹. Володів 8 мовами: українською, російською, польською, німецькою, англійською, грецькою, латинською та івритом, що успішно демонстрував у навчальній праці².

У 1906 р. О.З. Неселовський видав наукову працю історико-археологічного змісту «Чини хиротесий и хиротоний»³, за яку Київська духовна академія запропонувала йому посаду викладача по кафедрі археології. Однак, бажання працювати в рідному краї та інші причини перешкодили переїзду на більш престижну роботу⁴.

Із заснуванням Кам'янець-Подільського державного українського університету його запросили до професорсько-викладацького штату – з 1 січня 1919 р. посів посаду екстраординарного професора богословського факультету. З

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 5301, арк. 3.

² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 319, арк. 11.

³ Неселовский А.З. Чини хиротесий и хиротоний: (опыт историко-археологического исследования). Каменец-Подольск: тип. С.П. Киржацкого, 1906. 375 с.

⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 5301, арк. 3.

появою інституту народної освіти працював у ньому як викладач філософії та логіки⁵.

Наприкінці 1921 р. його обрали деканом факультету професійної освіти, який очолював до 1923 р. На той час у зазначеному підрозділі діяв керівний орган – деканат, якому підчинялися факультетське бюро, два секретарі, діловод, помічник діловода і два канцеляристи⁶.

Крім адміністративної роботи, О.З. Неселовський брав активну участь в освітній та науковій діяльності. З 1921 р. за ним закріпили дві навчальні дисципліни – логіку та історію філософії права⁷. Наприкінці 1922 р. став головою наукового при УАН товариства на базі ІНО та дійсним членом науково-дослідної кафедри (НДК) історії та економіки Поділля^{8:9}. 2 червня 1925 р. його обрали тимчасовим керівником історико-філологічної секції¹⁰. А з 13 травня 1928 р. очолив краєзнавчу секцію наукового товариства¹¹.

Був помітний в роботі НДК. Виконуючи різні завдання цієї кафедри, неодноразово звітував перед її членами про проведені дослідження. Для прикладу, на

⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 319, арк. 10.

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 24-24зв.

⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 28, 30.

⁸ Нестеренко В.А. Діяльність наукового товариства в Кам'янці-Подільському у 1921-1923 рр. // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2017. С. 87.

⁹ Набок С.В. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. До питання дослідження документів співробітників Академії наук України як джерела вивчення історії України // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. пр. за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2003 р.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, 2004. С. 103.

¹⁰ Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. 10, спр. 18954, арк. 2-3.

¹¹ Там само, арк. 3-4.

початок 1924 р. на засіданні кафедри він виголосив 3 доповіді («Кустарна промисловість с. Цибулівка», «Приписка до уніатських метрик XVIII ст. та їх значення», «Прагматизм і матеріалізм») та ще 3 – на відкритих лекціях¹². Неодноразово публікувався в інститутському науковому періодичному виданні «Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти»¹³. Входив до складу редакційної колегії (5 осіб) при науково-дослідній кафедрі. Після оприлюднених нею позитивних висновків будь-які підготовлені матеріали членів кафедри рекомендувалися до друку у виданнях вишу та міста.

У зв'язку зі зміною структури закладу професора О.З. Неселовського вивели зі штату ІНО та призначили завідувачем історико-археологічного музею Кам'янця-Подільського¹⁴. Як керівник цієї структури, сприяв поповненню експонатів з історії краю, що допомогло у 1925 р. перетворити її в краєзнавчий історико-археологічний музей¹⁵. З метою пошуку експонатів сакрального змісту, у вересні 1925 р. Опанас Захарович увійшов до окружної комісії, що перевіряла культове майно релігійних громад і зумів отримати деякі церковні речі для експонування. Тим

¹² Зборовець В.С. Кам'янець-Подільська науково-дослідча катедра в 2-му півріччю 1923 року // Червоний шлях: громадсько-політичний та літературно-науковий місячник. Харків, 1924. № 3. С. 274.

¹³ Неселовський О.З. Подільський третинник (з матеріалів до подільської метрології) // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 1-8; Він же. Наймити та наймички на Поділлі в XVIII ст. (матеріали до історії економіки Поділля) // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1927. Т. 2. С. 1-38.

¹⁴ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 261.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 5301, арк. 3-4.

самим вдалось зберегти цінні історичні речі від можливого продажу за кордон або ж взагалі знищення¹⁶.

У другій половині 1920-х рр. О.З.Неселовський залишався при ІНО нештатним професором – викладав всесвітню літературу на підготовчих курсах (усього 3–4 лекції на рік)¹⁷, був заступником голови правління міського осередку всеукраїнського краєзнавчого товариства¹⁸. З 1924–1925 н.р. при ІНО запрацювали семінари вищого типу. До читання відповідних лекцій залучили і Опанаса Захаровича. Цю роботу виконував упродовж 2 наступних років¹⁹.

Брав активну участь у громадській роботі. З 1921 р. був членом профсекції «Робос» (білет № 66732) та підтримував шефство вишу над селом. Ще у 1920 р. ініціював утворення добровільної школи для червоноармійців полку імені Г.І. Барбуци в межах оголошеної політики лікнепу. Крім того, читав відкритті лекції в ІНО, на курсах з перепідготовки сільських вчителів та для залізничних працівників, доносячи їм ідеї марксизму²⁰. У місті жив разом із дружиною, донькою та племінницею, спочатку по вул. Старо-Поштовій, 11 (сьогодні – вул. Павла Скоропадського)²¹, а з 1923 р. по вул. Зелений, 12 (сьогодні – Укмергеській)²².

¹⁶ Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник: перші 125 років. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2015. С. 29.

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 319, арк. 15, 16, 22.

¹⁸ Нестеренко В.А. Опанас Неселовський – подвижник історичного краєзнавства на Поділлі наприкінці XIX – першої третини XX ст. // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині : наук. зб. Житомир : Видання М. Косенко, 2004. Т. 27: АСАДЕМІА на пошану доцента Миколи Юхимовича Костриці (до 60-річчя від дня народження). С. 346.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 5301, арк. 3.

²⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 319, арк. 12.

²¹ Держархів Хмельницької обл., оп. 1, спр. 35, арк. 6.

²² Держархів Хмельницької обл., оп. 2, спр. 319, арк. 11зв.

У 1920-х рр. замість швидкого переходу до матеріалістичного світогляду правляча більшовицька партія отримала спалах релігійного фанатизму у вигляді релігійних «чудес», головним чином у сільській місцевості. Визнаючи, що на початку 1920-х років цей процес набув характеру епідемії і на Кам'яничині, а його масштаби виявилися несподіваними і застали владу зненацька, партійні органи вдалися до використання методів таємної поліції – арештів та проведення лекцій антирелігійного змісту на селі²³. Професор О.З. Неселовський перший у Кам'янці-Подільському регіоні виступив із відкритими лекціями про відсутність так званих «чудес», співпрацював у цьому з різними представниками професорсько-викладацького складу та студентами ІНО²⁴.

Активно займався пошуковою краєзнавчою та науково-популярною діяльністю. Його статті на релігійну та мистецьку тематику, зокрема «Чини хиротесий і хиротоний»²⁵, «Плащаниця», «Про християнську іконографію», «Про православнохристиянський правопис» та інші, були надруковані в «Подільських єпархіальних відомостях» та інших православних виданнях Поділля²⁶. Знаходив час і для наукових розвідок, у співавторстві та особисто опублікував такі праці, як «Історико-статистичний опис Подільської губернії у 9 томах», «Краткий политический словарь», «И. Полонский и его педагогическая деятельность в Подольской губернии»²⁷. У періодичних виданнях помістив низку статей, зокрема: «Наймити і

²³ ЦДАВО, ф. 1. оп. 20, спр. 1450, арк. 31.

²⁴ Там само, ф. 166, оп. 12, спр. 5301, арк. 3.

²⁵ Неселовский, А.З. Чини хиротесий и хиротоний... 375 с.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 5301, арк. 4.

²⁷ Неселовський О.З. Наймити та наймички на Поділля в XVIII ст. (матеріали до історії економіки Поділля) // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1927. Т. 2. С. 1-38.

наймички на Поділлі у XVIII ст.»²⁸, «Грошові знаки та грошові обрахунки на Поділлі у XVIII ст.», «Так звана брацлавська монета»²⁹ та «Подільська метрологія у трьох частинах»³⁰.

З 1928 р. наукова робота О.З. Неселовського припиняється. Через хворобу він звільнився з посади директора історико-краєзнавчого музею Кам'янець-Подільського (його змінює Б. Ласка)³¹. Однак, велике бажання працювати зі студентами не полишало професора. Тож до листопада 1929 р. він продовжував викладати на третьому курсі «Історію західно-європейської літератури» (17 лекцій)³². Разом із останньою місячною зарплатою у розмірі 42 крб.³³ отримав наказ на звільнення з викладацького штату ІНО, у якому вказувалася дивна причина – «не володів класовою ідеологією»³⁴. Хворий О.З. Неселовський залишився без засобів для життя, тож вимушено погодився на роботу в інститутській бібліотеці³⁵. На незадовільному стані здоров'я вченого позначилися несправедливі переслідування та його великі розчарування, які супроводжували професійне життя. 1932 року (точнішої дати не встановлено) Опанас Захарович помер. Його поховали на міському кладовищі. Після цього влада не переслідувала ім'я вченого, його праці залишалися у вжитку

²⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 5301, арк. 4.

²⁹ Неселовський О.З. Так звана брацлавська монета // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1927. Т. 2. С. 66-69.

³⁰ Неселовський О.З. Подільський третинник (з матеріалів до подільської метрології) // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 1-8.

³¹ Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник... С. 30.

³² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 5301, арк. 23.

³³ Там само, арк. 19.

³⁴ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). С. 261.

³⁵ Нестеренко В.А. Опанас Неселовський... С. 347.

і були доступні викладачам і студентам інституту соціального виховання та його наступникам, які з'явилися після реорганізації ІНО.

Як встановлено, у 1919-1932 рр. викладацька та наукова діяльність професора О.З. Неселовського органічно пов'язана із закладами вищої освіти та культурно-охоронною справою, науково-дослідними та музейними організаціями у Кам'янці-Подільському. Вчений мав високий фах, неабиякі організаційні здібності, які він цілком віддав вищій школі, краєзнавству. Завдяки його зусиллям було підготовлено чимало учительських кадрів для народної освіти. Багато простих громадян збагачували свій світогляд завдяки публічним лекціям професора. Його наукова спадщина загалом невелика, утім вона посіла видне місце в історії регіональної науки, використовується сучасними дослідниками.

3.14. НОВОДВОРСЬКИЙ БОРИС ПАВЛОВИЧ

До числа викладачів Кам'янець-Подільського ІНО увійшов військовий за фахом, підполковник запасу Новодворський Борис Павлович.

Він народився 1885 року на Кам'яничині, в сім'ї чиновника. Батько працював касиром у Кам'янець-Подільському казначействі. Спочатку здобував домашню освіту, але через матеріальні проблеми батько вимушено відправив єдиного сина до рідної сестри у повітове місто Ровно Волинської губернії¹. Тут Борис навчався в реальному училищі за кошти тітки. У 1905 р. закінчив заклад та відбув на військову службу. Наступного року вступив до

¹ Держархів Хмельницької області, ф. 6193, оп. 12, п.(спр.). 25160, арк. 15.

Олексіївського військового училища у Москві. У 1908 р. закінчив навчання у званні підпоручика, служив у 4-му диверсантському полку, який дислокувався в Івангороді на Уманщині. Отримав звання молодшого офіцера². У 1910 р. полк увійшов до складу 23 гаубицької дивізії, яка розташовувалася на території Польщі, у м. Гура-Кальварія (за 24 версти від Варшави). Там Б.П. Новодворський знаходився до березня 1914 р.

З початком Першої світової війни молодий офіцер перевівся до 12-ї артилерійської бригади у Проскурові, яка була перетворена у корпус. У його складі воював в Галичині, спочатку в районі Гусятина, потім Львова і Перемишля. В 1915 р. корпус відступив на Волинь, потім був передислокований під Чернівці. У 1916 р. Б.П. Новодворський взяв участь у Брусиловському прориві³. Через зміну стратегічної ситуації, наступного року довелося знову відступати, в результаті корпус знову опинився під Чернівцями. Б.П. Новодворського призначили командиром артбатереї. На Буковині був свідком початку подій Української революції 1917 р.⁴. Дізнався про створення Української Центральної Ради, разом з військовим формуванням перейшов на її бік.

Після встановлення Гетьманату Б.П. Новодворського демобілізували, і він переїхав до Полтави, де проживала його дружина. До гетьманського війська його не запрошували, тож продовжував цивільне життя, перевіз свої речі з Проскурова до Полтави, пішов вчитися на шевця, щоб утримувати сім'ю. Аналізуючи тодішню політичну ситуацію в Україні, сподівався на падіння режиму Павла

² Держархів Хмельницької області, ф. 6193, оп. 12, п. (спр.). 25160, арк. 15зв.

³ Там само.

⁴ Там само, арк. 16.

Скоропадського і можливість повернутися на військову службу⁵.

Наприкінці жовтня 1918 р. разом з дружиною переїхали до Кам'янця-Подільського. Становище гетьманату стрімко погіршувалося, тож колишньому артилеристу запропонували повернутися до армії, але пропозиції він не прийняв. У липні 1920 р. Червона армія захопила місто, ревком змусив усіх військовозобов'язаних з'явитися для обліку у місцевий військовий комісаріат. Так він знову потрапив на військову службу, де отримав чин підполковника. Коли у вересні того ж року за місто розпочалися кровопролитні бої, в результаті яких Червона армія на короткий час покинула його, то Б.П. Новодворський з військом не відбув, бо доглядав хвору дружину.

Директорія УНР, взявши під контроль Кам'янецьчину, оголосила мобілізацію військовозобов'язаних. Утім Борис Павлович і на цей раз проігнорував її через гострі сімейні проблеми. За це був заарештований і змушений був давати відповідні пояснення. Як проукраїнськи налаштований військовик, він погодився вступити на службу до Діючої армії УНР⁶. Одразу ж потрапив до штабу 4-ї дивізії, яка дислокувалася у містечку Солобківці (сьогодні входить до складу Хмельницького району). Як експерта, його відрядили у село Маків відбирати коней для кавалерії. По виконанні цього доручення повернувся до Кам'янця-Подільського, щоб продовжити опікуватися тяжко хворою дружиною.

Із початком евакуації у листопаді 1920 р., за порадою полковника армії УНР А.В. Русанова, вирішив не залишатися у місті та з'ясував, що українське військо відступатиме у напрямку Лянцкорунь – Гусятин або Лянцкорунь – Волочиськ. Потім плани помінялися і він виїхав з міста та

⁵ Держархів Хмельницької області, ф. 6193, оп. 12, п. (спр.). 25160, арк. 16зв.

⁶ Там само.

наздогнав свою 4-у дивізію у Лянцкоруні. З нею дійшов до Тернополя, зупинився в одному із приміських сіл. Жили за рахунок поляків, які допомагали продовольчими пайками⁷. Після розміщення частин українського війська у польських таборах, Борис Павлович в Галичині не затримався. Спочатку подався до Тернополя, де був арештований та ув'язнений у місцевій тюрмі на три доби. За збігом обставин у буцегарні були й інші військовики УНР, вихідці з Поділля, які прагнули повернутися додому. На допиті всі вони дотримувалися легенди про втрату паспортів, тож були звільнені. Із трьома земляками Б.П. Новодворський у грудні 1920 р. в районі Гусятина перетнув польсько-радянський кордон і повернувся в рідні краї⁸.

Удома (проживав у місті по вул. Петровського, 97 – сьогодні вул. Лесі Українки) намагався приховати своє недавнє минуле. З 1922 р. працював чоботарем⁹. Перебував у комісаріаті на обліку як військовозобов'язаний у званні підполковника. Згодом працював вчителем фізкультури у місцевих трудових школах міста¹⁰.

У березні 1927 р. познайомився із військовим керівником Кам'янець-Подільського ІНО С. Колесінським, з яким обговорив можливість працевлаштування у вищі. Б.П. Новодворський дізнався, що згідно із рішенням вищих партійних органів з 1927 р. в країні реалізовується програма воєнізації усіх закладів вищої освіти та запроваджуються військові навчальні дисципліни¹¹. Враховуючи його досвід, набутий на військовій службі, отримав пропозицію посісти посаду викладача військових дисциплін в ІНО. Підполковника запасу така пропозиція здивувала, адже

⁷ Держархів Хмельницької області, ф. 6193, оп. 12, п.(спр.). 25160, арк. 17.

⁸ Там само, арк. 17зв.

⁹ Там само, арк. 43.

¹⁰ Там само, арк. 99.

¹¹ Там само

упродовж останніх п'яти років Б.П. Новодворський не працював за військовим фахом. Цю кандидатуру підтримав місцевий військовий комісаріат. Зважаючи на важке матеріальне становище, він погодився працювати викладачем вишу¹². Наказом ректора К-ПНО В.О. Гериновича був зарахований в штат. Вчив студентів інженерної справи, матеріальної частини гвинтівки, ручних гранат і розуміння балістики, військово-хімічної справи. Питання військової тактики викладав сам С. Колесінський¹³.

1928 року Б.П. Новодворський став завідувачем військового кабінету в ІНО із місячною платою 30 руб.¹⁴. Продовжував викладати попередні дисципліни, а після від'їзду С. Колесінського додалася ще й військова тактика¹⁵. Серед студентів-юнаків охочих опанувати військові дисципліни було небагато. До того ж, вони не розуміли навіщо зараз витратити на це дорогоцінний час, якщо у майбутньому їх чекає військовий призов. Викладач пояснював, що наразі відбувається теоретична підготовка, а практика буде під час служби в армії¹⁶.

18 жовтня 1930 р. Б.П. Новодворського заарештували працівники Кам'янець-Подільського відділу ДПУ УСРР (за іншими джерелами, 3 листопада¹⁷). Йому інкримінували участь в контрреволюційних організаціях, антирадянську діяльність та співпрацю із польською розвідкою¹⁸. Тоді ж

¹² Держархів Хмельницької області, ф. 6193, оп. 12, п.(спр.). 25160, арк. 63.

¹³ Там само, арк. 63зв.

¹⁴ Там само, арк. 64.

¹⁵ Там само, арк. 64зв.

¹⁶ Там само, арк. 101зв.

¹⁷ Новодворський Борис Павлович (1885) // Відкритий список жертв політичних репресій в СРСР [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://ua.openlist.wiki/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(1885\)](https://ua.openlist.wiki/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(1885)).

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п.(спр.) 25160, арк. 15.

були затримані місцеві жителі Й.А. Олійник та П.А. Крижановський. Усі троє проходи по одній справі та одному обвинувачені. Скоріш за все, це могли бути ті ж особи, які у свій час разом з підполковником поверталися з Галичини додому.

На 13 допитах, які тривали упродовж шести місяців, Б.П. Новодворський розповів про своє соціальне походження, зізнався про службу в Армії УНР, перехід польсько-радянського кордону. Утім категорично заявляв про прихильне ставлення до робітничо-селянської влади, непричетність до будь-яких контрреволюційних організацій і підтримки ідеї повалення існуючого ладу. Проте ці заяви до уваги не бралися.

Обвинувачувальним висновком Трійки колегії ДПУ УСРР м. Кам'янець-Подільського по справі № 507 від 24 серпня 1931 р. стало засудження Новодворського за ст. 54 п. 13 та п. 11 Кримінального кодексу УСРР, а саме участь у контрреволюційній діяльності. Його було позбавлено волі строком на 5 років та вислано у Північний край СРСР¹⁹. На жаль, з'ясувати його подальшу долю, дату та місце смерті не вдалося. Відомо лише, що 30 грудня 1989 р. прокуратурою Прикарпатського військового округу справу Бориса Павловича Новодворського було переглянуто та за відсутності складу злочину засудженого реабілітували²⁰.

Як вдалося встановити, біографія учасника Першої світової війни і збройної боротьби в період української революції 1917-1921 рр., викладача військових дисциплін й людини важкої долі Бориса Павловича Новодворського була наповнена різними життєвими та професійними випробуваннями. Упродовж кількох років працював зі студентами-

¹⁹ само, арк. 134, 135, 137.

²⁰ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 25160, арк. 184; Новодворський Борис Павлович (1885) // Відкритий список жертв політичних репресій...

юнаками Кам'янець-Подільського ІНО, докладав зусиль для формування у них певних військових знань, умінь та навичок, необхідних для захисту батьківщини. Проте радянська влада не оцінила його праці. Натомість, порушуючи визнання у цивілізованому світі права людини, незаконно репресувала, поламавши його сьогодення і майбутнє.

3.15. ПОЛЬ КАРЛ АДОЛЬФОВИЧ

Одним із учасників освітнього процесу на Поділлі початку ХХ ст. стала постать німця за національністю, філолога-германіста за фахом Карла-Ренгольда Адольфовича Поля.

Він народився 30 січня 1873 р. в м. Дорпаті Ліфляндської губернії Російської імперії (сьогодні місто Тарту в Естонії), в сім'ї власника ковбасного магазину і домогосподарки. За віросповіданням Полі були лютеранами. У сім'ї виховувалось 8 дітей: п'ять синів (Карл, Річард, Гаррі, Ернест та Гельмут) та троє доньок (Емма, Зельма та Марта)^{1; 2; 3}.

Середню освіту Карл отримав у місцевій гімназії, вищу – в Дорпатському (Юр'ївському) університеті, на фізико-математичному факультеті, який закінчив 1897 р. Із отриманням фаху математика певний час викладав цей предмет у рідній гімназії⁴. Попри любов до точних наук,

¹ Держархів Хмельницької обл., ф. 66, оп. 1, спр. 380, арк. 6, 29, 30.

² Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т. 2, арк. 5-5зв.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 6365, арк. 5.

⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 4

тягнувся до філології, мріяв про педагогічну кар'єру. Займався самоосвітою. 28 липня 1898 р. склав іспит на знання іноземних мов у спеціальній комісії при Варшавській шкільній окрузі та отримав свідоцтво вчителя (№ 14151), яке відкрило шлях до нової посади⁵.

Роботу в гімназії покинув – бути математиком більше не хотілося. Шукав посади, що відповідала б його новому фаху. Зрештою, потрачені зусилля були недаремними, і він перебрався до Москви, де його прийняли на посаду вчителя німецької мови у одному із місцевих комерційних училищ⁶. 16 лютого 1899 р., скориставшись запрошенням керівництва Московської шкільної округи, став директором Костромського реального училища та одночасно вчителем німецької мови у тому ж закладі^{7; 8; 9}. Але довго затриматися тут не судилося.

У 1901 р. несподівано для багатьох він покинув попередню роботу і без будь-яких пояснень переїхав до м. Іваново-Вознесенська (сьогодні невелике містечко в Удмуртії, Російська Федерація), де за рішенням керівництва тієї ж шкільної округи з 1 серпня посів посаду нештатного вчителя німецької мови в місцевому реальному училищі¹⁰. З 23 серпня йому надали офіційний дозвіл на роботу ще й в Івано-Вознесенській жіночій гімназії, де старшокласницям викладав німецьку та французьку мови¹¹. Працював у далеких від рідного краю містах упродовж 5 років.

⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 63.

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т. 1, арк. 2.

⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 66, оп. 1, спр. 380, арк. 63в.

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 27.

⁹ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 389.

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф. 66, оп. 1, спр. 380, арк. 7.

¹¹ Там само, арк. 19.

1 серпня 1903 р., після задоволення його прохання попечителем Київської шкільної округи, переїхав із рідною сестрою Еммою до адміністративного центру Подільської губернії – Кам'янця-Подільського^{12; 13}. У своїх майбутніх кількох автобіографіях він жодним словом не пояснив, чому обрав для життя і роботи відоме історичне місто, яке знаходилося від попереднього місця роботи більш як за 1500 верст. На наше переконання, цей переїзд можна пояснити тим, що саме тоді в адміністративному центрі Поділля відкрили добре забезпечену матеріально технічну середню школу, яка фінансувалася Міністерством народної освіти Російської імперії та в якій К.А. Полю і його сестрі було запропоновано посади штатних працівників. Для педагогічного персоналу було збудовано окремих просторий будинок. Утім, квартир для всіх бажаючих педагогів тут не вистачило. 32-річний Карл Адольфович з сестрою отримали житло за поштовою адресою: Соборна площа, 2, яке знаходилося поблизу помпезного кафедрального православного Собору св. Олександра Невського¹⁴. Тут педагог проведе майже два з половиною десятки років. І вже за радянської влади, коли так звану «дрібнобуржуазну інтелігенцію» обмежували у різних правах, йому довелося покинути обжите приміщення та у 1927 р. переїхати до іншого - на вул. Петровського, у будинок № 62 (сьогодні це вул. Лесі Українки)¹⁵. Важливою подією у житті К.А.Поля стало створення сім'ї.

12 квітня 1905 р. він взяв шлюб з уродженкою містечка Сатанів Проскурівського повіту Подільської губернії Марією Степанівною, донькою місцевого

¹² Держархів Хмельницької обл., ф. 66, оп. 1, спр. 380, арк. 31

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 30238, т. 2, арк. 2.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 27.

¹⁵ Там само, арк. 63зв.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф. 66, оп. 1, спр. 380, арк. 49.

чиновника¹⁶. Брат та сестра дружини проживали у Кишиневі. Саме у Кишинівському кафедральному соборі й обвінчалися Карл та Марія. 20 травня 1906 р. у них народилася донька Олена, яка довго не прожила та померла у 5-річному віці¹⁷. Втрата єдиної дитини сильно підірвала здоров'я Карла Адольфовича та його дружини¹⁸. Періодичні серцеві напади негативно позначатимуться на стані здоров'я, подальшому житті і педагогічній роботі К.А.Поля.

Попри те, до виконання своїх обов'язків ставився дуже відповідально, працював якісно, мав заслужений авторитет. У стосунках з безпосереднім керівництвом закладу та представниками влади не переступав дозволених меж. 30 травня 1908 р. йому було присвоєно чин надвірного радника, що прирівнювався до армійського звання підполковника¹⁹. На жаль, якоїсь чіткої інформації щодо військової служби філолога Карла Поля отримати не вдалося. Ще однією нагородою став державний орден св. Станіслава 3-го ступеня (1909 р.), який вручили за бездоганну 15-річну роботу²⁰.

Смерть доньки негативно позначилася на житті сім'ї – хотілося якомога швидше забути про цю трагічну подію, відійти від важкого потрясіння і покращити здоров'я. 1911-го Полі покинули Кам'янець-Подільський. На пропозицію управління Київської шкільної округи Карл Адольфович став учителем німецької мови у Ковельській чоловічій гімназії Волинської губернії²¹. Вогкий клімат повітового центру Волині зовсім не сприяв оздоровленню «сердечника» Поля. Наступного року він покинув цю місцевість і повернувся до міста, яке нагадувало йому про втрату донечки, та дало змогу

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 66, оп. 1, спр. 380, арк. 78, 99.

¹⁸ Там само, арк. 78-78зв.

¹⁹ Там само, арк. 101.

²⁰ Там само.

²¹ Там само, арк. 102.

посісти вакансію у місцевій чоловічій гімназії. Її він і зайняв: навчав гімназистів німецької та французької мов (в часи Української революції цей заклад освіти приєднали до державної української хлоп'ячої гімназії імені Степана Руданського, а влітку 1920 р., коли місто було під контролем більшовицького ревкому, перетворили у першу радянську трудову школу)²².

У Кам'янці-Подільському К.А. Поль з дружиною зустріли звістку про початок Першої світової війни і вступ у цей кровопролитний континентальний конфлікт Росії. Економічна криза, яка з роками посилювалася, дестабілізація прифронтової території через військовий фактор позначалися і на житті їхньої родини – поступово з торгівлі зникли звичні товари повсякденного споживання, з'явилися дефіцит, дорожнеча, які викликали гостре незадоволення владою. Майже 75% кам'янчан покинули місто, бо боялися окупації його австрійськими військами, але противник, застосувавши артилерію, зайняв губернський центр ненадовго. Згодом педагог дізнався про повалення самодержавства, спостерігав за революційними змінами в губернському управлінні російської держави, суспільно-політичному житті, зокрема, відзначав розвиток українського національного руху. З кінця 1917 р. місто потрапляло під контроль то більшовицьких, то українських, то австрійських військ. У травні-грудні 1918 р. Карл Адольфович за сумісництвом працював перекладачем при управлінні Подільського губернського старости. В кам'янецьку добу Директорії надавав послуги перекладача Міністерству закордонних справ УНР²³. Згодом його запросили на викладацьку роботу до місцевого державного українського університету.

У своїй автобіографії (1922 р.) К.А. Поль зазначав, що у липні 1920 р., коли місто було під контролем ревкому, рада

²² ЦДАВО України, ф 166, оп. 12, спр. 6365, арк. 2.

²³ Дердари́в Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т.1, арк. 2.

професорів вишу обрала його лектором німецької мови для початківців. Це рішення було затверджене більшовицьким комісаром А.Волянським²⁴. Після того, як 18 вересня у місті відновили діяльність органи української влади і всі рішення, ухвалені за більшовицької доби, були визнані неправомірними, К.А.Полю довелося вдруге проходити процедуру прийому на роботу, яка завершилася 30 вересня 1920 р.²⁵. Через відсутність наукового ступеня і вченого звання його оформили нештатним викладачем німецької мови²⁶.

Із реорганізацією університету у радянський виш у першій половині 1921 року Карлу Адольфовичу доручили викладати, окрім німецької, ще й французьку та англійську мови на факультеті професійної освіти (у обсязі 4 тижневих годин на кожний предмет). Крім того, в інституті він працював і на підготовчих курсах, де вчив майбутніх студентів німецької мови²⁷. Оскільки знання іноземних мов у майбутніх педагогів робітничо-селянського походження були ненайкращими, то, щоб досягти поставленої мети і озброїти їх хоча б мінімальними знаннями і уміннями, доводилося багато працювати додатково. Педагогічна діяльність практично забирала весь вільний час, не даючи змоги вирішувати певні наукові завдання.

За період викладацької кар'єри у вишах Кам'янця-Подільського К.А. Поль підготував п'ять рукописних праць: німецькою мовою - «Містичні та історичні елементи у драмі Фрідріха Шиллера «Вільгельм Телль»», «Стремління Кершенштейнера», «Женевська школа загального мовознавства» (доповідь на конференції науково-дослідної кафедри Поділля, яка відбулася 20 березня.1928 р.),

²⁴ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.). С. 390.

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 2, спр. 45, арк. 46зв., 106 зв.

²⁶ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т. 1, арк. 2.

²⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 27-27зв.

підручники для аспірантів і студентів ІНО - «Методи викладання іноземних мов» і «Драма Шиллера «Вільгельм Телль»: літературно-історичне пояснення»²⁸. Остання праця написана німецькою та українською мовами і відображає зміст драми в окремих діях.

Крім того, лектор робив скорочені переклади наукових праць колег на німецьку мову, стилістично оформлював видання іноземною відповідно до європейського рівня. Прикладом такого видання є 1-й том «Записок сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі»^{29; 30}, у якому вміщені статті професорів О.В. Красівського³¹, О.С. Мельника³², С.І. Городецького³³, Н.Т. Гаморака³⁴, С.А. Плюйка³⁵, М.Л. Бернадського³⁶, М.Т. Гера

²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 45-45зв.

²⁹ Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. 196 с.

³⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 63зв.

³¹ Красівський О.В. Уваги щодо новіших ґрунтоутворюючих відкладів Поділля // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. С. 18-36.

³² Мельник О.С. Продуктивна вартість паші // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. С. 36-57.

³³ Городецький С.І. Спроба фізико-географічної районізації Поділля // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. С. 57-77.

³⁴ Гаморяк Н.Т. Нові дані до мікрохімії і фізіології продигового апарату у рослин // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. С. 117-132.

³⁵ Палойко С.А. Вплив половини на засвоєння соковитих кормів свинями // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. С. 132-142.

³⁶ Бернадський М.Л. Специфічна реакція на полові властивості рослинних та тваринних тканин // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. С. 142-150.

щенка³⁷, М.М. Баєра³⁸, В.П. Храневича та асистента Д.О. Богацького³⁹. Таким чином, як професіонал, Карл Адольфович здійснював переклади наукових видань сусіднього вишу.

У своєму інституті він користувався визнанням, не викликав нарікань з боку призначеного більшовицьким режимом керівництва. У зв'язку із ліквідацією факультету профосвіти К.А. Полю запропонували викладання на факультеті соціального виховання, де він успішно виконував поставлені освітні завдання⁴⁰. Як високоавторитетного педагога-германіста, президія робітничого факультету сільськогосподарського інституту у 1922 р. запросила його, як сумісника, на роботу у цій структурі і доручила викладання німецької мови^{41; 42}.

Активно підтримував зв'язок з рідними, знав про їх місце проживання, особисте життя і чим займається кожен. На той час двоє братів Річард і Гаррі вже пішли з життя, третій – Ернест – працював фінансовим інспектором у Сибірі, а четвертий – Гельмут – торговим комерсантом у

³⁷ Герашенко М.Т. З матеріалів по фізіології серця черепахи // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. С. 150-161.

³⁸ Баєр М.М. До питання про методику викладання геодезії по вищих спеціальних школах // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. С. 164-177.

³⁹ Храневич В.П., Богацький Д.О. Матеріали до лепідотерофауни Поділля // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі: друкарня ім. В. Леніна, 1924. Т. 1. С. 77-117.

⁴⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 27зв.

⁴¹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т. 1, арк. 2.

⁴² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 6365, арк. 2зв.

⁴³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т. 2, арк. 5зв.-б.

Дорпаті. В Естонії також проживали сестри Зельма і Марта⁴³.
Листування з рідними продовжувалося до 1928 р.

У 1926 р. ректор Кам'янець-Подільського ІНО В.О. Геринович та керівник науково-дослідної кафедри (НДК) історії Поділля професор І.А. Любарський запропонували К.А. Полю увійти до складу секції мови та літератури цього наукового осередку, від чого 53-річний педагог не відмовився. Взався за виконання науково-дослідної теми з мовознавства під керівництвом І.А. Любарського. Після цього, у 1927 р., він став повноцінним членом НДК⁴⁴.

На новій посаді намагався не відставати від молодших колег, взяв участь і у науковій конференції, яку проводила кафедра, і доповів про «Женевську школу загального мовознавства», розкривши питання про соціологію мови за теоріями європейських вчених⁴⁵. Згодом цей виступ послужить «аргументом» у звинуваченні К.А.Поля нібито у прихильності до буржуазної науки. До цього додали і розмови на політичні теми, які вели окремі члени кафедри і у яких Карл Адольфович намагався не брати участі⁴⁶.

Влітку 1929 р. перестала працювати секція мови та літератури НДК. Утім наукові студії Карла Адольфовича під керівництвом І.А. Любарського не припинялися⁴⁷, хоча Карл Адольфович продовжував і далі працювати науковим співробітником тієї ж структури⁴⁸, відповідаючи за методичну складову (займався оформленням звітів, як після кожного засідання, так і загального річного, редагував індивідуальні звіти роботи, а інколи і доповіді колег)⁴⁹.

⁴⁴ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т. 1, арк. 21.

⁴⁵ Там само, арк. 21-21зв.

⁴⁶ Там само, т. 2, арк. 14зв.-15.

⁴⁷ Там само, т. 1, арк. 21-21зв.

⁴⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 38-38зв.

⁴⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 856, арк. 53зв.

Подібну роботу, поряд із педагогічною, він виконував і у виші, працюючи над документами предметних (циклових) комісій та формуючи підсумковий звіт роботи⁵⁰. З 1923 р. був постійно діючим членом факультетської предметної комісії, яка займалася виробничим циклом. Крім методичної роботи, наприкінці кожного навчального року виголошував доповіді з методики викладання німецької мови та про результати своєї педагогічної роботи у виші⁵¹.

Лектор К.А. Поль з 9 лютого 1923 р. входив до складу освітньої ради ІНО. Однак, починаючи з січня 1925 р., у протоколах засідань цього представницького органу його ім'я, як діючого члена, більше не зазначається⁵². Скоріш за все, його вивели зі складу ради через те, що не мав наукового ступеня і опублікованих праць.

Брав активну участь у громадській роботі ІНО. З 1921 р. був членом профсекції «Робос» (членський білет № 66763). У 1924-1926 рр. очолював культкомісію виконавчого комітету профспілки, 1926-1928 рр. – залишався її звичайним членом, а у 1928-1930 рр. працював головою ревізійної комісії тієї ж структури, що продовжувала діяти в ІНО⁵³.

З грудня 1928 р., у виші, за вказівкою державно-партійного центру УСРР, почалися структурні зміни та соціальні чистки⁵⁴:⁵⁵. Цікаво, що болючі політичні події відразу не зачепили К.А. Поля. Він продовжував трудитися, сповна віддаватися справі. Але так тривало не довго. У

⁵⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 62зв.

⁵¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 403, арк. 7зв.

⁵² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 610, арк. 27.

⁵³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 356, арк. 63-63зв.

⁵⁴ Там само, спр. 244, арк. 9.

⁵⁵ Нестеренко В.А. Репресії проти діячів науки і освіти в Кам'янці-Подільському у 20–30-ті роки ХХ ст. // Кам'яниччина в контексті історії Поділля : наук. зб. / [редкол.: Л.В. Баженов, С.О. Борисевич, І.С. Винокур та ін.]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1997. Т. 1. С. 34.

1930 р. частина студентів ІНО поставила перед керівником вишу питання про необхідність звільнення Карла Адольфовича з посади вчителя німецької мови, оскільки, на їх думку, вони не встигають опанувати доручений педагогу предмет через використання ним «старих методів викладання іноземної мови» та періодичну відсутність лектора на заняттях (хоч і з поважних причин)⁵⁶. Одразу після наведеної заяви студентів ректор запросив його до себе в кабінет і запропонував перевестись на роботу до Одеського ІНО, де була вакансія викладача німецької мови. Наполягаючи на переведенні, Ф.А. Кондрацький запевняв, що в Одесі працювати спокійніше. Від пропозиції шефа Карл Адольфович відмовився, вважаючи, що це питання є компетенцією Наркомату освіти УСРР⁵⁷. Але на цьому конфлікт не вичерпався – заява студентів потрапила до рук чекістів. Лектора затримали та рік тривало слідство. Потім суд оголосив вирок – ув'язнити на 3 роки за шкідницьку діяльність.

Наприкінці 1932 р. розпочалися арешти колишніх працівників ІНО, яким інкримінували діяльність, спрямовану на повалення радянської влади і реставрацію буржуазного ладу. 3 лютого 1933 р. Кам'янець-Подільським окружним ДПУ К.А. Поль був заарештований за підозрою в організації збройного повстання проти радянської влади⁵⁸. 22-25 листопада його перевезли до Харкова, а з 28 листопада розпочався допит та дача показів⁵⁹. Майже після 10-ти місячного допиту у Кам'янці-Подільському вже у Харкові йому інкримінували «саботаж та повстанське шпигунство». 29 листопада 1933 р. лектор Кам'янець-Подільського ІНО, перебуваючи під фізичним впливом, почав визнавати свою

⁵⁶ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т. 1, арк. 3.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само, т. 2, арк. 1.

⁵⁹ Там само, т. 1, арк. 33-34.

«провину» щодо саботажу у викладанні дисциплін, що проявлялося у прогулах, не дотриманні марксистсько-ленінської методології у виховній роботі зі студентами та гальмуванні культурного росту майбутніх педагогічних кадрів, і все заради вірності націоналістичним принципам. Своїм ідейним наставником він назвав І.А. Любарського⁶⁰.

Щоб «довести» факт «повстанського шпигунства», працівники спецслужби взялися за національне походження К.А. Поля. Розпочалося пов'язування його особи з участю в організації «Союз німців Півдня Росії». Як свідчить протокол допиту від 6 грудня 1933 р., заарештований зізнався в причетності до утворення цієї структури в Кам'янці-Подільському ще в 1918 р., під час німецько-австрійської окупації. Він називав її філією «Одеського союзу німців Півдня Росії», яка проіснувала на Поділлі до 1923 р. Себе ж, називав спочатку рядовим членом «Союзу»⁶¹, а з 28 грудня 1933 р. – головою організації⁶². Останнє дало підставу інкримінувати проведення шпигунської діяльності.

«Слідство», яке не мало нічого спільного із встановленням і розслідуванням об'єктивних фактів, тривало довго. Особливою Народою колегії ДПУ УСРР від 24 лютого 1934 р. К.А.Поля засудили на 3 роки умовного ув'язнення у виправно-трудовому таборі, хоча продовжував залишатися під слідством⁶³. У 1937 р. його звільнили з-під варти, так і не довівши вини у шпигунській діяльності на користь гітлерівської Німеччини. Про подальшу долю викладача, зокрема, як він переніс воєнне лихоліття, нічого невідомо. Встановлено, що 4 вересня 1997 р. Поль Карл Адольфович був реабілітований прокуратурою Хмельницької області

⁶⁰ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т. 1, арк. 10.

⁶¹ Там само, арк. 12.

⁶² Там само, арк. 24.

⁶³ Там само, т. 2, арк. 28.

незалежної України як невинно репресований. З нього зняли ганебне, несправедливе клеймо німецького шпигуна^{64; 65}.

Отож, діяльність К.А. Поля у Кам'янці-Подільському переважно пов'язана з місцевою середньою технічною школою та інститутом народної освіти / інститутом соціального виховання. Як самовідданий освітянин, філолог, він залишив значний слід у підготовці технічних і педагогічних кадрів, підвищуючи їх загальнокультурний рівень через навчання іноземних мов. Виконуючи різні накази керівництва ІНО, громадські доручення в колективі, демонстрував велику відповідальність, професійність, чесність і добропорядність, сприяючи утвердженню радянської моделі вищої педагогічної освіти. Незаконні сталінські репресії зламали долю людини і професіонала своєї справи, одного із дуже багатьох, які не виступали проти існуючого режиму і прагнули реалізувати себе сповна в освітній сфері.

⁶⁴ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 30238, т. 1, арк. 29.

⁶⁵ Поль Карл Адольфович (1873) // Відкритий список жертв політичних репресій в СРСР. База даних. [Електронний варіант]. – Режим доступу: [https://ua.openlist.wiki/Поль_Карл_Адольфович_\(1873\)/](https://ua.openlist.wiki/Поль_Карл_Адольфович_(1873))

3.16. ПРИЙМАК (ПРИМАК) ФЕДІР (ТЕОДОР) ПАВЛОВИЧ

Ще одним вихідцем із Галиччини, науково-педагогічна робота якого пов'язана з Кам'янець-Подільським ІНО, став зоолог Федір (Теодор) Павлович Приймак (Примак).

Він народився 23 березня 1876 р. у с. Малий Ходачків Тернопільського повіту в Галичині¹; ². Упродовж 1891-1898 рр. здобував освіту в тернопільській гімназії. Потім два роки відбував військову службу у Відні, при 3-у кавалерійському стрілецькому полку. Після завершення військового обов'язку залишився в столиці Австро-Угорської імперії, вступив до Віденського університету, на природничо-математичний відділ, який закінчив 1904 р. Наступного року став студентом філософського факультету Львівського університету, блискуче склавши іспити з природознавства, фізики та математики³. Тут він розпочав науково-дослідну роботу з анатомії, готував праці, присвячені професорам Б. Гатчеку та Й. Нусбауму-Гіляровичу, які працювали відповідно у Віденському і Львівському університетах. За результатами дослідження згодом опублікував 5 статей у львівських та закордонних наукових виданнях⁴. Це свідчило про чималий потенціал українського вченого, утім його науковий поступ несподівано зазнав корекції.

По завершенні навчання у Львівському університеті у 1909 р. отримав направлення до Коломиї, де посів посаду викладача місцевої гімназії. Тоді ж одружився з Євгенією

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 44.

² Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с., С. 418.

³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 10.

⁴ Там само, арк. 44.

Гураль, яка згодом подарує Федору Павловичу п'ять дітей (чотирьох доньок: Марію, Ростиславу, Ольгу, Лідію та сина Мирослава). У прикарпатському місті Ф.П.Приймак збудував великий двохповерховий будинок по вул. Українській, 37, куди того ж року переїхала його сім'я (будинок існує донині, там проживає онука Федора Приймака – Оксана із сином о. Богданом)⁵⁵.

1913 року Ф.П. Приймак припинив співпрацю з вченими Львівського університету. У своїй автобіографії від 1921 р. він пояснював цей вчинок так: «Був приневольним через злісне відношення [польських. - Авт.] професорів львівського університету до українських адептів науки, я порвав зв'язки..., а тим самим два роки із своєю науковою роботою»⁶. Після цього молодий педагог прийняв пропозицію посісти посаду вчителя української гімназії у тій же Коломиї та написати підручник із зоології для середніх шкіл. Відповідально поставившись до цього завдання, підготував рукопис підручника, який отримав схвальну рецензію Красзнавчої шкільної округи у м. Львові та був поданий до друку⁷. Однак через початок Першої світової війни підручник так і не вийшов у світ.

З перших днів воєнного протиборства 38-річного Федора Павловича мобілізували до австрійської армії (служив в 36-му Коломийському полку піхоти). У бойових діях, що відбувалися під Чернівцями у жовтні 1914 р., був поранений та потрапив у російський полон, доставлений у Ташкент (сьогодні столиця Узбекистану), де знаходився більше трьох років. Тут знаходив час і для наукових досліджень, зокрема, ознайомився з місцевою флорою та

⁵ Теодор Примак 23 березня 1876-1933(4)? pp. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=4287>

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 44зв.

⁷ Там само, арк. 10зв.

фауною⁸. Навесні 1918 р. повернувся в Коломию, де організував підтримку Українській Народній Республіці, взяв участь у волелюдному вічі «Святі державності і миру» (понад 30 тис. осіб) на підтримку дій уряду УНР у зв'язку з підписанням Брестського миру⁹; ¹⁰. У листопаді 1918 р. був призначений Коломийським окружним військовим комендантом ЗУНР, згодом, як сотник, увійшов до складу Українських січових стрільців¹¹.

20 березня 1919 р. у Коломию прибула швейцарська місія Червоного Хреста, яку приймав військовий комендант Ф.П. Приймак. Тоді ж він регулярно відряджав на fronti довірені йому підрозділи із Коломиї¹². Влітку 1920 р. разом з підрозділами Червоної армії перемістився у радянську Україну (в його будинку згодом ненадовго оселиться син Івана Франка - Петро, теж сотник та вчитель)¹³. Дружина та діти залишалися в Галичині та регулярно листувалися із головою сімейства.

У жовтні 1920 р. Федір Павлович, за збігом обставин, перебував у Харкові. На жаль, з'ясувати причину його перебування у Слобожанщині нам не вдалося. Відомо лишень, що у Харкові він працював завідувачем підвідділу педагогічних шкіл та відділу підготовки робітників освіти при Народному комісаріаті освіти УСРР¹⁴. Його, як фахівця з природознавства, Наркомос республіки 1 березня 1921 р.

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 44зв.

⁹ Там само, арк. 10зв.

¹⁰ Там само, арк. 44зв.

¹¹ Мельничук Б., Пайонк М. Інтелектуальні подарунки з Коломиї // Вільне життя плюс. 2018. 30 листопада. С. 6.

¹² Нарис історії III курія 24 полку піхоти ім. Гетьмана Петра Дорошенка // Літопис Червоної Калини. 1930. № 10. С. 8, 11.

¹³ Нагірний В. Теодор Примак. Коломия «Місто Кола Спадок Предків». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=aDpLOCgfwA>

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 44зв.

відрядив до Кам'янця-Подільського ІНО для викладацької роботи¹⁵.

Заклад, до якого він прибув, згодом отримав нову структуру: замість соціально-історичного (соціально-гуманітарного) та фізико-математичного факультетів комісар С. Чалий своїм наказом від 18 травня 1921 р. утворив новий підрозділ – факультет професійної освіти¹⁶. 1 листопада запрацював другий по рахунку факультет – соціального виховання, до викладацького складу якого і зарахували командированого зі столиці УСРР працівника. За чинним навчальним планом Ф. П. Приймак, як нештатний працівник по кафедрі зоології, викладав однойменний лекційний курс¹⁷.

Незабаром він посів посаду приват-доцента, взявся до виконання індивідуальної теми науково-дослідної роботи. З невідомих причин він не увійшов до складу створених у вищій науково-дослідній кафедрі історії та економіки Поділля та Наукового при УАН товариства, а також предметної комісії педагогічного та виробничого циклів (можливо, через невеликий науково-педагогічний стаж). До викладання дорученого предмета ставився дуже відповідально, докладаючи усіх зусиль до підготовки високоякісних педагогічних кадрів і сприяючи підвищенню авторитету вишу в регіоні і республіці.

Педагогічна кар'єра Ф.П. Приймака у Кам'янець-Подільському ІНО тривала недовго. Вже 7 липня 1921 р. Укрголовпрофос НКО УСРР своїм рішенням №1089 затвердив 69 викладачів для Кам'янець-Подільського ІНО¹⁸, але в цьому списку Приймак Федір Павлович не значився. Сам викладач припускав, що його ім'я не потрапило до документа через те, що раніше той самий орган затвердив

¹⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 44зв.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 20.

¹⁷ Там само, спр. 3, арк. 1.

¹⁸ Там само, оп. 1, спр. 35, арк. 2-11.

його приват-доцентом по кафедрі зоології. Але насправді, як засвідчили наступні події, причина полягала в іншому - його не сприймали як благонадійного радянського громадянина. В прошарку «старорежимних» освітян та науковців більшовики бачили неабияку небезпеку для своєї влади. Особливе занепокоєння викликали у них авторитетні діячі українського національно-визвольного руху, які за нових умов працювали на науковій та науково-педагогічній роботі¹⁹. Тож після прийняття постанови президії ВЧК від 19 грудня 1921 р. «Про адміністративну висилку у віддаленні губернії членів РСДРП» вирішили застосувати цей документ і до вчених, лікарів, які дозволяли собі публічно критикувати радянську владу²⁰.

У червні 1922 р. кам'янець-подільська комісія з чистки радянських установ від негідного елемента постановила звільнити з посад 82 особи²¹. До цього списку включили і викладачів місцевого ІНО, зокрема: Ф.П. Приймака як «петлюрівця», П.Г. Клепатського як «самостійника, що сидів в ЧК», бібліотекаря М.І. Ясинського як неблагонадійного²². Надалі життя Федора Павловича було пов'язане із Луганщиною та Полтавщиною. Саме звідти до 1933 р. надходили листи від вченого до рідних у Коломию²³. На жаль, через брак джерел дослідити його подальшу долю

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 4, спр. 41, арк. 25.

²⁰ Высылка вместо расстрела. Депортация интеллигенции в документах ВЧК-ГПУ. 1921-1923 / Вступ. ст., состав В.Г. Макарова, В.С. Христофорова; коммент. В.Г. Макарова. Москва, 2005. С. 11-13.

²¹ Посвістак О.А. Політичні репресії проти культурно-освітньої та наукової інтелігенції Поділля на початку 1920-х рр. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2007. Вип. 34. С. 30.

²² Нестеренко В.А. Українське вчителство Поділля в 1920–1930-ті роки: суспільно-політичний портрет // Освіта, наука і культура на Поділлі. 36. наук. Праць. Кам'янець-Подільський, 2003. Т. 7. С. 64-65.

²³ Теодор Примак 23 березня 1876-1933(4)? рр. [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://forum.genoua.name/viewtopic.php?id=4287>

не вдалося. Скоріш за все, із 1933 р. Ф.П. Приймак потрапив у ще більшу немилість радянської влади, яка розпочала процес «чистки» від неблагонадійних елементів, а тому міг постраждати від репресивного більшовицького режиму.

З наведеного видно, що представник української науково-педагогічної інтелігенції Ф.П. Приймак, працюючи у 1921-1922 рр. в Кам'янець-Подільському ІНО, не встиг сповна розкрити свій творчий потенціал, хоча і залишив позитивний слід в історії закладу. Припинення його викладацької роботи пов'язано з політичним заходом - чисткою прикордонної території від «антирадянських елементів», до яких зарахували й окремих вихідців з Галичини. Подальша біографія Федора Павловича потребує дослідження.

3.17. РЕГУЛА ЯКІВ ІВАНОВИЧ

Однією із малодосліджених постатей, пов'язаних з Кам'янець-Подільським ІНО, є подолянин Яків Іванович Регула.

Він народився 21 березня 1884 р. в містечку Немирів Брацлавського повіту Подільської губернії¹. 1886 року, після смерті батька, мати вдруге одружилася та переїхала із сином до Брацлава. Тут Яків і провів все своє дитинство: 6-річним хлопчиком вступив до двокласової міської школи, а після її закінчення – до середньої. У 1899 р. помер вітчим, і мати з дітьми переїхала до Кам'янця-Подільського, де Яків продовжив навчання у духовній школі і Подільській духовній семінарії².

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 52.

² Там само.

В роки російсько-японської війни 20-річний юнак, за прикладом інших, ледь не покинув навчання у семінарії та не подався на фронт. Однак, поборовши своє внутрішнє бажання, та із практичних міркувань він закінчив семінарію і тоді ж одружився із Пелагією Миколаївною Цереріною, вчителькою із с. Цвіклівці Кам'янецького повіту³.

Упродовж 1907-1913 рр. здобував вищу освіту в Харківському університеті, на природничому відділі фізико-математичного факультету. Це був найкращий етап в житті молодого вченого. Не зважаючи на те, що студентові доводилося голодувати, недосипати та підробляти, він, за його ж твердженням, знаходився «в огнищі науки, де цілком задовільнялися запитання духу»⁴. Його наставниками були професори В.А. Арнольдї та М.Л. Заліський. Завдяки їм увійшов до складу Харківського товариства любителів природи⁵.

З дипломом про вищу освіту посів посаду вчителя у 7-ми класовій реальній школі станиці Костянтинівської Донської округи (сьогодні Ростовська область Російської Федерації). Матеріальна потреба підштовхнула Якова Івановича на переїзд за понад тисячу кілометрів, де 5 вересня 1913 р. його прийняли вчителем природознавства та фізики однієї із шкіл тієї ж територіально-адміністративної одиниці⁶. Тут він зустрів події Першої світової війни.

Бажання повернутися у рідні місця не полишало 33-річного педагога. У 1918 р., через першу радянсько-українську війну, Я.І. Регула залишив Костянтинівськ і разом з дружиною та двома дітьми вирушив до Кам'янця-Подільського⁷. Довгою та важкою дорогою додому дружина

³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 52.

⁴ Там само.

⁵ Там само, арк. 52зв.

⁶ Там само, арк. 52.

⁷ Там само.

Пелагія захворіла, а прибувши на Кам'янеччину померла через запалення легенів⁸. Ще не залікувалася рана від цієї втрати, як 18 квітня 1919 р. помирає семирічна донька Галина, а 20 серпня – дворічний син Віктор⁹. Вийти зі стану перманентного горя було вкрай складно. Поселився у будинку по вул. Петроградській, 68 (сьогодні вул. Лесі Українки)¹⁰.

Втрата сім'ї підсилилася ще одним ударом - тривалий час не знаходив постійної роботи, тож перебивався випадковими заробітками, які давали жалюгідні кошти. Переживав велику депресію. Восени 1919 р. пощастило влаштуватися вчителем української мови та географії України у місцевій приватній комерційній школі В.Г. Підгурського¹¹. Через якийсь час перевівся до державної середньої 8-ми класової технічної школи, де мав удвічі більше тижневих годин, викладаючи українську мову і літературу, фізику та ботаніку. У зв'язку з цим дещо поліпшилося його матеріальне становище.

У місті поширилася добра слава про старанного і відповідального педагога Я. І. Регулу. У зв'язку з потребою асистентського складу науково-педагогічних працівників у Кам'янець-Подільському державному українському університеті, який вступав у другий рік свого існування, ректор І.І. Огієнко наприкінці 1919 р. запропонував Якову Івановичу посісти у вищій посаді старшого асистента при кафедрі ботаніки, на що той відразу погодився, залишивши за собою сумісництво на попередній роботі¹².

Працювати в університеті було складніше, ніж у фаховій школі, утім отримував велике задоволення від

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 52.

⁹ Там само, арк. 52зв.

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 5.

¹¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 52зв.

¹² Там само.

затребуваності власних здібностей у підготовці майбутніх природничиків. На роботу закладів освіти негативно впливали різні політичні події, зокрема встановлення радянської влади в липні 1920 р., а трохи пізніше, у середині листопада – від'їзд з міста органів УНР за кордон і запровадження на десятиліття комуністичних порядків. Нова влада взялася за ліквідацію (реорганізацію) університетів. Так на початку 1921 р. з'явився інститут народної освіти¹³.

Як асистент Кам'янець-Подільського ІНО, він на факультеті професійної освіти до осені 1921 р. викладав лише одну навчальну дисципліну – основи ботаніки, та й то на підготовчих курсах¹⁴. Відповідно до навчального плану факультету профосвіти за 1921/1922 н.р. та розподілу академічного навантаження, Я.І. Регула забезпечував викладання практичних занять з двох дисциплін – анатомії рослин та систематики цвітіння рослин (лекції читав професор Н.Т. Гаморак)¹⁵. Згодом, зі збільшенням дисциплін природничого циклу, зменшилося академічне навантаження на кожен предмет. Крім того, Яків Іванович не мав наукового ступеня, тож не міг створити конкуренції діючим професорам. Саме тому його науково-педагогічна робота обмежувалася лише практичними заняттями.

Ще у вересні 1920 р. запрацював Кам'янець-Подільський комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи (Камподкост)¹⁶. Очолив його відомий науковець,

¹³ Буценко О. П'ята річниця заснування Інституту Народної Освіти // Червоний кордон. 1925. 18 листопада. № 162. С. 2.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 20зв.

¹⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 53.

¹⁶ Кучеров Г. Роль Ю.Й. Сіцінського у розвитку просвітницького руху на Поділлі // Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: В.С. Травінський (голова), Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015 С. 93.

професор П. В. Клипенко. Ввійшли до комітету: Ю. Й. Сіцинський, П. Г. Клепацький, Є. Д. Сташевський, С. С. Дложевський та інші науковці, серед яких був і Я. І. Регула¹⁷. Одним з перших кроків цього комітету стало звернення до повітових «Просвіт» про створення низки музеїв. Також комітет залучався до проведення різних археологічних та геологічних розвідок у регіоні¹⁸.

У червні 1921 р. комітет влаштував у Кам'янець-Подільському ІНО археологічну виставку. Було зібрано пам'ятки старовини з міських музеїв і колекцій приватних осіб. Члени Камподкосту читали лекції для студентів і працівників вишу, які пропагували історико-краєзнавчу справу. До такої роботи був залучений і викладач Я. І. Регула. Він прочитав лекцію на тему «Пам'ятки природи взагалі і на Поділлію зокрема» для професорсько-викладацького складу та студентства ІНО¹⁹. Поруч працювали й інші лектори – П. В. Клименко, Є. Д. Сташевський, П. Г. Клепацький, Ю. Й. Сіцинський та В. М. Гегенмейстер²⁰. Виступи з такими відомими вченими Якову Івановичу було дуже почесно, його авторитет зростає.

Крім навчальної та громадської роботи, займався й науковими дослідженнями. Серед різних уподобань, якими захоплювався викладач, були проблеми, пов'язані з анатомією та фізіологією рослин²¹. Проте фахових друкованих праць він не мав. За час викладацької кар'єри отримав великий педагогічний досвід, що було результатом його самовідданої, наполегливої праці. Прагнув отримати й

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п.(спр.) 15162, арк. 23.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 4, арк. 2.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 1, арк. 21.

²⁰ Савчук В.О. Інтелігенція Кам'янець-Подільського регіону в контексті історико-краєзнавчого руху 20-х рр. ХХ ст. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2008. Вип. 1. С. 242.

²¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 9, арк. 10зв.

певні наукові результати. Зумів виконати кілька рукописних праць, які так і залишилися в особистому архіві молодого вченого. Йдеться про 4 статті: «Повстання життя на землі», «Історичний розвій ботаніки», «Основи ботаніки: конспект лекцій», «Музеї, їх розвій, сучасний стан: природно-історичний музей» та навчальний посібник – «Конспект лекції з анатомії»²².

Увійшов до складу Наукового при УАН товариства, яке діяло при ІНО²³.

Щоб мати засоби до життя, Я. І. Регулі довелося працювати сумісником в Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті (СПІ), де відчувалася потреба у науково-педагогічних кадрах. Тут молодий, перспективний та освічений викладач з осені 1921 р. отримав академічне навантаження як старший асистент по кафедрі ботаніки²⁴. Скоріш за все, його було прийнято за порадою професора Н. Т. Гаморака, який викладав ботаніку в ІНО, а також був сумісником в СПІ. До того ж, професор був педагогічним та науковим наставником молодого ботаніка.

Наприкінці 1922 року відбулося реформування Кам'янець-Подільського ІНО²⁵. Із закриттям факультету професійної освіти (1923 р.) зменшився і обсяг годин на вивчення дисциплін природничого циклу²⁶. З того часу Я. І. Регула втратив посаду. Природничі дисципліни у виші продовжували викладати відомі науковці – В. О. Геринович, М. О. Хитьков та Н. Т. Гаморак. Разом з тим, Яків Іванович залишився працювати у сільськогосподарському інституті, що залишало за ним певну перспективу.

²² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 9, арк. 10зв.-11.

²³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 53.

²⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 9, арк. 10-10зв.

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 395, арк. 117.

²⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 9, арк. 10зв.

Скоріш за все, що з часом він сконцентрувався на роботі саме у цьому виші. На це вказують опубліковані дані, зокрема про персональний склад кафедр Кам'янець-Подільського ІНО за 1924 р. та інституту соціального виховання, який прийшов на зміну ІНО, за 1932 р. У списках його ім'я відсутнє²⁷. Простежити подальшу долю викладача-ботаніка з'ясувати не вдалося.

Можна стверджувати, що представник української педагогічної інтелігенції Яків Іванович Регула, як викладач двох кам'янець-подільських вишів, і зокрема інституту народної освіти, на початку 1920-х рр. залишив певний слід в історії цього вишу, забезпечуючи викладання студентам ботаніку та суміжні науки про навколишнє середовище, намагався реалізувати свої наукові здібності, хоча, як представник харківської природничої школи, не встиг це зробити через зміни структури ІНО. Необхідно продовжити пошук джерел для з'ясування й інших складових біографії зазначеного педагога.

²⁷ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2003. С. 65.

3.18. РЕТАНОВ (РЕТАНІВ) ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ

В історії Кам'янець-Подільського ІНО певний слід залишив фізик Олександра Миколайовича Ретанова.

Він народився 1885 р. (за іншими, але малоймовірними даними, 1902 р.^{1;2}) в м. Ніжин Чернігівської губернії, у сім'ї урядовця. Батько майбутнього вченого працював секретарем в суді та одержував місячне утримання в розмірі 50 руб., що на той час прирівнювало його сім'ю до забезпеченого класу. Утім 1900 року голова сімейства помер, а його дружина та четверо дітей опинилися у складних матеріальних умовах, змушені були виживати³. Здобуваючи середню освіту в рідному місті, юний Олександр одразу виявив неабиякий хист до точних наук⁴. Закінчивши гімназію, 20-річний юнак вступив до університету св. Володимира у Києві, на математичний відділ фізико-математичного факультету. Починаючи з III курсу, він активно зайнявся дослідженнями з фізики під керівництвом професора І.І. Косоногова, брав участь в роботі фізичного семінару свого шефа та лабораторії фізики⁵.

¹ Книга Памяти Украины. Черниговская область [Текст] / ред. И.В. Герасимов [и др.]. К : Поисково-издательское агентство «Книга Памяти Украины», 1995. Т. 5: <Менский > район, г. Нежин, Нежинский район [Електронний сайт]. – Режим доступу: <http://memory-book.org.ua/Search/MemoryBook/Person.aspx?id=16657>

² Перечень мобилизованных в годы Второй Мировой войны Черниговским ГВК, Украинская ССР, Черниговская обл., г. Чернигов (по данным сайтов "ОБД-Мемориал" и "Подвиг народа") [Електронний сайт]. – Режим доступу: http://www.teatrskazka.com/Raznoe/RVK/Chernigovskaja/GVK_Chernigovski_j_Chernigovskij.html

³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 1744, арк. 4.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 6453, арк. 1.

⁵ Там само.

1910 рік став насиченим подіями для перспективного випускника вишу. Здобувши диплом I ступеня, він вступив на педагогічні курси при Київській шкільній окрузі, на відділ фізики, які успішно закінчив в березні того ж року. Тоді ж отримав звістку про смерть рідної сестри Антоніни⁶; ⁷. У липні 1910 р. О.М. Ретанова відряджають до Кам'янця-Подільського, де він посів посаду викладача фізики та математики у місцевій чоловічій гімназії⁸. Працюючи тут, Олександр Миколайович був обтяжений виключно педагогічною роботою та не міг приділяти увагу своїм науковим інтересам, хоча цікавився новинками літератури з фізики, не завжди встигаючи опрацювати їх⁹.

Несподівано для себе, у вересні 1920 р. отримав запрошення перейти на роботу до Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ)¹⁰. На той час закладу, який вступав у третій рік існування, бракувало професійних кадрів. Рада професорів університету обрала його на посаду асистента по кафедрі фізики¹¹. Щодо особистого життя викладача, то відомо лише те, що його мати і брати – Микола та Володимир – проживали у Ніжині. Матері та молодшого брата Володимира не стало у 1922 р.¹². На жаль, доступні джерела не повідомляють причини їхньої смерті. Можна лише припустити, що соціальне походження родини могло негативно вплинути на вороже ставлення до неї більшовиків. Інший брат помер у 1931 р., також з

⁶ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 1744, арк. 4.

⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 6453, арк. 1.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 419.

¹¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 3.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 1744, арк. 4.

невстановлених причин¹³. Як університетський працівник, О.М. Ретанов разом з дружиною Варварою, сином Володимиром та племінницею Валентиною спочатку поселилися у флігелі К-ПДУУ/ІНО, а згодом отримав більшу житлову площу в будинку № 23 по вул. Шевченка¹⁴.

Із зміною влади в місті в середині листопада 1920 р. продовжив працю в університеті, а згодом був прийнятий в штат інституту народної освіти, який прийшов на зміну попереднику^{15; 16}. Як асистент, трудився на факультеті соціального виховання (для посідання вищої посади необхідно було опублікувати низку наукових праць, що ставало завданням на перспективу)¹⁷. Його обов'язками були організація роботи кабінету і лабораторії фізики, а також виконання завдань відповідно до чинного навчального плану (наприклад, у 1922/1923 н.р. проводив практичні заняття з фізики після вивчення лекційного курсу з цієї дисципліни, викладання якого забезпечував професор А.Е. Малиновський)¹⁸. Викладач брав участь в громадському житті. Зокрема, з 1921 р. вступив до профспілкової секції «Робос», осередок якої тоді тільки з'явився у виші¹⁹.

Після того, як наприкінці 1923 р. факультет професійної освіти було ліквідовано, О.М. Ретанов не міг створити серйозної конкуренції своїм більш іменитим колегам, що перейшли працювати на єдинопідючий факультет соціального виховання. Реальним виходом для Олександра Миколайовича продовжити викладацьку кар'єру було наступне: увійти до науково-педагогічного складу місцевого сільськогосподарського інституту (СГІ), де бракувало кадрів.

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 1744, арк. 4.

¹⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 3.

¹⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 47.

¹⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 5, арк. 21зв.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 6453, арк. 3.

¹⁸ Там само, арк. 1.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 3.

Упродовж 1923-1925 рр. він працював як позаштатний викладач цього закладу вищої освіти, а з 1925 р. був прийнятий в штат як викладач I категорії (в.о. професора). На новому місці роботи викладав метеорологію для студентів агрономічного та слухачів робітничого факультетів²⁰. Щоправда, через гострі матеріальні проблеми у сім'ї, професор змушений був шукати підзаробітку, який би серйозно не перешкоджав основній роботі. Тому, як тільки йому запропонували очолити гідро-метеорологічну станцію при СГІ, утворену ще 5 березня 1920 р. при К-ПДУУ, то О.М. Ретанов одразу погодився²¹.

12 вересня 1928 р. на ім'я ректора Кам'янець-Подільського ІНО О.М. Ретанов подав заяву про зарахування його у викладацький штат, оскільки в СГІ опинився у нештатному списку професорсько-викладацьких кадрів²². Це прохання було спричинене, по-перше, відсутністю в ІНО на той час достатньої кількості фахівців-фізиків (єдиним штатним викладачем фізики тоді працював В.К. Бернадський), а по-друге, недостатнім матеріальним рівнем життя сім'ї Олександра Миколайовича²³. А вже 1 жовтня 1928 р. в.о. ректора Ф.А. Кондрацький розпорядився прийняти О.М. Ретанова на посаду штатного професора із навантаженням 10-12 тижневих годин²⁴. Згодом, кількість фахівців фізичного напрямку зростає: спільними зусиллями обох працівників на кафедрі зарахували доцента Г.О. Березняка та аспіранта В.К. Пухальського (посів асистентську посаду)²⁵.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 6453, арк. 2.

²¹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 1744, арк. 4.

²² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 392, арк. 1.

²³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 1054, арк. 8.

²⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 392, арк. 2.

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 4, спр. 31, арк. 58.

Професор О.М. Ретанов займався науковими дослідженнями. Серед різних проблем, якими він захоплювався, були іонізація повітря, сонячна радіація тощо. Зокрема, ним були підготовлені праці: «До питання про ток насичення у вибуховій хвилі»²⁶, «Матеріали до кліматичної характеристики району Кам'янецької метстанції»²⁷, «Пролетаризації ВИШів – наша гарантія!»²⁸ та ін. Загальна кількість надрукованих праць за весь період викладацької діяльності не перевищувала п'яти.

Не стояв осторонь наукового при УАН товариства (НТ) та науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля (НДК). Джерела засвідчують, що ще у 1927 р. він став науковим співробітником обох осередків^{29; 30}.

Із організацією в структурі НДК секції сільського господарства та культури запрацювало 6 підсекцій, роботу яких в більшості здійснювали викладачі СГІ. Саме тоді, професор О.М. Ретанов увійшов до підсекції фітотехніки та інтенсивних культур яку очолював професор В.П. Живан³¹. У контексті виконання головного завдання кафедри її члени мали глибоко опрацювати емпіричний матеріал і на його

²⁶ Бернадський В.К., Ретанов О.М. До питання про ток насичення у вибуховій хвилі // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1927. Вип. 4. С. 128-131.

²⁷ Ретанов О.М., Бернадський В.К. Матеріали до кліматичної характеристики району Кам'янецької метстанції // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1928. Вип. 5. С. 280-298.

²⁸ Ретанов О.М. Пролетаризації ВИШів наша гарантія! // Студент Прикордоння. 1929. 29 листопада. Ч. 2 (9). С. 1.

²⁹ Баєр М.М. Науково-дослідна кафедра природи, сільського господарства й культури Поділля при Кам'янецькому СГІ // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1927. Вип. 4. С. 149.

³⁰ Філь Ю.П. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділлі, 1928. Т. 1. С. 95.

³¹ Баєр М.М. Науково-дослідна кафедра... С. 149

базі виконувати індивідуальні наукові проекти (підготовка і друк статей, монографій, виступи з доповідями під час проведення різноманітних наукових заходів тощо).

З невідомих причин Олександр Миколайович не брав участі в роботі предметної комісії педагогічного та виробничого циклів ІНО (можливо, через невеликий науково-педагогічний стаж). Працюючи рядовим професором, він усі свої здібності прикладав до підготовки високоякісних педагогічних кадрів, підвищення авторитету свого вишу в регіоні і республіці.

У зв'язку з реорганізацією вишу в інститут соціального виховання (ІСВ), О.М.Ретанова у 1930 р. зарахували до штату цього вишу³². Тут він став свідком соціальних чисток і політичних репресій, які проводилися в колективі. У зв'язку зі змінами пріоритетів у підготовці кадрів у реорганізованому закладі, зменшенням обсягу фінансування роботи вишу, що не дозволяло утримувати тодішню кількість штатних професорів, Олександр Миколайович потрапив під скорочення. Не на його користь спрацювала опублікована газетна стаття студента, у якій наставника було піддано критиці. Автор писав, що професор на лекціях орієнтувався не на «бідняка» чи «середняка», а на краще підготовленого студента, допускав «грубе висміювання товаришів, що, не знаючи, червоніють біля таблиці»³³. Через це 1 жовтня 1931 р О.М. Ретанова звільнили із професорсько-викладацького складу ІСВ, хоча за ним залишалася інша посада – завідувача гідрометеорологічною станцією³⁴. Але відчувалось, що і тут він довго не протримається, оскільки в регіоні посилювався пошук так званих антирадянськи налаштованих організацій

³² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 244, арк. 80.

³³ Нерук Д. А хвосты все растут та растут... // Студент Прикордоння. 1930. 1 лютого Ч. 5 (12). С. 3.

³⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 391, арк. 11.

та їх учасників. Під підозру потрапили й викладачі ІНО/ІСВ, СГІ, чимало з них було заарештовано. До обвинувачених потрапив і професор О.М. Ретанов, якому інкримінували участь в контрреволюційній діяльності, завданням якої було збройне повалення радянської влади (за ст. 54, п.п.11 КК РСФСР)³⁵.

21 березня 1933 р. працівники прикордонного відділу ДПУ Кам'янця-Подільського під керівництвом М. Погорілого здійснили обшук у будинку, де мешкала сім'я професора. Серед речей було знайдено вирізку з газети УНР за 1919 р., телеграму та листівку того ж часу³⁶. Паралельно із обшуком будинку Ретанових здійснювався обшук у професора В.П. Храневича за тією ж підозрою³⁷.

Утім довести вину Олександра Миколайовича не вдавалося. Тому за відсутності доказів по справі № 1297 щодо причетності професора до контрреволюційної організації, 23 серпня 1933 р. обвинувачувальним висновком Трійки при колегії ДПУ УСРР стало закриття цієї справи та звільнення фігуранта з-під варти. Та не зважаючи на це, О.М. Ретанова продовжували утримувати в ізоляторі до 4 жовтня 1933 р. на підставі ст. 197, п. 2 УПК РСФСР про шістдесятиденне утримання під вартою, яке могло застосовуватися при будь-якій підозрі і без рішення суду³⁸.

Хоча із вченого зняли усі обвинувачення, все ж продовжити науково-педагогічну кар'єру на Поділлі та в межах республіки йому не вдалося. Запрошення на викладання для досвідченого педагога та фізика не забарилося. На початку 1934 р. О.М. Ретанов охоче погодився із пропозицією викладати фізику у новоствореному Сибірському лісотехнічному інституті

³⁵ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 1744, арк. 1.

³⁶ Там само, арк. 3.

³⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 5966, арк. 39-39зв.

³⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 1744, арк. 3.

(утвореному в 1930 р. як Сибірський лісничий інститут)³⁹. Про його науково-педагогічну діяльність у цьому виші інформації не виявлено.

З початком німецько-радянської війни пішов воювати у 55-у стрілецьку дивізію, 228-й стрілецький полк (його формування розпочалося у червні 1941 р.)⁴⁰. Служив рядовим, брав участь у бойових діях на території Білорусі. Влітку 1943 р. воював на Курській дузі, а потім у Білорусі. Разом з побратимами визволяв Гомельську область. 29 листопада 1943 р. під час звільнення с. Деражичі Лоевського району загинув^{41; 42}.

Тож у кам'янець-подільський період своєї біографії Олександр Миколайович Ретанов у 1920-х – на початку 1930-х рр. залишив помітний слід в історії місцевих вишів, зокрема ІНО, виявляючи найкращі професійні якості і дбаючи про підготовку на високому рівні педагогічних та агрономічних кадрів. Певні наукові здобутки вченого були пов'язані з роботою в складі існуючих при інституті народної освіти наукових осередків. Сповна реалізувати тут свій науково-педагогічний потенціал не встиг, оскільки у 48-річному віці став жертвою сталінської політики

³⁹ Информация о кафедре прикладной физики (ПФ) СибГУ им. М.Ф. Решетнева [Електронний сайт]. – Режим доступу: <https://www.sibsau.ru/departments/2362/>

⁴⁰ Действующая армия. Перечни войск. Перечень № 5. Стрелковые, горнострелковые, мотострелковые и моторизованные дивизии ВОВ. [Електронний сайт]. – Режим доступу: http://www.teatrskazka.com/Raznoe/Perechni_voisk/Perechen_05_01.html

⁴¹ Книга Памяти Украины. Черниговская область [Текст] / ред. И. В. Герасимов [и др.]. К : Поисково-издательское агентство «Книга Памяти Украины», 1995. Т. 5: <Менский > район, г. Нежин, Нежинский район [Електронний сайт]. – Режим доступу: <http://memory-book.org.ua/Search/MemoryBook/Person.aspx?id=16657>

⁴² Басенков Н. Список воинов Красной Армии павших на территории Гомельской области. [Електронний сайт]. – Режим доступу: <http://pamyatpravda.fmbb.ru/viewtopic.php?t=234>

переслідування старої інтелігенції у прикордонному районі і, опинившись без засобів для існування, змушений був назавжди покинути батьківщину та разом із сім'єю виїхати до Російської Федерації. Був учасником бойових дій і загинув під час Другої світової війни.

3.19. СІЦІНСЬКИЙ ЮХИМ ЙОСИПОВИЧ

З-поміж найбільш відомих науковців і освітян, які працювали в Кам'янець-Подільському ІНО, виокремлюється яскрава постать вченого-історика, археолога, музейника, православного священика Юхима Сіцинського. Найбільшу славу він здобув наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли організовував вивчення церковної і цивільної історії краю, редагував періодичні («Подольские епархиальные ведомости», «Православная Подолия», «Подолия») і наукові видання («Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета», «Труды Подольского церковно-археологического общества»), був членом різних відомих наукових товариств, активно працював над створенням і розвитком першого громадського історико-краєзнавчого музею (давньосховища) в адміністративному центрі Подільського краю, дбав про збереження багатої історико-архітектурної спадщини і працював українським просвітянином.

Юхим (Євфимій, Юзим, Єфим) Йосипович (Остапович) Сіцинський народився 10 грудня 1859 р. в с. Мазники Летичівського повіту на Поділлі, у сім'ї священика. Навчався у Кам'янець-Подільському духовному училищі, Подільській духовній семінарії (1875-1881 рр.)¹. У

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 3333, оп. 1, спр. 37, арк. 7-10.

1885 р. закінчив Київську духовну академію зі ступенем кандидата богослов'я, переїхав до м. Бахмут, де викладав російську мову та закон Божий у місцевому духовному училищі. 1899 року прийняв духовний сан і став протоієреєм Кам'янець-Подільського кафедрального собору. У 1903 р. став законовчителем у двох закладах освіти Кам'янця-Подільського – середній технічній школі та Маріїнській жіночій гімназії. З 1916 р. призначений Подільським патріархальним спостерігачем за церковними школами².

У 1890-х рр. Ю.Й. Сіцинський захопився археологією. На основі матеріалу, зібраного під час подорожей Поділлям, а також за результатами наукової подорожі В.Б. Антоновича по середній течії р. Дністра, від с. Жванця на Кам'яничині до с. Рашкова на Ямпільщині, здійсненої влітку 1883 р. за дорученням розпорядчого комітету VI археологічного з'їзду в Одесі, науковець видав працю «Археологическая карта Подольской губернии», де було зафіксовано і систематизовано більше 2 тис. пам'яток кам'яного віку, доби міді та бронзи, раннього залізного віку та періоду Русі IX–XIII ст.³.

З початком Української революції 1917-1921 рр. активно поринув у національне відродження: працював у «Просвіті», став одним з найактивніших прихильників творення Української автокефальної церкви, членом Кирило-Мефодіївського братства, займався видавничими справами Подільської народної управи. Чимало зусиль доклав до заснування Кам'янець-Подільського державного українсько-

² Завальнюк О.М. Ю.Й. Сіцинський – приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.), [у:] Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками роботи Всеукр. наук.-практ.конф., Кам'янець-Подільський, 2004. С. 6.

³ Сіцинський Юхим. Археологічна карта Подільської губернії, упоряд О.Л. Баженов, Кам'янець-Подільський, 2004. С. 93.

го університету (К-ПДУУ)⁴. Як голова Подільського історико-археологічного товариства, разом з представниками міської думи, Подільської «Просвіти» і товариства природодослідників, увійшов до складу створеної 15 січня 1918 р. міської університетської комісії для вирішення питань заснування вишу⁵. У день відкриття університету товариш міністра освіти П.І. Холодний подякував членам усієї комісії, зокрема й Ю.Й. Сіцинському, за величезну працю з підготовки цього свята. Надалі він працював на розвиток першого подільського українського університету, зокрема, був парохом університетської церкви св. Миколая і помічником бібліотекаря, до книжкового фонду вишу передав 23 праці зі своєї книгозбірні, однієї з найбільших у місті. 19 лютого 1919 року наказом Міністерства народної освіти УНР Ю.Й. Сіцинського було призначено приват-доцентом кафедри церковної археології К-ПДУУ⁶. Пізніше йому доручили викладати ще й історію Поділля на історико-філологічному факультеті. У серпні 1919 р. обрали головою бібліотечної комісії⁷. З наступного року завідував кабінетом мистецтв⁸. В грудні того ж року ректор Іван Огієнко доручив Ю.Й. Сіцинському упорядкувати нумізматичну колекцію⁹.

⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 3333, оп. 1, спр. 26, арк. 35-36.

⁵ Завальнюк О.М. Ю. Й. Сіцинський у 1917-1920 рр.: громадянсько-політичний, культурно-просвітній і науковий аспекти, [у:] Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнарод. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю. Сіцинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського, Кам'янець-Подільський, 2010. С. 25.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2582, оп. 1, спр. 187, арк. 22.

⁷ Завальнюк О.М. Ю.Й. Сіцинський – приват-доцент Кам'янець-Подільського... С. 7.

⁸ Старенький І. Юхим Йосипович Сіцинський – археолог, дослідник трипільської культури, [у:] Археологічні студії «Межибіж»: наук. збірн. 1'2012, Хмельницький, 2013. С. 138-139.

⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 582, оп. 1, спр. 134, арк. 167.

Згодом, за особистим контролем вченого у кабінеті нараховувалося понад 3 тис. експонатів¹⁰. На жаль, дана колекція була втрачена в ході конфіскації цінностей для допомоги голодуючим Поволжя у 1922 р.¹¹. Словом, священник-науковець мав певний досвід роботи, пов'язаної з освітнім процесом у вищій школі.

На початку 1921 р. радянська влада реорганізувала К-ПДУУ в два самостійні виші - інститут народної освіти та сільськогосподарський інститут. До науково-педагогічного колективу першого з них увійшла значна частина професорів і приват-доцентів колишнього університету, зокрема й Ю.Й. Сіцинський. Його атестували на посаду старшого асистента по кафедрі історії України¹². Доручили викладати чотири навчальні дисципліни: українське народне мистецтво, історію всесвітнього мистецтва, теорію мистецтва та історію російського мистецтва¹³. Кожна із них значилася у навчальному плані лише одного факультету – професійної освіти, мала певний академічний обсяг, викладалася для різновеликих аудиторій. Найбільше аудиторія, яка нараховувала 52 студенти, любила слухати «Історію всесвітнього мистецтва», на викладання якої відводилося щомісяця по 24 год. Щодо інших трьох предметів, то, згідно з навчальним планом, на них виділялося по 2 год. на тиждень. Слухали ці курси пересічно 20-24 особи¹⁴.

Як активний дослідник, він брав участь у роботі різних наукових організацій, товариств, що діяли в ІНО. Разом з колегами-професорами взяв участь у виробленні

¹⁰ Завальнюк О.М. Ю.Й. Сіцинський – приват-доцент Кам'янець-Подільського... С. 7.

¹¹ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський, 2006. С. 299.

¹² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 5.

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 3, спр. 4, арк. 6-8.

¹⁴ Там само, арк. 4-4зв.

статуту та програми Наукового товариства (НТ)¹⁵. Усі нормативні документи та назва «Кам'янець-Подільське наукове при УАН товариство» були затвердженні Українською Академією наук до літа 1925 р.¹⁶. Брав участь у низці зібрань членів НТ. У 1925 р. його обрали почесним членом цього товариства¹⁷, а 26 липня того ж року став заступником голови НТ¹⁸; ¹⁹. Наступного року увійшов до складу видавничо-редакційної редколегії «Записок Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства». Перший том «Записок» вийшов у світ лише 1928 року та нараховував понад сотню сторінок²⁰. До цього долучився й Юхитм Йосипович.

Досвід та науковий професіоналізм забезпечили входження його до наукової структури, створеної в ІНО відповідно до постанови Раднаркому УСРР від 26 квітня 1921 р. – науково-дослідної кафедри (НДК) історії та економіки Поділля²¹. Відразу, крім нього, сюди входили ще

¹⁵ Завальнюк О.М., Трембіцький А.А. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя, [у:] Освіта, наука і культура на Поділлі, Кам'янець-Подільський, 2004. Т. 4. С. 154.

¹⁶ Набок С. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН. До питання дослідження документів співробітників Академії наук України як джерела вивчення історії України, [у:] Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2003 р.). Кам'янець-Подільський, 2004. С. 103.

¹⁷ Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Інститут рукопису (далі - НБУ ІР), ф 10, спр, 18954, арк. 2.

¹⁸ Там само, арк. 3.

¹⁹ Набок С. Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН... С. 103.

²⁰ НБУ ІР, ф 10, спр, 18954, арк. 4-5.

²¹ Підлісний Д. Радянська «професіоналізація» вітчизняної вищої школи (1920-1921 рр.), [у:] Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди, Серія «Іст. та геогр.», Харків, 2014, Вип. 51. С. 72.

трьох авторитетних професорів вишу²².

Важливим напрямком роботи НДК були археологічні дослідження. У 1925 р. Ю.Й. Сіцинський і ректор ІНО В.О. Геринович очолили експедицію, яка проводила розкопки на території Кам'янецьчини: виявлено неолітичні стоянки первісних людей. Під час розкопок, зокрема у с. Велика Мукша (сьогодні Велика Слобідка), науковці знайшли захоронення двох людей у скриньовому гробу на глибині 50 см, виявили поліровані сокирки та кераміку із орнаментом ранньотрипільського часу, що свідчило про поширення цієї культури у Придністров'ї²³. Результати цих розкопок В.О. Геринович представив у статті «Стоянка неолітичної людини біля с. Великої Мукші, Китайгородського району, Кам'янець-Подільської округи», яка була опублікована у «Записках Кам'янець-Подільського інституту народної освіти».

Крім археологічних досліджень, Ю.Й. Сіцинський, який мав в активі значну кількість опублікованих праць^{24; 25}, займався підготовкою і друком узагальнюючих робіт, різних розвідок. Йдеться про «Начерки з історії Поділля»²⁶, «Нариси історії Поділля»²⁷, «Оборонні замки Західного

²² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 3.

²³ Геринович В.О. Стоянка неолітичної людини біля с. Великої Мукші, Китайгородського району, Кам'янець-Подільської округи, [у:] Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти, Кам'янець-Подільський, 1926, Т. 1. С. 15.

²⁴ Сицинский Е.И. «Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии», Каменец-Подольский, 1893. С. 151-160.

²⁵ Сіцинський Ю.Й. Археологічна карта Подільської губернії, упоряд. О.Л. Баженов, Кам'янець-Подільський, 2004. С. 93.

²⁶ Сіцинський Ю.Й. Начерки з історії Поділля. Київ, 1920. 15 с.

²⁷ Сіцинський Ю.Й. Нариси з історії Поділля / Вінниц. філ. Всенар. б-ки України при Укр. акад. наук, Каб. виучування Поділля. – У Вінниці: [б. в.], 1927- (3 друк. Укр. Акад. Наук). Нарис 1. Загальний огляд історії Поділля; Нарис 2. Передісторія Поділля. Вінниця, 1927. 74 с.

Поділля»²⁸, «Кам'янецьку фортеця»²⁹, «Муровані церкви Поділля»³⁰ та ін. Загалом на початку 30-х рр. у його доробку нараховувалося півсотні опублікованих та рукописних праць³¹.

Ю.Й. Сіцинський брав помітну участь у громадській діяльності, зокрема заходах із збереження історико-архітектурної спадщини, багато представленої у Кам'янці-Подільському та інших населених пунктах регіону (цим він активно займався і в попередній період). Як найбільший фахівець у цій галузі, увійшов до складу Комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва, природи, де ініціював чимало питань для вирішення органами місцевої влади³². У 1923 р. вступив до профспілкової секції «Робос», що діяла в ІНО, підтримував усі корисні справи цієї організації³³. У зв'язку з поважним віком та погіршенням здоров'я змушений був зменшити громадську активність. До того ж, радянська влада ставилася до нього – одного із найбільш відомих працівників ІНО – без належної поваги, вважаючи його не зовсім лояльним до режиму та виділяючи з його попередньої біографії, як негатив, усе, що було пов'язане передусім з його українськістю, тривалою церковною діяльністю та підтримкою української церковної автокефалії, участю в українському національному відродженні у 1917–1920 рр. Більшовицькі ідеологи не забули й того, що син

²⁸ Сіцинський Ю.Й. Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст.: історично-археологічні нариси, Українська академія наук, Київ, 1928. 99 с.

²⁹ Сіцинський Ю.Й. Кам'янецька фортеця, Кам'янець-Подільський, 1929. 10 с.

³⁰ Сіцинський Ю.Й. Муровані церкви на Поділлі. Львів-Кам'янець-Подільський, 1925. 65 с.

³¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 3333, оп. 1, спр. 35, арк. 3-5.

³² Кучеров Г. Роль Ю.Й. Сіцинського, [у:] Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф., Кам'янець-Подільський, 2015. С. 93.

³³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 15162, арк. 23.

Ю.Й. Сіцинського – Володимир Січинський емігрував до Європи, а сам вчений у вересні 1926 р. прилучився до відзначення у міському театрі «буржуазного історика» Михайла Грушевського з нагоди його 60-річчя від дня народження, прочитав про академіка ґрунтовну наукову доповідь³⁴.

За ці та інші (часто надумані) гріхи влада застосовувала до нього репресивні заходи. Так, вже 25 березня 1921 р. вченого кинули до чекістського підвалу, намагаючись вивідати інформацію про зв'язки з сином, який проживав у Чехії³⁵. У домі провели обшуки, які нічого компрометуючого не дали, конфіскували частину майна. Не добившись очікуваних зізнань, через три місяці його випустили з ув'язнення. Після цього дружину розбив параліч (померла у 1923 р.)³⁶. На додачу вченого звільнили з посади завідуючого музею, який діяв в ІНО, серйозно ускладнивши його матеріальне становище. Згодом довелося піти з інституту. Влада намагалася знищити незламного 64-річного діяча, залишивши його без засобів для існування. Допомогали друзі, зокрема й М.С. Грушевський.

У 1929 р. Ю.Й. Сіцинського заарештували вдруге. На цей раз звинувачували у причетності до Спільки визволення України, але з того нічого не вийшло, оскільки вчений був аполітичною людиною і не брав участі у різного роду

³⁴ Баженов Л.В. М.С. Грушевський і Поділля, [у:] Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції, Кам'янець-Подільський, 1995. С. 220.

³⁵ Мошак М. Великий подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Сіцинського, Кам'янець-Подільський, 2013. С. 338.

³⁶ Адамський В.Р. Юхим Сіцинський: доля інтелегента у радянську добу, [у:] Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнарод. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю. Сіцинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського, Кам'янець-Подільський, 2010. С. 158.

антирадянських структурах. Навесні 1930 р. його довелося відпустити³⁷.

Не маючи на що жити, у 1931 р. вчений переїхав до Києва, де друзі влаштували його на посаду наукового співробітника у Лаврському музеї. Та влітку 1933 року Ю.Й. Сіцинський був заарештований втретє. На цей раз він потрапив під чистку «класово ворожих елементів» і був звільнений з Лаврського музею, повернувся до Кам'янця-Подільського. Але на цьому репресії проти видатного діяча не закінчилися: 31 липня 1933 р. влада реквізувала його будинок, залишивши для проживання невеличку кутову кімнату у флігелі, площею 16 кв. м. Намагаючись повернути конфісковану нерухомість, звертався до місцевої ради, чим викликав гнів радянських можновладців, і 20 жовтня 1933 р. у нього відібрали останню кімнату. А самого 74-річного безхатка примусово переселили на Підзамче, в будинок Юлії Ундерко³⁸. Під час переїзду, який організували працівники комунального господарства, добряче постраждала його унікальна бібліотека та багата колекція фотокарток^{39; 40}.

Останні роки життя вченого були вкрай важкими: не міг самостійно пересуватися через хворобу ніг, для вгамування нестерпного болю не мав ліків, розвинулося безсоння⁴¹. Помер 7 грудня 1937 р. у Кам'янці-Подільському, похований на старому міському кладовищі. Через 60 років, у

³⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 15162, арк. 8-9.

³⁸ Баженова С.Е. Останні роки життя Є.Й. Сіцинського у спогадах рідних та знайомих, [у:] Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками роботи Всеукр. наук.-практ.конф., Кам'янець-Подільський, 2004. С. 112.

³⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 3333, оп. 1, спр. 38, арк. 5-8.

⁴⁰ Завальнюк О.М. Ю.Й. Сіцинський – приват-доцент Кам'янець-Подільського... С. 10.

⁴¹ Баженова С.Е. Останні роки життя Є.Й. Сіцинського... С. 112.

незалежній Україні, вченого реабілітували⁴². Тоді ж були реабілітовані й інші представники професорсько-викладацького колективу ІНО⁴³.

Насамкінець, відзначимо, що викладач Кам'янець-Подільського ІНО, відомий подільський історик, археолог і краєзнавець Ю.Й. Сіцинський у 1920-ті рр. залишив помітний слід в історії вишу, реалізуючи свій великий науковий потенціал, педагогічні і організаційні здібності, громадські якості, людську і громадянську порядність, які були властиві українській освітньо-науковій еліті. Радянський режим не дав можливості реалізувати повністю всі ці риси вченого у вищій школі і тим самим сприяти більш самовідданій роботі науково-педагогічних працівників загалом. Не «вписавшись» у нову комуністичну парадигму, Юхим Йосипович, як представник старої української патріотичної інтелігенції, талановитий науковець і яскравий носій християнських цінностей, був приречений на немилість влади і знищення як відірвана від нового суспільства особистість. Його трагічна доля стала ще одним прикладом тоталітарного непоцінування одного із достойних українських діячів, чий внесок в історію науки, освіти і культури Поділля важко переоцінити.

⁴² Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 15162, арк. 57.

⁴³ Філь Юхим Павлович; Поль Карл Адольфович, [у:] Відкритий список жертв політичних репресій в СРСР. База даних, Web. 01.06.2020. <[https://ua.openlist.wiki/%D0%A4%D1%96%D0%BB%D1%8C_%D0%AE%D1%85%D0%B8%D0%BC_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(1885\)>;](https://ua.openlist.wiki/%D0%A4%D1%96%D0%BB%D1%8C_%D0%AE%D1%85%D0%B8%D0%BC_%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(1885)>;)>; <[https://ua.openlist.wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BB_%D0%90%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%84%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(1873\)>.>](https://ua.openlist.wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C_%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BB_%D0%90%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%84%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(1873)>.>)>.

3.20. СТАШЕВСЬКИЙ ЄВГЕН ДМИТРОВИЧ

До відомих українських вчених, які певний час працювали в Кам'янець-Подільському інституті народної освіти, належав й історик-економіст, професор Євген Дмитрович Сташевський.

Він народився 21 серпня 1874 р. в с. Зіньків Летичівського повіту Подільської губернії (сьогодні Хмельницький район Хмельницької обл.) в сім'ї службовця. Середню освіту отримав в Тульській гімназії, а 1903 року вступив на історико-філологічний та юридичний факультети університету св. Володимира¹. Закінчив навчання у 1908 р., отримавши диплом I ступеня, з перспективою прилучитися до наукової та викладацької діяльності. Був залишений при університеті як професорський стипендіат для отримання наукового ступеня², оскільки до того займався історичними дослідженнями під керівництвом професора М.В. Довнара-Запольського і виконав три праці з історії Росії XVI-XVII ст., а за одну із них – «Досвід вивчення писцевих описів Московського царства XVI ст.» у 1907 р. отримав золоту медаль³.

Склав магістерські іспити з історії та політекономії у 1912 р., а через рік захистив магістерську роботу на тему «Московське суспільство і держава від початку царювання Михайла Федоровича до епохи Смоленської війни»⁴. Деякі історики, знайшовши у його рукописі ряд компліятивних текстів та недоліків у оформленні, поставили під питання можливість успішного її захисту. Лише завдяки професорам

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 2.

² Там само, арк. 3.

³ Рубльов О. С. Сташевський Євген Дмитрович // Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9. С. 841.

⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 3.

М.В. Довнару-Запольському та В.С. Іконникову вдалося отримати ступінь магістра⁵. Наприкінці 1913 р. магістерська робота вченого вийшла друком як перша частина серії «Нариси з історії царювання Михайла Федоровича»⁶.

З 1907 р. розпочав трудовий шлях в університетах – св. Володимира та Московському, викладаючи економічну історію України та історії Росії відповідно⁷. Наступного року став лектором з економічної історії у приватному Київському комерційному інституту⁸.

Упродовж 1909-1911 рр. працював в архівах і бібліотеках Москви, спілкувався з колегами та збирав інформацію з аграрної історії⁹. 1912 року обраний приват-доцентом університету св. Володимира та приватних Київських вищих жіночих курсів, а з 1913 р. – доцентом Київського комерційного інституту. У 1914 р. за активну наукову та освітню роботу отримав звання екстраординарного професора Київського комерційного інституту, з 1915 р. – професора університету св. Володимира та Київських вищих жіночих курсів¹⁰. У 1918 р. захистив докторську дисертацію «Смоленська війна 1632–1634 рр.: організація і стан московської армії», був прийнятий науковим співробітником Інституту з вивчення економічної кон'юнктури при УАН. Звільнившись з університету св. Володимира, став ректором Київського

⁵ Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Шашевський // Зневажена Кліо : зб. статей. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 458.

⁶ Шашевський Е.Д. Очерки по истории царствования Михаила Федоровича. Ч. 1. Московское общество и государство от начала царствования Михаила Федоровича до эпохи Смоленской войны. Киев, 1913. 387 с.

⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 3.

⁸ Рубльов О. С. Шашевський Євген Дмитрович // Енциклопедія... С. 841.

⁹ ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / Упоряд. В.А. Короткий, В.І. Ульяновський. Київ: Прайм, 2000. Кн. 1. С. 152.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 3.

комерційного інституту^{11; 12}. Щодо останнього, то деякі джерела ставлять це під сумнів, наполягаючи, що керівником цього вишу з грудня 1917 по серпень 1919 рр. був економіст К.Г. Воблій¹³. Щодо Євгена Дмитровича, то, за іншими даними, його керівна діяльність була пов'язана не з цим вишем¹⁴.

Навесні 1918 р. Є.Д. Сташевський разом з юристом П.М. Богаєвським та філологом І.Л. Бабатою зніщували заснування Близькосхідного інституту (відомого як Інститут східних наук). Новоутворений заклад складався із двох факультетів – консульського і комерційного. Євген Дмитрович посів у ньому посаду ректора¹⁵. Інститут займався підготовкою дипломатичних кадрів незалежної України. Студенти вивчали мови, історію та культуру близько-, середньосхідних та балканських країн. У 1920-х рр. його спочатку перетворили на семінар сходознавства торгово-промислового технікуму, згодом об'єднали з Київським інститутом народного господарства, після чого став філією Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства у Харкові¹⁶.

Проти вченого навесні 1918 р. порушили кримінальне провадження за ніби то втрачені ним архівні документи, утім

¹¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 3.

¹² Білокінь С.І. Сташевський Євген Дмитрович // Словник музейників України (1917-1943 рр.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/MuseumWorkers/S.html>

¹³ Рінгіс Л. Воблій Костянтин Григорович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kneu.edu.ua/ua/University_en/about_university/milest_of_hist/rectors/vobliy/

¹⁴ Рубльов О.С. Сташевський Євген Дмитрович // Вчені Інституту історії України: Біобібліографічний довідник. Київ, 1998. Вип. 1. С. 308.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Черніков І.Ф. Близькосхідний інститут // Енциклопедія історії України : у 10 т. Київ: Наук. думка, 2003. Т. 1. С. 301.

суд не знайшов доказів його вини^{17; 18}. У липні 1919 р. ВУЧК заарештувала Є.Д. Сташевського за підозрою в контрреволюційній діяльності, але згодом був звільнений¹⁹. У 1920 р. працював приват-доцентом Новоросійського університету в Одесі. Наприкінці 1920 р. померла його дружина²⁰. Через кілька місяців Євген Дмитрович повернувся до Києва, де спочатку працював професором в інституті народного господарства, а згодом деканом інституту зовнішніх відносин Київського землевпорядного технікуму²¹.

У 1921-1923 рр. вчений одночасно працював професором у Кам'янець-Подільському інституті народної освіти та Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті. В ІНО він викладав історію економіки та російську історію, а у СГІ – сільськогосподарську економіку²². У місті проживав в будинку, який було надано тимчасово по вул. Університетській, 56 (з 1922 р. – Московська) разом з двома дорослими синами і своєю матір'ю²³. Згодом одружився з Тетяною Лапицькою²⁴.

Згодом академічне навантаження в ІНО змінилося: на факультеті професійної освіти викладав економічну політику, історію Московщини²⁵, аграрне питання та історію кадастрів²⁶. Брав участь у виборах голови науково-шкільної ради вишу, але набрав недостатню кількість голосів і

¹⁷ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Інститут рукопису (далі - НБУ ІР), ф. 161, № 35, арк. 1-2.

¹⁸ АЛМА МАТЕР: Університет св. Володимира... С. 140, 152-155.

¹⁹ Рубльов О. С. Сташевський Євген Дмитрович // Енциклопедія... С. 841.

²⁰ Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Сташевський... С. 460.

²¹ Рубльов О.С. Сташевський Євген Дмитрович // Вчені Інституту... С. 308.

²² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 3.

²³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 7.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 2зв.

²⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 14.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 3.

поступився конкуренту. Попри це, в умовах економічної кризи йому постійно доручали відстоювати інтереси колективу в радянських та профспілкових структурах столиці, а також представляти його на різних всеукраїнських наукових конференціях²⁷.

Педагогічний та науковий професіоналізм найбільше пов'язав професора з науково-дослідною структурою. В серпні 1921 р. з ініціативи науковця на виконання рішення Раднаркому від 26 квітня 1921 р. «Про встановлення загального наукового мінімуму, обов'язкового для викладання» при Кам'янець-Подільському ІНО було створено науково-дослідну кафедру історії та економіки Поділля^{28; 29; 30}. Вона складалася з 4 відомих науковців, а очолив її Є.Д. Сташевський.

З 1921 р. у структурі НДК з'явилися дві секції («Культури» та «Сільського господарства»)³¹, які, у свою чергу, поділялися на підсекції (інколи в документах згадуються як кафедри)³². Підсекція геології першою розпочала свою роботу ще в серпні 1921 р. і до її роботи долучився Є.Д. Сташевський. Він провів геологічні розвідки та ряд досліджень літографічної пам'ятки, відкритої ще професором І.В. Лучицьким у 1918 р., на практиці узагальнював результати дослідження подільської місцевості³³. Разом з В.О. Гериновичем він організовував

²⁷ Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Сташевський... С. 460.

²⁸ Підлісний Д.В. Радянська «професіоналізація» вітчизняної вищої школи (1920-1921 рр.) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. Сер. «Іст. та геогр.». Харків, 2014. Вип. 51. С. 72.

²⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 246, арк. 12.

³⁰ Держархів хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 1.

³¹ Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення / О.М. Завальнюк, А.О. Копилов, А.Г. Філінок та ін. Кам'янець-Подільський, 2003. С. 53.

³² Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, сп. 1, спр. 246, арк. 1.

³³ Там само, арк. 13.

індивідуальні геологічні розвідки подільських фосфоритів за методикою В. Бертенсона. Така технологія допомогла отримати зразки ґрунтових пород для лабораторних досліджень, які проводилися у Київському та Кам'янець-Подільському ІНО^{34; 35; 36}.

Поряд із керівництвом НДК, з 1922 р. Євген Дмитрович очолив підсекцію економіки, яка входила до секції «Сільське господарство»^{37; 38}. Тоді ж на кафедрі розпочалось викладання трьох дисциплін для молодих науковців. Зокрема, професор Є.Д. Сташевський обрав «Економічну історію християн у XVIII-XIX ст.»³⁹. Усі навчальні курси викладалися на високому науковому і теоретичному рівні.

Професор Є.Д. Сташевський у кам'янецький період своєї діяльності активно займався громадською роботою. Як член профспілки ІНО (з 1921 р., № 3282)⁴⁰, брав участь у шефській роботі на селі, читаючи лекції у сільських клубах. Зафіксовано факти, коли громадськість, щоб послухати вченого, збиралася на вулиці, а інколи зацікавлені приходили послухати його доповіді в ІНО. Зокрема, 24 вересня 1921 р. у актовому залі інституту він прочитав лекцію на тему «Аскетизм в Росії у XVIII ст.». Вхід на цей захід, який тривав більше 3 годин, коштував аж 1000 крб. Преса писала, що професор повідомив аудиторії цікаві факти з історії релігійних конфесій, які діяли на території Російської імперії

³⁴ Геринович В.О. Подільські фосфорити (початок) // Червона правда. 1922. 10 лютого. № 34 (134). С. 3.

³⁵ Геринович В.О. Подільські фосфорити (продовження) // Червона правда. 1922. 11 лютого. № 35 (135). С. 3.

³⁶ Геринович В.О. Подільські фосфорити (закінчення) // Червона правда. 1922. 15 лютого. № 38 (138). С. 3.

³⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 4.

³⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 246, арк. 16.

³⁹ Там само, арк. 13.

⁴⁰ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 2.

у XVIII ст., їх внутрішні традиції і особливості. Лекція була організована під час голоду, який лютував в УСРР, а тому виручені кошти дослідник передав у фонд голодуючих⁴¹.

У березні 1922 р. розпочалася підготовка до виборів ректорів Кам'янець-Подільського ІНО та Кам'янець-Подільського СГІ. Вже з 6 березня політкомісаром ІНО П.В. Чалим було дозволено відкрите подання кандидатур на посаду керівника вишу, на що відгукнувся і Є.Д. Сташевський⁴². На цю відповідальну посаду він рекомендував відразу 6 осіб – М.М. Хведорова, П.М. Бучинського, А.Е. Малиновського, Н.Т. Гаморака, І.Ю. Кулика та Ф.П. Приймака, щоб забезпечити принцип альтернативності претендентів. Найбільше симпатій він виявляв до професора А.Е. Малиновського, у якому бачив надзвичайно відповідального, енергійного та професіонального з погляду ведення адміністративної роботи. Щодо виборів керівника СГІ, то Євген Дмитрович запропонував для виборів кандидатуру лише М.М. Басра, який у підсумку і став ректором⁴³. Варто зазначити, що й Є.Д. Сташевський брав участь у виборах ректора ІНО як і один із суб'єктів цього процесу. Внести до списку претендентів на цю посаду його кандидатуру запропонував професор А.Е. Малиновський у ґрунтовному листі на ім'я політкомісара П.В. Чалого. Свою кандидатуру він обґрунтував тим, що ректором вишу має бути авторитетний, найбільш підготовлений для такої роботи вчений, а саме відомий в Україні професор Є.Д. Сташевський⁴⁴. В підсумку довелося вибирати з-поміж 4 осіб – А.Е. Малиновського, І.Ю. Кулика, П.Г. Клепатського та С.Д. Сидоряка, а

⁴¹ В Кам'янці // Червона правда. 1921. 24 вересня. № 21. С. 2.

⁴² На Кам'яниччині // Червона правда. 1922. 17 березня. № 61 (161). С. 2.

⁴³ Відповідь проф. Сташевського тов. Чалому // Червона правда. 1922. 18 березня. № 62 (162). С. 4.

⁴⁴ До виборів ректора ІНО // Червона правда. 1922. 21 березня. № 63 (163). С. 1.

переможцем став останній з них. Щоправда, ненадовго. З 27 травня керівна посада перейшла до П.Г. Клепатського.

У 1921 р. на базі ІНО діяло наукове товариство. Одну із двох її секцій – історико-філологічну – очолив Є.Д. Сташевський. Як керівник секції Є.Д. Сташевський двічі виступав із доповідями, присвяченими історії подільських староств 1789 та 1798 рр.⁴⁵. Він також організував новий напрямок роботи – рецензування наукових рукописів, підготовлених викладачами ІНО для друку. Так, перша рецензія від секції була зроблена Є.Д. Сташевським 13 травня 1922 р. на брошуру І.Ю. Кулика «Огляд революції на Україні. Частина 1: березень-квітень 1918 р.». У ній рецензент погодився із твердженнями автора, зафіксованими у передмові, проте вказав, що текст не має наукового характеру, а тому запропонував доповнити його фактичним матеріалом. Свої висновки рецензент передав членам ради факультету профосвіти ІНО, підтримуючи рішення про доцільність друку праці, але при умові врахування висловлених побажань⁴⁶.

Несподівано для багатьох у березні 1923 р. Євген Дмитрович покинув Кам'янець-Подільський і переїхав до Києва. Тоді ж розпочав працю у Комісії народного господарства ВУАН⁴⁷. У 1924-1934 рр. очолював створений ним Музей сільськогосподарської промисловості Цукротресту^{48; 49}. У 1930 р. його заарештували через міфічну участь у «Спілці визволення України» (сліди її діяльності шукали у Кам'янець-Подільському ІНО), але незабаром

⁴⁵ Доповідь в історико-філологічній секції Наукового т-ва при Кам'янець-Подільському університеті // Червона правда. 1922. 20 квітня. № 85 (185). С. 1.

⁴⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 198, арк. 1-2.

⁴⁷ Рубльов О.С. Сташевський Євген Дмитрович // Енциклопедія... С. 841.

⁴⁸ НБУ ІР, ф. 161, № 3, арк. 1.

⁴⁹ Перковський А.Л. Сташевський Євген Дмитрович // Малий словник історії України. Київ, 1997. С. 377-378.

звільнили⁵⁰. З 1934 р. офіційно ніде не працював, а у 1936 р. був обраний старшим науковим співробітником-консультантом Інституту історії України АН УРСР. На цій посаді пропрацював до літа 1938 р.⁵¹.

12 червня 1938 р. його заарештували працівники 3-го відділу Управління держбезпеки НКВС УРСР за обвинуваченням у тому, що «є агентом іноземної розвідки, учасником контрреволюційної організації та [був] пов'язаний з денікінською контррозвідкою в період громадянської війни»⁵². Слідство у справі Є.Д. Сташевського вів оперуповноважений 3-го відділу НКВС Г.С. Гармаш під керівництвом заступника начальника відділення І.Ф. Комаровського⁵³. Під час місячного слідства його 4 рази викликали на допит, під час якого застосовували різні методи впливу. 26 липня 1938 р. на п'ятому допиті за наказом начальника відділу НКВС Троїцького Г.С. Гармаш застосував фізичний вплив, в результаті якого Є.Д. Сташевський помер^{54; 55}. Неодноразові звернення дружини Є.Д. Сташевського до радянського керівництва у 1939 р. не допомогло з'ясувати причини смерті чоловіка. Лише у 1963 р. Комітет держбезпеки при Раді Міністрів УРСР підняв з архіву усі слідчі матеріали про вченого і, не знайшовши в його діях нічого протизаконного, 14 вересня 1963 р. реабілітували^{56; 57}.

Більшість наукової спадщини Є.Д. Сташевського присвячено економічній історії Росії, України та Західної

⁵⁰ Рубльов О. С. Сташевський Євген Дмитрович // Енциклопедія... С. 841.

⁵¹ Рубльов О. С. Сташевський Євген Дмитрович // Вчені Інституту... С. 309.

⁵² Рубльов О. С. Сташевський Євген Дмитрович // Енциклопедія... С. 841.

⁵³ Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Сташевський... С. 463.

⁵⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 263, оп. 1, спр. 56543, арк. 29-33.

⁵⁵ Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Сташевський... С. 463.

⁵⁶ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 56543, арк. 60.

⁵⁷ Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Сташевський... С. 464.

Європи⁵⁸. Зокрема, йдеться про «Досвід вивчення «писцових описів» Московського царства XVI ст.»⁵⁹, «Землеволодіння Московського дворянства в першій половині XVII ст.»⁶⁰, «До історії колонізації Півдня»⁶¹, «Нариси з історії царювання Михайла Федоровича»⁶², «Смоленська війна 1632–1634 рр.: організація і стан московської армії»⁶³, «Земельне володіння на Київщині у 1795-1923 рр.», «Сільськогосподарський ринок Правобережної України за передреформеної доби», «Історія докапіталістичної ренти на Правобережній Україні в XVIII – першій половині XIX ст.»⁶⁴. Він – автор кількох статей, вміщених у збірнику «Русская история в очерках и статьях»⁶⁵. Загалом, професор опублікував близько 40 праць російською і німецькою мовами.

Словом, уродженець Поділля Євген Дмитрович Шашевський залишив помітний слід в розвитку історичної науки і вищої освіти в Україні, демонструючи велику наукову і викладацьку активність. Нетривалий час працював у двох вишах Кам'янця-Подільського, зокрема в інституті народної освіти, прилучившись і до формування педагогічних кадрів для шкіл регіону. Крім викладання низки

⁵⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 3.

⁵⁹ Шашевский Е.Д. Опыты изучения писцовых книг Московского государства XVI века. Вып. I: Московский уезд. Киев: [Б. и.], 1907. 243 с.

⁶⁰ Шашевский Е.Д. Землевладение московского дворянства в первой половине XVII века. Москва, 1911. 237 с.

⁶¹ Шашевский Е.Д. К истории колонизации Юга: великий боярин Иван Никитич Романов и его слободы в Елецком уезде. Москва: изд. П.И. Снегиревой, 1913. 96 с.

⁶² Шашевский Е.Д. Очерки по истории царствования Михаила Федоровича. Ч. 1. Московское общество и государство от начала царствования Михаила Федоровича до эпохи Смоленской войны. Киев, 1913. 387 с.

⁶³ Шашевский Е.Д. Смоленская война 1632-1634 гг.: Организация и состояние московской армии. Киев, 1919. 328 с.

⁶⁴ Шашевский Е.Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – пер. пол. XX в. Москва: Наука, 1968. 483 с.

⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 7165, арк. 3.

дисциплін, очолював науково-дослідну кафедру історії Поділля, брав участь в громадському житті вишу. Основні організаційні і наукові здобутки вченого пов'язані з київським періодом біографії. Незаконні сталінські репресії зламали долю людини, професіонала своєї справи.

3.21. ФІЛЬ ЮХИМ ПАВЛОВИЧ

З-поміж науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського інституту народної освіти виділялася постать філолога, літературознавця та етнолога Юхима Павловича. Філя.

Він народився 15 березня 1885 р. в с. Гути Конотопського повіту Чернігівської губернії (сьогодні Сумська обл.) у селянській багатодітній сім'ї¹. За національністю батько Павло Радіонович та мати Марія Степанівна Філі були росіянами. У них народилося 12 дітей, але вижили лише 6². 1891 року шестирічний Юхим пішов «навчатись грамоти»³, згодом став учнем церковно-парафіяльної школи⁴. У 1899 р. вступив до Конотопського міського училища, яке закінчив через 4 роки⁵. Тоді ж склав іспити на звання «вчителя початкової школи» та розпочав педагогічну кар'єру у земській школі с. Червоне

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 8040, арк. 1-2.

² Трембіцький А.А. Юхим Павлович Філь – відомий літературознавець та етнолог // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 1. С. 442.

³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 306, арк. 53.

⁴ Трембіцький А.А. Юхим Павлович Філь // Реабілітовані історією: у двадцять семи томах. Хмельницька область. Хмельницький, 2010. Кн. 3. С. 147.

⁵ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 306, арк. 53.

Конотопського повіту^{6;7}. Учителював у різних сільських земських школах упродовж 9 років. 1912 року вступив до Глухівського учительського інституту, на відділення початкової освіти, яке закінчив у 1915 р.^{8; 9; 10}. Того ж року, як державний стипендіат, був обраний вчителем Житомирської першої вищої початкової школи. Тут пропрацював 9 років (до 1917 р. викладав російську мову та літературу, а з 1917 р. – українську мову та літературу)¹¹.

Також Юхим Павлович проводив практичні заняття з української мови у Житомирській жіночій гімназії та на Житомирських 2-річних педагогічних курсах для підготовки вчителів початкових шкіл. У жіночій гімназії також викладав у 8 класі російську мову та письмо з методикою навчання¹². На цьому педагогічна робота молодого філолога у Житомирі не закінчилась. З 1918 р. викладав українську мову і письмо на фельдшерських курсах, у гімназії Ротенберга та гімназії для дорослих¹³.

Влітку 1919 р. Юхима Павловича обрали на посаду інспектора вищої початкової школи в с. Кисилі Старокостянтинівського повіту Волинської губернії¹⁴. На цій посаді працював до літа 1920 р., після чого, за дорученням повітової влади, відбув до Вінниці, де знаходився уряд УНР, щоб вирішити питання про отримання коштів для

⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8040, арк. 1.

⁷ Завальнюк О.М., Трембіцький А.М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 4. С. 151.

⁸ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8040, арк. 1.

⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 306, арк. 53.

¹⁰ Завальнюк О.М., Трембіцький А.М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя... С. 151-152.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 306, арк. 53.

¹² Там само.

¹³ Там само, арк. 53зв.

¹⁴ Трембіцький А.А. Юхим Павлович Філь... С. 148.

навчального закладу^{15; 16; 17}. Однак, ситуація була не сприяючою. Через швидкий наступ Червоної армії, уряд УНР готувався до від'їзду. Міністр народної освіти П.І. Холодний порадив Юхиму Павловичу їхати за грошима до Кам'янця-Подільського, де знаходився головно-уповноважений українського уряду І.І. Огієнко¹⁸. Повертатися додому не було сенсу, адже залізничне сполучення у житомирському напрямі було перерваним. Тож волею обставин довелося їхати до адміністративного центру Поділля – резиденції І.І.Огієнка^{19; 20}. Так він опинився за сотні верст від Волині, в чужому для себе історичному місті.

У Кам'янці-Подільському поселився у будинку за адресою: вул. Садова, 4 (сьогодні вул. Годованця)²¹. За сприянням головноуповноваженого уряду УНР і водночас ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) Івана Огієнка був обраний на посаду інспектора Кадиєвецької вищої початкової школи Кам'янецького повіту²². Восени 1920 р. подав прохання на зарахування в лави студентства К-ПДУУ. Однак, через прихід більшовицької влади і зміну освітньої політики вступ до вишу затягнувся. Остаточо його зарахували вже у

¹⁵ Трембіцький А.А. Юхим Павлович Філь... С. 148.

¹⁶ Завальнюк О.М., Трембіцький А.М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя... С. 152.

¹⁷ Трембіцький А.А. Формування та становлення наукових засад відомого літературознавця та етнолога Юхима Філя // Літопис Хмельниччини: краєзнавчий зб. Хмельницький, 2007. С. 238-239.

¹⁸ Трембіцький А.А. Юхим Павлович Філь – відомий літературознавець та етнолог... С. 444.

¹⁹ Завальнюк О.М., Трембіцький А.М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя... С. 152.

²⁰ Трембіцький А.А. Юхим Павлович Філь – відомий літературознавець та етнолог... С. 444.

²¹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 25557, арк. 10.

²² Завальнюк О.М., Трембіцький А.М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя... С. 152.

наступному році, коли існувала інша юридична особа – Кам'янець-Подільський інститут народної освіти; навчався на історико-філологічному відділі факультету професійної освіти, який успішно закінчив у 1923 р.^{23; 24}.

Навчання поєднував з роботою вчителя української мови і письма у 5-й трудовій школі та вищих педагогічних курсів ім. Михайла Драгоманова (колишня вчительська семінарія) в Кам'янці-Подільському²⁵. 1922 року викладав українську та російську мови з письмом в місцевій сільськогосподарсько-лісовій професійній школі та на агрономічному і робітничому факультетах Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту²⁶. Робота в ІНО та СГІ стала найважливішою справою освітньої діяльності Юхима Павловича. Для нього викладання української мови майбутнім педагогам робітничо-селянського походження було пріоритетним завданням. Щоб досягти поставленої мети і озброїти хлопців і дівчат хоча б мінімальними знаннями та уміннями, доводилося багато працювати з ними додатково, що забирало практично увесь вільний час.

З 1 січня 1923 р. аспірант підсекції історії та літератури науково-дослідної кафедри історії Поділля при Кам'янець-Подільському ІНО²⁷. А вже наступного року отримав статус наукового співробітника тієї ж структури²⁸. 1925 р. став дійсним членом НДК, приступив до виконання обов'язків декана робітничого факультету Кам'янець-

²³ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8040, арк. 1.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 306, арк. 53зв.

²⁵ Там само.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8040, арк. 1.

²⁷ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 306, арк. 54.

²⁸ Баєр М.М. Науково-дослідна катедра «Природи, Сільського господарства й Культури Поділля при Кам'янецькому СГІ» // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1927. Кн. IV. С. 149.

Подільського сільськогосподарського інституту^{29; 30}. Наступного року йому запропонували посаду позаштатного викладача по кафедрі історії української літератури в ІНО: викладав історію української літератури для слухачів робітфаку та студентів соціального виховання³¹. Наукові успіхи сприяли росту авторитету – 24 жовтня 1926 р. його обрали вченим секретарем і водночас головою історико-філологічної секції Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства (працював на цій посаді по 1928 р. включно)³².

Вчений вів активне громадське життя. Зокрема, з 1923 р. вступив до профспілкової секції «Робос» в ІНО³³. У 1926 р. очолив осередок Товариства «Друзі дітей», входив до місцевому СГІ. Упродовж двох років був кандидатом в члени бюро Спілки наукових працівників (СНП), секретарем культурно-освітньої комісії при СНП і членом окружного методичного комітету. Крім того, у 1926 р. Юхим Павлович увійшов до новоствореного Кам'янець-Подільського міського відділення літературної організації «Молодняк», осередки якої згодом почали діяти в ІНО, СГІ, хімічному технікумі та в деяких школах міста, а вже 14 листопада 1926 р. очолив секцію критичної літератури^{34; 35}. Також часто виступав із публічними лекціями на різні теми з української та російської літератури у міському Будинку

²⁹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8040, арк. 1.

³⁰ Завальнюк О.М., Трембіцький А.М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя... С. 153.

³¹ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8040, арк. 1.

³² Там само.

³³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 25557, арк. 10.

³⁴ Трембіцький А.А. Науково-літературознавча та громадсько-просвітницька діяльність Юхима Філя (20-ті – 40-ві рр. ХХ ст.): історіографія проблеми // Наукові записки. 36. праць молодих вчених та аспірантів. Київ, 2009. Т. 17. С. 288.

³⁵ Трембіцький А.А. Юхим Павлович Філь – відомий літературознавець та етнолог... С. 465.

робітників освіти³⁶. Ніколи не тяжів до політичної діяльності³⁷.

Проте успішно реалізовував себе у науковій сфері. Увійшов до складу видавничо-редакційної колегії «Записок Кам'янець-Подільського наукового при Українській академії наук товариства», які проіснували до 1930 р. Був активний в роботі НДК, яка мала на меті посилити наукову віддачу вчених. У цьому контексті члени кафедри мали глибоко опрацьовувати історичні джерела і на їх базі виконувати індивідуальні наукові теми, доповідати про них в публічній аудиторії. Ю.П. Філь виголосив для студентів, викладачів і зацікавлених громадян спеціальну лекцію: «Народна поезія с. Цибулівка»^{38; 39}. Брав участь і в етнографічних експедиціях НДК на Кам'яниччині⁴⁰. Підтримував досить тісні зв'язки з відомими вченими України: академіками М.С. Грушевським та С.І. Єфремовим, професорами К.О. Копержинським, М.О. Драй-Хмарою, М.К. Зеровим, П.В. Клименком, П.І. Холодним, В.Я. Герасименком та ін.⁴¹.

Аналізуючи творчий доробок вченого, варто відмітити, що основну увагу він приділив біографіям та творам А.П. Свидницького і М.М. Коцюбинського, а також українській народній творчості⁴². Зокрема, ним були опубліковані такі наукові статті: «Матеріали до біографії А. Свидницького»⁴³, «Свидницький та його літературні

³⁶ ЦДАВО України, ф. 166, оп. 12, спр. 8040, арк. 1.

³⁷ Завальнюк О.М., Трембський А.М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя... С. 153.

³⁸ Баєр М.М. Науково-дослідна катедра... С. 149.

³⁹ Зборовець В. Кам'янець-Подільська науково-дослідна катедра в 2-му півріччю 1923 року // Червоний шлях, 1924. № 3. С. 274.

⁴⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 953, арк. 6.

⁴¹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 25557, арк. 12, 13зв., 26-26зв.

⁴² ЦДАВО України, ф. 166, оп. 4, спр. 306, арк. 54, 56.

⁴³ Філь Ю.П. Матеріали до біографії А. Свидницького // Записки історико-філологічного відділу АН УРСР. Київ, 1925. Кн. 6. С. 32-40.

сусіди»⁴⁴, «До біографії А. Свидницького: За архівними матеріалами»⁴⁵, «До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства»⁴⁶, «Ф.В. Рутковський (до характеристики літературно-драматичної творчості)»⁴⁷, «Народні пісні, що виникли під час нашестя чудес на Поділля»⁴⁸, «До питання про перебування М. Коцюбинського під наглядом поліції»⁴⁹, «М. Коцюбинський»⁵⁰, «До біографії і творчості М. Коцюбинського»⁵¹. Крім того, з-під його пера вийшли праці й з іншої тематики: «З архіву З.Ф. Недоборського»⁵², «Рідна мова на робітфаці»⁵³, «В Кам'янецькому науковому товаристві»⁵⁴. Ряд рукописних праць,

⁴⁴ Філь Ю.П. А. Свидницький та його літературні сусіди // Записки історико-філологічного відділу АН УРСР. Київ, 1928. Кн. 16. С. 189-199.

⁴⁵ Філь Ю.П. До біографії А. Свидницького: За архівними матеріалам // Записки історико-філологічного відділу АН УРСР. Київ, 1928. Кн. 18. С. 241-253.

⁴⁶ Філь Ю.П. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 1. С. 91-100.

⁴⁷ Філь Ю.П. Ф.В. Рутковський (до характеристики літературно-драматичної творчості) // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 1. С. 18-23.

⁴⁸ Філь Ю.П. Народні пісні, що виникли під час нашестя чудес на Поділля // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 1. С. 1-8.

⁴⁹ Філь Ю.П. До питання про перебування М. Коцюбинського під наглядом поліції // Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри. Кам'янець на Поділля, 1929. Т. 1. С. 149-153.

⁵⁰ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. 25557, арк. 58.

⁵¹ Філь Ю.П. До біографії і творчості М. Коцюбинського // Україна. Київ, 1926. Кн. 1.

⁵² Філь Ю.П. З архіву З.Ф. Недоборського // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець на Поділля, 1927. Т. 2. С. 1-7 (С. 290-296).

⁵³ Філь Ю.П. Рідна мова на робітфаці // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1924. Кн. 1. С. 177-180.

⁵⁴ Філь Ю.П. В Кам'янецькому науковому товаристві // Червоний кордон, 1926. № 247. С. 3.

присвячених фольклору Поділля, з різних причин не встигли потрапити у друк. Загалом, дослідник опублікував понад 20 робіт, близько десятка залишилися неопублікованими.

З кінця 1920-х рр. в Кам'янець-Подільському ІНО посилювалися соціальні чистки. Лиха доля не минула і Ю.П.Філя. У серпні 1929 р. його затримали працівники Кам'янець-Подільського окружного відділу ДПУ УСРР за підозрою в антирадянській діяльності (ст. 54 п.п.10 і п.п.11 КК РСФСР). Через якийсь час йому висунули обвинувачення в тому, що ніби 1920 року входив до контрреволюційної групи «Самопоміч», тісно пов'язаної з правими шовіністичними силами антирадянського спрямування⁵⁵, а також вчиняв випадки проти влади у викладацькому середовищі⁵⁶. Було визначено тимчасову міру покарання – «утримання під охороною» у Кам'янець-Подільському ДОПРі⁵⁷.

Перебуваючи в ув'язненні, його кілька разів на тиждень викликали на допит. Зокрема, 2 вересня 1929 р. допитували упродовж кільканадцяти годин, намагаючись вибити з нього показання проти себе. Найбільше це стосувалося зв'язків з Полікарпом та Володимиром Герасименками (братами дружини), які 1922 року, після закінчення ІНО, виїхали за кордон і звідти листувалися з Юхимом Павловичем⁵⁸. Не зважаючи на те, що у листах йшлося про питання наукового і творчого характеру, контакти із «зрадниками» батьківщини викликали сильну підозру у представників правоохоронних органів.

Між 9 і 12 вересня від Ю.П.Філя вимагали зізнатися у контрреволюційних зв'язках з професорами М.О. Драй-Хмарою, С.О. Єфремовим, П.В. Клименком, М.К. Зеровим,

⁵⁵ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 25557, арк. 7.

⁵⁶ Там само, арк. 6.

⁵⁷ Там само, арк. 7.

⁵⁸ Там само, арк. 10зв.-11.

Д.І. Дорошенком, М.М. Коцюбинським, Й.Ю. Гермайзе, В.С. Зборовцем та П.І. Холодним⁵⁹. 12 вересня, після допитів, слідчий звинуватив його у антирадянській діяльності. Щоб спростувати звинувачення, Юхим Павлович просив викликати на допит професорів Кам'янець-Подільського ІНО – І.А. Любарського та А.М. Шумлянського, професора Херсонського ІНО Ф.М. Шумлянського, першого секретаря Київського будинку вчених С.Є.Гаєвського та викладача з Харкова Т.Д. Недужого. Однак, це прохання не задовольнили⁶⁰.

23-29 вересня слідство встановлювало факти про діяльність Ю.П. Філя у Кам'янець-Подільському науковому при УАН товаристві. Допитавши кількох науковців, слідчі «переконалися», що члени цього товариства, зокрема Ю.Й. Сіцинський, П.С. Зборовець, В.Я. Герасименко, В.П. Храневич та Ю.П. Філь, упереджено ставилися до прийому нових членів товариства, надавали переваги науковцям української національності, які не завжди мали вищу освіту. Серйозним було звинувачення і у тому, що з ініціативи Ю.Й.Сіцинського у товаристві практикувалося засудження політики радянської влади, а у 1926 р. об'єднали краєзнавче і наукове товариства в одну структуру, що суперечило завданням комуністичної політики⁶¹.

Також, в ході провадження щодо діяльності Ю.П. Філя, працівники ДПУ «несподівано» виявили, що у Кам'янці-Подільському під керівництвом Ю. Й. Сіцинського функціонувала філія «Союзу визволення України» (СВУ)⁶². Тож під час чергового допиту 21 січня 1930 р., на основі вибитих у С.О. Єфремова показів (назвав його і професора

⁵⁹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 25557, арк. 12зв.-15зв.

⁶⁰ Там само, арк. 18.

⁶¹ Там само, арк. 20.

⁶² Там само, арк. 62, 68.

І.А. Любарського можливими членами СВУ), Юхиму Павловичу інкримінували безпосередню участь у автокефальному русі на Поділлі, а також приналежність до міфічної організації⁶³.

Допити та слідство тривали до лютого 1930 р. і закінчилися обвинувачувальним висновком Трійки при колегії ДПУ УСРР (протокол № 51 від 24 лютого 1930 р.), за яким Ю.П. Філь як член Кам'янець-Подільської філії СВУ брав участь у конрреволюційній діяльності, за що мав провести в концтаборі 7 років⁶⁴. Відбував покарання у Белбалтлазі НКВС Карелії, але 26 квітня 1934 р. несподівано був достроково звільнений⁶⁵. Утім повернутися на Поділля не судилося: спочатку сім'я оселилася у Воронежі, згодом переїхала до Курська⁶⁶.

Під час радянсько-німецької війни Ю.П. Філь проживав в окупованому Курську. Після звільнення міста, 17 лютого 1943 р. був заарештований. На цей раз його звинуватили в зраді радянських ідеалам та відкритті, з дозволу нацистського «нового порядку», приватно-підприємницького товариства «Знання», яке видавало брошури релігійної спрямованості. Особлива нарада при НКВС СРСР від 7 серпня 1943 р. засудила Ю.П. Філя на 10 років таборів за антирадянську діяльність (ст. 58-1 та

⁶³ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 25557, арк. 63, 70.

⁶⁴ Там само, арк. 66.

⁶⁵ Трембiцький А.А. Бiблiографiя праць Юхима Фiля (вченого секретаря Кам'янець-Подiльського наукового при УАН товариства) // Науковi працi Кам'янець-Подiльського національного унiверситету. Серiя Бiблiотекознавство. Книгознавство. Кам'янець-Подiльський, 2008. Вип. 1. С. 252.

⁶⁶ Верига В. Мiй приятель Леонiд Фiль // «Просвiта» в духовно-культурному пiднесеннi України. Зб. наукових праць. Хмельницький: Просвiта, 2005. С. 162.

ст. 58-10 п. 2 КК РСФСР)^{67; 68}.

Щодо життєвого фіналу Юхима Павловича, то у цьому питанні немає одностайної думки. Син Леонід у спогадах вказує, що «батька на допитах було замучено на смерть»⁶⁹. У деяких енциклопедичних виданнях значиться, що вчений помер у 1938 р.^{70; 71}. Цю дату сприймати як достовірну не можна. Достеменно відомо, що, відповідно до ст. 1 Указу Правління Верховного засідання СРСР від 16 січня 1989 р. «Про додаткові заходи з відновлення справедливості щодо жертв репресій у період 30-40-х і початку 50-х рр. ХХ ст.», 30 березня 1990 р. Ю.П. Філя було реабілітовано прокуратурою Хмельницької області як невинно репресованого⁷². З нього назавжди зняли ганебне клеймо зрадника.

З усього видно, що український філолог та етнолог, росіянин за національністю Ю.П. Філь залишив значний слід в розвитку українознавства і вищої освіти в Україні, виявляючи чималу наукову і викладацьку активність. Тривалий час працював у двох вишах Кам'янця-Подільського, забезпечував викладання низки філологічних дисциплін, був вченим секретарем Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства та науковим співробітником науково-дослідної кафедри історії Поділля. Високий науковий фах, педагогічну майстерність і неабиякі

⁶⁷ Трембiцький А.А. Бiблiографiя праць Юхима Фiля (вченого секретаря... С. 253.

⁶⁸ Трембiцький А.А. Подолянин Леонiд Фiль – чiльний громадсько-просвiтницький i кооперативний дяч української дiаспори // Освiта, наука i культура на Подiллі. Зб. наукових праць. Кам'янець-Подiльський: Оiюм, 2010. Т. 15. С. 272.

⁶⁹ Верига В. Мiй приятель Леонiд Фiль... С. 162.

⁷⁰ Фiль Юхим Павлович [Електронний сайт]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wik>.

⁷¹ Фiль Юхим Павлович [Електронний сайт]. Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/REF0008996>.

⁷² Держархiв Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, п. (спр.) 25557, арк. 73.

організаційні здібності він віддав батьківщині, розвитку її науково-освітньої сфери, що не було оцінено сталінським режимом, який не дав вченому рівністю реалізувати себе, залишивши по собі більш яскравий професійний слід.

3.22. ХИТЬКОВ МИКОЛА ОЛЕКСІЙОВИЧ

До старшої плеяди українських вчених, які працювали в Кам'янець-Подільському ІНО, належить викладач-природознавець Микола Олексійович Хитьков (Хитько, Хітьков).

Він народився 2 грудня 1870 р. (за іншими відомостями, 6 грудня 1868 р.^{1;2}) у с. Литвинівка на Київщині, в сім'ї агронома. У 1878 р. розпочав навчання в одній із парафіяльних шкіл м. Києва. Через три роки змушений був залишити навчання та разом з батьком переїхати на Катеринославщину. 1882 року пішов працювати слюсарем на завод у с. Киселівка Звенигородського повіту Київської губернії, де пропрацював 3 роки. У 16 років вступив до 2-річної школи в м. Тальне на Черкащині, а у 1888 р. – у Коростишівську учительську семінарію, навчання у якій тривало чотири роки³. Знайомство на учительських курсах у Херсоні з відомим педагогом М.Ф. Бунаковим (1837-1904) допомогло визначитися з майбутнім фахом⁴.

Педагогічна кар'єра М.О. Хитькова розпочалася 18 серпня 1891 р. у школі с. Черняхово Київського повіту.

¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 4.

² Соломонова Т.Р. Доля М.О. Хитька (Хитькова) – представника вчительської інтелігенції Поділля першої третини ХХ ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Історія. Вінниця, 2009. Вип. 15. С. 209.

³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 11.

⁴ Соломонова Т.Р. Доля М.О. Хитька (Хитькова)... С. 209.

Займався трудовим вихованням дітей, неодноразово навчався на курсах та семінарах із свого фаху, які проводилися у Києві. Багато займався з дітьми поза школою, любив майструвати з ними, ходити на екскурсії, проводити вечірні читання. Право викладати трудове навчання школярам підтверджували свідоцтва із Херсонського (1892) та Санкт-Петербурзького учительського інститутів (1900)⁵. Після проходження навчання по роботі з різними видами деревини у 1892 р, Микола Олексійович зайнявся разом з учнями створенням природничої колекції та музею⁶.

З 1893 р. розпочався дванадцятирічний період вимушеного пошуку кращої роботи через важке матеріальне становище і сімейні обставини. Спочатку переїхав на Чернігівщину, де вчителював у Карпилівській народній школі, 1895 року став педагогом у Дитятківській фабричній школі Радомишльського повіту, 1903-го у двох Бірзульських залізничних школах на Херсонщині та Крижопільському залізничному училищі, де працював директором (загалом це давало йому 500 руб. річної зарплати і квартиру для проживання)⁷. У зв'язку із сімейними обставинами 1905 року перейшов на таку ж посаду до Козятинського чотирикласного вищого залізничного училища. Крім того, з 1908 по 1917 рр. викладав природознавство у середніх школах м. Козятина⁸.

Набутий педагогічний досвід М.О. Хитьков використав для відкриття у Козятині шкільних музеїв, різних майстерень, показового саду тощо, що сприяло виробленню в учнів відповідних умінь, реалізації завдань трудового і природничого виховання, якими займався професійно і

⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 11.

⁶ Там само.

⁷ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1903 г. Ч. II. Подольская губерния. К., 1903. С. 99.

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 11.

залюбки. До того ж, це дало додатковий поштовх до науково-педагогічної діяльності, яку розпочав ще у 1990-х роках. Щоправда, запропоновані ним замітки друкувалися головним чином у періодичних виданнях метеорологічного і біологічного профілів. Утім, починаючи з 1911 р., коли ім'я М.О. Хитькова стало більше звучати серед педагогів, з'явилися його більш значущі праці з різних педагогічних проблем, що відображали зміст схвальних доповідей на учительських з'їздах, які увібрали, зокрема, власний практичний досвід. Йшлося про такі значущі для різних аспектів шкільної справи статті, як: «Про розведення садів і городів при залізничних школах і гуртожитках», «Про влаштування при залізничних школах площадок для ігор і фізичних занять», «Шкільні бібліотеки», «Про вишукування коштів на розвиток шкільної просвітньої справи», «Про літні курси для учителів» (усі російською мовою) тощо⁹. Друкувався М.О. Хитьков у «Віснику правобережних залізниць», інших часописах, де пропагував свій досвід з трудового та природничого виховання школярів¹⁰. Щоправда, самих текстів праць поки що виявити не вдалося.

У 1913 р. вийшла окремим виданням його російськомовна праця «Шкільний музей, його значення та організація»¹¹. Це була чи не перша у вітчизняній музейній справі об'ємна монографія зі шкільного музейництва, присвячена теоретичному обґрунтуванню необхідності створення, цілей і напрямків розвитку шкільних музеїв. Того ж року Микола Олексійович взяв участь у всеросійській виставці у Києві, де зробив презентацію живої мініатюри «Шкільний показовий садочок», якій 1917 року присвятив

⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39,-арк. 11зв.

¹⁰ Там само.

¹¹ Хитьков М.О. Школьный музей. Его значение и организация. Киев: Издание склада наглядных учебных пособий им. Гр. Василенко, 1913. 306 с.

окрему брошуру під назвою «Шкільний показовий садочок, його виховне значення і організація малюнку та креслення»¹². Щодо згаданої монографії, то вона отримала велику кількість схвальних відгуків та багато рецензій в пресі та журналах, серед найвідоміших – в «Современнике» и «Известиях Русского общества любителей мироведение»^{13;14}.

Навесні 1917 р. авторитетного педагога обрали до місцевого комітету громадських організацій, хоч він і не виявляв інтересу до активної політичної діяльності. Тут він опікувався створенням хат-читалень для робітників, дбаючи виключно про пошвавлення культурного життя, його українізацію відповідно до запитів часу. Про це засвідчує, зокрема, його доповідь «Українізація школи з педагогічної точки зору» на з'їзді вчителів Південно-Західної залізниці, що відбувся в Києві улітку 1917 р.¹⁵. Доповідач схвалив рішення Центральної Ради щодо запровадження мови титульної нації в освітню систему України. Того ж року у Козятині за власні кошти він опублікував зазначену промову і доповіді про українізацію дитячих садочків окремими брошурами, сховавшись за псевдонім «Надежный Мыкола»¹⁶.

¹² Хитков М.О. Шкільний показовий садочок, його виховне значення і організація малюнку та креслення. Київ, 1917. 100 с.

¹³ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 11зв.

¹⁴ Новорусский М. Рецензия на работу Хитков Н.А. «Показательный садик. Казатинь, 1913» // Известия русского общества любителей мироведения на 1914 г. Петроград, 1915. Т. 3. № 9. С. 62-63.

¹⁵ Надежный Мыкола (Хитков М.О.) Украинизация школы з педагогической точки зрения. Козятин, 1917. 10 с.

¹⁶ Соломонова Т.Р. М.О. Хитко(в) (1868 – після 1933) – донатор бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія Бібліотекознавство. Книгознавство. Кам'янець-Подільський, 2010. Вип. 2. С. 50.

книг^{22; 23}. Основу колекції склали педагогічна та природнича література, що сприяла формуванню ядра цієї бібліотеки.

Окрім управлінської роботи в університеті/інституті, 50-річний педагог займався питанням створення університетського ботанічного саду, а з 1 січня 1920 р. був обраний на посаду молодшого асистента зоологічного кабінету (замість Ю.О. Русова, який відбув за кордон)²⁴. Крім того, за дорученням правління закладу виконував обов'язки помічника декана – професора П.М. Бучинського у питаннях матеріального упорядкування фізико-математичного факультету (зокрема його природничого відділу), який отримав окреме приміщення²⁵. Ця робота забирала дуже багато часу, не давала змоги повноцінно працювати над підготовкою наукових статей, до яких мав великий інтерес. Щоправда, кілька праць таки вдалося підготувати і опублікувати.

У Кам'янець-Подільському ІНО М.О. Хітьков з продовжував виконувати обов'язки діловода/секретаря фізико-математичного відділення факультету профосвіти. Крім того, був ще й внутрішнім сумісником – працював на посаді молодшого асистента по кафедрі зоології²⁶. Проживав за адресою вул. Петроградська, 81 (з 1923 р. – Петровського, а з 1992 р. – Лесі Українки). На жаль, деталей його особистого життя з'ясувати не вдалося. Відомо лише, що на період роботи у Кам'янці-Подільському дружина та діти з ним не проживали²⁷.

²² Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 243.

²³ Прокопчук В.С., Філінюк Л.Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського... С. 10.

²⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 46зв.

²⁵ Там само.

²⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 4-8.

²⁷ Хітько Микола Олексійович // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Вінницька область. / Обл. ред. колегія : І. Д. Івасюк (голова), В.П. Лациба, Н. П. Солейко та ін. Київ : Центр ДЗК, 2015. Кн. 5. С. 362.

У біологічному інституті, створеному за ініціативи П.М. Бучинського на початку 1920 р. як структури природничого відділення, було відкрито два навчальних кабінети – зоотомічний та зоологічний. Активну участь у їх відкритті та подальшій роботі брав і М.О. Хитьков спільно із іншими молодшими асистентами²⁸. До 70-річчя від дня народження П.М. Бучинського, яке припало на 16 березня 1922 р., Микола Олексійович разом з Ф.П. Приймаком та О.М. Кожуховим підготували бібліографічний покажчик усіх наукових, науково-методичних і публіцистичних праць ювіляра²⁹.

Брав участь у пропаганді природничих знань серед населення, запропонував зацікавленим кам'янчанам лекцію на тему «Лікарські рослини – друзі людини»³⁰, яка викликала позитивний відгук у пресі. Для тих, хто постійно відчував страшенний брак ліків через довготривалу кризу фармацевтики, пропозиції лектора виявилися досить доречними, оскільки орієнтували на збір лікарських рослин у межах міста і створення домашньої аптечки.

Після успішного захисту дипломної роботи 17 червня 1922 р. на тему «Лікарські рослини як об'єкт виховання» отримав свідоцтво про вищу освіту^{31; 32}. Разом з іншими першими випускниками Кам'янець-Подільського ІНО – письменником І. Дніпровським, професором філології В.Я. Герасименком, викладачами А.В. Розенкранцом та

²⁸ Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) : монографія. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2006. С. 183.

²⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 214, арк. 4.

³⁰ Держархів Вінницької обл., ф.р. 60695, оп.4, спр.10695, арк. 20.

³¹ Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Бучинський Петро Миколайович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. С. 13.

³² Комарніцький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 192-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. С. 296.

Ю.П. Філем, які поповнили науково-педагогічний штат альма-матер, став одним з відомих діячів радянської доби, на яких рівнялися наступні покоління студентів³³.

За порадою професора П.М. Бучинського, М.О. Хитьков зайнявся науково-природничими студіями. Під керівництвом Петра Миколайовича вступив до аспірантури, одночасно посівши посаду позаштатного викладача ІНО. Маючи 32-річний педагогічний стаж, з 1 січня 1923 р. йому доручили викладати студентам біологію³⁴ та спільно із викладачем О.М. Кожуховим – зоологію³⁵. Обсяг академічного навантаження, який мав аспірант-викладач на обидва предмети, не перевищував 60 годин, а загальне академічне навантаження становило 180³⁶, або третину ставки.

Процес написання дисертації та уся наукова робота М.О. Хитькова йшли повільно. Через складне матеріальне становище, проблеми із здоров'ям та хворобливим станом керівника вчасно підготувати дисертацію він не зумів, через що був відрахований з аспірантури³⁷.

Після відкриття сільськогоспінституту більшість предметів природничого циклу були уведені до навчальних планів сільськогосподарського профілю. В ІНО викладалися кілька основних природничих дисциплін (біологія, зоологія, ботаніка, географія), на які претендували відомі науковці В.О. Геринович і Н.Т. Гаморак, а також молоді викладачі Я.І. Регула, Ф.О. Лисенко та О.М. Кожухів. Розуміючи, що без вченого ступеня скласти їм конкуренцію буде неможливо, вирішив шукати працевлаштування поза Кам'янець-Подільським інститутом народної освіти.

³³ Петляк Ф. Перші випускники // Радянський студент. 1980. 6 листопада. № 30(1006). С. 2.

³⁴ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 707, арк. 9.

³⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 583, арк. 9.

³⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 50, арк. 75.

³⁷ Держархів Вінницької обл., ф.р. 60695, оп.4, спр.10695, арк. 20.

У вересні 1925 р. переїхав до Вінниці, де влаштувався на роботу у місцевому українському педагогічному технікумі ім. І. Франка, утвореному на базі Вінницького ІНО. Тут він отримав статус агробіолога і викладав природничі дисципліни майбутнім учителям початкових шкіл³⁸. Працював потужно, роботі віддавався сповна. В колективі цінували за його великий педагогічний досвід, уміння працювати з молоддю. З колегами щедро ділився різними методами, які реалізовувалися у навчальному процесі, завойовував заслужений авторитет. Успіхи у праці дали змогу зробити якісний стрибок у педагогічній кар'єрі, який певною мірою нівелював невдалу спробу вибороти науковий ступінь – за поданням адміністрації технікуму, Наркомат освіти УСРР присвоїв йому вчене звання доцента з методики викладання природничих дисциплін. Тим самим отримав моральну сатисфакцію і ще більше бажання віддаватися улюбленій справі.

Брав активну участь у громадській роботі. У 1926 р. став членом професійної секції «Робос», яка діяла у педтехнікумі. Як досвідченого і авторитетного педагога, його у 1926-1927 рр. двічі обирали делегатом на всеукраїнські педагогічні конференції, де обговорювалися актуальні питання навчання і виховання школярів та студентів, виробляли нововведення для різних типів діючих закладів освіти. Після повернення з цих форумів, активно ділився інформацією про них, підтримував ухвалені рішення, які належало послідовно втілювати у практику підготовки педагогічних кадрів.

У серпні 1930 р. у Вінниці, відповідно до постанови Ради Народних Комісарів УСРР, створили інститут соціального виховання з 4 відділеннями: історико-економічним, агробіологічним, мовно-літературним і техніко-економічним. Педтехнікум, як спеціальний навчаль-

³⁸ Держархів Вінницької обл., ф.р. 60695, оп.4, спр.10695, арк. 171.

ний заклад, у 1932 р., перевели до Умані³⁹. Через ці зміни, а також похилий вік та проблеми зі здоров'ям, М.О. Хитков залишився поза штатом, хоча відчував, що працювати ще може. Наприкінці 1932 р. влаштувався на посаду наукового співробітника Вінницького краєзнавчого музею, де міг пригодитися вироблений у далекі роки досвід шкільного музейника. Професійні якості і працелюбність нового члена трудового колективу оцінили, запропонували завідувати відділом соціалістичного будівництва⁴⁰. Нові обов'язки були більш складними, оскільки на місцевому рівні вимагалось пропагувати якомога більші досягнення комуністичної влади і у жодному випадку не привертати уваги до соціально-економічного колапсу, пов'язаного з колективізацією одноосібного сектора села. Із завяттям взявся за підготовку першої виставки, присвяченої успіхам в сільському господарстві, тоді, коли у навколишніх селах люди масово гинули від влаштованого більшовиками голодомору 1932-1933 р. З виставкою не склалося. 5 лютого 1933 р. працівники ДПУ заарештували М.О. Хиткова як «члена» Української військової організації, що готувала повалення диктатури пролетаріату⁴¹, хоча конкретних фактів, які б засвідчили його антирадянську діяльність, не було.

Слідство у цій справі тривало майже рік. В результаті виснажливих, інколи із застосуванням фізичної сили допитів визнав себе учасником антирадянської організації. Однак, на думку слідчих, коло контрреволюціонерів було значно більшим, а тому змушували літнього чоловіка давати покази проти своїх колишніх колег. З матеріалів слідчої справи відомо, що він назвав колишнього ректора Кам'янець-

³⁹ Соломонова Т.Р. М.О. Хитко(в) (1868 – після 1933) – донатор бібліотеки... С. 52.

⁴⁰ Держархів Вінницької обл., ф.р. 60695, оп.4, спр.10695, арк. 194-195.

⁴¹ Хітько Микола Олексійович // Единая база данных жертв репрессий в СССР» [Електронний сайт]. – Режим доступу: <https://bessmertnybarak.ru/books/person/621460/>

Подільського ІНО, на той час вже заарештованого, В.О. Гериновича, який наче примусив його до антирадянської діяльності, керуючи кам'янецьким відділенням УВО. До цієї ж групи «приєднав» ще кількох осіб: працівника Вінницького краєзнавчого музею М. Нарушевича, викладачів педтехнікуму М. Доброгая та В. Рахинського і навіть студента інституту соцвиховання М. Стельмаха⁴².

Під тиском давав неодноразові покази і проти себе: підтвердив «факти» отримання з-за кордону чималих сум для здійснення контрреволюційної діяльності – взимку 1921-1922 рр. – 15 тис. доларів, 1923 р. – 20 тис. доларів⁴³. Для каральних органів отримання цих свідчень стало одним із найбільш важливих елементів у справі підготовки збройного повстання проти радянської влади. У жовтні 1933 р. обвинувальним висновком Трійки при колегії ДПУ УСРР по справі М.О. Хитькова (та ще 25 осіб) стало засудження його за статтею 54 п. 10 КК РСФРР (антирадянська діяльність) на 5 років заслання^{44; 45}. Така міра покарання переконливо свідчила, що слідчі не змогли «накопати» на освітянина серйозного компромату. Тому й обмежилися засланням, яке практикувалося до десятків тисяч громадян. На жаль, джерела не повідомляють, як і де відбував покарання засуджений, як склалась його подальша доля, коли закінчився його земний шлях.

В часи хрущовської відлиги, коли переглядалися справи сотень тисяч незаконно репресованих громадян, дійшла черга і до вивчення обставин «злочину», вчиненого М.О. Хитьковим. Комісія із реабілітації жертв сталінських репресій, не виявивши у справі доказів його антирадянської

⁴² Держархів Вінницької обл., ф.р. 60695, оп.4, спр.10695, арк. 196-201.

⁴³ Там само, арк. 188.

⁴⁴ Там само, арк. 202.

⁴⁵ Хітько Микола Олексійович // Единая база данных жертв репрессий в СССР» [Електронний сайт]. – Режим доступу: <https://bessmertnybarak.ru/books/person/621460/>

діяльності, однозначно запропонувала скасувати незаконне юридичне рішення Трійки про колегії ДПУ УСРР. 3 вересня 1960 р. М.О. Хитков був реабілітований управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР по Вінницькій області⁴⁶. Скоріш за все, на той час самого реабілітованого вже не було (йому мало б виповнитися щонайменше 90 років). Невідомо, чи були повідомлені про це члени його колишньої сім'ї.

Як бачимо, представник української педагогічної інтелігенції М.О. Хитков, який працював в різних підсистемах освітньої сфери України, залишив по собі цікавий і повчальний професійний слід, пов'язаний з теорією і практикою трудового навчання та природничого виховання школярів, участю у підготовці учительських кадрів (інститут народної освіти, педтехнікум), музейництвом. Його внесок у велику освітню справу, яка пройшла низку етапів розвитку і наповнювалася різним змістом, заслуговує позитивної оцінки, а трагічна доля невинної, літньої і аполітичної людини в умовах сталінського тоталітаризму, яка мала б бути пошанована за чесну і наполегливу працю, забезпечена соціально, стала, на жаль, ще одним промовистим прикладом цілковитого зневажання владою прав людини, неможливості протистояти ганебному державному насиллю і мати таке життя, яке відповідало б визнаням у цивілізованому світі загальнолюдським цінностям.

⁴⁶ Хітько Микола Олексійович // Реабілітовані історією... С. 362.

3.23. ХРАНЕВИЧ ВАСИЛЬ ПОЛІКАРПОВИЧ

Одним із вчених Кам'янець-Подільського державного українського університету, які продовжили роботу в ІНО, був Василь Полікарпович Храневич.

Він народився 28 лютого 1887 р. у с. Пирогівці Летичівського повіту Подільської губернії. Батько – православний священник, служив у місцевій парафії (помер у 1919 р.), мати Антоніна займалася домашнім господарством. У їхній сім'ї було четверо дітей: Василь, Лідія, Олексій та Софія¹. Після здобуття початкової освіти у місцевій школі 14-річний Василь вступив до Подільської духовної семінарії, яку закінчив у 1907 р. Однак церковна кар'єра Василя не приваблювала, тому пішов навчатися на фізико-математичний факультет (природничий відділ) Харківського університету². Навчався гарно. 1911 року захистив дипломну роботу на тему «Лусоккрилі Подільської губернії» і отримав диплом I ступеня³. Дипломований фахівець пройшов практику з луковництва та меліорації боліт при Ризькому політехнічному інституті, виконавши і чималу дослідницьку програму. Для підвищення свого наукового рівня стажувався у вишах Німеччини та Швеції⁴. В результаті спілкування з європейськими вченими набув безцінного досвіду та нових знань за фахом.

По завершенні зарубіжного стажування переїхав до Чернігова, де у 1913 р. йому запропонували роботу у

¹ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, спр. 5966, арк. 40.

² Там само, арк. 51.

³ Завальнюк О.М. Вихідці з Поділля – викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.). // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 6(8). С. 310.

⁴ Нестеренко В.А. Злочин проти совісті: репресії сталінізму проти української інтелігенції та Церкви на Поділлі (нариси). Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2013. С. 89.

департаменті землеробства Чернігівського губернського земства. У червні 1917 р., під час гучних революційних подій в Україні, переїхав до Києва, де взяв активну участь в організації відділу лувівництва управління Київського губернського земства^{5;6}. Після захоплення Києва більшовиками молодий зоолог повернувся на Поділля, разом з дружиною Ніною Єфимівною та сином Михайлом прибув до історичного Кам'янця, поселилися за адресою: вул. Чумака, 5 (сьогодні вул. Юхима Сіцинського). 1921 року в сім'ї Храневичів народилася донька Оксана⁷.

В кам'янецьку добу Директорії працював в департаменті хліборобства Міністерства народного господарства УНР як фахівець з культури боліт та лувівництва⁸. Згодом його запросили на викладацьку роботу. 24 листопада 1919 р. рада професорів Кам'янець-Подільського державного українського університету обрала приват-доцентом на кафедрі лувівництва та кормових культур; викладав лекційні курси з лувівництва та культури рослин на сільськогосподарському факультеті, став членом природничо-математичної секції наукового товариства, що діяло при університеті. 4 лютого 1920 р. прочитав вступну лекцію на тему «Значення кормової площі», яка отримала позитивну оцінку. У весняному семестрі 1919/1920 н.р. викладав лекції (2 год. на тиждень) та проводив практичні заняття (1 год.) з навчальної дисципліни «Кормові рослини» для студентів-першокурсників сільськогосподарського факультету. У літньому семестрі, який розпочався 2 червня 1920 р., читав для них курс лекцій про «Бобові рослини» (2 год. на тиждень), проводив екскурсії⁹.

⁵ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 507, арк. 11.

⁶ Завальнюк О.М. Вихідці з Поділля... С. 310.

⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, спр. 5966, арк. 40.

⁸ Там само, арк. 51.

⁹ Завальнюк О.М. Вихідці з Поділля... С. 310.

З листопада 1920 р. після встановлення радянської влади на Поділлі молодий приват-доцент залишився у штаті університету. Після появи сільськогосподарського інституту (СГІ) перейшов викладати до новоствореного вишу, був обраний головою господарчої ради, яка вирішувала усі без винятку поточні господарсько-фінансові питання, а 1922 р. очолив насіннєвий підвідділ СГІ¹⁰.

Не зважаючи на виконання чималої кількості посадових обов'язків, що забиало багато часу, встигав займатися улюбленими науковими дослідженнями, зокрема видав кілька ґрунтовних праць про фауну Поділля («Птахи Поділля»¹¹, «Ссавці Поділля»¹², «Минуле фавни Поділля»¹³). За ці чималі досягнення у 1926 р. здобув авторитетну премію ВУАН. Додало популярності й те, що був фундатором Подільської зоологічної школи, сприяв створенню зоологічного музею, у якому знаходилося до 80% зразків фауни регіону. Надалі вчений продовжував наукову діяльність, нарощував свій потенціал. Зокрема, ним було підготовлено і видано таку навчальну літературу: «Курс загальної зоології»¹⁴, «Курс систематики тварин для

¹⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 6, оп. 1, спр. 122, арк. 103.

¹¹ Храевич В.П. Птахи Поділля. Огляд систематичний / Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при Всеукр. Акад. Наук (Вип. 5), Кабінет виучування Поділля. Вінниця : Віндерждрук ім. Леніна, 1925. 65 с.

¹² Храевич В.П. Ссавці Поділля. Огляд систематичний / Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при Всеукр. Акад. Наук (Вип. 4), Кабінет виучування Поділля. Вінниця : Віндерждрук ім. Леніна, 1925. 48 с.

¹³ Храевич В.П. Минуле фавни Поділля. Шкіц з доби XII-XIX століть / Вінницька Філія Всенародньої бібліотеки України при Всеукр. Акад. Наук (Вип. 6), Кабінет виучування Поділля. Вінниця : Віндерждрук ім. Леніна, 1926. 20 с.

¹⁴ Храевич В.П. Курс загальної зоології: підручник. Харків: Держвидав України, 1930. 585 с.

вишів»¹⁵, «Курс загальної біології»¹⁶, «Орнітологію»¹⁷ та ін. Для вдосконалення роботи зоологічного музею спеціально опублікував кілька цінних методичних розробок: «Способи лову та консервування плазунів та земноводних»¹⁸, «Виготовлення шкурок земноводних»¹⁹; ²⁰. Крім того, з-під його пера вийшли наукові статті: «Матеріали до лепідоптерофауни Поділля»²¹, «Microlepidoptera» Поділля (переважно Кам'янець-Подільської округи)²², «Матеріали до характеристики шкідливої етномофавни польових культур Кам'яниччини»²³, «Матеріали до орнітофауни західних округ України»²⁴ та ін. Загалом на початок 1930-х рр. у його доробку нараховувалося понад 20 опублікованих праць.

¹⁵ Храевич В.П. Курс систематики тварин для вишів: посібник. Київ: Держвидав України, 1932. 212 с

¹⁶ Нестеренко В.А. Етноцид українців Поділля у 30-ті роки ХХ століття // Всеукраїнський інтернет-часопис «Vox populi» URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/politika/etnocidukraieivpodillau30-tirokixxstolitaaavtor nesterenkovalerij>.

¹⁷ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 2112, арк. 54.

¹⁸ Храевич В.П. Способи лову та консервування плазунів та земноводних. Кам'янець-Подільський: шклограф, 1927. 7 с

¹⁹ Храевич В.П. Виготовлення шкурок земноводних. Кам'янець-Подільський: шклограф, 1927. 17 с.

²⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 195, оп. 1, спр. 85, арк. 30.

²¹ Храевич В.П. Матеріали до лепідоптерофауни Поділля // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1924. Т. 1. С. 77-117.

²² Храевич В.П. Microlepidoptera» Поділля (переважно Кам'янець-Подільської округи // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1927. Т. 4. С. 47-67.

²³ Храевич В.П. Матеріали до характеристики шкідливої етномофавни польових культур Кам'яниччини // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 5. С. 255-280.

²⁴ Храевич В.П. Матеріали до орнітофауни західних округ України // Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри історії. Полтава, 1929. Т. 1. С. 5-45.

Був активним членом Кам'янецького при УАН товариства, часто виступав з доповідями перед колегами. Установчі збори цієї організації при ІНО, які відбулися 2 червня 1925 р., затвердили В.П. Храневича головою тимчасової президії у складі трьох осіб для підготовки організаційних питань. 5 липня 1925 р. на черговому зібранні подільських науковців його обрали керівником природничо-математичної секції, яка нараховувала понад 30 науковців. Її основним завданням було вивчення рельєфу, гідрографії, геології, флори, фауни і метеорології Подільського регіону²⁵.

Одночасно із роботою у зазначеному науковому товаристві В.П. Храневич брав активну участь в роботі науково-дослідної кафедри історії та природи Поділля: увійшов до секції сільського господарства, очолив підсекцію прикладної зоології. План роботи останньої націлював на вивчення орніто, –етнофауни Поділля, риб Дністра, Південного Бугу та інших річок регіону. Науковий колектив НДК мав намір відкрити спеціальний біологічний пункт²⁶. Однак через хвилю репресій, що розпочалася з 1929 р., реалізувати задумане не вдалося.

Крім виконання своїх внутрішніх завдань, кафедра намагалася надавати посильну допомогу різним науково-краєзнавчим осередкам. Так, у 1928 р. В.П. Храневич разом зі своїми колегами по кафедрі В.О. Гериновичем та Красівським надали необхідну підтримку Тульчинському краєзнавчому товариству у створенні метеорологічної станції²⁷.

Вчений вів активне громадське життя. Зокрема, читав актуальні лекції для населення, проводив тематичні

²⁵ Філь Ю.П. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділлі, 1928. Т. 1. С. 97.

²⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 1, спр. 979, арк. 29.

²⁷ Нестеренко В.А. Злочин проти совісті... С. 91.

екскурсії²⁸. У місцевій газеті «Червоний кордон» часто з'являлися його невеличкі замітки з приводу боротьби із шкідниками полів та садів⁴². Крім того, 1925 року очолив природничий відділ Кам'янець-Подільського музею, займався збиранням для нього нових експонатів. Музей був досить популярний – його відвідували не лише студенти, а й мешканці міста та навколишніх сіл²⁹.

Авторитет вченого був незаперечний. Плануючи дальший розвиток закладу, правління Кам'янець-Подільського ІНО 22 листопада 1929 р. призначило В.П. Храневича штатним професором на кафедрі зоології³⁰, що засвідчило про його неабиякі науково-педагогічні якості. Окрім викладацької роботи, доручили відповідати за якісне вирощування городніх культур в земельному господарстві вишу. Але це був неповний перелік доручень 42-річного професора. Поряд з роботою в ІНО, він продовжував викладати і в сільськогосподарському виші³¹, а у 1928 р. став відповідальним редактором «Записок сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі» (т.5)³². Коли 1930 року цей виш реорганізували у Всеукраїнський науково-дослідний інститут птахівництва, то В.П. Храневича зарахували до нового штату науково-педагогічних працівників, де він значився як професор зоологічних та агрономічних дисциплін.

І не даремно. Адже саме тоді підготовлений ним підручник «Курс загальної зоології» вийшов з друку у Держвидаві України³³ і став настільною книгою для багатьох

²⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 507, арк. 12.

²⁹ Там само, арк. 7.

³⁰ Нестеренко В.А. Злочин проти совісті... С. 91.

³¹ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 507, арк. 2.

³² Там само, арк. 4.

³³ Храневич В.П. Матеріали до характеристики шкідливої етномофани польових культур Кам'яниччини // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1928. Т. 5. С. 255-280.

сотень студентів-аграрників. Це було перше україномовне навчальне видання для сільськогосподарських вищих шкіл республіки. За цим прийшов ще один великий успіх. 1932 року побачив світ навчальний посібник В.П. Храневича «Курс систематики тварин для вишів»³⁴. Після цього вченого вшанували високою громадською посадою, обравши керівником Всеукраїнського товариства біологів³⁵. Він вибудовував нові творчі плани, які збирався поширити по всій Україні. Утім на перешкоді стала сталінська репресивна політика – наприкінці 1932 р. розпочалися арешти колишніх працівників ІНО, СГІ, яким інкримінували діяльність, спрямовану на повалення радянського режиму і реставрацію націоналістичних порядків. До числа заарештованих потрапив і професор В.П. Храневич.

21 березня 1933 р. працівники прикордонного відділу ДПУ Кам'янця-Подільського під керівництвом уповноваженого П.І. Рудомика здійснили обшук у будинку, де мешкала сім'я вченого. Серед речей було знайдено переписку на іноземних мовах, листівки, три іноземні журнали та особисті речі. Рукописи і друкована продукція викликали у чекістів підозру, стали підставою для арешту³⁶. Хоча першопричиною цього стали свідчення проти В.П. Храневича, які незадовго до цього дали під час допитів його колеги М.Т. Геращенко (17 березня) та А.А. Марцинюк (3 лютого). З їхніх слів професор був членом контрреволюційної організації, яка діяла в стінах інституту і поза його межами, маючи на меті збройне повалення радянської влади³⁷. Саме це інкримінували Василю

³⁴ Храневич В.П. Курс загальної зоології: підручник. Харків: Держвидав України, 1930. 585 с.

³⁵ Храневич В.П. Курс систематики тварин для вишів: посібник. Київ: Держвидав України, 1932. 212 с.

³⁶ Держархів Хмельницької обл., ф.р. 302, оп. 2, спр. 507, арк. 11.

³⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, спр. 5966, арк. 39-39зв.

Полікарповичу у постанові Кам'янець-Подільського ДПУ, датованій 28 вересня 1933 р., про взяття його під варту³⁸.

Слідство тривало більше півроку. В результаті виснажливих, із застосуванням фізичного насилля допитів вчений менш як за місяць визнав себе учасником антирадянської організації³⁹. І не тільки. Від В.П.Храневича вибивали свідчення і на колег. Під час допиту 10 квітня 1933 р. він назвав В.О. Гериновича та О.С. Мельника ініціаторами його входження до контрреволюційної групи у Кам'янці-Подільському, а потім погодився з тим, що їхньою основною метою було створення організації «Самостійна Україна», яка повинна була збройним шляхом повалити владу робітників і селян. До цієї групи він «приєднав»: М.М. Басра, Н.Т. Гаморака, О.С. Мельника, С.А. Плюйка, М.Т. Геращенко, О.М. Ретанова, В.П. Живана (з сільгоспінституту); І.А. Любарського, Ю.Й. Сіцинського та Ю.П. Філя (з інституту народної освіти/соціального виховання). Під тиском слідчих він визнав антирадянськими Кам'янець-Подільське при ВУАН товариство та «Записки сільськогосподарського інституту», хоч жодних аргументів не назвав⁴⁰.

У листопаді 1933 р. обвинувачувальним висновком Трійки при колегії ДПУ УСРР по справі В.П. Храневича, № 1296 стало засудження його за статтею 54, п.п.10 і п.п.11 КК РСФРР в антирадянській діяльності⁴¹ на 5 років концтаборів⁴². Перед відбуванням покарання він пройшов медичний огляд, під час якого було виявлено синці під лівим

³⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, спр. 5966,-арк. 68, 71.

³⁹ Там само, арк. 37.

⁴⁰ Там само, арк. 42.

⁴¹ Там само, арк. 52-53.

⁴² Там само, арк. 79.

оком та катар шлунку⁴³. Ці симптоми були доказом того, що до підсудного застосували фізичну силу та морили голодом. Разом з тим, матеріали кримінальної справи свідчать, що Василь Полікарпович не мав жодних антирадянських помислів, а тому природно, що у своїх письмових свідченнях не міг назвати жодної антирадянської організації, до яких він начебто був причетний.

Вченому нанесли ще й велику моральну шкоду – його праці оголосили «шкідницькими» і «націоналістичними», оскільки у них зустрічалась українська наукова термінологія, заборонили до вжитку у навчальному процесі та науковій роботі. Так, наприкінці грудня 1933 р. методична рада Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання ухвалила постанову «Про шкідницькі настанови підручника В.П. Храчевича «Курс загальної зоології» в світлі марксистсько-ленінської методології». Насамперед було зазначено: «Перша ціль автора – дати підручник українською мовою. Але інститут наукової мови в Києві – найактивніший осередок СВУ [Спілки визволення України. – Авт.]». Далі підкреслювалося, що це видання базується на буржуазній методології, а широко представлена в ньому «українська термінологія – [це] націоналістичні винаходи автора»⁴⁴. Методрада ухвалила: вважати зазначений підручник шкідливим і не допускати до використання в навчальних закладах. Після цього праці вченого стали вилучати з інститутських бібліотек.

Відбуваючи покарання, В.П. Храчевич подав апеляцію про дострокове звільнення із заслання. Питання розглядалося у Москві, і завершилося для вченого негативно. 13 квітня 1937 р. у відповідь на його прохання надійшло

⁴³ Алещенко М.І., Нестеренко В.А. Професор В.П. Храчевич – відомий вчений зоолог Поділля // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Т. 3. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С. 195-196.

⁴⁴ Держ архів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, спр. 5966, арк. 81.

розпорядження з відділу НКВС СРСР за підписом Голінкова про те, що дострокове звільнення заявника небажане. Перебуваючи у концтаборі, працював на будівництві Біломор-Балтійського каналу, а у 1939 р., після перегляду справи, несподівано отримав ще 15 років виправних робіт і опинився у Воркуті⁴⁵. Подальша доля вченого невідома. У деяких джерелах помилково значиться, що він помер 13 квітня 1937 р.⁴⁶. Утім точної дати кінця його життєвого шляху поки що не встановлено. Проте відомо, що 23 листопада 1957 р. він був реабілітований управлінням КДБ при Раді Міністрів УРСР по Хмельницькій області⁴⁷. В часи «хрущовської відлиги», поряд із ним, були поновлені добрі імена й інших представників професорсько-викладацького складу кам'янець-подільських вишів, репресованих за сталінщини.

Отож, український вчений-зоолог Василь Полікарпович Храневич залишив значний слід у розвитку природознавства і вищої освіти в Україні, виявляючи чималу наукову, викладацьку і громадську активність. Тривалий час самовіддано працював у трьох вишах Кам'янця-Подільського, забезпечував викладання студентам низки природничих дисциплін, був членом Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства та науково-дослідної кафедри історії Поділля. Як представника «старої» наукової інтелігенції, його було незаконно репресовано і знищено як особистість, вченого-педагога, порядну людину, яка могла принести українському народу ще більше користі, залишивши набагато глибший слід в освітній та аграрній сферах.

⁴⁵ Храневич Василь Полікарпович [Електронний сайт]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wik>.

⁴⁶ Алещенко М.І., Нестеренко В.А. Професор В.П. Храневич... С. 195-196.

⁴⁷ Держархів Хмельницької обл., ф. 6193, оп. 12, спр. 5966, арк. 393-394.

ВИСНОВКИ

Зі встановленням радянської влади в Україні було здійснено заходи із реформування низки вишів в інститути народної освіти, на які поклали завдання з підготовки робітничо-селянських учительських кадрів. Для того, щоб навчальні заклади відповідали «новому» типу радянської освітньої установи, було прийнято більше десятка постанов, розпоряджень і наказів. Реформували і Кам'янець-Подільський державний український університет. Цей процес пройшов кілька не до кінця продуманих стадій (радянізований університет, академія теоретичних знань, академія теоретичних наук, інститут теоретичних наук), доки НКО УСРР не визначилося з новою назвою – інститут народної освіти. Заклад мав свою систему органів управління, контрольованих новою владою і відмінних від університетських. Провідну роль в житті ІНО відігравав новостворений політичний комісар (один за одним на цій посаді працювали П.В. Чалий, Л.П. Ізбінський, Р.Р. Заклинський), який всеціло відповідав за реалізацію освітньої політики у вищій школі та утвердження лояльності колективу до радянського режиму. Саме ці комуністи інформували партійні і державні органи про стан справ у виші, звітували про виконання спущених зверху вказівок, доповідали про політичні настрої в колективі, різні проведені кампанії, наглядали за старою інтелігенцією та ректором, були своєрідним «оком влади», що після збільшення у закладі партійного прошарку перейшло до функцій партбюро. Політкомісари мали різну професійну підготовку, хоч це до уваги майже не бралось, не завжди походили з трудового колективу, утім на їхнє призначення вплинула відданість справі побудови соціалізму. Лише один із трьох до призначення на цю посаду мав вищу освіту, інший закінчив середньо-педагогічний фаховий заклад, ще один, з такою ж

підготовкою, був студентом того ж ІНО і не виключено, що опосередковано використовував своє посадове становище для виконання навчального плану. Відмова центру від використання політкомісара у вишівському житті серйозно не вплинула на діяльність закладу.

Призначення (у двох випадках затвердження після виборів) керівника вишу (зазначну посаду почергово займали 6 осіб) мало важливе значення для роботи колективу, адже йшлося про кандидатури вчених. Це нагадувало попередню традицію, яка, попри те, в Кам'янець-Подільському ІНО зазнала зміни. Ректорські повноваження, порівняно з дорадянським періодом, значно обмежувалися, а різного роду інститутські ініціативи мали узгоджуватися з верхами. Тривалість роботи на цій посаді, як власне й багатьох тодішніх радянських та партійних керівників, на перших порах була незначною. Упродовж 1921-1923 рр. надовго не затрималися в ректорському кріслі 4 особи: менше року працювали М.М.Хведорів (1921), С.Д. Сидоряк (1921-1922), П.Г. Клепатський (1922), трохи більше року – пожилий П.М. Бучинський (1922-1923). У 1928-1930 рр. ІНО очолював Ф.А. Кондрацький, який був останнім ректором цього вишу. Складалося враження, що влада не дбала про можливість для довгострокової роботи конкретного очільника, а отже і його якомога більшої віддачі дорученій справі, проводила у цьому питанні свого роду експеримент і частою ротацією нагадувала, хто у домі хазяїн. Виняток становить ректорство В.О. Гериновича, яке тривало більше 4-х років і більш-менш дало йому змогу реалізуватися авторитетним регіональним керівником. Загалом зазначений ректорський корпус сприймається як суперечливе поєднання представників авторитетної науково-педагогічної інтелігенції, яка брала певну участь у національному відродженні України 1917-1920 рр., і вихідців з комуністичної партії (більшовиків) України, що не мали власних науково-

педагогічних досягнень і визнаних заслуг перед народом. Проте, як члени КП(б)У, вони потрапили до складу партійно-радянської номенклатури, яка у новій політичній системі була провідною організаційною силою і відповідала за вирішення поточних і перспективних завдань соціалістичного будівництва, сформованих вищими структурами партії і держави, їх виконавчими органами для різних сфер життя. З середини 1920-х рр. ректор втратив опіку з боку політкомісара, але це зовсім не означало, що він став менш залежним від існуючої компартійної влади (за його «правильною» діяльністю стежили комуністи як на місцевому рівні, так і з боку Наркомату освіти УСРР).

Науково-педагогічні працівники вишу (про них йдеться у 23 нарисах, хоча упродовж всього періоду існування ІНО до освітнього процесу залучили загалом 67 осіб, які у різний час посідали посади від професора до рядового викладача), були основним чинником формування професійного світогляду та умінь і навичок майбутніх педагогічних працівників. Їх основу на початковій стадії формування становили вчені К-ПДУУ, які у своїй більшості не осмілилися відбути на еміграцію напередодні приходу більшовиків в середині листопада 1920 р. і виявили готовність співпрацювати з ними на освітній ниві. Кадровий склад ІНО, який затверджувався на рівні Народного комісаріату освіти УСРР, змінювався в силу різних причин: через скорочення факультетів і викладацьких посад, пошук стабільного заробітку у великих містах, звільнення керівництвом з роботи у зв'язку з політичними переслідуваннями органів ДПУ УСРР (ОДПУ СРСР) (йшлося про Ю.Й. Сіцінського, О.М. Ретанова, А.Г. Бориса), заповнення вакансій науковцями з різних вишів тощо. У викладацькому колективі існувала нездорова обстановка, спричинена втечею за кордон лекторки ІНО, відомої педагогіки ні С.Ф. Русової, соціальними чистками,

інсинуаціями, пошуком ворогів радянського режиму, поширенням інформації про затриманих працівниками спецорганів колег, що негативно позначалося на трудовій діяльності, впевненості у завтрашньому дні, породжувало страх за своє майбутнє та майбутнє родин, заставляло продумувати кожен свій крок, аби не гнівити владу.

Науково-педагогічні кадри, які перебували під тотальним радянським контролем, сповна віддавалися викладацькій, методичній, науковій і громадській роботі. Попри загалом невисокий рівень підготовки прийнятої на навчання молоді, вони докладали великих зусиль для формування у неї необхідних знань, умінь та навичок для майбутньої шкільної роботи. Перебудова структури вишу і поява нових навчальних планів зменшувало обсяг навчального навантаження викладачів, які перейшли до статусу позаштатних і відчули погіршення свого матеріального становища. Частина з них взялася за сумісництво у Кам'янець-Подільському державному сільськогоспінституті, який утворився навесні 1921 р. на базі сільськогосподарського факультету КПДУУ і частково мав кадрові вакансії. Одночасна робота у двох вишах не впливала на якість роботи, була виходом для тих науковців, які не планували змінювати місця проживання. Окремі авторитетні, добре відомі у наукових колах республіки викладачі (М.О. Драй-Хмара, Є.Д. Сташевський, А.Е. Малиновський, П.В. Клименко) таки наважилися покинути роботу в ІНО, чим послабили потенціал викладацького складу. Ні керівництво вишу, ні Наркомат освіти УСРР нічого не зробили для того, щоб ці вчені продовжили свою потужну діяльність у Кам'янець-Подільському ІНО і розвивали освіту та науку в Подільському регіоні.

Чимало викладачів були членами наукового при УАН товариства, яке вийшло за межі вишу й об'єднало усіх краєзнавців Поділля. До нього входило майже півтора десятка працівників ІНО/ІСВ, а саме: Є.Д. Сташевський,

П.В. Клименко, Ю.Й. Сіцинський, В.П. Храневич, В.О. Геринович, П.М. Бучинський, Ф.А. Кондрацький, О.З. Неселовський, В.С. Зборовець, Д.О. Богацький, Ю.П. Філь, К.О. Копержинський, І.А. Олійник. Вагоме місце в історії вишу посідає і науково-дослідна кафедра історії та економіки Поділля (сільського господарства та природи). В різний періоду її складі нараховувалося від 7 до 38 працівників, половина з яких були викладачами ІНО.

Науковці вишу у нелегких умовах опублікували у різних збірниках, що видавалися певний час у Кам'янці-Подільському та інших містах, кілька десятків своїх праць, дбали про підготовку і видання навчально-методичної літератури для студентів. Зокрема, А.Г. Борис, Н.Т. Гаморак, В.О. Геринович, М.М. Хведорів, В.П. Храневич, О.А. Аленич видали цілу низку посібників, нарисів з різних навчальних дисциплін. А В.П. Храневич та С.Ю. Гаєвський спромоглися підготувати і видати два підручники для студентів педагогічних вишів. Крім того, було опубліковано низку розвідок, путівників, проєктів та ін., що збагачувало науковий рівень вчених та навчально-методичну, наукову базу Кам'янець-Подільського ІНО/ІСВ.

У 1930-х рр. частина вчорашніх науково-педагогічних працівників Кам'янець-Подільського ІНО зазнала принизливих сталінських репресій. Загалом вони поламали життя майже трьох десятків осіб: В.О. Гериновича, В.П. Храневича, М.В. Курневича, Б.П. Новодворського, І.А. Любарського, П.В.Клименка, К.А. Поля, М.А. Коссака, Ю.П. Філя та ін. Вижити у той період змогли лише окремі з них.

Історія Кам'янець-Подільського ІНО в особах потребує дальшого дослідження, із залученням нових архівних та інших джерел, що неминуче збагатить наші знання про особовий склад вишу-первістка радянської доби на Поділлі, його місце у підготовці кадрів для масової школи в період диктатури пролетаріату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

**Центральний державний архів вищих органів влади та
управління України**

Ф. 166. Міністерство освіти України (1917-2000 рр.)

1. Оп. 1. Спр. 30. 81 арк.
2. Оп. 2. Спр. 273. 162 арк.
3. Оп. 2. Спр. 1166. 421 арк.
4. Оп. 4. Спр. 306. 169 арк.
5. Оп. 5. Спр. 567. 1114 арк.
6. Оп. 5. Спр. 720. 81 арк.
7. Оп. 6. Спр. 600. 99 арк.
8. Оп. 6. Спр. 4692. 78 арк.
9. Оп. 6. Спр. 4830. 50 арк.
10. Оп. 12. Спр. 748. 43 арк.
11. Оп. 12. Спр. 1382. 5 арк.
12. Оп. 12. Спр. 1434. 15 арк.
13. Оп. 12. Спр. 1522. 42 арк.
14. Оп. 12. Спр. 2351. 6 арк.
15. Оп. 12. Спр. 2652. 5 арк.
16. Оп. 12. Спр. 3291. 11 арк.
17. Оп. 12. Спр. 3561. 16 арк.
18. Оп. 12. Спр. 3576. 2 арк.
19. Оп. 12. Спр. 3674. 7 арк.
20. Оп. 12. Спр. 4336. 3 арк.
21. Оп. 12. Спр. 4646. 9 арк.
22. Оп. 12. Спр. 5301. 4 арк.
23. Оп. 12. Спр. 6365. 9 арк.
24. Оп. 12. Спр. 6453. 3 арк.
25. Оп. 12. Спр. 6979. 12 арк.
26. Оп. 12. Спр. 7165. 4 арк.
27. Оп. 12. Спр. 7956. 3 арк.

28. Оп. 12. Спр. 8040. 5 арк.
29. Оп. 12. Спр. 8347. 21 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань
України**

***Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії
України (1918–1991 рр.)***

30. Оп. 20. Спр. 1450. 118 арк.
31. Оп. 20. Спр. 1513. 106 арк.
32. Оп. 20. Спр. 1645. 40 арк.
33. Оп. 20. Спр. 1776. 198 арк.

Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих

34. Оп. 1. Спр. 54892. 42 арк.
35. Оп. 1. Спр. 56543. 71 арк.
36. Оп. 1. Спр. 64959. 301 арк.

Державний архів Вінницької області

***Ф. Р. 1941. Вінницький інститут народної освіти
ім. В. І. Леніна (1920–1924 рр.)***

37. Оп. 1. Спр. 3. 11 арк.

Державний архів Хмельницької області

***Ф.П. 1. Кам'янець-Подільський повітовий комітет
Комуністичної партії (більшовиків) України
(1920–1923 рр.)***

38. Оп. 1. Спр. 12. 107 арк.
39. Оп. 1. Спр. 203. 83 арк.

***Ф.П. 3. Кам'янець-Подільський окружний комітет
Комуністичної партії (більшовиків) України
(1923–1930, 1935–1937 рр.)***

40. Оп. 1. Спр. 34. 227 арк.

**Ф.П. 4. Осередок Комуністичної партії (більшовиків)
України Кам'янець-Подільського педагогічного інституту
(1924–1932, 1934–1935, 1944–1991 рр.)**

- 41. Оп. 1. Спр. 3. 133 арк.
- 42. Оп. 1. Спр. 24. 58 арк.

Ф.Р. 6. Відділ народної освіти Кам'янецької повітової ради

- 43. Оп. 1. Спр. 122.

**Ф. 66 Кам'янець-Подільська середня технічна 8-ми річна
школа**

- 44. Оп. 1. Спр. 380. 101 арк.

**Ф.Р. 195. Кам'янець-Подільська державна аграрно-
технічна академія**

- 45. Оп. 1. Спр. 85. 201 арк.

**Ф.Р. 302. Кам'янець-Подільський державний педагогічний
інститут (1920–1935, 1948–1997 рр.)**

- 46. Оп. 1. Спр. 3. 98 арк.
- 47. Оп. 1. Спр. 4. 181 арк.
- 48. Оп. 1. Спр. 5. 181 арк.
- 49. Оп. 1. Спр. 9. 20 арк.
- 50. Оп. 1. Спр. 10. 100 арк.
- 51. Оп. 1. Спр. 11. 123 арк.
- 52. Оп. 1. Спр. 20. 220 арк.
- 53. Оп. 1. Спр. 22. 59 арк.
- 54. Оп. 1. Спр. 25. 86 арк.
- 55. Оп. 1. Спр. 35. 22 арк.
- 56. Оп. 1. Спр. 39. 131 арк.
- 57. Оп. 1. Спр. 42. 45 арк.
- 58. Оп. 1. Спр. 49. 80 арк.
- 59. Оп. 1. Спр. 50. 235 арк.
- 60. Оп. 1. Спр. 51. 263 арк.
- 61. Оп. 1. Спр. 54. 23 арк.
- 62. Оп. 1. Спр. 60. 83 арк.

63. Оп. 1. Спр. 91. 9 арк.
64. Оп. 1. Спр. 214. 4 арк.
65. Оп. 1. Спр. 218. 13 арк.
66. Оп. 1. Спр. 228. 141 арк.
67. Оп. 1. Спр. 229. 24 арк.
68. Оп. 1. Спр. 246. 38 арк.
69. Оп. 1. Спр. 250. 3 арк.
70. Оп. 1. Спр. 254. 13 арк.
71. Оп. 1. Спр. 354. 245 арк.
72. Оп. 1. Спр. 384. 10 арк.
73. Оп. 1. Спр. 385. 69 арк.
74. Оп. 1. Спр. 392. 10 арк.
75. Оп. 1. Спр. 395. 129 арк.
76. Оп. 1. Спр. 403. 69 арк.
77. Оп. 1. Спр. 407. 173 арк.
78. Оп. 1. Спр. 465. 32 арк.
79. Оп. 1. Спр. 480. 47 арк.
80. Оп. 1. Спр. 583. 122 арк.
81. Оп. 1. Спр. 606. 35 арк.
82. Оп. 1. Спр. 610. 38 арк.
83. Оп. 1. Спр. 615. 27 арк.
84. Оп. 1. Спр. 624. 37 арк.
85. Оп. 1. Спр. 705. 101 арк.
86. Оп. 1. Спр. 707. 118 арк.
87. Оп. 1. Спр. 722. 144 арк.
88. Оп. 1. Спр. 856. 59 арк.
89. Оп. 1. Спр. 857. 156 арк.
90. Оп. 1. Спр. 953. 9 арк.
91. Оп. 1. Спр. 978. 1 арк.
92. Оп. 1. Спр. 979. 79 арк.
93. Оп. 1. Спр. 1054. 9 арк.
94. Оп. 1. Спр. 1146. 28 арк.
95. Оп. 1. Спр. 2112. 76 арк.
96. Оп. 2. Спр. 43с. 40 арк.

97. Оп. 2. Спр. 125. 95 арк.
98. Оп. 2. Спр. 126. 169 арк.
99. Оп. 2. Спр. 136. 5 арк.
100. Оп. 2. Спр. 179. 45 арк.
101. Оп. 2. Спр. 198. 3 арк.
102. Оп. 2. Спр. 200. 66 арк.
103. Оп. 2. Спр. 202. 47 арк.
104. Оп. 2. Спр. 244. 101 арк.
105. Оп. 2. Спр. 252. 9 арк.
106. Оп. 2. Спр. 260. 91 арк.
107. Оп. 2. Спр. 316. 16 арк.
108. Оп. 2. Спр. 319. 31 арк.
109. Оп. 2. Спр. 356. 68 арк.
110. Оп. 2. Спр. 391. 11 арк.
111. Оп. 2. Спр. 444. 42 арк.
112. Оп. 2. Спр. 507. 13 арк.
113. Оп. 3. Спр. 1. 349 арк.
114. Оп. 3. Спр. 4. 124 арк.
115. Оп. 3. Спр. 5. 83 арк.
116. Оп. 3. Спр. 9. 56 арк.
117. Оп. 3. Спр. 17. 94 арк.
118. Оп. 3. Спр. 26. 17 арк.
119. Оп. 4. Спр. 4. 11 арк.
120. Оп. 4. Спр. 23. 9 арк.
121. Оп. 4. Спр. 27. 18 арк.
122. Оп. 4. Спр. 31. 59 арк.
123. Оп. 4. Спр. 37. 20 арк.

***Ф.Р. 582. Кам'янець-Подільський державний український
університет (1918-1921 рр.)***

124. Оп. 1. Спр. 12. 168 арк.
125. Оп. 1. Спр. 37. 2 арк.
126. Оп. 1. Спр. 60. 17 арк.
127. Оп. 1. Спр. 131. 13 арк.
128. Оп. 1. Спр. 133. 128 арк.

129. Оп. 1. Спр. 134. 180 арк.
130. Оп. 1. Спр. 137. 207 арк.
131. Оп. 1. Спр. 145. 20 арк.
132. Оп. 2. Спр. 24. 13 арк.
133. Оп. 2. Спр. 45. 99 арк.
134. Оп. 2. Спр. 124. 31 арк.
135. Оп. 2. Спр. 129. 64 арк.

***Ф.Р. 3333. Сіцінський Юхим Йосипович (1829–1937 рр.):
історик м. Кам'яця-Подільського та Поділля***

136. Оп. 1. Спр. 26. 36 арк.
137. Оп. 1. Спр. 35. 18 арк.
138. Оп. 1. Спр. 37. 14 арк.
139. Оп. 1. Спр. 38. 63 арк.

***Ф.Р. 6193. Управління Служби безпеки України по
Хмельницькій області (1919–1999 рр.)***

140. Оп. 12. П. 1744. 5 арк.
141. Оп. 12. П. 5966. 450 арк.
142. Оп. 12. П. 15162. 59 арк.
143. Оп. 12. П. 19126. 31 арк.
144. Оп. 12. П. 25160. 185 арк.
145. Оп. 12. П. 25557. 31 арк.
146. Оп. 12. П. 30238. Т. 1. 28 арк.
147. Оп. 12. П. 30238. Т. 2. 30 арк.

**Національна бібліотека України імені В. Вернадського.
Інститут рукопису**

Ф. 10. Фомін Олександр Васильович (1869-1935)

148. Оп. 1. Спр. 18954. 5 арк.

Ф. 161. Сташевський Євген Дмитрович (1884 — 1938)

149. Оп. 1. Спр. 3. 18 арк.
150. Оп. 1. Спр. 35. 22 арк.

Ф. 214. Федоров Михайло Михайлович (1867-1945)

151. Оп. 2. Спр. 9. 25 арк.

152. Оп. 2. Спр. 52. 42 арк.

Опубліковані документи, мемуари та спогади

153. Горбенко Ю. Перший осередок (закінчення) // Радянський студент. 1968. 27 червня. № 24(567). С. 2.

154. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: документи і матеріали. В 2-х томах / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. Т. 1. 688 с.

155. До всіх професорів, викладачів, службовців, студентів та робітників загонів «легкої кавалерії» РСІ і КСГІ // Реконструктор. Київ, 1929. 29 січня. № 1. С. 2.

156. Дорошенко Д.І. Історія України 1917-1923 рр.: документально-наукове видання. В 2-х томах / Упоряд.: К.Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. Т. 1. 319 с.

157. Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле. Мюнхен, 1969. 543 с.

158. Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.). Київ: Темпора, 2007. 632 с.

159. 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: науковий і документальний журнал / Упорядники: І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська та ін. Київ, 2005. № 1/2 (24/25). 344 с.

160. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / Уклад. й автори статті С. А. Копилов, О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.

161. Присяжнюк К. Сторінки історії. Спогади студента двадцятих років // Радянський студент. 1968. 1 травня. № 16-17(559-560). С. 2–3.

162. Присяжнюк К. Сторінки історії. Спогади студента двадцятих років (Продовження. Поч. див. в № 16–17) // Радянський студент. 1968. 16 травня. № 18 (561). С. 1.
163. Присяжнюк К. Сторінки історії. Спогади студента двадцятих років (Продовження. Поч. див. в № 16–18) // Радянський студент. 1968. 06 червня. № 21 (564). С. 2.
164. Присяжнюк К. Сторінки історії. Спогади студента двадцятих років (Закінчення. Поч. див. в № 16–21) // Радянський студент. 1968. 13 червня. № 22 (565). С. 2.
165. Русова С.Ф. В Кам'янецькому університеті: враження з останніх часів // Українська Трибуна. Варшава, 1921. Ч. 194. С. 2-3; її ж. Мої спомини. Львів: Хортиця, 1937. 284 с.
166. Русова С.Ф. Мої спомини. Київ: Україна-Віта, 1996. 208 с.
167. Українська Центральна рада: Документи і матеріали у 2 т. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко та ін. Київ: Наук. думка, 1996. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. 590 с.
168. ALMA MATER: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади: У 3 кн. / Упоряд. В.А. Короткий, В.І. Ульяновський. Київ: Прайм, 2000. Кн. 1. 704 с.

Періодична преса

169. Бондарук Л. Він відкрив нафту на Сході України, а його розстріляли // Біла хата: інтернет газета [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://bilahata.net/vin-vidkryv-naftu-na-shodi-ukrajiny-a-joho-rozstrilyaly/> (дата 04 січня 2022 р.).
170. Бондарук Л. Розстріляний за українську нафту Федір Лисенко // Європейська Україна. 2017. 10 червня. [Електронний варіант]. – Режим доступу:

https://eukraina.com/news/rozstriljanij_za_ukrajinsku_naftu_fedir_lisenko/2017-06-10-23759.

171. Борис А.Г. Перемінна й історична суть // Червоний шлях. 1922. 15 вересня. № 1(50). С. 1.
172. Борис А.Г. Сон // Діло. 1912. 1 серпень. № 178. С. 2.
173. Будзей О.В. Кам'янецькі ночі Олександра Аленича // Подолянин. 2010. 02 квітня. № 14(1024). С. 4.
174. Будзей О.В. Степан, що став Сильвестром // Подолянин. 2016. 7 січня. № 02(1325). С. 4.
175. Буценко О. П'ята річниця заснування Інституту Народної Освіти // Червоний кордон. 1925. 18 листопада. № 162. С. 2.
176. В Кам'янці // Червона правда. 1921. 24 вересня. №. 21. С. 2.
177. Великий перелом в Вищій Школі // Червоний шлях. 1923. 13 квіт. № 70(119). С. 2.
178. Відповідь проф. Сташевського тов. Чалому // Червона правда. 1922. 18 березня. № 62 (162). С. 4.
179. Гаєвський С.Ю. До омонімів про Івана Франка // Нова громада. Київ, 1924. № 35. С. 14-23.
180. Гаєвський С.Ю. Задоволення книжкового голоду // Пролетарська правда. 1925. № 260. С. 2.
181. Геринович В.О Петро Миколайович Бучинський: Некролог // Червоний кордон. 1927. 21 серпня. С. 7.
182. Герой праці (Ювілей професора П. Бучинського) // Вісти. 22 липня 1922 р. № 29 (233). С. 3.
183. Геринович В.О. Подільські фосфорити (закінчення) // Червона правда. 1922. 15 лютого. № 38 (138). С. 3.
184. Геринович В.О. Подільські фосфорити (початок) // Червона правда. 1922. 10 лютого. № 34 (134). С. 3.
185. Геринович В.О. Подільські фосфорити (продовження) // Червона правда. 1922. 11 лютого. № 35 (135). С. 3.

186. Геринович В.О. Поспіши з дослідженнями кам'яно-вугільних покладів на Кам'яниччині // Червоний кордон. 1930. 13 лютого. № 17(687). С. 5.
187. Геринович В.О. З наукою – проти релігії. Біблійний потоп у науковому освітленні // Червоний кордон. 1928. 14 лютого. Ч. 20(396). С. 6.
188. Геринович В.О. Ганьба запроданцям польського фашизму // Червоний кордон. 1929. 28 листопада. Ч. 132(565). С. 3.
189. Геринович В.О. Біблійний потоп у науковому освітленні // Червоний кордон. 1928. 11 лютого. Ч. 19(395). С. 8.
190. Геринович В.О. Петро Миколайович Бучинський // Червоний кордон. 1927. 21 вересня. № 73(342). С. 7.
191. Геринович В.О. Інститут народної освіти в Кам'янці на Поділлі у 1927–1928 н.р. // Червоний кордон. 1928. 07 лютого. № 17(393). С. 6.
192. Геринович В.О. Інститут народної освіти в Кам'янці на Поділлі у 1927–1928 н.р. // Червоний кордон. 1928. 09 лютого. № 18(394). С. 4.
193. Геринович В.О. Правила прийому до Кам. ІНО на 1928–1929 академ. рік // Червоний кордон. 1928. 12 липня. Ч. 79(455). С. 4.
194. До виборів ректора ІНО // Червона правда. 1922. 21 березня. № 63 (163). С. 1.
195. Доповідь в історико-філологічній секції Наукового т-ва при Кам'янець-Подільському університеті // «Червона правда». 1922. 20 квітня. № 85 (185). С. 1.
196. Заклинський Р.Р. Осередок вищих шкіл // Червоний кордон. 1925. 25 січня. Ч. 77. С. 4.
197. Заклинський Р.Р. Партійне життя. Новий партосередок // Червоний кордон. 1925. 14 червня. Ч. 47. С. 2.

198. Заклинський Р.Р. Партосередок Кам'янець-Подільського ІНО // Студент революції. 1925. № 7. С. 32.
199. Зборовець В.С. Кам'янець-Подільська науково-дослідча катедра в 2-му півріччю 1923 року // Червоний шлях, 1924. № 3. С. 273-276.
200. Курневич М.В. Рішуче засудити контрреволюціонерів // Студент прикордоння. 1929. 29 листопада. Ч. 2(9). С. 1.
201. Мельничук Б., Пайонк М. Інтелектуальні подарунки з Коломиї // Вільне життя плюс. 2018. 30 листопада. С. 6.
202. Миськова О.В. Злочин - любов до рідної природи (за документами розсекреченого архівного фонду УСБУ по Хмельницькій області) // Подолянин. 2010. № 49/1059. С. 2-3.
203. На Кам'яначчині // Червона правда. 1922. 17 березня. № 61 (161). С. 2.
204. Нерук Д. А хвости все ростуть та ростуть... // Студент Прикордоння. 1930. 1 лютого Ч. 5 (12). С. 3.
205. Петляк Ф. Перші випускники // Радянський студент. 1980. 6 листопада. № 30(1006). С. 2.
206. Ретанов О.М. Пролетаризації ВИШів наша гарантія! // Студент Прикордоння. 1929. 29 листопада. Ч. 2(9). С. 1.
207. Філь Ю.П. В Кам'янецькому науковому товаристві // Червоний кордон, 1926. № 247. С. 3.
208. Цей день в історії Хмельниччини: 12 лютого // Є. 12 лютого 2020 р. С. 4.
209. Чалий С. До всіх Парткомів, Ревкомів, Виконкомів, Комнезамів, Профспілок і інших установ і організацій Поділля // Вісті Кам'янець-Подільського повітового революційного комітету та Кам'янецького бюро Комуністичної партії (більшовиків) України. 1921. 15 травня. № 119. С. 2.
210. Шатунов М. Третя педконференція // Шлях освіти. Харків, 1924. Вип. 8. С. 211-213.

211. Швидкий О. Історико-філологічна секція Наукового Товариства при Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті та діяльність її за 1919-1920 роки // Наш шлях. 1920. 6 червня. Ч. 109. С. 3-4.
212. Штауде Н. Александр Андрианович Аленич // Мироведение. 1923. № 2. С. 2.
213. Ясінський. Олександр Аленич: Некролог // Червоний шлях. 1923. 28 квітня. С. 3.

**Монографії, підручники, посібники, нариси, статті,
енциклопедична література**

214. Адамський В.Р. Юхим Січінський: доля інтелегента у радянську добу // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Січінського та Володимира Січінського: зб. матер. міжнарод. наук.-краєзн. конф., присвяч. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 156-160.
215. Адамський В.Р. Юхим Січінський: перша хвиля репресій // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 11: матеріали VII круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету». С. 393-404.
216. Аленич О.А. Про місяць. Кам'янець-Подільський, 1920. 21 с.
217. Аленич О.А. Сферична геометрія. Кам'янець-Подільський, 1920. 26 с.
218. Аленич О.А. Сферична тригонометрія. Кам'янець-Подільський, 1920. 18 с.
219. Аленич О.А. Комети. Кам'янець-Подільський, 1920. 18 с.
220. Аленич О.А. Комети. Харків, 1922. 20 с.
221. Аленич О.А. Визначення радіантів падаючих зір // Записки Кам'янець-Подільського державного

- українського університету. Т. 2. Кам'янець-Подільський, 1920. С. 1–14.
222. Алещенко М.І., Нестеренко В.А. Професор В.П. Храневич – відомий вчений зоолог Поділля // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Т. 3. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С. 190-196.
223. Баєр М.М. Науково-дослідна кафедра «Природи, Сільського господарства й культури Поділля при Кам'янецькому СГІ // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 1927. Вип. 4. С. 146-165.
224. Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства: Місто Кам'янець-Подільський – осередок історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХІ століть. Кам'янець-Подільський, 2005. 416 с.
225. Баженов Л.В. Професор Володимир Геринович і становлення екскурсійної справи на Кам'яничині в 20-ті роки ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. 2022. Т. 35: До 60-річчя від дня народження професора Олександра Федькова. С. 63–71.
226. Баженов Л. Бучинський Петро Миколайович // Енциклопедія Сучасної України. Т.3. Київ, 2004. С. 676.
227. Баженова С.Е. Останні роки життя Є.Й. Сіцинського у спогадах рідних та знайомих // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками роботи Всеукр. наук.-практ.конф., Кам'янець-Подільський, 2004. С. 111-113;
228. Біднов В.О. Український астроном Олександр Аленич (1890-1923) // Літературно-науковий вісник. Львів, 1931. Т. 105. С. 80-85.
229. Віннікова М.А. Бучинський П.М.: зоолог, гідробіолог // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Одеса, 2019. С. 193-196.

230. Волкотруб Г.К. Пилип Васильович Клименко (1887-1955) - історик, джерелознавець, архівознавець [Текст] : дис... канд. іст. наук: 07.00.06; Державний комітет архівів України, Український НДІ архівної справи та документознавства. К., 2005. 225 арк.
231. Гаєвський С.Й. Теорія поезії: підручник для педперсоналу, старших груп трудової школи Соцвиху. 2-е вид., перероб. й доп. Київ: державне видавництво України, 1921. 32 с.
232. Гаєвський С.Й. Літературна діяльність Ольги Кобилянської (Літературно-критичний огляд) // Україна: науковий двохмісячник українознавства. Київ: державне видавництво України, 1928. № 1. С. 25–34.
233. Гаєвський С.Й. «Александрія» в давній українській літературі / Пам'ятки мови та письменства давньої України. Т. III. Давня українська повість. Київ: ВУАН, 1929. 257 с.
234. Гаморак Н.Т. Нові дані до мікрохімії і фізіології продихового апарату у рослин // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1924. Т. 1. С. 117–132.
235. Гаморак Н.Т. Новий тип транспірографа // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1926. Т. 3. С. 42–51.
236. Гаморак Н.Т. Світ бактерій. Харків: ДВУ, 1926. 90 с.
237. Гаморак Н.Т. Спроби над фотоперіодизмом у рицини // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1928. Т. 5. С. 298–304.
238. Гаморак Н.Т., Панасюк Ф. Люфа в Кам'янецькому ботанічному сад // Вісник прикладної ботаніки. Київ, 1930. Вип. 5–6. С. 31–38.

239. Гаморак Н.Т. Потометричні поміри в природній обстановці // Журнал біо-ботанічного циклу ВУАН. Київ, 1931. Вип. 1–2. С. 49–70.
240. Гаморак Н.Т. Крапляний потограф // Журнал біо-ботанічного циклу ВУАН. Київ, 1932. Вип. 3–4. С. 133–139.
241. Гаморак Н.Т. Новий тип атмометра і атмографа // Журнал біо-ботанічного циклу ВУАН. Київ, 1932. Вип. 3–4. С. 141–145.
242. Геринович В.О. Нарис економічної географії України. Частина географічна. Том 2. Кам'янець на Поділлі, 1921. 100 с.
243. Геринович В.О. Кам'яничина: часть географії. Кам'янець-Подільський [б.в.], 1926. Ч. 1: Природа. 68 с.
244. Геринович В.О. Стоянка неолітичної людини біля с. Великої Мукші, Китайгородського району, Кам'янець-Подільської округи // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 14–19.
245. Геринович В.О. Теорія Вагнера про виникнення континентів та океанів // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 1–20.
246. Геринович В.О. Кам'янецький ботанічний садок // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 19–25.
247. Геринович В.О. Кам'яничина. Ч. II. Населення його економічна діяльність // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1927. Т. 2. С. 1–168.
248. Геринович В.О. До історії Кам'янець-Подільського інституту народної освіти // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець на Поділлі, 1927. Т. 2. С. 1–24.

249. Данилюк Ю.З. Євген Дмитрович Сташевський // Зневажена Клію : зб. статей. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 457-466.
250. Дивний І.В. Український історик Пилип Клименко (1887–1955): Документальний біографічний нарис // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. К., 1996. Т.1. С. 359-360.
251. Дудолькевич Б.К. До сучасного демографічного вигляду Поділля // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1926. Т. 3. С. 1–8.
252. Дудолькевич Б.К. Екскурс до демографічних властивостей селянського населення Кам'яниччини // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1927. Т. 4. С. 106–110.
253. Дудолькевич Б.К. Статистична характеристика сучасного птахівництва України й Поділля // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 5. С. 226–239.
254. Завальнюк О.М. Вихідці з Поділля – викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.). // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: іст. науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 6(8). С. 303-309.
255. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.
256. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.

257. Завальнюк О.М. Н. Т. Гаморак – приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1921 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2003. Вип. 7. С. 183-193.
258. Завальнюк О.М. П.В. Клименко – професор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1921 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: зб.наук.пр. Серія: Історія. Вінниця: ДПФ, 2003. Вип. 5. С. 81-85.
259. Завальнюк О.М. Геринович Володимир Олександрович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 28 с.
260. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Бучинський Петро Миколайович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 32 с.
261. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Клепатський Павло Григорович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 28 с.
262. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Хведорів (Федоров) Михайло Михайлович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 24 с.
263. Завальнюк О.М., Трембіцький А.М. До біографії, наукових зв'язків та здобутків Ю.П. Філя // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 4. С. 151–163.
264. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2003. 408 с.

265. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років поступу / С. Копилов, О. Завальнюк, Н. Коваленко, В. Смолій, С. Трубчанинов, А. Філінюк, Л. Горчак. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 208 с.
266. Комарницький О.Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 192-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 984 с.
267. Копилов С.А. П. Клепатський: Кам'янецький період діяльності (1919–1921 рр.) // Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. праць / [редкол.: А. Копилов (відп. ред.), І. Винокур, О. Завальнюк (заступ. відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 1. С. 209–214.
268. Курневич М.В. До питання про систему педагогічної практики на факсоцвиху ІНО // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець на Поділлі, 1926. Т. 1. С. 1–17.
269. Курневич М.В. З приводу конференції Педвузів Поділля // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець на Поділлі, 1926. Т. 1. С. 9–18.
270. Курневич М.В. Психологічні погляди Т. Рібо // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець на Поділлі, 1927. Т. 2. С. 1–50.
271. Лазарович М.В. Активні діячі ЗУНР на Тернопільщині // Незалежний культурологічний часопис. Тернопіль, 2010. Ч. 63. С. 78-90.
272. Любарський І.А. Сучасно-язикознавче висвітлення *soine* [ч. I-II (вступ, фонетика)] // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 1–42.

273. Макаренко Д.Є., Созанський В.І. Життєвий шлях професора Ф.О. Лисенка // Геологічний журнал. Київ, 1992. № 2. С. 53-56.
274. Мельник Е.М., Філінюк А.Г. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та втрати (1921–1930 рр.) // Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. праць / [редкол.: А. О. Копилов (відп. ред.), І.С. Винокур, О.М. Завальнюк (заступ. відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1998. Т. 1. С. 28-40.
275. Мохорук Д. І. Нестор-Василь Теодорович Гаморак (до 120-річчя від дня народження) // Український ботанічний журнал. Київ, 2012. Т. 69. № 4. С. 617-621;
276. Мошак М.І. Великий подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Сіцінського, Кам'янець-Подільський, 2014. 408 с.
277. Назаренко Є.Д. Життя і смерть Михайла Коссака // Дивокрай. 1997. № 2. С. 83-85.
278. Неселовський О.З. Подільський третинник (з матеріалів до подільської метрології) // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1926. Т. 1. С. 1–8.
279. Неселовський О.З. Наймити та наймички на Поділлі в XVIII ст. (матеріали до історії економіки Поділля) // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1927. Т. 2. С. 1–38.
280. Неселовський О.З. Так звана брацлавська монета // Записки Кам'янець-Подільського інститут народної освіти. Кам'янець-Подільський, 1927. Т. 2. С. 66–69.
281. Нестеренко В.А. І.А. Любарський – визначний провідник політики «українізації» на Поділлі // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 17. С. 218-230.

282. Нестеренко В.А. Репресії проти діячів науки і освіти в Кам'янці-Подільському у 20–30-ті роки ХХ ст. // Кам'яничина в контексті історії Поділля : наук. зб. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 1997. Т. 1. С. 33-35.
283. Нестеренко В.А., Совецька Т.Г. Михайло Васильович Курневич // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 17. С. 207-212.
284. Нестор Гаморак: Сторінки життя вченого / Д. Доброчаєва, Л. Любінська, О. Рибалко // Український ботанічний журнал. Київ, 1993. Т. 50. № 5. С. 86–92.
285. Островий В.М. В.О. Геринович: хроніка життя та діяльності (1883-1949 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005, Т. 5. С. 161-176.
286. Островий В.М. Професор В.О. Геринович у науково-педагогічному та громадському житті України (перша половина ХХ ст.): дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.01; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2013. 307 с.
287. Прокопчук В.С. Кондрацький Франц Андрійович – ректор Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. 72 с.
288. Ричка В. Загублене життя (П.Г. Клепатський) // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). Київ: Рідний край, 1991. С. 202-204.
289. Савчук В.С. Ректори Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (1918-2018 рр.). Книга нарисів / гол.ред.кол. М.В. Поляков, В.С. Савчук. Дніпро: Ліра, 2018. 212 с.
290. Соломонова Т.Р. Доля М.О. Хитька (Хитькова) – представника вчительської інтелігенції Поділля першої третини ХХ ст. // Наукові записки Вінницького

- державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Історія. Вінниця, 2009. Вип. 15. С. 209–211.
291. Трембіцький А.А. Юхим Павлович Філь // Реабілітовані історією: у двадцяти семи томах. Хмельницька область. Хмельницький, 2010. Кн. 3. С 147-152
292. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В.А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.
293. Філь Ю.П. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при УАН товариства // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 1. С. 91-99.
294. Філь Ю.П. Ф.В. Рутковський (до характеристики літературно-драматичної творчості // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 1. С. 18–23.
295. Філь Ю.П. Народні пісні, що виникли під час нашестя чудес на Поділля // Записки Кам'янець-Подільського наукового при УАН товариства. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 1. С. 1–8.
296. Філь Ю.П. До питання про перебування М. Коцюбинського під наглядом поліції // Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри. Кам'янець на Поділля, 1929. Т. 1. С. 149–153.
297. Філь Ю.П. З архіву З.Ф. Недоборського // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Кам'янець на Поділля, 1927. Т. 2. С. 1–7.
298. Філь Ю.П. Рідна мова на робітфаці // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділлі, 1924. Кн. 1. С. 177–180.
299. Храчевич В.П. Курс загальної зоології: підручник. Харків: Держвидав України, 1930. 585 с.

300. Храневич В.П. Курс систематики тварин для вишів: посібник. Київ: Держвидав України, 1932. 212 с.
301. Храневич В.П. «Microlepidoptera» Поділля (переважно Кам'янець-Подільської округи) // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1927. Т. 4. С. 47–67.
302. Храневич В.П. Матеріали до характеристики шкідливої етноофауни польових культур Кам'яниччини // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 5. С. 255–280.
303. Храневич В.П. Матеріали до орнітофауни західних округ України // Записки Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри історії. Полтава, 1929. Т. 1. С. 5–45.
304. Храневич В.П. Матеріали до характеристики шкідливої етноофауни польових культур Кам'яниччини // Записки Сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. Кам'янець на Поділля, 1928. Т. 5. С. 255–280.
305. Яблонська Д.Р. Ректори Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1921–1930 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2016. Т. 23: Присвячено 150-річчю від дня народження М.С. Грушевського. С. 373–380.
306. Яблонська Д.Р. Науково-дослідна кафедра Поділля: заснування, структура та наукова діяльність (1922–1933 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2017. Т. 24: присвячено 100-річчю подій Української революції 1917-1921 років. С. 88–97.
307. Яблонська Д.Р. Професорсько-викладацький склад Кам'янець-Подільського інституту народної освіти у

- документах Державного архіву Хмельницької області (1921–1922 рр.) // Матеріали XV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції (17 листопада 2017 р.). Кам'янець-Подільський, 2017. С. 102–105.
308. Яблонська Д.Р. Німець Карл Поль – лектор-германіст Кам'янець-Подільського ІНО, перекладач і громадський діяч // Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «Сучасні тенденції у розвитку науки та освіти» (4 квітня 2019 р). Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2019. С. 74–83.
309. Яблонська Д.Р. Науково-педагогічна, музейна і громадська діяльність зоолога В.П. Храневича у Кам'янці-Подільському (1919–1933 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2019. Т. 29: До 70-річчя від дня народження академіка Валерія Смоля.. С. 259–268.
310. Яблонська Д.Р. М.О. Хитков (Хитко, Хітко): діяльність освітянина, природознавця, музейника і наставника майбутніх педагогів // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2019. Т. 12. С. 244–254.
311. Яблонська Д.Р. Михайло Васильович Курневич: науково-педагогічна і громадська діяльність в Кам'янець-Подільському ІНО // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, Рівне: РДГУ, 2019. Вип. 31. С. 30–39.
312. Яблонська Д.Р. Юхим Сіцинський – історик, археолог, краєзнавець та викладач Кам'янець-Подільського ІНО // Spheres of culture. Lublin, 2019. Volume XIX. P. 131–139.
313. Яблонська Д.Р. Науково-педагогічна діяльність ботаніка Н.Т. Гаморака у Кам'янці-Подільському та

Києві // Іван Огієнко та сучасна наука і освіта: науковий збірник: Серія історична [редкол. С. Копилов (гол.), О. Завальнюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Вип. XVI. С. 131–142.

ДОДАТКИ

1. Автобіографія

Барвінського Віктора Олександровича

Народився 1885 р. на Харківщині. Після закінчення Харківської гімназії у 1904 р. вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету. Будучи студентом завдяки друкованим працям почав працювати в галузі історії України під керівництвом Д.І. Багалія. На історичному факультеті написав роботу «Крестияне в Левобережной Украине XVII-XVIII в.» за яку отримав золоту медаль. Потім залишений при кафедрі української історії для підготовки до викладання.

Викладав історію в середніх школах м. Харкова. В 1915 р. почав працювати у помічником бібліотекаря Харківського університету. 1919 р. був обраний факультетом та Радою Кам'янець-Подільського університету на приват-доцента. Читав деякі курси з історії України в Академії теоретичних знань, а потім в ІНО з 1921 р. до 1924 р. З 1922 р. став дійсним членом Науково-дослідної кафедри історії та економіки Поділля. З 1923 р. до 1 лютого 1926 р. керував кафедрою історії. Працюючи в галузі історії лівобережної України (XVII-XVIII і початок XIX ст.) написав три історичні праці на основі архівних матеріалів Харківського центрального історичного архіву та Давньосховища Москви.

24 вересня 1927 р.

В.О. Барвінський

*(Центральний державний архів вищих орнаїв влади
та управління України,
ф. 166, оп. 12, спр. 386, арк. 2).*

2. Автобіографія

Безбородька Миколи Івановича

Микола Іванович Безбородько, син урядовця народився 10 грудня 1883 року в м. Золотоноша на Полтавщині. Закінчив гімназію в місті у 1903 р. і вступив до Київського університету на природничий відділ фізико-математичного факультету. В 1905 році виїхав до Німеччини, де закінчив Фрейберзьку гірничу академію в Саксонії у 1908 р. Отримав два дипломи: Гірничого інженера та інженера маркшейдера. В 1911 р. склав державний іспит при Харківському університеті на природничому відділі фізико-математичного факультету. У 1915 р. склав магістерський іспит із циклу мінералого-геологічних наук при Московському університеті.

В роки 1909-1915 був асистентом на кафедрі прикладної (приспосованої) геології у Новочеркаському політехнічному інституті. З 1916 по 1918 рр. був геологом-співробітником Ленінградського геологічного комітету. В 1918 році після проведення пробних лекції при Київському університеті був зарахований приват-доцентом університету по циклу мінералого-неологічних наук. Одночасно з 1918 по 1919 рр. був геологом Українського геологічного комітету. З 1919 по 1920 рр. рахувався приват-доцентом Одеського університету з курсом петрографії. В 1920 році був обраний професором мінералогії і петрографії у Кам'янець-Подільський університет, де й перебував до 1923 року. З 1922 р. рахувався завідувачем Подільської геологічної секції при Київській дослідній геологічній Кафедрі; 1923 р. – направлений до Вінницького ІНО як професор геолого-мінералогічних наук. У 1924 році був запрошений професором у Єкатеренбургський державний університет (нині Уральський політехнічний інститут) на кафедру петрографії, де викладав протягом 1926/1927 навчального року такі курси: «петрографію» для студентів геолого-

розвідувального відділу, «кристалооптику» для того ж відділу, «Федоровський кристалооптичний метод» для студентів старших курсів, «мінералогію і кристалографію» для студентів-хіміків, «петрографію» й курс «корисних копалин» для студентів рудничного відділу.

В даний час знаходиться в Києві на посаді завідувача відділу мінералогії та петрографії при Дослідно-геологічному інституті нештатним професором 2 розряду і викладаючи курс «мінералогії сировини» у Київському інституті народного господарства. Також нештатний професор 2 розряду і викладає курс «мінералогії та петрографії» у Київському інституті народної освіти на геолого-розвідувальних курсах /Тимофійська, Ч. II/.

Цього року мене призначено на посаду голови Предметної комісії геолого-розвідувальних курсів і заступником голови Предметної комісії на товарознавчому факультеті КІНГ.

Весь час 1920 року рахуюсь науковим працівником 3 розряду. На посаді професора Свердловського (колишнього Єкатеренбургського) політехнічного інституту затверджено мене Державним вченим Комітетом (ГУСом) в березні 1925 року. Член спілки «Робос» з 1920 р. Приймав участь в організації Подільської секції наукових робітників в 1923 р.; голова Секції наукових робітників Поділля з часу її організації в Свердловську 1924 році. Делегат Подільського СНР на Всесоюзний з'їзд наукових робітників в Москві у листопаді 1923 року.

Листопад 1926 р.

(Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 12, спр. 413, арк. 1-13в.).

3. Автобіографія

Бернадського Віктора Костянтиновича

Народився я 6 грудня 1882 року. Мій батько був телеграфний урядовець м. Києва. Як він, так і мати були родом з Київщини.

Після домашньої освіти в 1891 р. я був прийнятий до підготовчих класів Київської 4-ї гімназії, котру скінчив з срібною медаллю в 1900 році. Восени того самого року я вступив до Київського університету на відділ математичних наук, фізико-математичного факультету, але через політичні заворушення що відбувалися в тому році був виключений зі складу студентів і знову прийнятий до Університету лише через рік. Приблизно те саме повторилося зі мною і в 1904 р. В 1905 році я скінчив зазначений вище факультет з дипломом I ступеня.

В 1909 році мене було призначено учителем математики та фізики в Кам'янець-Подільській технічній школі. В 1910-1911 рр. я мав крім того лекції в комерційній школі, а з 1912 р. викладав фізику в жіночій школі. Крім того працював в школі для дорослих де в грудні 1918 р. мене було обрано головою шкільної ради. В липні 1919 р. фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського Університету обрав мене на посаду старшого асистента при кафедрі фізики. В 1920-1921 акад. році мені було доручено читати для студентів 5 і 6 семестрів додатковий курс фізики, а в січні 1921 р. обраний викладачем фізики на 1-му триместрі фізико-математичного факультету Університету.

5 квітня 1921 р.

В.К. Бернадський

*(Державний архів Хмельницької області,
ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 50-50зв.).*

4. Автобіографія

Васильківського Миколи Михайловича

Васильківський Микола Михайлович народився 11 жовтня 1891 р. Середню освіту здобув у Харківській духовній семінарії, вищу освіту – в Київській духовній академії, яку закінчив у 1916 р. 1917-1918 рр. був професорським стипендіатом на кафедрі філософії при Академії. Як магістрант (дисертація «Проблема безкінечності») був запрошений на кафедру філософії у 1918 р. до Кам'янець-Подільського державного українського університету (тепер ІНО). З початку січня 1919 р. до кінця 1922 р. – приват-доцент цього університету (пізніше ІНО). Я читав по дорученню філологічного факультету різні курси з філософії («Історія філософії», «Логіка», «Вступ до філософії») та педагогіки («Вступ до педології», «Психологія дитини»), вів семінари та взагалі керував практичними заняттями студентів з соцвиху. Одночасно брав активну участь (особливо у 1921-1922 рр. коли двічі був командирований ІНОм до Наркому УСРР в Харків із спеціальними дорученнями у справі реорганізації Кам'янецької вищої школи) в облаштуванні спеціальних вчительських курсів, де викладав деякі курси; «Психологія дитини», «Педологія в пристосуванні до потреб педагогіки» тощо. З осені 1923 р. викладаю педологію та психологію на Харківських педкурсах імені Г. Сковороди, де по дорученню педколективу головував педагогічною секцією.

Спеціальну педагогічну роботу провожу у напрямку теоретично-практичної діяльності згідно нормативних елементів. В зв'язку з цим, виголошував розвідку на тему «Современный германский академизм в поисках идеала новой школы». Розвідку було прийнято до друку ДКУ, де вона має незабаром вийти. В зв'язку із цією розвідкою готую низку нарисів з сучасної педагогічної науки.

Одночасно розпочав студії з художнього креслення постулатів трудової школи, для чого мав скласти низку дитячих п'єс-ігор навчально-лабораторного характеру. Поки закінчую на відозву Репертуарної ради, працювати на п'єсою-грою «Республіка» в три дії. Після виступу п'єса має вийти вдрук.

11 січня 1924 р.

Микола Васильківський

(Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 12, спр. 1268, арк. 1-2).

5. Автобіографія Галузо Карла Івановича

Народився в 1902 р. в Білорусі. За походженням – робітник. Соціальний стан – робітник.

Вчився до 1912 р. в Ленінградській чоловічій польській гімназії, але не закінчив. Потім закінчив екстернат за 4 класи міської школи колишнього «удільного» відомства.

З червня 1915 р. працював на підприємствах: лаборантом в лабораторії лікарських кас соціального стархування; до кінця 1916 року - на заводі колишньому «Арсенал Петра Великого» в лицейському цеху. Після працював на електронному заводі колишньому «Еріксон» як учень механіка, підручний слюсаря і слюсар-інструментальник. З 1918 р. був на фронті в Білорусі, звідки повернувся знову на завод, де працював до 1920 року.

З заводу пішов на парт працю і був завагітпропом Виборгського району РКСМ, відповідальним організатором цього району і завагітпропом Петергофського райкому РКСМ.

В кінці 1920 року /грудень/ був мобілізований на Донбас. Тут працював секретарем Райкому КП(б)У, начальником штабу і командиром ескадрону тердивізії по боротьбі з бандою Махна.

В липні 1921 р. вернувся до Ленінграду. Працював завагітпропом Петергофського Губкому РКСМ, в ОДЧК (агентом і начсоч). Після був мобілізований знову на Україну. Тут працював: замзав. п/в Губкома КП(б)У по роботі в місті Вінниця; секретарем Немирівського Райкому КП(б)У; заворгінстром Тульського Повіткому КП(б)У; заввідділом керування і зампредвиконкому Тульського повіту; заворгінстром Окрпаркому в Гайсині; зав агітпропом вінницького Окрпаркому КП(б)У.

Звідси вибув на курси ЦК КП(б)У при Університеті ім. Артьома для відповідальних партробітників.

В середині 1924 р. був призначений до Кам'янця-Подільського і працював тут замзав. Агітпропу Окрпаркому КП(б), а з вересня 1924 р. – викладачем ІНО, СГІ й Хімтехнікуму по історичному матеріалізму і ленінізму.

З 1 травня 1925 р. – член правління Кам'янець-Подільського ІНО і секретар Комфракції правління Інституту.

19 січня 1926 р.

К.І. Галузо

(Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 12, спр. 1407, арк. 3).

6. Автобіографія

Гегенмейстра Володимира Миколайовича

Народився я 12 червня 1887 року в Фінляндії в м. Виборзі. Після Реальної Школи в м. Пскові поступив до

Художньо-Промислової Школи імени барона Щігліца в Петрограді, де слухав між іншим дисципліни лекції по історії всесвітнього побуту у проф. Хілінського, по історії всесвітнього мистецтва у академіка Чичагова, по історії орнаменту (студіювання стилем) у Кверфельда, по історії літератури у Князева і по закінченні курса одержав диплом художника по прикладному мистецтві. За час перебування в школі кожне літо був командирований Радою Школи для студіювання і збирання пам'яток старовини по терені був. Росії. В 1913 році призначений був вчителем в Художньо-Промислову школу в м. Пскові, де викладав історію всесвітнього прикладного мистецтва; в той же час був хоронителем (кустосом) Художньо-Промислового Музею імени фон-дер Фліта. В 1915 році був командирований бувш. міністерства Торгу і Промисловості для студіювання і збирання пам'яток старовини Волжщини та України. В 1916 році призначений завідуючим Кам'янець-Подільською Художньо-Промисловою майстернею. В 1919 р. призначений директором Кам'янець-Подільської Художньо-Промислової школи. Студіював Українське народне мистецтво по збіркам в Російських музеях Москви та Петрограда і українських музеях Києва та Полтавщини, як в самому місті та і по селах. Зараз займаю посаду завідуючого Художньо-Промислового Технікуму. З наукових робіт маю: «Изразцовия декорации Ярославсихъ Храмовъ», яка мала бути надрукована Ярославським художнім товариством.

1921

В. Гегенмейстер

*(Державний архів Хмельницької області,
ф.р. 302, оп. 3, спр. 9, арк. 50).*

7. Автобіографія

Драй-Хмари Михайла Опанасовича

Народився 28 вересня 1889 р. в с. Малі Канівці Чорнобаївського району на Черкащині. Батьки – селяни. У 1910 р. закінчив Колегію Павла Галагана в Києві і тоді я вступив до Київського Університету на історико-філологічний факультет. Перебуваючи в університеті працював одночасно в семінарі академіка В.М. Перетца. У 1913 р. університет відрядив мене закордон студіювати слов'янські мови та письменство. Як наслідком командировки була видана розвідка з історії хорватського письменства під заголовком «Rargovor ugodni nareda slovinskoga» А. Касира-Міосіра, за яку я одержав від історико-філологічного факультету Київського університету золоту медаль. 1915 р. коли я закінчив університет, мене залишили при кафедрі слов'янознавства, щоб я готувався до професорського звання.

У 1918 р. мене обрано на кафедру слов'янознавства в Кам'янець-Подільський Університет, де я пробув аж до 1923 р. За цей час я був деканом факультету гуманітарних наук (1920-1921 рр.) і редактором «Записок Кам'янець-Подільського Університету» (1919-1920 рр.). Коли 1922 р. при Кам'янець-Подільському ІНО було засновано науково-дослідна кафедра історії та економіки Поділля, то я, як науковий співробітник керував її літературно-лінгвістичною секцією. Переїхавши 1923 р. до Києва, я зайняв кафедру українознавства в КМІ. З 1924-го року я почав працювати при кафедрі лінгвістики як науковий співробітник.

Михайло Драй-Хмара

*(Центральний державний архів вищих органів влади
та управління України,
ф. 166, оп. 12, спр. 2286, арк. 2).*

8. Автобіографія Карети Лева Антоновича

Народився в м. Кам'янці на Поділлі 18 лютого 1893 р.

Закінчив Кам'янецьку гімназію в 1812 р., Одеський університет (фізико-математичний факультет, математичний відділ) в 1916 р. Після закінчення університету відбував військову службу до січня 1918 р.

18 січня 1918 р. працював учителем математики у Вінницькій гімназії.

В серпні 1918 р. перевівся в Кам'янець-Подільський у комерційну школу І.Р. Мізинга, після закриття якої став викладати математику в 3-й, а потім 2-й трудшколі та профшколі м. Кам'янця-Подільського.

Упродовж 1920-1923 років викладав на соціально-економічних курсах і був їх завідувачем.

В ІНО працюю з 1923 року.

7 лютого 1927 р.

Л. Карета

*(Державний архів Хмельницької області,
ф.р. 302, оп. 2, спр. 228, арк. 54, 2)*

9. Автобіографія Копержинського Костянтина Олександровича

Народився в с. Глібові Ушицького повіту на Поділлі. Року 1913 скінчив Кам'янець-Подільську гімназію й вступив в Петроградський університет на слов'яно-руський відділ істор.[ико]-філолог.[ічного] факультету. В Університеті працював по старій літературі та методології в академії В.М. Перетця і в ак.[адемії] Нікопольського по новій літературі у проф. О.К. Бороздіна, по мовах – у проф. ак.

Шахматова, проф. П. Лаврова, проф. Пташицького та відомого знавця прив.[ат] доц. Обнорського.

В Петрограді мене було прийнято до так званого «Фільольогічного Семінару» ак. В.М. Перетця. За проводом цього вченого я почав методичну наукову працю й написав велику свою розвідку про укр. письм. XVI ст. Василя Суратського й студію про мову та письмове життя св. Теклі Хіст (по рукописи Д.Т. Бібл. у Петрограді).

Року 1918 я скінчив Університет з дипломом першого ступеня й виїхав до Кам'янця, де почав читати лекції на різних курсах і по середніх школах.

Р. 1920-го мене обрано було дійсним членом истор.філолог. секції Наукового Т-ва при Кам'янець-Под. ІНО. Того ж року офіційно запропоновано було мені стати проф. стипендіатом по кафедрі іст.укр.літ.

Взявши відповідні питання по різних галузях науки, я почав заглиблюватися в вивчення і склав просторе справоздання про свої знання.

Попередній науковий досвід (забутий у Петрограді) дозволив мені за рік підготуватися до т.зв. «магістранського іспиту». В літку 1921 року я подав до фак.соц.гум. наук ІНО справоздання і п'ять наукових праць:

1. Укр. Письменник XVI ст. Вас. Суратський. Доповнена і переглянута стара моя розвідка.
2. Студія про мову та письмо св. Теклі XI ст. (Погод. 69) це є кардинальна переробка старої моєї праці (При писанні двох останніх праць використано мною джерела столичних бібліотек: стародруки, рукописи, книжки).
3. Замітка про перше вип. Почаївського Богогласника.
4. Підручник з пітки Под.[ільського] Арх.[еологічного] Музею.

5. Нові матеріали до іст. Укр. літерат. 20-х 50-х рр.. ХІХ ст. Ця праця вже закінчується друком і скоро вийде в світ.

Згідно з письмовою оцінкою моєї наук. діяльності Ак. Б. Перетця референціями моїх праць, офіц. рецензентів приват-доц. С. Гаєвський і приват-доц. Драй-Хмари факультет 2-го липня приступив до кольоквіуму і одногосно постановив визнати що знання мої цілком відповідають тим вимогам, які ставилися до осіб що складали іспит на одержання ступеня магістра іст. літератури та мови. Потім мене обрано було прив.доц. по кафедрі істор. укр. літератури. Мимо того состою секретарем іст.філ. секції Н.Т. при К.-П. ІНО і в президії літ. наук. гуртка при К.П. ІНО.

З наступних своїх наукових і наук.-популярних праць зазначу такі:

1. Драматичні елементи в укр. обряд. поезії (Вступна лекція в К.П. ІНО).
2. Мистці в творах В. Винниченка.
3. Творчість Достоєвського під зглядом загальної теорії та еволюції. Дві останні статті будуть видрукувані в журналі «Буяння».
4. Послання до земляків Т. Шевченка, - Академічна промова Шевченковім святі.
5. Рецензія на поему І. Дніпровського «Донбас».

Прив. доц. Кость Копержинський

*(Державний архів Хмельницької області,
ф.р. 302, оп. 3, спр. 9, арк. 26-26зв.).*

10. Автобіографія Кожухова Олексія Миколайовича

Кожухів Олекса Миколайович народився у 1876 р. у Вороніжі. Батьки – звичайні міщани, працювали на орендній землі. 1896 р. закінчив гімназію, вступив на природничий відділ фізико-математичного факультету Московського університету, який закінчив з дипломом першого ступеня.

З 1903 р. – на учительській посаді в Київській шкільній окрузі. Викладав правознавство у сьомій гімназії міста Києва і читав лекції на Фребелівських курсах. У 1917 р. став секретарем Співки працівників освіти. З 1919 р. працював як асистент при кафедрі зоології в Кам'янець-Подільському державному українському університеті у професора П.М. Бучинського. Коли Петро Бучинський пішов на пенсію, читав лекції по зоології студентам ІНО.

У 1905 р. опублікував у «Московских известиях общества антропологи и этнографи» статтю на тему «Антропологічні риси українців Волині» за яку отримав срібну медаль. Також друкувався в «Записках Каменецкого общества естетство-испытателей и любителей природы» (том 1, 2) та в інших виданнях.

1922 р.

*(Центральний державний архів вищих органів влади
та управління України,
ф. 166, оп. 12, спр. 3442, арк. 3).*

11. Автобіографія Кулика Івана Юліановича

Народився 13 січня 1897 р. на Київщині в напівінтелігентській бідній родині (батько – приватний вчитель з музики, мати швачка). Скінчив нижчу школу в

Умані, після чого пробував вчитись у середній художній в Одесі, але вже на другім році мусів її покинути. Маючи 15-16 літ збирав етнографічні матеріали (словесні та образотворчі) по селах і здав їх Уманському Товариству Охорони Пам'ятоків старовини й Мистецтв (відповідні звіти були в уманській газеті і Київській «Раді» за 1913 р.). В 17 літ поїхав до Сполучених Штатів Америки, де понад 3 роки займався фізичною працею як чорноробочий по фабриках тощо; рівночасно проводив партійну працю, як член Америк. Соц. Партії (лівого крила) і газетну, як постійний співробітник рос. і українських парторгів «Новий мир», «Робітник», «Робочий народ». Був командирований до обласного Комітету Рос. Федер. Америк. Соц. партії Східних штатів»; більшовиком остаточно став під впливом т. Н. Бухаріна, учнем якого я є. По лютневій революції прибув на Україну де брав активну участь в революції, як член повітових, губерніальних і всеукраїнських партійних і Радянських органів (між іншим був заступником Нар. Секретаря Справ Міжнародних), членом Президії ВУЦВК, членом Колегії Наркомну Р.С.Ф.С.Р., Наркомзаксправом У.С.Р.Р., членом Ревкому Сх. Галиччини й Буковини т.ін.; командир червоних партизанських відділів, редактор цілої низки партійних і Рад. Органів (від повітових до органів ЦК КПУ і Уряду), член ЦК Всеукр. Пролеткульту. Як лектор викладав у партійних, радянських військово-політичних і др. Школах та курсах, в тім числі у Київській Вищій і у Харківській Центральній та Вищій партшколах.

З наукових праць могу зазначити такі: економічна студія «Економічні підвалини українського національного руху» (рукопис загинув під час громадянської війни), «Огляд Революції на Україні» ч. I-а, видання Всеукрвиздату в Харкові 1921 р. (друга частина загинула в Польщі, в тюрмі); статті «Історія Революції на Україні» у «Віснику Укр.Відділу Наркомату» ч. 3-10, Москва 1918 р. і «Революционное

движение на Украине» в жизни национальностей (орган Наркомнацу Р.С.Ф.С.Р. Москва 1918-19 р., стаття розвідка «Источник бандитской идеологии» об украинской идеологии в журналі «Комуніст» ч. 7 органі ЦК КП(б)У, Харків 1921 р.; стаття-розвідка «Реалізм футу ризи, і імпресіоналізм» в журналі «Шляхи Мистецтва», Харків 1921 р. ч. 1. Крім того багато статей наукового, політичного й літературного змісту видав в журналах, газетах, збірниках, як і власні брошури й збірники а саме «Проакти громадського стану», Тернопіль; «Коломийки» і «На сполох», Харків і др.

Зараз працюю над Револуції на Україні, яку вважаю за свою спеціальність, як також національне питання, політичні партії, теорія пролетарського мистецтва і техніку побудови виступів; на всі ті теми можу читати лекції і у ВІНО. До цього «Огляд Револуції на Україні» і «Источник Бандитизму Идеологии».

24/X 1921 р. Кам. на Поділля

І. Кулик

*(Державний архів Хмельницької області,
ф.р. 302, оп. 3, спр. 9, арк. 30-30зв.).*

12. Автобіографія

Любинського Михайла Архиповича

Народився 20 грудня 1902 р. в с. Черче Кам'янець-Подільської округи. У 1912-1920 роках навчався в Кам'янець-Подільській класичній гімназії, 1920-1922 рр. – в Кам'янець-Подільському соціально-економічному технікумі, 1922-1925 рр. – в Кам'янець-Подільському ІНО. Член спілки «Робос» з 1926 року.

Після закінчення Інституту залишився для наукової роботи при кафедрі ботаніки ІНО, а з 1926 року – аспірант

НДК на підсекції прикладної ботаніки, де між іншим, виконую обов'язки секретаря.

З окремих моментів роботи відзначу:

1. Займаюсь науково-організаційною та доглядаючою роботою в ботанічному саді ІНО з 1926 р. до сьогодні (догляд за посівом і посадкою рослин, перенесення рослин з вільної природи, організація систематичного підвідділу, збір насіння, керування роботою студентського ботанічного активу, гербарювання тощо).

2. Вивчення флори Кам'яниччини і створення гербарію на 600 рослин.

3. З квітня по листопад 1926 р. працював на посаді штатного спостерігача фітопатологічних наук при СГІ.

4. Проводив фенологічні спостереження у 1927, 1928 та 1929 рр.

5. Вивчав флору Кавказу та ознайомлювався з ботанічними ми садами Владикавказу, Бамуту, Сочі та Києва і розроблення гербарію на 800 рослин.

6. Науково-дослідна робота в галузі фізіології та анатомії рослин, а саме дослідження водного режиму деяких сільськогосподарських рослин. Про результати дослідження і хід наукової роботи я щорічно подаю звіти та друкую статті у збірниках (Записки НДК).

7. Працював в аспірантському марксистсько-методологічному семінарі, де зробив доповідь на тему «Теорія еволюції після дощів».

8. Володію українською, російською, німецькою мовами, вільно читаю французькою, англійською та польською мовами.

9. Педробота: допоміжна – на курсових роботах, практичних заняттях із студентами ІНО та СГІ при ботанічній лабораторії; самостійна – 1 рік викладаю ботаніку на молодшому концерні ІНО.

10. Громадська та професорська робота: за період студентства працював у марксистському семінарі та у педсемінарі підвищеного типу; читав лекції у залізничному клубі ст. Кам'янець-Подільський (лекції на політгуртку та літгуртку) та на селі. Після закінчення ІНО працював в культкомісії МК ІНО (1927/1928 рр.) член МК ІНО та голова культкомісії в 1929 р., проводив різні екскурсії в ботанічному саду, читав лекції червоноармійцям, брав участь в освітніх культпоходах на село тощо.

30-VIII-1929 р.

М. Любинський

*(Державний архів Хмельницької області,
ф.р. 302, оп. 2, спр. 246, арк. 3-4).*

13. Автобіографія

Матвієвського Михайла Федоровича

Народився я 5.XI-1884 р. в с. Деміянівці Хоральського повіту на Полтавщині у бідній селянській сім'ї. Завдяки старанням моєї матері (батько мій помер, як я був малим) я вступив до середньої школи, а в травні 1911 року закінчив з дипломом 1 ступеня юридичний факультет Харківського університету. Зі старших класів середньої школи та весь університетський курс засоби для існування здобував власною працею – уроками.

7 березня 1921 року вищою Науковою радою Кам'янець-Подільського ІНО (б. Український Університет) був обраний лектором соціально-гуманітарного факультету на кафедру права внутрішнього управління. Після же закінчення в 1916 році Університету і до обрання мене лектором ІНО я до встановлення на Україні радянської влади служив на посаді слідчого та мирового судді в Київській мировій окрузі, проводив я і науково-педагогічну роботу

читаючи лекції по правознавству в середній школі та в Народному Університеті, а після працював в Київському правничому товаристві дійсним членом.

При радянській владі на Україні працював в Кам'янецькій Раді Народного господарства як завідувач соціально-економічного підвідділу профосвіти при Кам'янець-Подільському відділі Наросвіти.

Академічний мій стаж в ІНО такий: 1. Викладав лекції та проводив практичні із дисципліни «право внутрішнього управління»; 2. На осінньому триместрі 1921-1922 академроку – лекції із дисципліни «наука про державу»; 3. На весняному 1922 акад.року, осінньому та зимовому 1922/1923 ак.р. – лекції «історія правових і державних органів».

На протязі усього періоду викладав лекції I концерну та підготовчих курсах при ІНО по «основам права й держави», при чому на зимовому триместрі 1922/1923 академ. році аж до проведення реформ ІНО був заввідділом зазначених вище підготовчих курсах. В той же час працював як дійсний член історико-економічного відділу Наукового товариства при Кам'янець-Подільському ІНО, зробив декілька доповідей по проблемі «робота громадських організацій на Поділлі в області допомоги дітям» (матеріал взяв у місцевих архівах).

Мушу до цього додати, що після студентства я працював у семінарі по цивільному праві під керівництвом штатного професора Гордона.

Дипломну роботу подав на тему «Автономія й боротьба націоналістів в Австрії»

23 квітня 1924 р.

М. Матвієвський

(Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 12, спр. 4787, арк. 4-5).

14. Автобіографія Назаревича Семена Івановича

Народився в місті Кам'янці на Поділлі 16 квітня 1887 року. Син урядовця. Закінчив у 1901 році Кам'янець-Подільську Духовну Школу і в 1907 р. Подільську Духовну Семінарію, у вересні 1907 р. вступив до Дерпатського Державного Університету, який по природничому відділі фізико-математичного факультету закінчив у 1912 р., зі званням дійсного студента природничих наук. Для завершення кандидатської роботи був відряджений Університетом за кошти Міністерства Справ за кордоном (в Німеччині), але весною того ж 1912 р. захворів вимушений був відмовитися від поїздки і взагалі припинив наукову роботу. В 1912 році вступив на службу до Подільської Губерніальної Народної Управи, де в останні роки (з 1917 по 1919) керував відділом Сільського вогнетривалого будівництва та експлуатації природніх багатств Поділля. Одночасно з 1913 року був штатним вчителем фізики Кам'янецької дівочої державної гімназії, а з вересня 1919 року – директором тої ж гімназії. Службу в земстві залишив в 1919 році і в серпні того ж року мене обрано було старшим асистентом Кам'янецького Державного Українського Університету по кафедрі мінералогії та петрографії. Посаду директора гімназії залишив у серпні 1920 року. За час перебування в Університеті по дорученню факультетської ради викладав слідчі обов'язкові курси: 1. В весняному семестрі 1920 року курс мінералогії для студентів природничого відділу, курс мінералогії та геології для студентів сільськогосподарського факультету. 2. В осінньому семестрі 1921 року - курс фізичної геології для студентів природничого відділу і в весняному триместрі біжучого 1921 року викладаю курс історичної геології для студентів С.Г.Інституту і фізико-математичного факультету. Окрім вище зазначених курсів в 1920 році проводив зі студентами

природниками спеціальний курс вправ по мінералогії з паяльною руркою.

З 1912 року я не був в зв'язку з Університетом , а служба в земстві і віддалення Могиліва і Кам'янця від наукових центрів не дали мені змоги науково працювати. Лише літом 1913 року я по дорученню Губземуправи приймав участь в роботах з геологічних дослідів у Вінницькому повіті, які проводив професор Зем'ямиченський. За час служби в земстві зібрав на Поділля матеріали щодо мінералогії та геології Поділля. Зібранні матеріали та мої спостереження ще досі не оброблені науково і потребую ще продовження дослідів. що я гадаю зробити літом б.р.

Оригінальних наукових праць не маю. А в рукописі: конспективний курс лекцій по історичній геології, по лекції якій я зараз викладаю.

Розпочатий також курс аналізу з паяльною руркою.

22/ІІІ. 1921 р.

Семен Назаревич

*(Державний архів Хмельницької області,
ф.р. 302, оп. 1, спр. 39, арк. 5-5зв.).*

15. Автобіографія

Орлова Олександра Миколайовича

Олександр Миколайович Орлов син незаможного учителя, народився на Холмщині в м. Холм в 1899 році.

По скінченні в 1917 році класичної гімназії в літі того ж року вступив до Київського (був. Володимирського) Університету.

З перших днів вступу до університету необхідність власною працею забезпечувати собі життя в великому місті і можливість учитися змушувала до самої різноманітної праці.

В зв'язку з цим займав самі різноманітні канцелярські посади, працював як інструктор позашкільної освіти, як учитель і т.д.

В 1919 році перевівся до Кам'янецького Університету, де зайняв посаду в канцелярії фізико-Математичного факультету. З 1920 року почав працювати в кабінеті мінералогії і кристалографії.

З приїздом до Кам'янця в кінці 1920 року професора М.І. Безбородька (на кафедрі мінералогії і петрографії) почав працювати у нього.

В березні 1921 року по пропозиції професора Безбородько радою фізико-математичного фак. (по ухвалі Нау.-Шкільн. Ради) був залишений як тимч. в.о. асистента при кат. Мінералогії і петрографії.

В літі 1921 року брав участь в гірничій розвідці Югзапромрозвідки на літографський камінь.

З вересня 1921 року викладаю мінералогію і геологію в Кам'янецькій Педшколі, а з 1-го березня призначен викладачем основ мінералогії і геології на підготовчому центрі при Кам'янецькому Інституті народної Освіти.

Кам'янець. 1922 рік. 10/IV/

підпис

*(Державний архів Хмельницької області,
ф.р. 302, оп. 3, спр. 9, арк. 34).*

16. Автобіографія

Пархоменко Параскевни Юрїївни

Родилася 1887 році на Полтавщині. Закінчила екстерном жіночу гімназію в Охтирці. Вчилася на вищих жіночих курсах «Общества трудовых женщин» у Харкові. Під час навчання написала працю на тему «Задача трьох тіл» за яку одержала премію. Державний іспит склала при

Харківському університету. Потім була залишена стипендіаткою при кафедрі астрономії. В 1920 році почалися скрутні часи і я виїхала до Кам'янця де викладала вищу математику в Університеті (потім в ІНО) та коли ІНО було скасоване повернулася до Харкова (у серпні 1923 р.) і була затверджена аспіранткою при Дослідній Кафедрі астрономії, секція астрофізики. Один рік вела із студентами ІНО (факультет профосвіти) вправи по механіці. В Кам'янці, а також тут перебуваю членом Наукового товариства.

19 грудня 1927 р.

П. Пархоменко

(Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 12, спр. 5720, арк. 4, 5).

17. Автобіографія

Розенкранца Андрія Володимировича

Народився 14 жовтня 1897 р. в с. Гринчук на Кам'янеччині. Мати – селянка, батько – народний вчитель.

З переїздом батьків до Кам'янця вчився у Кам'янець-Подільській гімназії, яку закінчив в 1916 р.

По закінченні гімназії вчився в Казанському університеті з якого перейшов до Кам'янець-Подільського (Університету пізніше ІНО). Закінчив факультет профосвіти ІНО по фізико-математичному відділ в 1923 році.

Під час навчання працював на канцелярських посадах. По закінченні Іно працював як викладач, а з 1925 року – лаборант ІНО по каф. математики. Будучи лаборантом викладав і лекції по математиці, замінюючи відсутнього викладача (у 1925, 1926 роках) і самостійно вів дисципліну математика на 1 курсі ІНО на початку 1926/27 року.

Не залишив, з огляду на матеріальний стан, і технічну роботу (зав канцелярії ІНО, секретар правління ІНО).

Наукова робота: в 1926 р. надрукував дві праці по аналітичній механіці («Визначення коефіцієнта тертя й визначення махового моменту інерції важких тіл»).

Громадська робота: з 1919 року працював як журналіст в Кам'янецьких газетах і як дописувач у «Вістях ВУЦВК». Член Спілки Сельписьменності ПЛУГ. Був один рік до виїзду з Кам'янця членом Правління й відповідальним секретарем Окрвідділу «Друзів Радіо»; один рік – секретарем Міському ІНО.

Педстаж: один рік на педагогічних курсах ІНО (Кам'янець-Подільський), один рік – лаборант кафедри математики в ІНО, один триместр в Кам'янецькому Робочому Університеті, і зараз також викладаю математику в Маріупольському Робочому Університеті.

30.XII.1926 р.

Розенкранц

(Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 166, оп. 12, спр. 7081, арк. 2).

18. Автобіографія

Ярошевської Антоніни Антонівни

Народилася я в м. Бердичеві Київської Губ. В 1894 році. В 1906 році скінчила «2-класное городское училище» в м. Ольгополі Кам'янецького повіту. В 1907 році я вступила до Кам'янець-Подільської Маріїнівської жіночої 7-ми класної гімназії, яку скінчила із золотою медаллю в 1912 році. В 1913 році пройшла два відділа – педагогічний та словесний в відкритому при тій же гімназії 8-мому педагогічному доповнюю чому класі. Літом того ж року

мене було призначено на посаду учительки природознавства в 7-ми класну єпархіальну школу, де я учителювала 2 роки. 16-го жовтня 1913 р. я одночасно працювала в мішаній вищій початковій школі в м. Кам'янці, а також викладала природознавство та фізику на курсах педагогічних для учителів народних шкіл при хлоп'ячій вищій початковій школі. В 1914 та 1915 році я слухала курси для вчителів в м. Винниці, там при Учительських Інституті мені довелося працювати при хімічним та ботанічним кабінетах.

В 1915 році я була в м. Києві на курсах, де працювала при фізичнім кабінеті (препаратором). В 1917 році, з евакуацією в м. Новочеркаськ Донської області, я учителювала в хлоп'ячій вищій початковій школі, крім того «Советом Солдатских и Робочих Депутатов» мені було запропоновано читати в гімназії для дорослих – географію, природознавство та хімію і на педагогічних курсах при тій же гімназії – природознавство та хімію.

В 1918 році я залишила цю працю і повернулась до Кам'янця, де вступила в Університет на природничий відділ при фізико-математичному факультеті; одночасно я здала іспит на атестат зрілості, прослухавши при гімназії латинь і математику. В 1919 р. з дозволу професора, я стала працювати при хімічним кабінеті, де працюю й досі, вже три роки; спочатку я підготувала опити для лекції професора, а потім стала готувати реактиви для студентів, які працювали в кількісній лабораторії і руко водити їхнею працею. В 1921 році 15-го червня мене було обрано в.о. молодшого асистента при кафедрі неорганічної хімії.

Володію українською, російською, французькою, німецькою мовами, розумію єврейську та есперанто.

А. Ярошевська

*(Державний архів Хмельницької області,
ф.р. 302, оп. 3, спр. 9, арк. 38-38зв.).*

19. Портрети ректорів та професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського ІНО

Ректори

Бучинський П.М.

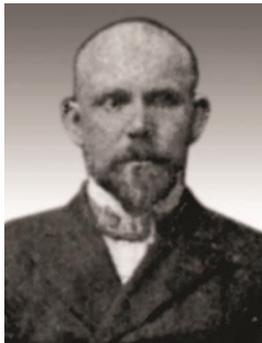
Геринович В.О.

Клепатський П.Г.

Кондрацький Ф.А.

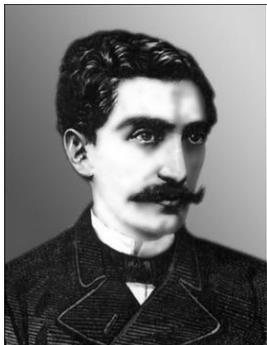

Сидоряк С.Д.

*Хведорів М.М.
(в.о. ректора)*

Професорсько-викладацький склад

Барвінський В.О.

Безбородько М.І.

Бернадський В.К.

Ґейнмейстер В.М.

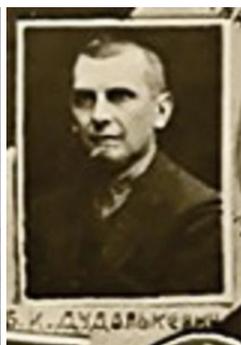
Ґасєвський С.Ю.

Ґаморак Н.Т.

Драй-Хмара М.О.

Дудолькевич Б.К.

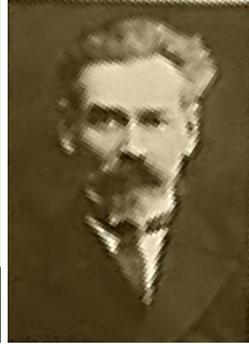
Карета Л.А.

Кільчевський О.І.

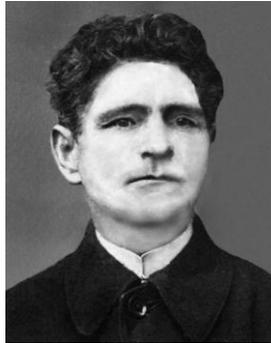
Клименко П.В.

Кожухів О.М.

Копержинський К.О.

Косак М.А.

Кулик І.Ю.

Курневич М.В.

Лисенко Ф.О.

Любарський І.А.

Любинський М.А.

Малиновський А.Е.

Неселовський О.З.

Новодворський Б.П.

Поль К.А.

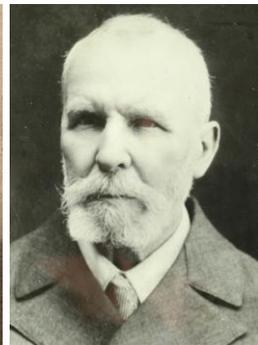
Приймак Ф.П.

Ретанов О.М.

Розенкранц А.В.

Сіцинський Ю.Й.

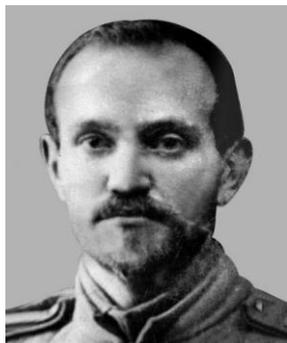
Сташевський Є.Д.

Філь Ю.П.

Храневич В.П.

*Заклинський Р.Р.
(політкомісар)*

20. Список викладачів Кам'янець-Подільського ІНО на листопад 1921 р.

№	Прізвище, ім'я	Час народ.	Місце народ.	Звідки прибув до Кам'янця	Яку посаду займає в ІНО	Дата призначення	Ким і коли затверджений	Відношення до військової служби	Адреса	На утриманні
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Аленич Олександр	4.04. 1890	м. Катеринослав	З Катеринослава 28.01.1919 р.	Астроном-наглядач	3 15.05. 1919 р.	Укрголов профобр № 1089, від 7.07.1921	Не служив	Університетська 31, флігель	дружина
1.	Безбородько Микола	-	-	-	Екстраорд. проф. мінералогії та петрограф.	-		-	-	-
2.	Бернадський Віктор	1882 р.	Кати-Курган Самірканської обл.	-	Старший асистент фізики	3 липня 1919 р.		Унтер-офіцер. вик. об. писаря	Пушкінська 18	одинок
3.	Бучинський Петро	1852 р.	с. Довжок на Поділлі	З Одеси в 1911 р.	Засл. ордин. професор по кат. зоології	3 5.08. 1918		Не служив	Шевченківська 73	дружина
4.	Гаморак Нестор	1892 р.	Городенків. пов.	З Галичини в серпні 1919 р.	Пр.-доц. по кат. фізіології	3 серпня 1919 р.		Не служив	Університ. 51	одинок

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
5.	Гериневич Володимир	1883 р.	м. Соколь в Галичині	З Галичини	Лектор географії, прив.-доц. економічної географії	3 липня 1919 р.	Укрголов-профобр № 1089, від 7.07.1921	Старшина в старій армії	Університ. 63	одинок
6.	Кожухів Олекса	1876 р.	Слобожанщина	З Києва у вересні 1920 р.	Асистент при кат. зоології, викладач біолог. дисциплін підготов. курсах	3 9.10. 1920 р.		Не служив	Універ. 69	Дружина, 2 дітей до 7 р., батько 76 р.
7.	Лисенко Хведір	1887 р.	м. Бердянськ Таврійської обл.	З Технічної Кам'ян. Школи	Асистент при кат. геології	3 3.07. 1920 р.		Не служив	Хрестова 11	Дружина, дитина
8.	Маліновський Андрій	17.03. 1884 р.	м. Ржищев на Київщині	З Києва в січні 1919 р.	Екстраорд. проф. фізики	Січень 1919 р.		в армії не служив	Петрог. вул. 78	Дружина
9.	Приймак Хведір	1876 р.	Коломия в Галичині	З Галичини	Прив. доц. по кат. зоології	березень 1921 р.		Служив в галицькій армії як предсід. військ.саніт	Універ. 56	Дружина, 5-ро дітей

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
							Укрголов- профобр № 1089, від 7.07.1921	комісії як сапір. інспектор, був. капітан австр. армії		
10.	Ретанів Олександр	1885 р.	м. Ніжин на Чернігівщ ині	місцевий	Асистент при кат. фізики, викладач математики	3 вересня 1920 р.		Не служив	Універ. 90	Дружина, син
11.	Русов Юрій	-	-	-	Мол. асист. при кат. зоотомії	-		-	-	-
12.	Смірнов Анпін	1859 р.	м. Полтава	місцевий	Ст. асист. по кат. орг.хімії	3 лютого 1920 р.		Не служив	Резервуарн а-12	Дружина
13.	Угринський Калітан	-	-	-	Пр.-доц. кат. систем. ботаніки	3 1.06. 1921 р.		-	-	-
14.	Федорович Анатолій	-	-	-	Лектор вищої матем. для природ.	-		-	-	Дружина
15.	Хведорів Михайло	1867 р.	Катерино дар Кубанськ. пов.	З Ктеринослава 27.01.1919 р.	Професор по кат. механіки	3 січня 1919 р.		Не служив	Унів. 3	Дружина, дочка 18 р.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
16.	Філіпов Олександр	-	-	-	Прив.доц. по кат. чистої математики	-	Укрголов- профобр № 1089, від 7.07.1921	-	-	-
17.	Хитьков Микола	6.12. 1870 р.	с. Летвинов ка на Київщині	З Козятина в січні 1919 р.	Молод. асист. по кат. зоотомії	3 січня 1920 р.		Не служив	Петроград. 81	одинокий
18.	Русова Софія	1856 р.	с. Алешня на Чернігівщ ині	З Києва	Лектор на кат. педагогіки	3 1920 р.		-	Унів. 69	внука
19.	Джозевський Сергій	-	-	15 червня 1921 р. з Одеси	Професор на кат. язиком- навства	-		-	-	Дружина, дитина
20.	Васильківсь- кий Микола	11.10. 1891 р.	Харківщи на	З Києва в січні 1919 р.	Прив. доц. на кат. історії філософії	3 1919 р.		Не служив	Університ. 31	Дружина
21.	Клепатський Павло	1895 р. січень	с. Пугачівка на Київщині	З Одеси в січні 1919 р.	Прив. доц. по кат. історії України	3 1.01. 1919 р.		Не служив в армії	Петроград. 68	Одинокий
22.	Регула Яків	-	-	-	Ст. асист. при кат. ботаніки	-		-	-	Дружина

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
23.	Сіцинський Юхим	1859 р.	с. Мазинки Летичів. пов. на Поділлі	місцевий	Прив. доц. по кат. історії укр. мист.	-	-	Не служив	Петр. 68	Дружина, дочка
24.	Шиманович Іонніній	1885 р.	м. Гусятин на Поділлі	з Києва	Асист. по кат.	1919	-	Не служив	Унів. 51	-
25.	Ільницький Іван	1885 р.	м. Кам'янець-Под.	місцевий	Асист. при кат. гігієни	3 березня 1921 р.	Укргловлпр. 7.07.1921, № 1089	з 1914 р. по 1918 служив військовим	Лагерна вул. 58	Один
26.	Ковалівська Ольга	1887 р.	с. Павловка	з Одеси в січні 1921 р.	Лектор по кат. української мови	3 січня 1921 р.	-	-	Унів. 31, флігель	Одинока
27.	Красників Сергій	5.03. 1884 р.	м. Хмельник на Поділлі	з Петрограда в Університет	Молод. асист. при кат. хімії	3 1.09. 1919 р.	-	Солдат в старій армії	Шевченківськ вул. 85	Мати, син
28.	Рабинович Адольф	-	-	Прив. доц. фізичної хімії		-	-	Служив в старій армії	-	-
29.	Назаревич Семен	17.04. 1887 р.	м. Кам'янець-Под.	місцевий	Ст. асист. по кат. мінералогії	3 січня 1919 р.	-	Не служив	Польські фільв.	Дружина, дочка, батько

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
										76 р., мати 80 р., теща 60 р
30.	Любарський Іван	15.10. 1893 р.	З Слобожан- щини с. Сеньків Куп.повіт.	1 січня 1919 р.	Приват-доцент по кат. всесірної історії	-	-	Не служив	Дівича 8	Дружина
31.	Неселовський Опанас	1865 р.	м. Брацлав на Поділлі	місцевий	Екстра орд. проф. по кат. логики	3 січня 1919 р.	-	Не служив	Польські фільв. Стара поштова вул. 11	Дружина
32.	Матвієвський Михайло	1884 р.	Дем'янівк а на Полтавщи ні	З Кам'яця	Лектор по кат. історія держави	3 березня 1921 р.	-	Не служив	Хрестова вул. 11	Дружина
33.	Семенів Микола	1893 р.	м. Володи- мир	З Одеси в грудні 1920 р.	Приват-доцент по кафедрі мовознавства	3 вересня 1920 р.	Укрґловпр. 7.07.1921, № 1089	Не був	Унів. 31 флігель	Мати
34.	Пархоменко Параска	1886 р.	На Полтав- щині	З Харкова в 1920 році	Прив.доц. по кат. чистої математики	3 1920 р.		-	Унів. 31	Одинок

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
35.	Завадський Євген	1885 р.	з Галичини	з Галичини	Прив.доц. по кат. загальної теорії права	-	Укрголов-профобр № 1089, від 7.07.1921	Не служив	Гунська вул. 30	Дружина
36.	Шашевський Євген	1874 р.	Летичів. пов. на Поділлі	В 1920 р.	Прив.доц. по кат. історії права, російської історії та економ	3 1920 р.		Не служив	Університ. 56	Мати, 2 сини
37.	Клименко Пилип	-	-	-	Проф. по кат. історії українс. права	-		-	-	Одинокий
38.	Гаєвський Степан	23.11. 1886 р.	с. Михиринці на Волині	з Києва в січні 1920 р.	Прив.доц. по кат. історії рос. мови і літератури	3 липня 1920 р.		Не служив	Унів. 31-флігель	Дружина, 4 дітей
39.	Драй-Хмара Михайло	1889 р	Золод. пов. на Полтавщині с. Малі Канівці	з Києва в 1918 р.	Прив.доц. по кат. слов'ян. філології	3 1918 р.		Не служив	Лагерна вул. буд. ІНО	дружина
40.	Борис Антон	-	-	-	Лектора по кат. психології	-		-	-	Дружина, 2 дітей в Галичині

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
41.	Грінченко Микола	1888 р.	З Києва	З Києва в жовтні 1918 р.	Лектор по кат. історії укр. культури	З 1.10. 1918 р.	Укрголов- профобр № 1089, від 7.07.1921	Підпоруд- чик молод. старшини	Університ. 31 флігель	Дружина, син 2 р.
42.	Годило- Годлевська Оксана	1888 р.	Вітеб. губ.	З Петрограда в 1919 р.	Лектор французької мови	З березня 1921 р.		-	Між Садової і Шкільної буд. Петрукевич а	син
43.	Поль Карл	1873 р.	м. Дорпат	Місцевий, вчитель І труд.школи	Лектор німецької мови	З липня 1920 р.		Прапорщик запасу	Соборна площа буд. І Трудшколи	Дружина
44.	Косінський Володимир	-	-	-	Проф. по кат. політичної економії	-		-	-	-
45.	Витвіцький	-	-	-	Асист. при кат. уголовного права	-		-	-	-
46.	Дудолькевич Борис	1886 р.	м. Кам'янец ь	місцевий	Асист. при кат. міжнародн. зносин	З січня 1921 р.		Не служив	Хрестова 12	Одинокий , брат (хворий)
47.	Оксінок Йосип	-	-	-	Прив.доц. по кат. загальн. історії	-		-	-	Дружина, донька

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
48.	Квіт Василь	-	-	-	Асист. при кат. слов'ян. філології	-	Укрґловпр. 7.07.1921, № 1089	-	-	-
49.	Ісакович Володимир	-	-	-	Лектор англійської мови	-	Укрґловпр. 7.07.1921, № 1089	-	-	-
50.	Ярошевська Антоніна	1894 р.	м. Бердичев на Київщині	Мешканка м. Кам'нця-Подільського	В.о. молод. асист. при кат. хімії	3 липня 1921 р.	-	-	-	Хворий чоловік
51.	Бржосньовський Юліян	1881 р.	С. Гавриловці Кам. пов.	тутешній	В.о. молод. асист. при кат. кооперації	3 липня 1921 р.	-		Шевченківська39	Дружина
52.	ґегенмейстер Володимир	1887 р.	Фінляндія Виборґ	З Кам. Под. Художньої школи	В.о. молод. асист. при кат. мистецтва	3 липня 1921 р.	-		-	Дружина, батько 70 р., мати 64 р.
53.	Никитюків Василь	26.05. 1894 р.	Кам'янець-Под.	З Харкова	Молод. асист. при кат. фізіології	3 липня 1921 р.	-	Не служив	Гунська 26	Одинокий
54.	Сидоряк Семен	2.08. 1870 р.	Волівці Галичина	З Харкова 10/08	Прив.доц. по кат. анатомії	3 15.08. 1921 р	-	Не служив	Університ. буд. ІНО	Дружина, син 18 р., мити – в Галичині

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
55.	Лучицький Володимир	-	-	-	Проф. по кат. зоології та палеографії	3 15.08. 1921 р.	-	-	-	-
56.	Залевський Богдан	-	-	-	Пр. доц. чистої математика	3 березня 1921 р.	-	-	-	-
57.	Копержинський Кость	22.10. 1894 р.	с. Глібов Ушицьк. пов.	-	Прив.доц. по кат. історії України	3 серпня 1921 р.	-	Не служив	Кишинівська 10	одинокий
58.	Заклинський Ростислав	20.10. 1887 р.	Станіслав	3 Гамборга	Лектор по кат. радянської іст.	8.10. 1921 р.	-	В австрійській армії військовим писарем в канцелярії	-	одинокий
59.	Бутаков В'ячеслав	1882 р. вересень	-	3 Катеринослава 21.09.1921	Асистент при кат. хімії	3 28.10. 1921 р.	-	Не служив	Пушкінська 3	Дружина, дитина 2 міс.
60.	Кулик Іван	-	-	-	Лектор по кат. історії Україн	-	-	-	-	Одинокий
61.	Чалий Петро	-	-	-	Лектор по кат. історії педагогіки	-	-	-	Флігель ІНО	Дружина, 2 дітей 2 р. і II міс.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
62.	Барвінський Н.О.	-	-	-	Професор по кат. історії культури	22.02. 1922 р.	-	-	-	-
63.	Лауре Опшо Петро	-	-	-	Молод. ас. При кат. математики	22.02. 1922 р.	-	-	-	-
64.	Марцинюк Антін	-	-	-	Демонстратор при кат. хореограф.	1.12. 1921 р.	-	-	-	-
65.	Орлов Олександр	-	-	-	В.о. молод.асист. при кат. мінералогії	-	-	-	Хрестова 4	-
66.	Сауківський Хведір	-	-	-	-	-	-	-	-	-

(Державний архів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 1, спр. 35, арк. 2-11).

21. Список викладачів Кам'янець-Подільського ІНО на 01 січня 1923 р.

№	Прізвище, ім'я та по батькові	Педрозряд	Спеціальність	Педагогічний стаж	З якого часу в ІНО	Місце попередньої роботи	Вік
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Аленич Олександр Андрійович	2	астрономія	7 р.	1.01.1919	Викладач математики та фізики в Катериносл. П Ком. Училищі з 1.12.1915р.; викладач математики та космографії в Катеринославській гімназії Рудницького з 1.08.1916 р.	32 р. 1890 р.
2.	Бучинський Петро Миколайович	1	зоотомія	43 р.	15.08.1918	Приват-доцент Новорос. ун-ту з 17.10.1890 р.; професор Новорос. ун-ту з 30.05.1897 р.	70 р. 1852 р.
3.	Бернадцький Віктор Костянтинович	5	фізика	13 р.	1.08.1919	Викладач математики та фізики в Кам'янець-Под. техн. Училищі з 1909 р.; викладач фізики Кам'янець-Под. комерційного училища з 1910 р.	40 р. 1882 р.
4.	Бугаков В'ячеслав Вікентійович	-	соціологія	немає	28.10.1921	Викладач фізики та природознавства у	40 р. 1882 р.

1	2	3	4	5	6	7	8
						Катериносл. Гімназії в 1918-1919 рр.; викладав математику, фізику і природо знав. у Харківській гімназії Вітте у 1919-1920 рр.	
5.	Бжосньовський Омелян Антонович	-	Кооперація, фінанси	10 р.	17.08.1921	В Подільському губернському земстві із 1905 по 1920 рр.	41 р. 1881 р.
6.	Борис Антон Григорович	4	психологія	14 р.	24.01.1920	Викладач гімназії у Вижниці (Буковина) в 1908-1910 рр.; викладач гімназії у Рогатині (Галичина) в 1910-1919 рр.	42 р. 1880 р.
7.	Бокаревич Володимир Андрійович	4	Психіатрія та невропатологія	2 р.	8.09.1922	Ординатор 89 Подільського запасного госпіталю 1914-1915 рр.; молодший лікар 224 піхотного полка 1915-1917 рр., старший лікар 45 Азовського госпіталю у 1918 р.; ординатор псих. відділення при лікарні Подільського губерн. земства 1918-1922 рр.	36 р. 1886 р.

1	2	3	4	5	6	7	8
8.	Гаморак Нестор Теодорович	2	ботаніка	6 р.	2.08.1919	Викладач природознавства у Волеській гімназії в 1916 р.; викладач природознавства на Гмуждовських курсах (Австрія) у 1916 р.	30 р. 1892 р.
9.	Гериневич Володимир Олександрович	2	географія	15 р.	2.07.1919	Викладач гімназії у Львові в 1906-1908 рр.; викладач семінарії у Самборі 1908-1919 рр.	40 р. 1892 р.
10.	Годило- Годлевська Ксенія Олександрівна	5	Нові мови	10 р.	23.03.1921	Вчителька французької мови Василеостровській гімназії у Петрограді в 1911 р.; 1917-1919 рр. – вчителька французької мови у реальному училищі в Ростові тощо.	27 р. 1885 р.
11.	Гегенмейстер Володимир Миколайович	5	Мистецтво- знавство	9 р.	07.1921	Вчитель художньо-промисл. школи у Пскові з 1913 р.; завідувач художньо-промисл. школи у Кам'янці-Подільському з 1916 р.	35 р. 1887 р.
12.	Дудолькевич Борис Костянтинівич	4	Право	2 р.	1.01.1921	-	36 р. 1886 р.

1	2	3	4	5	6	7	8
13.	Дложевський Сергій Степанович	1	Порівняльне мовознавство	немає	1922	В Кам'янець-Подільському ІНО із сумісництвом у Одеському ЗВО з літнього триместру 1922 р.	34 р. 1888 р.
14.	Драй-Хмара Михайло Опанасович	-	Славістика	4 р.	15.08.1918	Професорський стипендіат Київського університету	33 р. 1889 р.
15.	Донич Сергій Володимирович	7	Астрономія	немає	1.08.1922	-	22 р. 1900 р.
16.	Заклинський Ростислав Романович	3	Право, соціологія	2 р.	6.12.1921	Лектор школи Червоних Командирів у Києві в 1921 р.	35 р. 1887 р.
17.	Завадський Євген Андрійович	-	Право	3 р.	24.09.1919	1908-1917 рр. – займався адвокатурою в Галичині	37 р. 1885 р.
18.	Іваницький Сергій Митрофанович	4	Історія, педагогіка	25 р.	15.09.1922	Вчитель історії у Жіночій епархіальній школі в Кам'янці-Подільському упродовж 1898-1903 рр.; вчитель історії та географії у Вчительській семінарії у Кам.-Под. в 1903-1907 рр.; вчитель словесності та історії у Катериносл. Комерційн. училищі 1907-	48 р. 1874 р.

1	2	3	4	5	6	7	8
						1910 рр.; вчитель історії в Могилів. Комерційн. училищі в 1910-1917 рр.; член Подольськ. губерн. земської управи в 1917-1919 рр.; вчитель на педкурсах у Кам.-Под. в 1918-1922 рр.	
19.	Клименко Пилип Валійович	1	Історія	немає	1.01.1919	1914-1918 рр. професорський стипендіат Київського університету	35 р. 1887 р.
20.	Копержинський Костянтин Олександрович	2	Українська література	4 р.	20.08.1921	Вчитель української мови та літератури в Кам-Под. середніх школах з 1918 р.	28 р. 1894 р.
21.	Кожухов Олексій Миколайович	3	Зоологія	19 р.	12.09.1920	Вчитель природознавства Кам'янець-Под. технічного училища у 1903-1905 рр.; вчитель природознавства у Новозибковському технічному училищі в 1905 р.; вчит. природозн. у Кам-Под. гімназії в 1905-1915 рр.; вчит. природозн. у Київській XII гімназії в 1915-1920 рр.	46 р. 1876 р.

1	2	3	4	5	6	7	8
22.	Красніков Сергій Миколайович	-	Хімія	3 р.	20.09.1919	Вчитель Кам'янець-Под. технічного училища у 1919 р.	38 р. 1884 р.
23.	Любарський Іван Антонович	3	Антична філологія	4 р.	1.01.1919	Професорський стипендіат Київської Духовної Академії з 1918 р.	29 р. 1893 р.
24.	Лисенко Федір Євстафович	3	Геологія	3 р.	9.09.1920	Викладач цукроваріння у технікумах м. Кам-Под. в 1919 р.	35 р. 1887 р.
25.	Малиновський Андрій Едуардович	1	Фізика	13 р.	1.01.1919	Викладач Київської VII гімназії у 1910 р.; лаборант Київського університету в 1910-1915 рр.; професор. стипендіат Київського університету (1915-1917 рр.)	38 р. 1884 р.
26.	Матвієвський Михайло Федорович	4	Право	1 р.	7.03.1921	-	38 р. 1884 р.
27.	Марцинюк Антон Андрійович	7	Географія	1 р.	1.12.1921	-	30 р. 1892 р.
28.	Неселовський Опанас Захарович	1	Філософія	32 р.	1918	Вчитель у середніх школах м. Сатанова в 1891-1904 рр.; завідувач чоловічою ду- ховною семінарією в Кам- Под. у 1904-1917 рр.	56 р. 1866 р.

1	2	3	4	5	6	7	8
29.	Пархоменко Парасковія Юрївна	4	Астрономія	3 р.	8.09.1920	-	35 р. 1887 р.
30.	Поль Карл Адольфович	5	Нові мови	24 р.	07.1920	Викладач німецької і французької мов у Костромському реальному училищі в 1899 р.; виклад. німецької мови у Кам-Под. технічному училищі з 1903 р.; виклад. німец. мови у Кам'янець-Под. чоловічій гімназії з 1912 р.	49 р. 1873 р.
31.	Полонський Олексій Миколайович	2	Хімія	3 р.	2.08.1919	Другий лаборант на Бессарабській Виноградній станції з 1913 р.; завідувач Винними складами відділу заготівлі Бессараб. губ. з 1917 р.; представник Міністерс. Землеробства із воєнних заготівок з 1917 р.	38 р. 1884 р.
32.	Регула Яків Іванович	5	Ботаніка	10 р.	1.08.1920	Вчитель природознавства і фізики у Костянтинівській та ін. реальних школах в 1913-1918 рр.; вчитель географії України у Кам-	38 р. 1884 р.

1	2	3	4	5	6	7	8
						Под. комерційному училищі з 1918 р.	
33.	Ретанов Олексій Миколайович	5	Фізика	13 р.	21.08.1920	Викладач математики у Кам.-Под. гімназії в 1910-1920 рр.	37 р. 1885 р.
34.	Сидоряк Семен Дмитрович	2	Біологія, соціологія	24 р.	12.08.1921	Асистент при каф. анатомії Львівської Ветерернарної академії у 1898-1901 рр.; вчитель Львівської гімназії у 1901-1902 рр.; в Тернополі 1902-1914 рр.; завідувач гімн азійськими курсами у Вені в 1914-1918 рр.; лектор військ.-політ. курсів для XII армії у 1920 р.; завідувач ветеринар. відділом НАПроса і лектор Партшколи 1920-1921 рр..	52 р. 1870 р.
35.	Семенів Микола Матвійович	2	Порівняльне мовознавство	3 р.	7.2.1921	Вчитель класичної філології у Київському університеті в 1919 р.; вчитель класичної філол. у Новорос. ун-ті в 1920 р.	29 р. 1893 р.
36.	Смірнов Антон Федорович	5	Хімія	2 р.	21.2.1920	Завідувач губернськими лабораторіями Міністерства	63 г. 1859 г.

1	2	3	4	5	6	7	8
						фінансів у 1910-1920 рр.	
37.	Франко Лев Захарович	-	Теорія музики	1,5 р.	15.09.1922	Диригент симфонічного оркестру в Керчі у 1913 р.; завкультвіділу Могилевського губерн. виконкому у 1917 р.; вчитель співів у Миколаєвській середній школі 1921 р.	28 р. 1894 р.
38.	Хфедорів Михайло Михайлович	1	Механіка	18 р.	1.01.1919	Вчитель шахового мистецтва у Горлівці в 1895-1896 рр.; вчитель у Донбасі в 1896-1903 рр.; асистент СПБ Гірського інституту в 1905-1906 рр.; професор Катеринослав. інституту в 1906-1919 рр.	55 р. 1867 р.
39.	Хитьков Микола Олексійович	5	Біологія	32 р.	24.01.1921	Завідувач сільської Черняхівської Київської губерн. школи в 1891-1893 рр.; також у с. Карпилівка в 1893-1894 рр.; завідувач фабричної Дитятковської школи в 1894-1895 рр.; вчитель	52 р. 1870 р.

1	2	3	4	5	6	7	8
						Бирзульської ж-д. школи в 1895-1903 рр.; вчитель у Крижополі в 1903-1904 рр.; вчитель у Козятині в 1904-1905 рр.; вчитель у Фастові, Козятині в 1905-1919 рр.	
40.	Чалий Петро Васильович	3	Педагогіка	-	2.07.1921	-	-
41.	Ярошевська-Булагова Антоніна Антонівна	-	Хімія	-	2.06.1921	Вчителювала у 1913-1921 рр. в середніх школах Кам'янця-Под., Вінниці тощо.	28 р. 1894 р.

(Державний архів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 1, спр. 407, арк. 6-10)

22.Список викладачів Кам'янець-Подільського ІНО на 01 жовтня 1927 р.

№	Прізвище та ініціали	Що викладає	Вік	Освіта: що, де і коли закінчив/не закінчив	Педагогічний стаж (роки)	Рідна мова	Партійне відношення
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Бернацький В.К.	фізику	45 р.	Фізико-мат. факультет Університету св. Володимира 1908 р.	17 р.	Укр.	Безпарт.
2.	Борис А.Г.	Анатомію, фізіологію, рефлексологія	47 р.	Філолог. факультет Віденського університ. 1905	15 р.	Укр.	Безпарт.
3.	Волощук А.С.	Енциклопедію сільського господ.	43 р.	Московський Сільськогосподарський Інститут 1913	18 р.	Укр.	Безпарт.
4.	Ґегенмейстр В.М.	Образотворче мистецтво	40 р.	Худ. Пром. Школу 1913 р. Кам.-Под. ІНО – 1923.	13 р.	Рос.	Безпарт.
5.	Гаморак Н.Т.	Ботаніку	35 р.	Філософський факультет Віденського У-ту 1915.	9 р.	Укр.	Безпарт.
6.	Ґерінович В.О.	Економ. географію	45 р.	Філософський факультет Віденського У-ту 1911.	19 р.	Укр.	Безпарт.

1	2	3	4	5	6	7	8
7.	Іваницький С.М.	Орг. дит. установ й педпрактика	53 р.	Київську Духовну Академію 1898	27 р.	Укр.	Безпарт.
8.	Карета Л.А.	математику	34 р.	Фіз.-мат. факульт. Одеськ. У-ту 1916.	9 р.	Укр.	Безпарт.
9.	Кожухів О.М.	Зоологію	51 р.	Фіз.-мат. Московськ. Університет 1903.	24 р.	Укр.	Безпарт.
10.	Кондрацький Ф.А.	Вступ до методології іст.	43 р.	Філософ. факультет Львів. Ун-ту 1910.	15 р.	Укр.	Безпарт.
11.	Курневич М.В.	Організація дит. установ й педпрактику	37 р.	Петроградську духовну академію 1914 р.	13 р.	Рос.	Безпарт.
12.	Коссак М.А.	Муз. вок. мистецтв.	53 р.	Львівську консерваторію	7 р.	Укр.	Безпарт.
13.	Красників С.М.	Неорг. хімія	49 р.	Фіз.-мат. факульт. Петроградського у-ту 1912.	8 р.	Укр.	Безпарт.
14.	Любарський І.А.	Язикознавство	34 р.	Київську дух. академію 1917.	8 р.	Укр.	Безпарт.
15.	Поль К.А.	Німецька мова	53 р.	3 курси фіз.-мат. ф-ту Дорпат. університ., скінчив 3 к.	27 р.	Нім.	Безпарт.
16.	Неселовський О.З.	Всесвіт. літературу	60 р.	Київську дух. академію 1891 р.	-	Укр.	Безпарт.

1	2	3	4	5	6	7	8
17.	Присяжнюк М.А.	Історія клас. боротьби	29 р.	Університет ім. Арема 1926 р.	1 р.	Укр.	Член КП(б)У
18.	Ходорковський Д.С.	Політ. економія	22 р.	Лекторську групу з профосу Ком. ЗВО у 1922 р.	4 р.	Рос.	Член КП(б)У
19.	Шрага І.Л	Фізкультура, соц., гігієна	37 р.	Київський медичний ін-тут 1919.	2 р.	Євр.	Безпарт.
20.	Філь Ю.П.	-	42 р.	-	3 р.	Укр.	Безпарт.
21.	Кільчевський О.І.	-	49 р.	-	3 р.	Укр.	Безпарт.
22.	Мельник О.С.	Військові дисципліни	31 р.	Комерційну школу в Ленінграді; курси удосконалення викадання економічних дисциплін в Москві.	1 р.	Рос.	Безпарт.
23.	Новодворський Б.К.	Військові дисципліни	37 р.	-	2 р.	Рос.	Безпарт.

(Державний архів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 1, спр. 1146, арк. 20-20зв.)

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аленич О.А. 5, 9, 10, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 318, 327, 330, 331, 373, 384
Алешенко М.І. 6, 69, 312, 313, 331
Арнольдї В.А. 247

Б

Баср М.М. 5, 164, 235, 257, 277, 284, 286, 311, 331
Барвінський В.О. 344, 369, 383
Безбородько М.І. 345, 364, 369, 373
Березняк Г.О. 256
Бернадський В.А. 206, 234, 256, 257, 347, 369, 373
Біднов В.О. 5, 42, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 296, 331
Білецький Л.І. 55
Бломко С.М. 260
Боберський І.М. 50
Богаєвський П.М. 273
Богацький Д.О. 37, 145, 163, 235, 318
Бокаревич В.А. 385
Борис А.Г. 9, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 316, 318, 327, 379, 385, 394

Бжосньовський Е.А. 155, 381, 385
Бунаков М.Ф. 292
Бутаков В.В. 23, 27, 382, 384
Бутко Г.Д. 159
Бухінін І.П. 213
Бучинський П.М. 7, 8, 9, 29, 36, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 119, 155, 277, 296, 298, 299, 315, 318, 327, 328, 331, 335, 356, 368, 373, 384
Бюхер Карл 152

В

Васильківський М.М. 27, 201, 210, 348, 349, 376
Ветштейн Я. 141
Вітовський Д.Д. 106
Воблий К.Г. 273
Волошин О.Ф. 130
Волощук А.С. 145, 394
Волянський А. 15, 19, 100, 233

Г

Гаєвський С.Ю. 9, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 289, 318, 327, 332, 355, 369, 379
Галузо К.І. 109, 349, 350

Гаморак (Гаморяк) Н.Т. 6, 7, 27, 35, 91, 125, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 189, 207, 234, 249, 251, 277, 299, 311, 318, 332, 333, 335, 337, 338, 341, 369, 373, 386, 394
Гармаш Г.С. 279
Герасименко В.Я. 37, 286, 288, 289, 298
Герашенко М.П. 159, 189, 190, 235, 310, 311
Гермайзе Й.Ю. 289
Годило-Годлевська О.О. 163, 380, 386
Городецький С.М. 67, 234
Грінченко М.О. 380
Грушевський М.С. 31, 135, 171, 172, 207, 268, 286, 340

Г

Гегенмейстр (Гегенмейстр) В.М. 202, 250, 350, 351, 369, 381, 386, 394
Геринович В.О. 6, 7, 9, 18, 19, 22, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 35, 36, 46, 60, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 92, 125, 126, 162, 176, 177, 178, 186, 188, 189, 205, 207, 226, 236, 251, 266, 275, 276, 299, 302, 308, 311, 315, 318, 327, 328, 331,

333, 335, 338, 368, 374, 386, 394

Д

Дложевський С.С. 67, 204, 250, 376, 387
Доброгай М. 302
Довнар-Запольський М.В. 167, 271, 272
Донич С.В. 387
Донський Ф.Й. 35, 91
Дорошенко Д.І. 8, 10, 131, 201, 210, 243, 289, 325
Драй-Хмара М.О. 144, 154, 171, 286, 288, 317, 352, 355, 369, 379, 387
Дудолькевич Б.К. 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 334, 369, 380, 386

Є

Єфремовим С.І. 286, 288, 289

Ж

Живан В.П. 91, 257, 311

З

Завадський Є.А. 379, 387
Заклинський Р.Р. 9, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 126, 314, 328, 329, 372, 382, 387
Залевський Б.К. 382

Заліський М.Л. 247
Затонський В.П. 14, 16, 50,
69, 88, 89
Зборовець В.С. 9, 33, 36, 37,
80, 218, 286, 289, 318, 329
Зеров М.К. 286, 288

I

Іваницький С.М. 126, 387,
395
Ізбінський Л.П. 100, 101,
102, 103, 104, 108, 314
Іконников В.С. 272
Ільницький І.А. 377
Ісакович В.О. 163, 381

K

Карета Л.А. 353, 369, 395
Квіт В.М. 381
Кицюк З. 101
Кільчевський О.І. 161, 163,
164, 165, 166, 370, 396
Клепатський П.Г. 6, 7, 10,
20, 31, 35, 45, 52, 54, 55, 56,
57, 58, 59, 60, 61, 62, 67, 118,
171, 211, 212, 245, 250, 277,
278, 315, 335, 336, 338, 368,
376
Клименко П.В. 6, 7, 31, 32,
36, 167, 168, 169, 170, 171,
172, 173, 174, 201, 204, 210,
250, 286, 288, 317, 318, 332,
334, 335, 370, 379, 388

Ковалевська (Ковалівська)
О.М. 163, 204, 377
Ковалевський А.О. 63
Кожухів (Кожухов) О.М.
149, 298, 299, 356, 370, 374,
388, 395
Колесінський С. 225, 226
Кондрацький Ф.А. 7, 34, 35,
36, 38, 80, 86, 87, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 149, 164, 186, 187,
205, 238, 256, 315, 318, 338,
368, 395
Копержинський К.О. 28,
204, 286, 318, 353, 355, 370,
382, 388
Косінський В. 380
Коссак М.А. 6, 92, 175, 176,
177, 178, 179, 318, 337, 370,
395
Коцюбинський М.М. 6, 7,
150, 161, 168, 286, 287, 289,
292, 335, 339
Красицький Ф.С. 130
Красівський О.В. 33, 34, 35,
234, 308
Красників С.М. 377, 289,
395
Крижановський П.А. 227
Крукевич М.М. 159
Кулик І.Ю. 28, 57, 179, 212,
277, 278, 356, 358, 370, 382
Куліш П.О. 134
Кульман Н.К. 161
Купельвізер Л. 141

Курневич М.В. 7, 9, 159,
180, 181, 182, 183, 184, 185,
186, 187, 188, 189, 190, 191,
318, 329, 336, 338, 341, 370,
395

Л

Лапицька Т. 274
Лауре Отшо П. 383
Ленін В.І. 69, 95, 164, 320
Линниченко І.А. 54
Лисенко Ф.О. 6, 191, 192,
193, 194, 195, 196, 197, 198,
199, 299, 326, 337, 370, 374,
389
Лотоцький О.Г. 130, 131
Лучицький В.І. 382
Лучицький І.В. 275
Любарський І.А. 8, 31, 33,
34, 35, 89, 90, 91, 126, 163,
164, 171, 172, 178, 186, 189,
200, 201, 202, 203, 204, 205,
206, 207, 210, 236, 239, 289,
290, 311, 318, 336, 337, 370,
378, 389, 395
Любинський М.А. 145, 358,
360, 371

М

Малиновський А.Е. 44, 201,
209, 211, 212, 213, 214, 215,
255, 277, 317, 371, 389
Марцинюк А.А. 310, 383,
389

Матвієвський М.Ф. 360,
361, 378, 389
Матвієвський П.Є. 130
Мельник О.С. 189, 234, 311,
396
Михайлевич М.Д. 198
Молиш Ганс 141, 146

Н

Назаревич С.І. 362, 363, 377
Нарушевич М. 302
Недужа М.М. 37, 289
Недужий Т.Д. 37
Неселовський О.З. 33, 126,
216, 217, 218, 219, 220, 221,
222, 318, 337, 371, 378, 389,
395
Никитюків В. 381
Нечасв О.П. 162
Новодворський Б.П. 222,
223, 224, 225, 226, 227, 318,
371, 396

О

Овсянико-Куликовський
Д.М. 134
Огієнко І.І. 16, 42, 43, 45, 55,
65, 66, 74, 75, 89, 116, 129,
136, 139, 154, 169, 210, 248,
263, 283, 296
Оксіюк Й.Ф. 380
Олійник І.А. 158
Олійник Й.А. 227, 318
Орлов О.М. 363, 383

П

Пальчевський В.І. 145
Панасюк Ф.С. 145, 148, 332
Пархоменко П.Ю. 364, 365, 378, 390
Пашенко М. 296
Перетць В.М. 130, 134, 135, 352, 353, 354, 355
Петрушевич Є.О. 73, 74
Писаржевський Л.В. 212
Пігухова І.Е. 134
Плюйко С.А. 91, 159, 189, 234, 311
Погорілий М. 259
Полонський О.М. 37, 171, 390
Поль К.А. 163, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 270, 318, 341, 371, 380, 390, 395
Попович О.О. 163
Порфирьева І.Я. 134
Приймак (Примак) Ф.П. 241, 242, 243, 244, 245, 246, 277, 298, 371, 374
Присяжнюк М.А. 396
Приходько В.К. 164
Пухальський В.К. 256

Р

Рабинович А.Й. 377
Рахинський В. 302

Регула Я.І. 211, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 299, 376, 390
Ретанов (Ретанів) О.М. 10, 28, 211, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 311, 316, 329, 371, 375, 391
Розенкранц А.В. 159, 189, 190, 298, 365, 366, 371
Рудомик П.І. 310
Русанов А.В. 224
Русов Ю.О. 297, 375
Русова С.Ф. 10, 26, 27, 28, 51, 52, 96, 296, 316, 326, 376

С

Савченко М.Е. 189
Садовський М. 176
Сауківський Х. 383
Семенів М.М. 27, 163, 378, 391
Сидоряк С.Д. 20, 26, 27, 45, 49, 50, 51, 52, 53, 57, 212, 277, 315, 368, 381, 391
Сіцінський Ю.Й. 6, 7, 20, 31, 36, 37, 171, 203, 249, 250, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 289, 311, 316, 318, 324, 330, 331, 337, 341, 371, 377
Січинський В.Ю. 7, 268, 330, 263, 268
Січинський М.М. 106, 107

Скоропадський П.П. 131,
201, 219, 224
Сливка І.Г. 296
Смірнов А.Ф. 375, 391
Сперанський М.М. 134
Сташевський Є.Д. 6, 9, 23,
30, 31, 43, 67, 170, 171, 204,
211, 212, 250, 271, 272, 273,
274, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 317, 324, 327, 334, 372,
379
Стельмах М. 302

Т

Томашівський С.Т. 130
Тутковський П.А. 196

У

Угринський К. 375

Ф

Федорович А. 375
Філіпов О.Й. 376
Філь Ю.П. 5, 7, 9, 33, 36, 37,
126, 158, 163, 257, 265, 270,
281, 282, 283, 285, 286, 287,
288, 289, 290, 291, 308, 311,
318, 329, 335, 339, 372, 396
Франко Л.З. 392

Х

Хведорів (Хфедоров) М.М.
7, 25, 26, 27, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 67, 75, 211,

277, 315, 318, 335, 368, 375,
392

Хитьков М.О. 7, 125, 211,
251, 292, 293, 294, 295, 296,
297, 298, 299, 301, 302, 303,
338, 341, 376, 392

Ходорковський Д.С. 396

Холодний М.Г. 150, 263,
283, 286, 289

Храневич В.П. 6, 35, 36, 91,
159, 189, 190, 235, 259, 289,
304, 305, 306, 307, 308, 309,
310, 311, 312, 313, 318, 331,
339, 340, 341, 372

Ц

Цеглинський М.Г. 106

Ч

Чалий С. (П.В.) 9, 21, 27, 51,
94, 96, 97, 98, 99, 101, 244,
314, 329, 382, 393
Чехівський В.М. 137

Ш

Шадлун М.А. 192
Шиманович І.І. 377
Шрага І.Л. 161, 396
Шумлянський А.М. 289
Шумлянський Ф.М. 36, 289

Я

Ярошевська А.А. 366, 367,
381, 393
Ясинський М.І. 245

ЗМІСТ

ВСТУП	c.3
<i>Завальнюк О.М., Яблонська Д.Р.</i>	
РОЗДІЛ 1. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІНО: СТАНОВЛЕННЯ, ДІЯЛЬНІСТЬ ТА РЕОРГАНІЗАЦІЯ	c.13
<i>Завальнюк О.М., Яблонська Д.Р.</i>	
РОЗДІЛ 2. КЕРІВНИКИ ІНО: РЕКТОРИ ТА ПОЛІТКОМІСАРИ	c.39
2.1. РЕКТОРИ	c.40
Хведоров (Хфедоров, Федоров) Михайло Михайлович	c.40
Сидоряк Семен Дмитрович	c.49
Клепатський Павло Григорович	c.54
Бучинський Петро Миколайович	c.63
Геринович Володимир Олександрович	c.73
Кондрацький Франц Андрійович	c.86
2.2. ПОЛІТКОМІСАРИ	c.94
Чалий (Куцяк) Петро Васильович	c.94
Ізбінський Левко (Лев) Павлович	c.100
Заклинський Ростислав Романович	c.105
<i>Яблонська Д.Р.</i>	
РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ КОЛЕКТИВ ІНО	c.113
3.1. Аленич Олександр Андрійович	c.114
3.2. Борис Антон Григорович	c.122
3.3. Гаєвський Сильвестр Юхимович	c.129
3.4. Гаморак Нестор Теодорович	c.141
3.5. Дудолькевич Борис Костянтинович	c.152

3.6. Кільчевський Олександр Іванович.....	с.161
3.7. Клименко Пилип Васильович.....	с.167
3.8. Коссак Михайло Андрійович.....	с.175
3.9. Курневич Михайло Васильович.....	с.180
3.10. Лисенко Федір Остапович.....	с.191
3.11. Любарський Іван Антонович.....	с.200
3.12. Малиновський Андрій Едуардович.....	с.209
3.13. Неселовський Опанас Захарович.....	с.216
3.14. Новодворський Борис Павлович.....	с.222
3.15. Поль Карл Адольфович.....	с.228
3.16. Приймак (Примак) Федір (Теодор) Павлович.....	с.241
3.17. Регула Яків Іванович.....	с.246
3.18. Ретанов (Ретанів) Олександр Миколайович.....	с.253
3.19. Сіцинський Юхим Йосипович.....	с.261
3.20. Сташевський Євген Дмитрович.....	с.271
3.21. Філь Юхим Павлович.....	с.281
3.22. Хитьков Микола Олексійович.....	с.292
3.23. Храчевич Василь Полікарпович.....	с.304

ВИСНОВКИ	с.314
-----------------------	-------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	с.319
---	-------

ДОДАТКИ	с.343
----------------------	-------

1. Автобіографія Барвінського Віктора Олександровича.....	с.344
2. Автобіографія Безбородька Миколи Івановича.....	с.345
3. Автобіографія Бернадського Віктора Костянтиновича.....	с.347
4. Автобіографія Васильківського Миколи Михайловича.....	с.348
5. Автобіографія Галузо Карла Івановича.....	с.349
6. Автобіографія Гегенмейстра Володимира Миколайовича.....	с.350

7. Автобіографія Драй-Хмари Михайла Опанасовича.....	с.352
8. Автобіографія Карети Лева Антоновича.....	с.353
9. Автобіографія Копержинського Костянтина Олександровича.....	с.353
10. Автобіографія Кожухова Олексія Миколайовича.....	с.356
11. Автобіографія Кулика Івана Юліановича.....	с.356
12. Автобіографія Любинського Михайла Архиповича.....	с.358
13. Автобіографія Матвієвського Михайла Федоровича.....	с.360
14. Автобіографія Назаревича Семена Івановича.....	с.362
15. Автобіографія Орлова Олександра Миколайовича.....	с.363
16. Автобіографія Пархоменко Параскевни Юрїївни.....	с.364
17. Автобіографія Розенкранца Андрія Володимировича.....	с.365
18. Автобіографія Ярошевської Антонїни Антонївни.....	с.366
19. Портрети ректорів та професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського ІНО.....	с.368
20. Список викладачів Кам'янець-Подільського ІНО на листопад 1921 р.....	с.373
21. Список викладачів Кам'янець-Подільського ІНО на 01 січня 1923 р.....	с.384
22. Список викладачів Кам'янець-Подільського ІНО на 01 жовтня 1927 р.....	с.394
ІМЕННИЙ ПОКАЗЧИК.....	с.397

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Завальнюк Олександр Михайлович
Яблонська Діана Русланівна

УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ ТА ПОЛІТКОМІСАРИ В
ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ІНСТИТУТУ НАРОДНОЇ ОСВІТИ (1921-1930 рр.):
ПЕРСОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Монографія

Підписано до друку 22.12.2022.
Друк офсетний Формат 60x84/16
Обл. вид. арк. 13,30. Умов. друк. арк. 35,05.
Тираж 100 прим.

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом
в друкарні ТОВ «Друкарня “Руга”»
(свідоцтво Серія ДК №4060 від 29.04.2011 р.)
м. Кам'янець-Подільський, вул. Пархоменка, 1
тел. (038) 494-22-50, drukruta@ukr.net